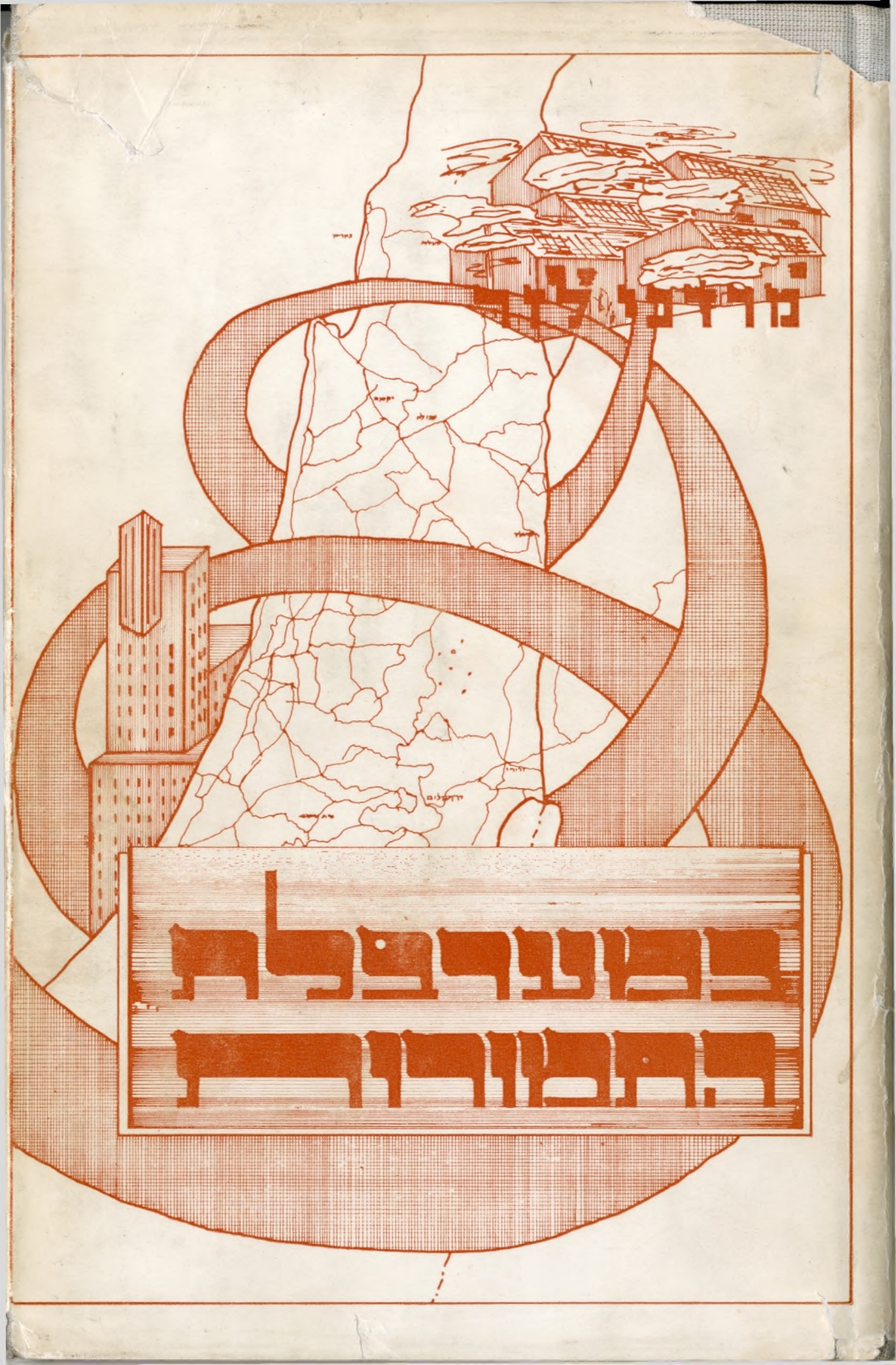
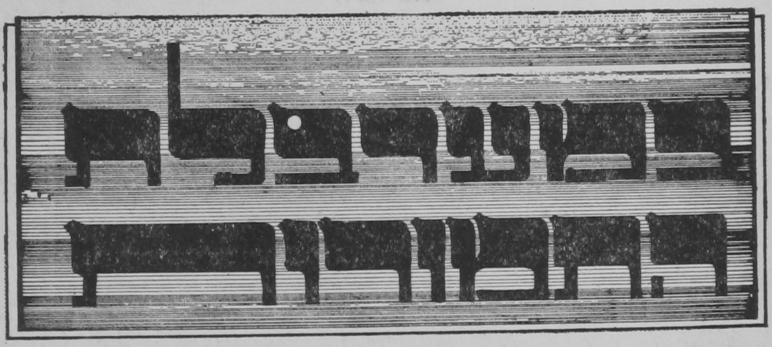

מדינת ישראל
במערכת
התמורות

תיקוני טעויות

לצערי נפלו בספר כמה שגיאות דפוס. להלן תיקוני השגיאות העלולות להטעות את הקורא:

עמ'	שורה	במקום	צ"ל
42	ראשונה למעלה	החושב	החובש
85	7 מלמטה	ימים	מיים
103	3 מלמטה	בעולם	בעלם
129	6 מלמעלה	בני	ביני
183	16 מלמטה	בעלו	בעליו
209	15 מלמעלה	חיי עולם".	בנים"?
256	12 מלמעלה	השרות	השורות
281	3 מלמעלה	השלום	תשלום
289	5 מלמטה	ולהגברות	ולהגבלות
305	12 מלמטה	אל	אלא

מרדכי לזר

מוגש באהבה לבתי

ד"ר יהודית־איזה שריד

חמדת־חיי

1726091

M. LAZAR

IN THE WHIRLWIND OF THE CHANGES

כל הזכויות שמורות למחבר

חיפה 1973

הוצא לאור ביזמת ועד היובל
במלאת 75 שנה למחבר

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2018

תוכן העניינים

מבוא מאת הרב הפרופסור לוי יצחק רבינוביץ . . 9
פתח דבר 11

פרקי רוסיה

ה„קולוניות" היהודיות בדרום-רוסיה 14
יענקלה 22
„נטע זר" 33
טרדות-פרנסה 37
ר' לייבקה המומחה 41
בעיות חינוך 46
הדחתו של הרב גפן 49
רוחות חדשות נושבות 57
המורה איננו 63
המשטרה מסתערת על בית אבי 66
ימי קרמנטשוג 72
שיטת חב"ד וישיבת ליובאוויטש 80
מהי השיטה החב"דית 82
העיירה ליובאוויטש ונכבדיה 87
ר' משה „החוזר" 92
העורך רוזנבלום 94
ר' אברהם מלאדי 95
הרבי שלום-בער 98
אהבתי הראשונה 103
שובי לסהיידאק 113
אודיסה וחכמיה 117
מותו הטרגי של חברי ראובן סולובייצ'יק . . . 126
לואי למד 131
מעשה בברית מילה 138
הקולונל בוצ'קובסקי 142

תמורות בסהיידאק 144
עם יהודי אירקוטסק 151
פרק סמארה 158
מאורעות הדמים בסהיידאק 169
מכת הבצורת 171
הייתי בן-ערובה 174
ימי מצוקה במוסקבה 179
על תיאטרון „הבימה" במוסקבה 184
פרידה מרוסיה 189

בדרום-אפריקה

חבלי בראשית 198
יהדות דרום-אפריקה וייחודה 204
אוידטסהורן — „ירושלים של דרום-אפריקה" . . 213
הבּוּר והדלת 217
הגוי שהפך ללוחם יהודי 228
הרב בר-אילן מלמדנו פרק בהלכות כיבוד הורים . 235
חיים וייצמן מיעץ לי לקנות מכונית 239
אשתו של מקסים גורקי עוזרת לאמי לעלות לא"י . 241

אישים ופגישות

בביתו של מנדלי 244
עם דובנוב באודיסה 252
איזה קרמר 259
ה. ל. גורדון — סיפא וספרא 265
הפתעה נעימה 272
שלום שווארצברד בדרום-אפריקה 274
הכומר אנדרוס ואחד-העם 286
יהודים במאבקו של גנדי 289
מהאטמה גנדי מאמץ את אשתי לבתו 306
סוף דבר 318

מבוא מאת הרב הפרופסור לוי יצחק רבינוביץ

(לשעבר רב ראשי בדרום אפריקה)

בעניין רב ובסיפוק-נפש גדול קראתי את ספרו של ידידי מר מרדכי לזר „במערבולת התמורות" ואני מברך אותו ואת ועד היובל על יזמתם להוציאו לאור.

מר מרדכי לזר חי את המחצית הראשונה של חייו בעולם שאיננו עוד — עולם יהודי תוסס ורענן במזרח אירופה, ובספרו הוא תורם למילוי חלק מהחסר בידיעות על יהדות זו. הוא מנציח בספרו פרטים, שאינם כל כך ידועים, הן מהזירה היהודית המסורתית של החסידות החב"דית והן מעולם ההשכלה, בעיקר זו שמרכזה היה באודיסה. כך, למשל, נודע לי בפעם הראשונה מתוך הספר על ההווי בקולוניות החקלאיות היהודיות בדרום רוסיה ועל ישיבת ליובאוויץ' המקורית בעיירה ליובאוויץ' גופא, שממנה התפשטה חסידות זו בכל העולם, ועל האווירה הנפלאה ששררה שם.

כארבעים שנה בילה מר מרדכי לזר בדרום אפריקה, שם כיהנתי כרב ראשי קודם עלייתנו ארצה, ואני יכול להעיד באיזו מידה הוא הצליח להכניס לתוך השממה הרוחנית בעולם היהודי, ששלטה שם, את הערכים שהביא אתו ממזרח אירופה.

מר לזר היה קרובו של יהודי דרום-אפריקאי מענין, מר הרמן קאלנבאך. הלה היה מידידיו הנאמנים של מהאטמה גנדי, משחררה הדגול של הודו מעול הבריטים, בראשית דרכו בתקופת מגוריו בדרום-אפריקה בה שימש כעורך-דין. ידידות זו נמשכה גם אחרי שגנדי חזר להודו והתחיל במאבקו הבלתי-אלים לשחרור ארצו. בספרו מגלה מרדכי לזר פרטים מענינים על פרשה בלתי ידועה — התומכים היהודים של המנהיג ההודי.

עניין בפני עצמו הם הגילויים המאלפים על שלום שוורצברד, נוקם נקמת היהודים מאת הפוגרומיסט פטליורה. שלום שוורצברד, אחרי שזוכה במשפטו, בא בשליחות ציבורית לדרום-אפריקה ושם נפטר. מר לזר היה שם אחד מידידיו הקרובים ביותר והוא מספר עליו דברים, ששמע מפיו וכמו כן על ימיו האחרונים של גיבור לאומי זה.

אלה הם רק מעט מזער מספר מרתק זה, שהוא חשוב להיסטוריה של יהדות זמננו. כל הספר ראוי לשבח והנני בטוח, שאלה אשר יזכו לקרוא אותו יהנו ממנו לא פחות ממני.

לוי יצחק רבינוביץ

פתח דבר

התמורות, המהפכות והטלטולים, שפקדו את עולמנו מראשית המאה הנוכחית, נפלו בחלקם המכריע בגורלה של רוסיה על כל שטחיה, כולל פולין, ליטא, לטביה, אוקראינה וכו', שבהם התרכז באותה תקופה המספר הגדול ביותר של הקהילות היהודיות ורובו של העם היהודי בעולם. מרוסיה גלשה מערבולת התמורות והזעזועים אל מעבר לגבולותיה, לאירופה המערבית, ובייחוד לגרמניה והתבטאה בעליית הנאציזם לשלטון.

הקו האופייני לתמורות וזעזועים אלה היו היסורים והרדיפות של עמנו. זהו ים-של-סבל, שרבים מאלה אשר נתנסו בו ואשר שרדו לפליטה, ניסו לתאר שמץ ממנו והעלוהו בזכרונותיהם. כך נוצרה ספרות השואה על אלפי מסמכיה וספריה. זוהי ספרות, אשר מלבד החומר המזעזע שהיא מכילה, היא גם — בהיקפה העצום — „ארוכה מני ארץ ורחבה מני ים".

אולם אסור לנו להתעלם מן העובדה, שבמאה העשרים נתחוללו בקרב עמנו גם מאורעות חשובים אחרים, שאין להם שייכות ישירה לשואה. יתירה מזו, מלבד המאורעות החשובים, חיתה יהדות מזרח אירופא ויהדות רוסיה — בייחוד עד פרוץ המלחמה הבולשביסטית — את חייה היום יומיים, חיי יצירה ומאבק ונתנסתה בנסיונות רבים ושונים, מהם שמחים ומהם עצובים. היו אלה חיים, בהם „אור וחושך משמשים בערבוביה", החסרים את הדרמטיות והטרגיות של ימי השואה, אך מהווים חלק מתולדות התקופה וראויים לציון ולימוד.

✡

הספר המוגש בזה לקורא, אינו מתרכז במאורעות הגדולים של התקופה. הם אמנם מצויים בספר ורישומם ניכר, אולם עיקר מעיינו של המחבר בחיים היומיומיים, המעניינים והסמגוניים, המתנהלים בצילם של המאורעות הגדולים.

התקופה שעליה מדובר, המתחילה בראשית המאה העשרים ומסתיימת עם הקמת מדינת ישראל, משתקפת בחייו העשירים ורבי התהפוכות של המחבר. המהלך הארוך מסהיידאק, מושבת מולדתו, עד יוהניסבורג ועד מדינת ישראל, מתואר בספר בצורת סיפורים, תיאורים והערכות, הכתובים בגוף ראשון, אם כי אין לראות בהם ביאוגרפיה סדירה.

מטרת המחבר היא לתאר עולם עשיר שאבד, אך בעיקר להבליט חלקים מסוימים של התקופה, להם היה הוא עצמו עד ולפעמים גם שותף. חלק ניכר מוקדש בספר לרקע, שבו גדל וחי המספר — מושבת הולדתו; ישיבת ליובאוויטש; בית המדרש הגבוה באודיסה; יהדות סיביר וסמארה; מוסקבה בתקופת המהפכה; הקהילות היהודיות בדרום אפריקה — והוא עצמו מהווה הדבק המאחה את הסיפורים, השרטוטים והתיאורים לשלמות אחת.

פרשה בפני עצמה מהווים בספר תיאורי האישים, שהמחבר זכה להפגש עמהם או לחיות במחיצתם. תיאורים אלה חושפים חלק מאישיותם ומקרבים אותם לקורא.

החלק המכריע של הספר מוקדש לעניינים ומאורעות, שמעט מאוד נכתב עליהם והם ברובם בלתי ידועים, והמחבר מקווה שהקורא ימצא בהם עניין.

✡

בפתח הספר הנני מרגיש חובה נעימה להביע את תודתי הנאמנה לידידי וחברי בוועד היובל בעד יזמתם האדיבה ולכל אלה שעזרו לי בהוצאת הספר. אני מודה למוסיקולוג החיפאי הוותיק, מר משה ביק, שהואיל להעביר את הניגונים שבספר לשפת הנגינה; לחתני מאיר שריד על ציוריו בתוך הספר ועל גבי הכריכה; לידידי א. שנטל על עצותיו הנבונות והדרכתו בהגשה לבית הדפוס; לכתבנית החרוצה והמהירה, הגב' עטרה פורת, ולגב' שמחה צ'רצ'ט מניו-יורק בעד עידודה להוצאת הספר.

יעמדו כולם על הברכה.

המחבר

פרקי רוסיה

ה„קולוניות" היהודיות בדרום־רוסיה

בשלהי המאה השמונה־עשרה היתה בצורת בכמה מקומות ואזורים ברוסיה. ומפטרבורג הבירה (עכשו „לנינגרד") יצא צו לחקור ולדרוש את סיבותיה וגורמיה.

בעיר מינסק נתקיימה אז ועידת מושלי הפלכים והכל באו לידי מסקנה, כי מצוקת האיכרים הרוסים היא תוצאה מניצולם על ידי יהודים הגרים בכפרים, מכיוון שהללו ברובם עוסקים במזונות ובמכירת יי"ש הגורם להשתכרותם של האיכרים, וכמובן, אנשים השותים לשכרה אינם יכולים להשגיח על משקיהם — ומכאן באה התרוש־שותם!!!

כתוצאה ממסקנה זו יצאה פקודה מגבוה להגביל את היהודים בכל סוגי הגבלות, כגון נטילת הרשות מהם לפתוח בתי מרזח ולגרשם מן הכפרים. אמנם, בשל שחיתותה של המשטרה הרוסית ושל פקידיה השונים, גבוהים כקטנים,

ובשל אהבת הבצע והשלמונים לא נתקיימה גזירת הצאר מיד לאחר פירסומה ונדחתה לזמן מה, אולם במשך הזמן התחילה גזירה זו להתגשם בכל זאת, ורבבות יהודים, שהתגוררו בכפרים משך דורות והתפרנסו שם, נעקרו ממקומות מושבותיהם.

לא הועילו פניות ובקשות מצד שתדלני היהודים ומצד ידידיהם הרוסים — הגזירה נשארה בכל תוקפה האכזרי והיהודים עברו בהכרח לערים הקרובות, מקום שם היו להם בני משפחה, שעזרו להם איך־שהוא להסתדר בכל מיני תעסוקות.

רבים מהמגורשים והמרוששים נפלו גם למעמסה על קופות הצדקה של הקהילות היהודיות הגדולות בערים הקרובות לאותם הכפרים, מהם גורשו היהודים.

בדרומה של רוסיה, בסביבות הים השחור, נמצאו אז שטחים גדולים, כמעט בלתי מיושבים, פרט למקומות בודדים. לשטחים הגדולים והנרחבים האלה קראו הרוסים „מאלורוסיה" — רוסיה הקטנה. שטחים אלה נכבשו על ידי הרוסים מידי התורכים. ברם, הם היוו בעיה וגרמו טרדות רבות לצאר (המלך) הרוסי ולעוזריו, כי לא ידעו מה לעשות בהם ואיך לאכלסם.

בשנים ההן התחיל להתגבש הרעיון של יסוד כפרים יהודיים בשטחים הריקים של מאלורוסיה, בייחוד בסביבות חרסון, ניקוליעוו, יעליזבטגרד ויקטרינוסלאוו (עכשו דניעפרופעטרובסק). מצד הממשלה לא זו בלבד, שלא היתה התנגדות, אלא שגם ניסו להשפיע על היהודים דרך צינורות ציבוריים שונים, שיתנחלו באזורים הנ"ל. הממשלה היתה בטוחה שהדבר יפתור את בעית היהודים בארץ רוסיה. לדעת הממשלה היתה צפיפות היהודים בערים גדולה מנשוא, וכדי להקטינה כדאי היה לה לישב את היהודים ב„קולוניות" יהודיות, כדי שלא יבואו במגע עם האיכרים האוק־

ראינים והאחרים ועל ידי כך תימנע השפעתם של היהודים על הפרבוסלבים. הצעה זו, לפי דעת הממשלה, אמורה היתה להביא תועלת כפולה: א) פיתרון בעית היהודים ברוסיה. ב) איכלוס הטריטוריות הריקות מאדם.

הממשלה גם נטלה על עצמה התחייבות לעזור למתנחלים היהודים בהלוואות לקניית פרות, סוסים, מכשירים, זרעים וכל מיני צרכים בשטח החקלאי. הובטחו הרבה דברים אבל קוימו רק בחלקם. אמנם, האדמה ניתנה חינם.

יהודים רבים, מחוסרי פרנסה, בערים הגדולות החליטו להחליף את „פרנסות האויר" ולעבור לחיי הכפר. כמובן, לא כולם הצליחו לעמוד בניסיון. חבלי הקליטה היו רבים וקשים ולא קל היה להם להשתרש בקרקע וליהפך בין־לילה לאיכרים טובים. לו היו מושלי ארץ רוסיה מגלים הבנה ואהדה לבעיה חשובה זו ונאזרים בקצת סבלנות, יתכן שההגירה לדרום רוסיה היתה מהווה מיפנה חדש בחיי המוני ישראל בארץ רוסיה, וגם הרוסים לא היו יוצאים נפסדים מזה. ברם, לא ההיגיון הבריא ולא טובת המולדת הכריעו כאן את הכף, אלא השנאה הנצחת ליהודים, ולכן לא ארך ירח הדבש, וההגבלות התחילו להיערם — היחס העוין לאיכר היהודי התחיל לגבור במהירות, ובמשך הזמן בוטלה כליל התכנית היפה. המושבות שקמו נשארו בנקודת קיפאון וחדשות לא באו. ולא זו בלבד, אלא המצב גם הורע עם פירסום חוקים חדשים, כגון: אם מת מתיישב ולא השאיר בנים כי אם בת, בת יחידה, והיא היתה נשואה לאיש שאינו חקלאי מסוג החקלאים שהתיישבו בקולוניות לפני שנים, הבת לא יכלה לרשת את הנחלה, משום שעל־ידי כך יגדל מספר החקלאים היהודים, דבר שלא היה לרצון הממשלה. אף לקנות אדמות אסור היה בקולוניות אלה פרט לבית והחצר בה הבית עמד.

כל היהודים שהתיישבו בקולוניות האלה רצונם היה גם לבנות את חייהם על יסודות חדשים. ואם גם היו מתנחלים שלא יכלו לעמוד בפני הקשיים של החקלאות והוכרחו לעזוב — מרבית המתיישבים הוכיחו את עצמם ללא ספק כאיכרים מצליחים ורבים מהם עלו על האיכרים האוקראינים שכניהם.

החקלאים שהתיישבו במושבה מסוימת — מוצאם היה ממקום אחד או לפחות סביבה גיאוגרפית אחת. קל היה להבחין בכך מאופן דיבורם. למשל: אלה שבאו מסביבות קיעב דיברו באותו מבטא, שדיברו יהודי קיעב. אלה שבאו מסביבות ליטא, או פולסיה, או מפולין — מיד אפשר היה להכיר את פלך מוצאם. הם בלטו גם לפי סקטורים עדתיים, כגון חסידים ומתנגדים, חסידי בלז, ליובאוויץ ועוד. במושבה שלי, למשל, השיחה היתה תמיד על ר' דוידל מטלנא — כאילו לא היה ולא נברא רבי אחר בעולם. ואילו ביעזר, המושבה הסמוכה למושבתי, לא הפסיקו לדבר על רבי נחמן מבראסלאוו. ומעניין מאוד: הפולקלור, הביטויים, אופן הדבור, הדיאלקט — כל אלה נשארו בכל מקום כפי שהביאוהו לפני שנים—שלושה דורות. כל זה היה עד שעלה הכורת הנאצי והכל נעקר. כולם עזבו וברחו, מי למוסקבה מי לטשקנט ומי לכל מקום אחר.

מעניין, אחרי המלחמה העולמית השניה בשעה שיכלו לשוב למקומות מגוריהם הראשונים לא חזר אפילו אחד. הסיבה העיקרית היתה זו, שנעלם עצם ההווי שהיה חלק מחייהם. הם רצו מאוד להישאר עובדי אדמה אליה נקשרו בכל נימי נפשם. הם גם רצו לחיות ביחד, בידידות בין איש לרעהו, בהרגשה משותפת, כי כולם אחים הם, ובשעת צרה עומדות מאות משפחות מאחוריהם, עם אותו רב, עם אותו בית כנסת. כל אלה נעלמו כליל, ומכיוון שכל זה נחרב גם על ידי המשטר הקומוניסטי

החדש — הקולחוז, שוב לא נשאר בשבילם כלום. אם אין אותה החברה, שהיתה כולה שלהם, אין אח, אין אחות, אין קרוב, אין שיתוף פעולה, אז למה דווקא סהיידאק[1] למה לא טשקנט ?...

יוצא שדווקא המשטר החדש, הקומוניזם, הוא שהפך את האיכרים האלה לאנשי עיר... הוא החזיר אותם למצב של אבות־אבותיהם לפני 150 שנה, קודם שהתנחלו במושבות.

כבר נאמר לעיל, כי לא כל היהודים, שעברו להתישבות חקלאית, הצליחו להשתרש ולהגיע לידי התאמה לחיי הכפר, כי הרגלי החיים העירוניים של דורות לא עמדו להם בשעות הצורך, אבל הרוב המכריע של החקלאים האלה נשארו במושבות, התאקלמו בתוך התנאים החדשים, התגברו על הקשיים והמכשולים הפיסיים והפסיכיים, וכך הלך ונוצר טיפוס יהודי חדש, שהיה שונה לגמרי משאר בני עדתו בערים ובעירות. כולם נשארו נאמנים לדת אבותיהם, אבל הלך מחשבותיהם ואורח חייהם השתנו לאט־לאט והתפתח וגדל היישוב היהודי, שהגיע למעלה מחמישים אלף נפש. הפרנסות השכיחות ביותר בתחומי המושב של יהודי רוסיה, כגון : בתי־מרזח, זגגים המשוטטים מכפר לכפר, קוני התבואה הזעירים, סוחרי הסוסים למיניהם, רצענים, חייטים וכדומה — הופחתו כאן במידה ניכרת, ובמושבות רבות כמעט נעלמו כליל. החקלאים היהודים היו מתייחסים אליהם בבוז כשאלה היו באים למושבותיהם להתגורר שם באופן זמני כדי לחפש תעסוקה.

גודל המושבות היה שונה : היו מושבות בעלות אלף והיו גם בעלות 500 נפש ופחות. הרוח ששררה שם היתה שונה תכלית שינוי מזו ששררה בעיירות מאותו גודל במחו־

1. שם מושבת־הולדתי.

זות פולין, ליטא ואוקראינה. האיכרים היהודים היו מגוש־מים, פשוטים מאחר והיו עסוקים בעבודתם מעלות השחר עד צאת הכוכבים. לענייניים העומדים ברומו של עולם לא הספיקה להם השעה. היו אלה אנשים, שלא התעניינו ולא הבינו הרבה בעניני פוליטיקה. חברות מעין אלה שהתקיימו בכל העיירות היהודיות, כגון: „חברה תהילים", „חברה משניות", „חברת מנורת המאור", ועל אחת־כמה־וכמה „חברת ש"ס" — מאן דכר שמם במושבה היהודית. לומדים ויודעי־תורה לא נמצאו שם, אלה היו בבחינת „בל יראה ובל ימצא". אכן, עומס העבודה ותוכנית היום היו גדושים: האכלת הפרות והסוסים או הוצאתם לשדה המרעה, קדמה לתפילת הבקר ורק לאחר מכן, אם זה לא היה בתקופת החריש, הקציר או האסיף היו מתפנים לדברים יותר עדינים, כעין תפילה, הליכה לבית הכנסת וכדומה. אחר כך הגיע תור נקוי האורוות, תיקון הגדר, הבאת מים מן הבאר, השחזת המחרשה וכל מיני עבודות, הקשורות בחיים החקלאיים.

בין חקלאי המושבה היו כאלה שמעולם לא עברו את גבולותיה. בעיני אלה העולם נחלק לשניים: המושבה סהיידק היא חלק אחד עיקרי, ושאר כדור הארץ שמחוץ לגבולות המושבה — חלק שני, פחות חשוב.

זכורה לי השיחה שהיתה לי עם שכנתנו הזקנה, כשעמדתי לעזוב את המושבה ולנסוע לדרום־אפריקה. היא פנתה אלי בשאלה: „מוטילי (שם הקטנה מהשם מרדכי), לאן אתה נוסע?"

„לדרום־אפריקה" — עניתי לה.

„אם כן, אנא, מסור דרישת שלום ממני לבן־אחי משה, הגר בארגנטינה!" הפצירה בי...

תושבי המושבות היו כולם יהודים ללא יוצא מן הכלל. אי אפשר היה למצוא גוי „לרפואה". לא היה מי שיכבה את

המנורות בלילות שבת, כי „שיקסות"[2] לא היו להם, לבד מיחידי סגולה, שמסיבות שונות התעשרו והיה לאל ידם לשכור להם עוזרת בית, שהיתה יוצאת גם לשדה בימי הקציר לאלם אלומות, כי אכן, היה מורגש חוסר בידיים עובדות בימי הקציר. „שיקסות" אלו היו עושות חסד גם עם יהודים אחרים במושבה והיו מטריחות עצמן — בעד תשלום, כמובן — לכבות את האור בשאר בתי היהודים. התשלום לא היה גדול והיה מסולק בו במקום, מבלי שהיהודי נגע, חלילה, בכסף. בפינה מסוימת בחדר, הידועה ל„שיקסות" אלו, מונח היה השכר — והן ניגשו ונטלוהו.

חינוך הבנים לא תפש מקום מיוחד במושבות. „חדר" היה קיים שם, ואיזשהו מלמד היה מעסיק את תלמידיו בלימוד הקריאה המיכנית מתוך הסידור, והיו גם ילדים כאלה שלמדו אפילו חומש ורש"י. כשהגיע הילד לגיל שלוש־עשרה, היו ההורים מקיימים את המוטל עליהם בענין הבר־מצווה, כמנהג גוברין יהודאין, ובזה היו מביאים את החינוך היהודי לידי גמר. הבן היה נכנס לעבודה החקלאית ועוזר לאבא ככל שהיה בכוחו. שאיפות נעלות, כגון שליחת הבנים לישיבה, כפי שנהוג היה בעיירות ובערים של ליטא, פולין וגליציה, ואפילו באוקראינה — לא היו. אולם בראשית המאה העשרים השתנה המצב מן הקצה אל הקצה. נפתח בית ספר יסודי ועמו נפתחו אפילו בתי ספר עבריים מסוגם של „חדרים מתוקנים" — והרעיון הציוני חדר גם למושבות.

העבודה האדמיניסטרטיבית של המושבה נוהלה על ידי ראש המושבה (שולץ), שהיה נבחר לכמה שנות כהונה על ידי האסיפה הכללית של החקלאים. הוא היה אחראי גם לפני הממשלה, שהיתה פונה אליו בפעם לפעם בענינים שונים. השולץ היה הכתובת היחידה, שאליו היתה פונה המשטרה האזורית בעניני המדינה. כשקרתה בסביבה

---

2. עוזרות ממוצא לא יהודי.

מחלוקת, תיגרה, גניבה, רצח וכדומה היה זה ראש המושבה, שהיה מתקשר מיד עם משטרת האזור. שוטרים לא היו במושבה, אבל השולץ היה ממנה שניט־שלושה מתושבי הכפר והיה נותן להם תווית נחושת, שעליה היתה חקוקה המילה „דיעסיאצקי", שמשמעותה שוטר עשרות, והלה היה רוכס אותה בשעת חירום אל דש הבגד למען ידעו ויראו היהודים, שהוא ממלא תפקיד שוטר הממשלה שיש לקיים את צוויה. איש מהממונים האלה לא קיבל כל משכורת והיה ממלא תפקידו חינם אין כסף. אגב, אסור היה ל„שוטר" זה לסרב לקבל את התפקיד, כי מי הוא האיש שימלאנו ליבו „להעליב את הקיסר!". נוסף על כך היה עליו לקיים סדר במושבה, ובאין שוטר אין סדר. אמנם, הסיכסוכים והדיונים היו נגמרים על־פי־רוב בשלום בבית הרב בלי השפעת הכוח הממשלתי. אולם, מאידך, הבינו החקלאים, כי אי אפשר לנהל חיים מסודרים בלי השפעת כוח זה. וצדקו חכמינו, שאמרו: „הוי מתפלל בשלומה של מלכות שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו".

שלושה היו, על־פי־רוב, פקידי המושבה שהיו מקבלים את משכורתם מקופת המושבה: הרב, השוחט והחובש („פלדשר" בלע"ז). בשעת הדחק, בהעדר הרב, היה השוחט ממלא מקומו.

שפת הבית והרחוב היתה, כמובן, אידיש; שפה אחרת לא ידעו המתישבים. עם הגויים היו מדברים בלשון החחולית[3]. היו מקרים ובעלת הבית, שבביתה היתה משרתת נוצריה, לא הצליחה ללמוד את „לשון הגויים", אז היה על „השיקסות" ללמוד אידיש, והרבה מהן אף הצטיינו באידיש רהוטה. היו אפילו „שיקסות" שלמדו על פה את ה„מודה אני" או קריאת „שמע" שלפני השינה והיו מלמדות את

3. ז'רגון אוקראיני.

הפעוטות את התפילות הללו, כי „לא יתכן — לפי דעתן — שילד יהודי יאכל ארוחת הבקר בלי „מודה אני" או שילך לישון בלי קריאת „שמע" שלפני המיטה"... בדרך כלל, אפשר לומר, כי לא היה זה מקרה נדיר בין ה„גויים", שהיו באים במשא ומתן עם היהודים, לדעת לדבר אידיש יפה. היהודים הרגישו מעין קירבה מיוחדת וחיבה יתרה ל„גויים" כשהללו ידעו לדבר אידיש: מדוע זה דווקא צריכים היהודים להתעקש ו„לשבור את שיניהם" בשפת הגויים, ואילו ה„גויים" לא יצטרכו לשבור את שיניהם ולדבר ב„לשון האם" של היהודים?... איפא הצדק והיושר?... והיו מקרים שידיעה זו של ה„גויים" היתה גורמת לתקלות חמורות. ואכן, במושבה, שבה נולדתי, קרתה תקלה כזאת, שגרמה להדחת הרב שלנו מכיסא הרבנות, וכדי ביזיון וקצף... ועל זה יסופר בפרק הבא.

יענקלה

המושבה, בה נולדתי, שמה היה סהיידק. מה פירושה של מילה זו, מאין מוצאה, את מי היא מנציחה — איש לא ידע. אבל עובדה היא, שהשם הוא משונה ובקושי נקלט בזיכרונו של אדם. האוכלוסיה היתה בת כמאה ועשר משפחות וכולן ביחד מנו למעלה מחמש מאות נפש. האנשים שבה היו פשוטים, אבל ישרים, אוהבי עבודה ומתגנדרים בה. לא הצטיינו ברוב עושר, כולם במעמד אחד לבד מחצי תריסר משפחות, בערך, שמצבם הכלכלי היה טוב מזה של שכניהם. לא התיימרו להיות בין נותני הצדקה

הפזרנים לטובת מוסדות מחוץ למושבה, אבל מה שהיה צריך לקיים ולעשות לטובת צורכי הקהילה כולה וגם לאנשים פרטיים תושבי המקום, מילאו וקיימו ברצון. היה זה בבחינת „עניי עירך קודמים". השפה השלטת היתה אידיש, כמו במושבות האחרות.

•

בבקר לא עבות אחד הגיע לסהיידק בחור נחמד, שהיה סוכן של מכונות תפירה „זינגר". הוא הביא אתו ילקוט ומזוודה ובה, נוסף לבגדיו, היו גם מכשירים שונים לתיקון מכונות התפירה של נשי האיכרים; פטישים קטנים שניים שלושה, סדן מיניאטורי, מברג, בקבוקי שמן, כמה חלקי חילוף וכיוצא באלה. הוא דיבר אידיש רהוטה, נכונה ופעם בפעם היה גם מתבל את דבריו באימרי פולקלור ובמילין דרבנן, ואפילו בקטעי פסוקים מן התנ"ך, וכשהיו מדברים על גוי כלשהו, היה אומר: „איוון זה מיתה משונה תבוא עליו". מזמינים אותו לכוס תה, היה אומר בלשון הגמרא: „מהיכא תיתי". כשמדובר היה על כנסייה נוצרית, היה יורק שלוש פעמים ואומר: „שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו, כי חרם הוא", כשהיה איזה צעיר מהמושבה עומד עלין ומפריעו מן העבודה, היה אומר: אל תפריע לי, כי „היום קצר והמלאכה מרובה", וכדומה. שמו היה יעקוב — יאשא, אבל לדרישתו, שכולם נענו לה, קראו לו „יענקלה". מראהו היה יפה: עיניו כחולות, שערות ראשו בלונדיניות, לחייו ורודות. היה גבוה, רחב כתפיים וקווצות שערו תלתלים, תלתלים.

אכסניה, כמובן, לא היתה אצלנו, ועל־אחת־כמה־וכמה בית מלון. אורח, כשהיה בא למושבה, היה הרב שולחו או מוליכו לאיזשהו בעל־בית ללון ולאכול שם, ולא היה עולה זה לאורח אף בפרוטה, אפילו אם שהה שם שניים שלושה שבועות. ומה שנוגע ליענקלה, הרי כולם שמחו לארחו; לבחור יהודי כזה מי ירצה לסרב?

יענקלה עשה בסהיידק כמה שבועות. עלה בידו למכור לנשים מכונות תפירה אחדות ונוסף על זה באו אליו איכרים מן הכפרים הקרובים וגם הרחוקים וקנו אצלו מכונות, אבל בעיקר היה יענקלה עסוק בתיקונים. כולם רצו לנצל הזדמנות נוכחותו של „בעל־מלאכה" נחמד וישר זה והביאו לו את מכונות התפירה לתיקון, לשימון או סתם לנקוי ; כך שאורחנו היה עסוק מן הבקר עד הערב.

הוצאות מיוחדות לא היו לו : בעד אכסניה הרי לא שילם, אם כי היה תמיד דורש מ„בעלת הבית" שתיקח תשלום, אך משסירבה פעם או פעמיים, לא מצא לנחוץ להפציר בה עוד בחשבו : אם בעלת הבית נהנית ממצוות הכנסת אורחים, למה לו לשלול ממנה את התענוג הזה ? את התשלומים בעד עבודתו היה מקבל ברצון רב, כך שבמשך הזמן הקצר עלה בידו להרוויח „מטמון". בשבת היה נח כדבעי, כי לבית הכנסת לא היה הולך. כששאלו הרב מדוע אינו בא בשבת בבוקר ל„בי כנישתא", היה עונה, כי עבודתו משך השבוע היא מפרכת ודורשת ריכוז, וגופו דורש מנוחה יום שלם בכל שבוע, והרי כבר אמרו חכמינו, כי „שינה בשבת תענוג".

את הערבים היה מבלה בחברת הנוער בגנו של ר' שלמה פיקובסקי, אחד מבעלי־הבתים החשובים במושבה, תחת עצי השיטים. על פי רוב היה זה הנוער ה„מתפקר". ביחד היו שרים שירים שונים ברוסית ובאידיש. ליענקלה היתה מפוחית פה, שבה היה שולט שליטה גמורה. הוא היה מנגן בה הרבה שירים והנוער שלנו היה שר את כל השירים „בליווי המוסיקלי" של יענקלה. השירים הפופולריים ביותר היו של גולדפאדן מ„המכשפה" או מ„בר כוכבא" וגם משיריו של המשורר היהודי־הרוסי שמעון פרוג. גם שירי צבא רוסיים מהפופולריים ביותר לא נשכחו ; בעיקר היה אהוב עליהם השיר על דוניה היפה שבו מסופר : כשהיתה

יוצאת אל העיר — לגיון שלם של חיילים היה נמשך אחריה.

במסיבות אלה היתה בעלת הגן, הג' מינה פיקובסקי, מגישה למסיבים עוגיות מעשה ידיה וקוואס (משקה רוסי

הג' מינה פיקובסקי

תוסס). מכניסת אורחים נלהבת היתה האשה, אשת־חייל וצדיקה בכל הליכותיה. הכל היה יפה ונחמד ונעים, לולא התערבה לתוך פרשת יענקלה ענין ה„אהבה", שגרמה לא מעט יסורי הנפש לבחורה היפה והחמודה ביותר בסהיידק, ומעשה שהיה כך היה:

במושבתנו היה חקלאי ושמו ליפוב, ולו ארבעה בנים

ובת, שם הבת היה ליזה. היא היתה המעולה בין כל תלמידות בית הספר והיפה בבנות המושבה. שחרחורת, תמירה, וצמותיה הארוכות יורדות על פי מידותיה. כבת יחידה ואחות לארבעה אחים היתה מפונקת ואביה הרשה לה ללמוד רוסית אצל מורה, שבא למושבה לזמן מה. ליזה הצליחה בלימודיה וקראה הרבה מאד. היא ידעה על בורים את הרומן „האבות והבנים" של טורגנייב, „בת הקפיטאן" של פושקין ואפילו את „סונטאת קרייצר" של ל. טולסטוי. מטבעה היתה בישנית, ומעולם לא ראה אותה איש בחברת בחור. חברות היה לה רבות והיתה יוצאת עמהן לבלוי. עם בנים לא התידדה, אבל היתה יוצאת עמהם לטייל בחברת בנות אחרות.

כשבא יענקלה אל המושבה נתפתתה על ידי חברותיה להילוות אל החבורה ולהצטרף לזמרה ולבילוי. והנה פלא: מהפכה התחוללה בליבה ובהליכותיה של ליזה. אחרי נשף הבילוי הראשון לא זו בלבד שהיתה נלווית ברצון אל החבורה, אלא היתה הראשונה בבואה והאחרונה בעזבה. במקהלה היא היתה המתחילה והגומרת.

היה לה קול מצו־סופראן יפה ונעים מאוד. ועל פי בקשת ה„חברה" היתה שרה סולו. השיר האהוב ביותר היה „יוצא אני לבדי בדרך" של לרמונטוב. תמיד שרה בליווי המפוחית של יענקלה, והקהל היה דורש „עוד פעם, ועוד פעם". ליזה לא סירבה, וכך היו הערבים סובבים מסביב לבת הנחמדה הזאת, שהיתה מרכז הקבוצה.

לא עברו ימים מרובים וכל אחד מהחברה התחיל להרגיש במשהו לא רגיל. חשד התחיל להתגנב ללב החברים והחברות בקבוצת הנוער, שליזה זו איננה כתמול שלשום, ושיתכן שהבחורה הצנועה הזו, בתו של גביר המושבה, מאוהבת ביענקלה. לא צריך היה לדעת „חכמת הפרצוף" כדי להכיר ולדעת מה קורה כאן.

הדבר הגיע עד להוריה של הריבה, וגם היו בין האיכרים הקרובים אל משה ליפוב, שאמרו לו כי עליו ועל אשתו מוטלת חובה להשגיח יותר על בתם היחידה, וכי סוף סוף יענקלה זה אף־על־פי שעושה רושם טוב, מי יודע מי הוא הבחור, מאין הוא בא ומהו העבר שלו, בעוד שגלוי וידוע לכולם, כי ליזה בתם היא פנינה „יקרת המציאות" ואין כמוה „בכל העולם". היא גם נאיבית יותר מדי ואין לה שום נסיון בהוויות העולם...

אבל משה ליפוב שמע וצחק, באמרו: „על ליזה שלי אין להשגיח, היא יודעת איך להתנהג, ואם לא סיפרה את רחשי לבה לאמה, סימן הוא שאין כאן ולא כלום".

והנה עברו ימים מעטים ובמושבה קרה מקרה משונה. בבקר אחד קמה בעלת הבית, שאיכסנה את יענקלה, וראתה שהחדר שבו ישן האורח הוא פתוח וריק: אין בחור, אין מזוודה, אין ציוד, אין מכונות, אין כלום!... לא האמינה האשה למראה עיניה. קראה לבעלה וסחה לו את הענין. גם הבעל נכנס אל החדר ומצא אותו נקי, המטה מסודרת, הכל עומד על מקומו כרגיל. לא חסר שום דבר, רק „הילד איננו". כולם השתוממו: „מה קרה?", אבל אין פותר.

התחילו הכל שואלים, חוקרים, דורשים ומנחשים מה פשר המאורע המשונה הזה, אולי גנב הוא דבר יקר ונעלם עם הגניבה? אבל איש במושבה לא חסר דבר. היו כאלה, שרצו לתלות את הקולר בצווארה של ליזה, וההשערה היתה שיתכן, כי יענקלה וליזה החליטו להינשא, אולם מכיוון שנתקלה הבת היחידה של משה ליפוב בהתנגדות מוחלטת, בוודאי נדברו שניהם, הבחור ובחירת ליבו, להעמיד „חופה שקטה" באיזה מקום מרוחק מהמושבה, נפרדו השניים באופן זמני ויפגשו בבוא העת במקום אחר. היו גם כאלה שחשבו, כי זה היה רק „קונץ" או משחק מצידו של יענקלה כדי להדריך את מנוחתה של ליזה, וכדי להגביר בה

את החשק לנישואים ושבסופו של דבר תימצא האבידה, והכל על מקומו יבוא בשלום.

באותו בוקר, בהתפשט השמועה בעיירה על העלמו של יענקלה, הלכה ליזה ישר אל האכסניה שלו על מנת להיוודע ממקור ראשון על המצב. לדאבונה הגדול היא שוכנעה שיש רגליים לשמועות ו„הילד איננו" באמת. היא לא יכלה למשול ברוחה ופרצה בבכי היסטרי. בכיה המר גילה שני דברים: א) ההשערה על פגישת השניים במקום אחר לשם סדור נשואים חשאיים אין לה יסוד, לכן — „קונץ" או קפריזה כזו לא יכלה לקרות אצל שני אנשים מאוהבים. ב) הרי הוא לא רק נעלם בעצמו, אלא כל חפציו גם הם אינם, איש לא יעשה כדבר הזה לשם משחק גרידא.

בינתיים, הלכה ליזה הביתה כשהיא מיבבת ומיללת בדרך, נכנסה אל תוך חדרה, השתטחה על מיטתה ושוב געתה בבכי. כל היום לא בא אוכל אל פיה ולא הועילו הבקשות והתחנונים של ההורים והאחים, האהובים עליה כל כך. במושבה כולה היה מורגש מתח ואפילו פחד, שמא תשים הבחורה יד בנפשה. כולם קיוו, שהריבה האומללה לא תעטה חלילה בושה על המושבה. היו כאלה שאפילו התיחסו לכל הענין בביטול ואמרו, שאין מה לדאוג, לא יקח זמן רב ומהעז יצא מתוק. „כבר קרו מקרים כאלה" אמרו. היא תמצא לעצמה בחור אחר, יותר טוב מיענקלה, כי סוף־סוף מיהו יענקלה זה? איש לא יודע עליו דבר. יכול להיות שהוא מנוול ורק כאן הוא שיחק תפקיד של אדם הגון.

באמת צדקו האחרונים. עברו ימים אחדים וליבה של ליזה נח עליה. התחילה להיפגש עם חבריה וחברותיה כבראשונה תחת השיטות בגנו של ר' שלמה פיקובסקי, שוב התחילה בשירה ובזמרה והכל חזר למסלולו הרגיל. עברה כחצי שנה ובמושבה שלנו התפשטה שמועה חדשה

על ליזה, שהיא התארסה עם בחור מהעיר ניקולייעוו, עורך דין וממשפחה מיוחסת מאד. לא ארכו הימים ולשמחתם של כל תושבי המושבה, נתאמתה השמועה מפיה של ליזה עצמה. באחד ה„קומזיצים" בגנו של ר' שלמה פיקובסקי, הוזמנה כל החברה להשתתף בחתונת היפה בבנות, שתתקיים כעבור חודש ימים.

החתונה נתקיימה ביום הכסה וכולם אכלו ושתו ושמחו בסעודה שהיתה גדולה „כסעודת שלמה המלך בשעתו".

ענין יענקלה היה נשכח לגמרי, אילולי המקרה שקרה כשבועיים לאחר החתונה של ליזה. כל הענין הובר לכולם עד תומו. סוף הפרשה העידה על תחילתה. יענקלה לא היה צבוע, כי אם איש הגון באמת, ומה שעשה בסהיידאק לא עשה אלא לטובתה של ליזה. כוונתו היתה לעקור את אהבתה של הבחורה המכובדת עליו בעודה באיבה, ולא לגרום צער וכאבים מיותרים לשניהם. הוא היה בטוח במאה אחוז, כי אילו היה רוצה להתחתן, לא היו נותנים הורי הבחורה לעשות זאת. זאת ועוד: לו ידעה ליזה את האמת על בחור זה, על מוצאו וחנוכו, לא היתה מסכימה לשידוך.

•

בעיר הפלך שלנו, חרסון, עשה בשרות צבאי בחור סהיידקאי. פעם אחת ביום ראשון בבקר יצא לטייל ברחובות העיר ובזמן טיולו נתקל ביענקלה. לשמחת שניהם לא היה קץ: התחבקו והתנשקו ושאלו איש לשלום רעהו. „מה קרה לך, יענקלה, שנעלמת פתאם מבלי לומר שלום, לא רק לחבריך ולחברותיך, אלא אפילו לאדון ולגברת לישצ'ינסקי שאיכסנו אותך חינם אין כסף במשך שבועות, ולא נפרדת אפילו מליזה, שהיית כה מאוהב בה? הרי

היית כאחד מאתנו, כבן יקר של המושבה, מה פשענו ומה חטאתנו ז".

„הסכת ושמע" אמר יענקלה. „אסביר לך את הענין עד הסוף; אולי תבין לליבי וגם תאמר שבמקומי לא היית אתה נוהג אחרת מכפי שנהגתי אני".

„איני יהודי. מבטן ומלידה — פרבוסלבי אמיתי הנני. בסהיידק איש לא שאלני מי אני ומה אני. בכל ימי שבתי בסהיידק לא נדרשתי ולא שאלוני על מוצאי ועל אמונתי. אבי היה כומר פרבוסלכי, ונתייתמתי ממנו בהיותי בן שבע. אמי, שהיתה פרבוסלבית אדוקה, חינכה אותי ברוח ישו עד שנתי השלוש־עשרה, ומתה עלי. ליד ביתנו גרה משפחה יהודית ושמה לזרסון. הם היו עשירים ואנשים הגונים מאד. היו להם שלושה בנים נחמדים, כולם צעירים ממני. למשפחת לזרסון היה בית מסחר לבדים בסיטונות. בבית דיברו אידיש בלבד. הבית של הלזרסונים התנהל בתכלית הכשרות. האב והאם לא היו דתיים קיצוניים, אבל היו מסורתיים במלוא מובן המלה, חסידי ליובאוויטש.

„אחרי מות אמי, לקחה אותי איזו משפחה נוצרית לביתה ושם אוכסנתי. עקרת הבית אמרה לי ביום השלישי אחר קבורת אמי, שמעתה עלי יהיה לעבוד כדי שאוכל לשלם לה בעד האיכסון. היא הלכה אל משפחת לזרסון וביקשה שיתנו לי איזו שהיא עבודה שאוכל להתפרנס בה. נתקבלתי מיד. לאחר שנה או שנתיים נודע לי, כי לא היה להם צורך ממשי בעזרתי והם קיבלו אותי בעיקר מתוך רגש הרחמנות, אבל העמידו פנים כאילו נזקקו לי מאד. מעולם לא אשכח את היחס האנושי שגילתה אלי המשפחה הזאת. הם ידעו, או נכון יותר, הבינו מתוך הכרת פני שענתה בי, כי אני מעולם לא סיפרתי להם, על הניצול והשיע־בוד שנהגו בי כל אנשי הבית הפרבוסלבי מגדול ועד קטון. לא רק שנטלו ממני את כל המשכורת, שהייתי מביא מדי

חודש בחודשו, אלא שהשתמשו בי גם לכל עבודה ועזרה הן לבעלים עצמם והן לילדיהם.

„בתקופת חיי זו היתה קרן אור אחת שהאירה לי בחשיכה. זו היתה משפחת לזרסון. כמעט בכל יום, לאחר סגירת החנות, היו לוקחים אותי אל ביתם, מאכילים ומשקים אותי וגם משוחחים אתי כאילו הייתי חברם בן־גילם. מהם למדתי לדבר אידיש טובה. משיחות אלה נודעו לי פרטים על עברה של הגב' לזרסון. מוצאה היה מפו־ליסיה,[4] גמרה גימנסיה לבנות, נכנסה לתנועת הנוער הרוסי המתקדם והיתה חברה בתנועת הנרודובולצים.[5] היא ידעה יפה את הספרות הרוסית ואהבה מאד את העם הרוסי ולמען חירותו והתקדמותו היתה מוכנה להקריב את היקר שבחייה. בהגיעה לגיל עשרים נפגשה עם הבחור זלמן לזרסון, התאהבה בו ונישאה לו. מאז חל שינוי בחייה. היא התחילה להעריך ולהוקיר את היהדות וכאשה יהודית כשרה הקדישה את כל כוחותיה וזמנה לבעלה ולילדיה.

„עברו שבועות אחדים והגב' לזרסון התחילה לתת לי שיעורים ברוסית. למדתי בחשק רב והצלחתי בלמודי. בבואי אל חדרי אחרי גמרי את עבודת יומי, הייתי קורא ספרים לפי הוראותיה והדרכתה של הגב' לזרסון. בהגיעי לגיל שבע עשרה נשרפה חנותו של מר לזרסון, ואני הוצרכתי לחפש פרנסה ממקור אחר. אחד ממכריו של מר לזרסון המליץ עלי ונתקבלתי בתור סוכן של משרד מכונות תפירה של זינגר, ושם למדתי מהר את המכניקה של המכונות וידעתי איך לתקן, ואיפה להשיג חלקי חילוף ועוד כמה דברים בקשר למכונות תפירה. לסוף החלטתי להיות עצמאי,

---

4. חבל ברוסיה בצפונה של אוקראינה.
5. ארגון מהפכני לשם שיחרור האיכר הרוסי מתלותו ושיעבודו לבעלי האחוזות הגדולות.

סוכן מכונות תפירה עומד ברשות עצמו. לפעמים לא היתה לי תעסוקה בשפע בעיר חרסון, ואז הייתי יוצא לסביבה, לכפרים, לקולוניות היהודיות, שבהן הצלחתי יותר וגם נהנתי מאד מהחברה היהודית. בתוכה מצאתי תמיד את האוירה המתאימה והנעימה ביותר, כאילו הייתי אחד משלכם וכך הגעתי גם למושבתכם, סהיידק.

„אשר לליזה: אין שום ספק, שהיא היפה וההגונה מכל הבחורות, שפגשתי בחיי, אבל מעולם לא נפגשנו אני וליזה ביחידות, ומעולם לא הבענו את רחשי ליבנו איש לרעהו. זו היתה ‚אהבה אילמת'. ידעתי שישנם מיכשולים אין סוף בדרך לנישואינו. אני כשלעצמי חייב כל כך הרבה לעם הקטן הזה הנקרא ‚יהודים', שלא יכולתי להרע, להעליב, או לעשות עוול כלשהו לאיש מהם. לא היה לי ספק בדבר, כי באם היינו מגלים את רצונו להנשא, המשפחה של ליזה היתה מתקוממת נגדנו ושום דבר לא היה יוצא מכל הענין. מצדי לא הבטחתי ולא התחייבתי לשום דבר. קח גם בחשבון את העובדה שאני כשלעצמי לא הייתי עושה דבר נגד הדת שלי, כי אני פרבוסלבי נאמן ולא הייתי נושא לי יהודיה. בראותי שמיום ליום מתעמקת ומתחזקת אהבתה של ליזה אלי, החלטתי לחסל את כל הענין בהקדם האפשרי, וזהו מה שעשיתי."

•

בזה למעשה נשלם כל הענין, אולם בזמן היותו של יענקלה בסהיידק קרה דבר מה נוסף והמקרה מצא לו דרך והגיע עד לפינקס הקהילה, וזה המעשה:

במושבה סהיידק, גר איש פשוט וגס, אבל קנאי לדת ישראל ומקיים כל מצווה, קלה כחמורה. עם־הארץ גדול היה ובור מדאורייתא, ואם מישהו עשה דבר שלפי הערכתו לא היה כדת, היה נלחם בו עד אין סוף, ולא חשוב היה לו, אם הענין שייך לו באופן פרטי או לקהילה כולה. יום

אחד היה לו „יארצייט" אחרי אביו וביקש את הרב ואת השמש לאסוף בשבילו מנין מתפללים למחרת כאור הבוקר. היתה אז תקופת הקציר, בשעה שהעבודה היתה ממש „בוערת תחת הידיים" וקשה היה לאסוף איכרים יהודיים לשם מנין.

הרב שהכיר יפה את אלקנה הכהן (זה היה שמו של האיכר הנ"ל) רצה באמת ובתמים לסדר את הענין על הצד היותר טוב, ובראותו שהצליח לאסוף רק תשעה מתפללים החליט בתומו להזמין את יענקלה להיות העשירי, בהיותו בטוח, כי יענקלה יהודי הוא.

מצד שני, יענקלה, שראה בצערו הגדול של הרב ולא יכול לעמוד נגד הפצרותיו, חשב ששום עוול לא ייעשה לדת היהודית, אם יאות לעשות טובה לרב נכבד זה ולהיות „עשירי" בחברת תשעה יהודים. הוא הסכים, בא לבית הכנסת ובנוכחותו הכל עבר יפה, אבל משנודע במושבה לאחר זמן על ידי מכתבו של החייל הסהיידקאי בחרסון שיענקלה הוא פרבוסלבי, ראה אלקנה, הקנאי לדת, חובה לעצמו לצאת למלחמת קודש נגד הרב, שנגדו נצטברו האש-מות רבות גם לפני כן, בעד „הקדיש לבטלה" שגרם לו הרב. הסוף היה, שהרב הועבר מתפקידו הקדוש כפי שיסופר באחד הפרקים הבאים, בפרק על „הדחת הרב גפן".

„נטע זר"

המושבה סהיידק, בה נולדתי וגדלתי, היא אחת המושבות הקטנות בפלך חרסון. סהיידק שכנה בעמק, שארכו היה בדיוק כאורך האגם שהשתרע במקביל למושבה.

בנוף מיוחד לא הצטיינה מושבתי. מסביב לה לא היו הרים, יערות, נהרות או מחזות והופעות טבע שונים אחרים, המקשטים כפרים אחרים ברוסיה הדרומית. זה היה נוף חדגוני, שאין בו כדי להלהיב ולהשפיע על מכחולו של האמן. בעיני רוחי עדיין אני רואה את ארבעת הצבעים שהטביע הטבע על מושבת ילדותי ונעורי. ואלה הם: לבן — בתקופת החורף, כשהכל היה לבוש ועטוף בגדים צחורים; ירוק — בתקופת האביב, כשכל היקום התכסה במרבד ירוק; כתום — בירחי האסיף, כשהחיטה, הדגן והשעורה הכתימו מחום השמש הקיצי; ושחור — בראשית הסתיו, לאחר החריש בשדות הבר, כשנחשפו כליל אחרי תקופת הקציר והדיש. אולם בצבעים אלה לא היה שמץ של מראה טבע מיוחד שהיה בכוחו להביאני לידי התעוררות הנפש או התפעלות. החצרות והבתים היו דומים זה לזה, כאילו אותה אמא הרתה וילדה אותם ובכל זאת היה דבר־מה מיוחד במושבה שהבדיל אותה משאר המושבות היהודיות בנובורוסיה.

•

המשפחה שלנו היתה מעין יוצאת דופן בקרב המשפחות שגרו בסהיידק. אבי לא היה חקלאי, לא מפני שלא רצה או מפני שנמאסה עליו עבודת האדמה, אלא משום שלפי החוקים וההגבלות של הצאר אסור היה לו להיות חקלאי, כמו שהיה אסור לכל יהודי רוסיה כפי שכבר נאמר. לאחר שהתנחלו רבבות אחדות בשדות דרום רוסיה התחרטה הממשלה על כל התכנית ואסרה על היהודים לרכוש אדמה, ואפילו לא הרשו לאדמת איכר יהודי לעבור לבעל בתו שהיתה בת יחידה והיורשת היחידה במשפחה. מוצא אבי היה מליטא, עיר מולדתו היתה לידה פלך וילנא. שם משפחתו היה פופקו והיה קרובו של הרב הגאון המפורסם והצדיק, הלא הוא ה„חפץ חיים".

הסבא שלי, אבי אבי, שבק חיים לכל חי בהיותו בן ארבעים וחמש בהשאירו בת ובן. הסבתא שלי עליה השלום, ששמה היה צפורה, נתאלמנה בחודשים הראשונים להריונה. הבת התחתנה בהיותה בת שבע עשרה ונשארה לגור בעיר מולדתה, והסבתא צפורה התחתנה כעבור שנה וחצי אחרי מות בעלה הראשון. אחרי הולדת אבי, יונה — אבי היה אז בן שנה בערך — החליטו הסבתא ובעלה לעבור ולהשתקע באוקראינה, שנחשבה בערי ליטא כארץ זבת חלב ודבש. מקום מגורי סבתא ובעלה היה בעיירה היהודית הגדולה פיטרקובקה; לשם עברו ביחד עם הסבתא שני בניה, יונה ובריל. אבי מעולם לא נפגש ולא ראה את אחותו בת אביו ואמו עד יום מותו.

עד כמה שידוע לי מספורי אבא, דרכה של הסבתא לא היתה סוגה בשושנים. בעלה השני מת והיא הלכה בעקבותיו זמן קצר אחרי מותו. אבי היה אז בן 18.

בן 22 היה אבי, כשהתחתן עם אמי, חיה־רבקה, כשהיא היתה בת 14 והתיישב במושבה סהיידאק. הסבא שלי והסבתא מצד אמא, שמוצאם היה מראשוני המתנחלים היו בטוחים, שלאחר מאה ועשרים תעבור חלקת האדמה שלהם, בגודל של כמאה ושלושים דונם בערך (30 דסאטינות) לבעלה של בתם היחידה, אבל כפי שהסתבר אח״כ, היתה זאת טעות גמורה.

כאמור, אמי היתה צעירה כשעמדה תחת החופה עם אבי, היא היתה השמינית מכל הילדים, שנולדו להוריה, ושכולם מתו בהיותם פעוטות.

אמי נולדה האחרונה בהיות הסבתא בת ארבעים ותשע שנים, וזאת גם הסיבה שהשיאו את אמי בגיל כה רך. הם רצו לראותה נשואה בעודם בחיים, ויפה שעה אחת קודם. כפי הנראה היתה להם התחושה, שדרכם בעולם הזה מתקרבת לקצה. תחושה זו אמנם נתקיימה, כי אחותי

הבכירה אסתר קיבלה את שם סבתי, ושם אחי הגדול ממני היה אלי, שמו של הסבא.

כל עוד היו הסבא והסבתא בחיים היה אבי „הבן" וניהל את המשק בחריצות ובהצלחה רבה, אבל ימים טובים אלה לא ארכו ומיד לאחר מותם עברה החלקה כחוק, לבן־אחיו של הסבא, והורי נשארו בחוסר כל. המעט שהיה להם מ„שבע השנים הטובות" עבר אל עורך־הדין בתור תשלום בעד עמלו כיועץ ומדריך במשפט ובעד ההתדיינות עם מושלי הארץ ומפרשי החוק שלהם. — הכל היה ללא הועיל. ההסבר של שופטי ה„שלום" היה זה: היות ושם משפחת אבי היה פופקו ושם הסבא המת היה מיטניק, ואם החלקה תעבור לאבי — הרי יוצא שעל ידי התווספות שם משפחה חדש, החקלאות הרוסית מתרחבת וגדלה בקרב היהודים, וזה בניגוד לרצונו של הצאר האימפרטור, ואסור ללכת נגד רצונו. אבל מאידך, אם החלקה לא תעבור לבת היחידה אלא לבן אחיו של המת שגם שמו היה מיטניק יוצא שמספר החקלאים בקרב יהודי רוסיה מצטמצם. לאבי, לא נשארה למעשה, כל תעסוקה כדי לפרנס את משפחתו וכמעט היה על עברי פי פחת, אבל רווח והצלה עמדו לו ממקום אחר.

במושבה שלנו היה איש בשם מרדכי מיטניק, קרוב רחוק של משפחת אמי ולו היתה חנות „כל־בו" גדולה. מרדכי מיטניק זה היה חולה ופרט לאשתו לא היו בני משפחה אחרים, שיוכל להעזר בהם. ומכיוון שהיה זקוק למי שהוא שינהל את העסק הגדול שהיה לו, הזמין את אבי לנהל את כל העסק. וכאן מצא מין את מינו: אבא שנצרך לפרנס את משפחתו קיבל משרה, ומאידך גיסא, הדוד קיבל בן־אדם מסור ונאמן ו„מומחה בעסקים". מקרה זה היה הגורם להישארותו של אבא עם משפחתו במושבה, אף־על־פי שמעולם לא היה חקלאי.

במושבה סהיידק, היה מורגש במשך שנים חיסרון של איזשהו מרכז מסחרי. לאיכרים לא היה פנאי לנסוע תכופות למקומות אחרים, כדי לקנות מצרכים. כל נסיעה דורשת זמן ומאמצים וזה הוא הדבר שחסר לכל איכר. אכן, משק חקלאי הוא אחד הדברים הדורש מאמץ בלתי פוסק. ובינתיים, האיכר זקוק בכל פעם למשהו אחר. צריך חבל, חסר קמח, אין סוכר, נגמרו הנרות, נתקלקלה המנורה, דרוש להם נפט. איפה לקחת את כל אלה אם לא בחנות? אבל חנות כזו זקוקה לאירגון — וזהו מה שעשה אבי עם החנות של מרדכי מיטניק — הוא הפך את חנותו למרכז „כל בו" בממדים גדולים.

משנכנס אבא לשם, התחיל את כל העניינים מחדש. החנות הפכה למוסד, המספק לאיכר כמעט את כל צרכיו, ולא רק לחברי המושב היהודיים, אלא גם ל„גויים" מהכפרים הקרובים. יום הששי, היה היום „הגדול" של השבוע; בו היו האיכרים מהסביבה באים לעשות את הקניות שלהם, מאחר ובשבת היה הכל סגור אצל היהודים, והיום הראשון היה היום הקדוש של הפרבוסלבייים, וה־„גויים" מהכפרים הגובלים עם סהיידק לא אהבו משום מה לצאת מן הכפר במשך שאר ימות השבוע; כפי הנראה, בחרו לעבוד חמישה ימים רצופים ולא לחלק את השבוע קטעים־קטעים. יום השישי היה גם היום, שבו היו היהודים קונים כל מיני מצרכים מן האיכרים לכבוד שבת, כגון: עופות, ביצים, ירקות וכו', כי רוב החקלאים היהודיים התמכרו רק לזריעת תבואות שדה, ולא רצו לפצל את משקם לסוגים שונים של חקלאות. התנועה במושבה היתה גדולה ביחוד בימי שישי שקדמו לחגי ישראל: צורכי עם

ישראל מרובים לכבוד החג: צריך פרחים לקישוט, עופות לכפרות, ביצים לפשטידה ועוד ועוד. לפעמים קנו מה„גויות" בד לבן עבה, המרוקם בשוליים משני צדדיו בפרחים וציצים סגוניים שממנו אפשר היה לתפור חולצה לבנים או חצאית לבנות, כי נשי ישראל לא התפנו לעבודות, הדורשות זמן וסבלנות יתירה.

במשך הזמן הפך יום השישי להיות יום השוק הקבוע בסהיידק, יום המשא־ומתן, יום ההתקרבות בין איכרי ישראל לאיכרי הכפרים שבסביבה. כל המסחר התרכז בסביבות החנות של מרדכי מיטניק, ואבי היה המושל, המכניס והמוציא — והחנות התפתחה וגדלה בצעדי און. התחילו להביא בהמות למכירה וסוסים לחליפין. בימי השוק היה אבא שוכר נשים או בחורים, שבמקרה התפנו והם היו משגיחים בחנות המלאה אנשים, נשים וטף, שלא יעברו על הלאו „ואל כליך לא תתן", כי לפי הפתגם הפולקלוריסטי היהודי „כל דג־מלוח הוא מלוח וכל גוי הוא בחזקת גנב"[6]. ביום חמישי לפנות ערב היה אבי אוסף את „הקנדידטים" של מחר ומדריכם איך להתנהג עם האיכרים; חלילה לא להעליב אותם, לדבר עם כולם בעדינות, ובעת ובעונה אחת להשגיח עליהם בשבע עינים, ככתוב „כבדהו וחשדהו".

בינתיים התחילה משפחתנו גדלה. נולדו לנו שבעה ילדים, חמישה בנים ושתי בנות. שנים מהבנים מתו מאפי־דמית „סקארלאטינה" ונשארנו רק חמישה ואני האמצעי.

אף־על־פי שהעסקים בחנות התפתחו וגדלו לאין שיעור, ואף־על־פי שכל השפע אצל מרדכי מיטניק בא לו בזכות אבי, ואף־על־פי שמשפחת אבי גם היא גדלה וצרכיה לא עמדו בנקודת הקיפאון, משכורתו של אבי נשארה קפואה

---

6. יעדער הערינג איז געזאלצן און יעדער גוי איז א גנב (באידיש).

כמו שהיתה מלכתחילה ולא גדלה אפילו „כמלא הנימא". לכן התחיל אבי מוצא לו פרנסה נוספת בערבים. פעם בשבוע היה נוסע לחצר הפריץ הפולני ליזינגביץ׳ ששכן כשבע פרסאות מהמושבה ושם היה אבי מנהל הספרים, ופעם בשבוע היה מתפנה לכתיבת „בקשות" בשפה הרוסית למשטרה ולמושלי האזור. לפעמים היה גם כותב כתובות לערים ולמדינות אחרות ובעד זה היו משלמים לו יפה, כך שהפרנסה היתה מצויה, אפשר לומר, בשפע, והספיקה אפילו לשלוח אותי לישיבה הרחק מגבולות סהיידק. מאין ידע אבי רוסית ? אין לי שום מושג. אבי היה אומר לי, כי הוא למד מעצמו ; השיג ספרי לימוד ועסק בהם בשעות הפנאי. הרבה למד מה„בריוונשטעלער" [7].

אולם, גם אמי היתה תמיד עסוקה, יומם ולילה ; חמישה ילדים, בלי „עין הרע", בעל שלא היה מוכשר לפי דעתה בשום פנים לעזור בבית. היו שלוש פרות לחליבה, בחורף היה עליה לפטם אווזים ובקיץ להכין „חמוצים" ועוד. כל זה היה במשך ימות השבוע, אבל בשבת היו העניינים אחרים לגמרי. את הפרות היו חולבות ה„גויות" שהיו מנקות גם את הרפת, מסיקות את תנור החימום בחורף, מכבדות את חדרי הבית וכל מיני עבודות, שהיו מוטלות על אמי במשך השבוע. ביום ה„שבת־קודש" היתה אמי קוראת ב„צאינה־וראינה" את סדרת השבוע ואבי היה מבלה כמעט כל היום בבית־הכנסת. בבוקר היה „בעל השחרית" הקבוע ואחר שנת הצהרים — ניצח על אמירת התהילים. לפעמים היה מדבר אל החקלאים ומסביר להם פרק בפוליטיקה : על המלחמה הרוסית־יפאנית, על תנועת הסוציאליסטים המהפכנים ועל תנועת „חובבי ציון". בארץ ישראל, לפי מיטב ידיעותיו, החקלאים היהודים מוציאים

---

7. ספר מיוחד ללמוד כתיבת מכתבים.

זהב מהקרקע... ספרו של הד"ר פינסקר „אוטואמנצי־פציה" תפס מקום חשוב בשיחות, כי ענין „הפסיכולוגיה" של האנטישמיות לא היה דבר פשוט וקל להבין, כי אף־על־פי, הוא אמר, שהופעה זו קיימת כבר אלפי שנים, בכל זאת איש מגדולי ישראל לא הצליח להבין ולהסביר למה ומדוע שונאים אותנו הגויים.

הוא ראה, כמובן, בעבודתו הציבורית מעין חובה מוסרית ועשה אותה שלא על מנת לקבל פרס.

על אף כל התעסקותו של אבי בעבודה הצבורית אפשר היה להבחין שאבי איננו מתאים ביותר לחיי הכפר, והוא היה שם כעין יוצא דופן. היו לו מתנגדים ושונאים לא מעט. הסיבה היתה פשוטה וניתנת להבנה: היו לפעמים סיכסוכים וחיכוכים בין החקלאים. ולא תמיד רצו ללכת אל הרב ועל אחת־כמה־וכמה לא לבית המשפט האזורי. היו מחלי־טים, על־כן, על „בורר", ועל פי רוב היו בוחרים באבי; אלה שיצאו נפסדים לא יכלו לסלוח לו על הוצאת פסק דינו לרעתם, ואילו אלה שזכו, חשבו, שאבי „לא הרחיק לכת במידה מספיקה". נמצא, שהמקופח ביותר היה אבי, ומתנגדיו נתרבו.

אבי היה בודד במועדו גם בזה שלא היו לו ידידים בכלל, אם כי היה איש בעל לב טוב, גמיש ומוכן לעשות טובה לכל מי שפנה אליו. כפי הנראה, שהיו שתי סיבות לכך:

א) יותר משהיה אדוק היה מסורתי, וקצת מודרני; אמרו עליו, שלפעמים היה מביע דעות אפיקורסיות. והדבר מובן: איש שקרה את ה„אוטואמנציפציה" של פינסקר ושחשב שסוציאליזם אינו מן הדברים הרעים בעולם, איך יתכן שהוא אדם הגון?

ב) היה בעל השכלה הרבה יותר גבוהה מכל חברי המושבה, כי היה היחידי שהיה מקבל וקורא עתון, ואם

אינני טועה, היו אלה „הצפירה" ו„דער פריינט" מווארשה. על כן, לאחר ששללו ממנו את הירושה של חלקת האדמה, היה תמיד צופה ומייחל לכונן את מושבו בכל מקום שיהיה אבל לא להישאר בסהיידק.

ר' לייבקה המומחה

כשהתחילה המושבה שלנו להתפתח ונולדו בנים ובנות, ואלה נישאו והולידו גם הם בנים ובנות, היה צורך גדול לשכור חובש (פלדצ'ר בלע"ז) — על רופא לא היתה אפשרות, מחוסר אמצעים, אפילו לחשוב. חובש כזה, המסיים בית ספר לחובשים כלשהו, יוכל לטפל בחולים, שמצבם אינו חמור ביותר. היו ברוסיה מתהלכות כל מיני מחלות קלות, שסימניהן מוכרים היו כמעט לכל אם ושכנה. הללו ידעו גם את התרופות השונות להשתמש בהן בשעת הצורך. בעיקר היו אלה הנשים הזקנות שידעו לקבוע את „הדיאג־נוזה" הזאת. הן גם ידעו להעמיד כוסות רוח, היו מומחיות בהזקת דם ע"י עלוקות ותרופות שעבר עליהן כלח.

מנהיגי הקהילה חיפשו חובש כזה ולא היה קל להשיגו, כי לא רצו לקבל למשרה חשובה זו גוי. חיפשו יהודי, שיבין את לשונם ושאנשי המושבה יבינו אותו, ויהיה אחד מהם. חיפשו וחיפשו — ומצאו.

יום אחד הגיע למושבה אדם־קטן־קומה, שמנמן ויודע... לדבר הרבה. הוא היה מספר וחוזר ומספר את אותם הסיפורים, שכל אחד מהכפר כבר שמעם פעמים אין ספור.

הגיעו הדברים לידי כך, כי כאשר פתח החושב את פיו והתחיל לספר, המשיכו השומעים בעצמם את הספור... נסבו הדברים על התקופה בה חי החובש במוסקבה: כאשר הרופאים המפורסמים עמדו אובדי־עצות כלפי חולה זה או אחר — היו מפנים אותו אל לייבקה החובש והוא הוא שידע כיצד לרפאו... ולא עוד, אלא שבכל חמש השנים של שבתו במוסקבה (לפעמים זה הפך להיות עשר וחמש עשרה שנה, ולפעמים לא קרה זה במוסקבה אלא בסמול־נסק, בקורסק או אריול או באיזו שהיא עיר אחרת, שרק המקצוענים בענייני גיאוגרפיה ידעו ושמעו על השמות של הערים ההן) לא קרה אף פעם, כי כאשר ירפא את החולה או שידריך את הרופא ה„מפורסם" ולא תהיינה תוצאות רצויות; „כל החולים הבריאו". חובש זה דרש שיקראו לו דווקא „רבי לייבעלה המומחה". אצלי צלצל שם זה כ„תרתי דסתרי".[8] בשפה האידיש התוספת „לה" לשם פרטי — מובנה היה הקטנה, כמו משה — משהלה, או יוסעלה ועוד. בהוספה זו היו משתמשים לאות חיבה גם החזנים המפורסמים. היו: יוסעלה רוזנבלט, בערעלה חני וכיוצא באלה, אבל להוסיף לראשית המלה „רבי" שמובנה היה הגדלה והערצה, ולצרף את ההברה „לה" בסופה — היה הדבר משונה מאד, בכל אופן, לי זה צרם את האוזן.

„מעלה גדולה" נוספת היתה לרבי לייבעלה זה, שהיה בידידות רבה עם הטיפה המרה. בית הבליעה שלו היה ככלי בלי תחתית: ככל ששתה יותר, כן יכול היה לשתות עוד ומעולם לא ראה אותו איש בגילופין. היה לו קול נעים והיה מהנה אותנו בנגונים של ר' לוי יצחק מברדיצ'ב, של ר' דודל מטלנע, ר' שניאור זלמן מלאדי וכיוצא באלה.

---

8. שני דברים הסותרים זה את זה.

ועוד מעלה: לכשנכנס לבית לבקר את החולה היה שוכח לצאת, כך שהנשים כבר ידעו, שצריך לגמור את כל העבודה בבית, בחצר, במטבח ובגן ורק לאחר מכן היו מקבלות את החובש. לאמור, הוא הוזמן בבוקר, אלא שהבקור נקבע באחת עשרה וחצי. הוא היה אומר תמיד, שהשתיה אינה מבלבלת אותו. מעולם לא קרה לו שיקבע דיאגנוזה של טיפוס בשעה שהמחלה היתה דיפטריה, וכן גם לא קרה שיתן לחולה חוקן במקום תחבושת. והנה קרה מקרה בשנה השלישית או הרביעית לחיי, שגילה את קלונו של ה„מומחה" ברבים.

בביתנו היו פרות, אולם לא היו לנו סוסים, ודווקא אלה האחרונים משכו את לבי. רגיל הייתי להסתכל שעה ארוכה בבריה זו שבכוחה למשוך עגלה גדולה עמוסת שחת, נוסף על העגלון וילדים מספר. התחלתי להתענין בבהמה זו. פניתי בבקשה אל שכננו, ולו סוס באורווה, שירשה לי להיכנס לאורוותו להסתכל בסוס, לראות מה מעשיו וכו'. השכן הירשה, והייתי מאושר לקבל רשיון זה. נכנסתי לאורווה החשוכה. רק קרני שמש בודדות היו חודרות לשם ואפשר היה לראות בכל זאת, אם לא את הכל, לפחות חלק ממה שנעשה בתוכה. והנה ראה זה פלא: עומד לו על־יד האבוס הסוס, מביט סתם באוויר בשתי עיניו הגדולות וה„סוסיות", אינו צונף, אלא מגרש בזנבו את הזבובים, וזה הכל. מראה זה התחיל מעניין אותי עד כלות הנפש. איזו בריה צנועה וענוותנית היא! עומדת לה בשקט, בלי נוע ובלי אומר ודברים. חשבתי: מה גדול כוחו של הקדוש־ברוך־הוא, שיצר בעולמו בריה שכזו. והסוס הוא באמת יפה־תואר ויפה מראה, עורו חלק ומבריק. אמרתי בליבי: אנסה־נא קצת להתקרב אליו ולהסתכל מקרוב. ניגשתי והתחלתי רוקד על רגל אחת מסביב לסוס ושום דבר לא קרה. אני שם נפשי בכפי ומתקרב יותר

והסוס אפילו אינו משגיח בי, ממש כאילו אינני קיים כלל, ומכיוון שהדבר כך הוא, הרי משמע, שלא יהא איכפת לו אם אנסה למששו, כי סוף־סוף הרי אינה דומה ראיה סתם למישוש. ליבי מתמלא ביטחון ועוז נפש, ואני ניגש ישר בלי שהיות ותהיות אל החלק האחורי של הסוס ומתחיל ממשש בו, והנה רגלו האחורית האחת מתרוממת ובועטת בי בכל עוצמתה.

מה שקרה לי ומה היה עמי, אני, כמובן, לא ידעתי ולא שמעתי ורק כעבור כמה חודשים נודע לי הדבר מאמי ע"ה. השכן, כפי הנראה, לא שכח אותי ונזכר, כי סוסו אינו שייך לסוג מכניסי האורחים והוא עשוי לבטא באופן מוחשי, שהוא מאמין בדברי חז"ל „סחור סחור ואל כרמי אל תקרב". הוא רץ לאורווה וראה אותי מוטל על הארץ. הרים אותי ובמצב של חצי מת הביאני אל ביתנו. ורבי לייבעלה המומחה מצא כאן מקום להתגדר בו וציווה להכין סדינים לבנים וסמרטוטים נקיים אין־סוף, כדי לסתום בהם את החור שעשתה פרסת הסוס בגולגולתי. הכוונה היתה לסתום את שטף הדם, אבל הוא לא השגיח בזוהמה שנשארה שם — ולא עברה שעה ארוכה וחומי התחיל לעלות מעלה־מעלה.

אמי לא איבדה את עשתונותיה והזמינה את אלקנה בעל־העגלה, שיוליכני מיד לכפר הגדול הקרוב, אוסטי־נובקה, מקום שם היה בית חולים מטעם הממשלה (זעמסקאיא בולניצה) כדי להצילני מצפורני המוות, אם עדיין לא מאוחר. והנה, רבי לייבעלע המומחה התחיל שוב להתווכח עם הורי שחבל על הכסף והזמן, והוסיף ואמר שכדאי להורי לקחת בחשבון שהוא היה מדריך גדול במוסקבה ואם הוא, רבי לייבעלה, לא יעזור, הרי מובן הדבר, שהרופא באוסטינובקה בוודאי ובוודאי לא יעזור. אולם, אבא שלי — כך סיפרה אמה כעבור כמה חודשים

אחרי המאורע, לא יכול היה למשול עוד ברוחו, דחף את „המומחה" הצידה וציווה על אמי לקחת את הילד בזרועו־תיה והוא בעצמו נשא את הכרים והכסתות אל עגלת רבי אלקנה בעל־העגלה, שחיכה לי כבר בחוץ. הסוסים זזו מיד וכחץ מקשת הסיעוני לאוסטינובקה במעמד קהל השכנים, שהתאספו לראות את האסון הגדול.

כשהגיעו אמא ואבא לבית החולים לא ניתן להם להיכנס מיד לרופא התורן, כי היה התור ארוך. אולם יללתה ההיסטרית של אמי אילצה את הרופא, ששמע את היללה, לצאת מחדר קבלת החולים, בו שהה, ונפגש עם אמי, שלא פסקה מלהיאנח ולייבב: „הצילו לי את הילד!". הרופא לקחני מזרועות אבי ושתי אחיות רחמניות אתו ועשה מה שעשה, וזה ארך כשעה וחצי. אמי התאוששה קצת ובדמעות שליש הביטה ישר אל פני הרופא לדעת, מה המצב. הרופא ענה שהוא מקוה להצליח להציל את הילד, שיצטרך להישאר בבית החולים שבועות מספר, והוסיף: „תשלחו את 'המרפא' שלכם לבית הכלא, הוא הרע לילד הרבה יותר מאשר הסוס".

עברו שבועות על שבועות ואני התחלתי להחלים לאט לאט. אמי לא משה ממטתי כל הזמן והיתה ממש „שפחה" בבית החולים; הרופא נתן לה כל מיני עבודות, קלות כקשות. היא שמחה מאד למלא את בקשותיו וציווייו: שטפה רצפות, הדיחה כלים, הזיזה מיטות, שום דבר לא היה קשה לה ובלבד שירשו לה לראותני ולטפל בי בטיפולים שלא הצטרכו לאימון מיוחד. האחיות של בית החולים הדריכו אותה איך להחליף תחבושת ואיך לשים את המשחה על המקום הפצוע. לאחר שבועות של שכיבה בבית החולים הביאוני הביתה ואחרי שבועות מספר נוספים הבראתי, כשצלקת הפצע נשארה לכל ימי חיי, לזכרון „התעניינותי" כדרכי הסוס באורוות שכננו.

ומה קרה לליבקה? אל תשאלו. היו כאלה שרצו למלא אחר הצעתו של הרופא בבית החולים ולקרוע אותו כדג. אולם אמי, עליה השלום, יצאה חוצץ נגדם, כי ראתה את הישארותי בחיים כאצבע אלהים ועליה לעשות תשובה וחסד ולתת צדקה כל ימי חייה. במשך שנה תמימה היתה צמה בכל ימי שני וחמישי בשבוע, מבלי שאיש ממשפחתנו ירגיש בדבר.

בעיות חינוך

כשהגעתי לגיל ארבע בדיוק, חשבו הורי שהגיעה שעתי ללכת ל„חדר" ללמוד, וכאן התחילו הבעיות. במושבה לא היה מלמד ראוי לשמו. היה זקן אחד, שהיה מחותן רחוק של אחד „המושבניקים" והלה לא רצה להחזיקו בביתו, מפני שהיה הזקן טרדן יותר מדי ורצה לגרשו. מה עשו תושבי סהיידק? הרי עם של רחמנים בני רחמנים הם ואינם מסוגלים לתת ליהודי לגווע ברעב — אז החליטו לארגן בשבילו „חדר", שילמד את דרדקי המושבה להתפלל בסדור, כמו שאומר הפתגם העממי: „הואיל ואין אתה מוכשר לכל דבר שבעולם צא והיה מלמד..." ואמנם נמצאו „בעלנים" על מחנך זה, ביחוד כששכר הלמוד היה כל כך נמוך, כמעט חינם אין כסף, והחליטו כך: בנינו בין כה וכה לא יהיו לרבנים. למחרת הגיעם למצוות יצאו עם אבותיהם לתת יד בעבודת השדה — מה איכפת לנו, איפא, מי יהיה המחנך? וגם אל יהיה הדבר קל בעיניך לתת לאיש זקן הזדמנות להתפרנס; המילה חינוך היתה בכלל

מוזרה ומודרנית יתר על המידה, ולא מצאה לה מקום באווירה, שריח השדה נודף ממנה...

ברם, אבא ואמא שלי ביחד עם כמה חקלאים אחרים חשבו אחרת. אצלם החינוך היה עיקר העיקרים ולא רצו להזדהות עם דעת הרוב בענינים העומדים למעלה מהיומיומיות הפשוטה והגסה. מה עשו? קראו לאסיפת הורים, שגיל ילדיהם היה בערך דומה לגילי, והסבירו להם את חומרת הבעיה של „חינוך הבנים". אבי הציע את שרותו לצאת במיוחד למקום תורה על חשבונו הוא ולהביא משם מלמד ראוי לשמו. רק הורים מספר הסכימו לתכנית זו, והשאר לא רצו להיות בין פורצי הגדר.

חוסר התמיכה בהצעת אבי לא הניא אותו בכל זאת מתוכניתו. גם אבי וגם התומכים בו היו בדעה, שאם גם יעלה להם הדבר בכסף, לא איכפת להם, כי „התורה היא הסחורה הטובה ביותר." ומה שנוגע לבחירת מלמד, אפשר לסמוך על יונה פופקו, „מה שטוב לבניו ולבנותיו מספיק טוב גם בשביל בנינו ובנותינו". בטוח בתמיכתם המלאה של הורים אלה, החליט אבי לנסוע לפיטרקובקה, שהיתה במרחק של 80 מילין מסהיידק, ולהביא משם את המלמד, שממנו למד בעצמו בהיותו ילד דרדקי. הוא ראה בזה סימן טוב לילדיו, כדברי חז"ל „מעשה אבות סימן לבנים". אמר ועשה. למחר אחרי האסיפה יצא לדרך והצליח לשכנע את רבו לשעבר, כי אין מקום טוב יותר בעולם מהמושבה סהיידק.

כשלעצמי, הייתי מאוד שמח להיות תלמידו של הרבי שלימד את אבי. הרגשתי בזה מין השראה מיוחדת: „אטו מלתא זוטרתא היא"[9]. להיות תלמידו של הרבי שהיה הרבי של אבי?!

---

9. האם זה דבר של מה בכך.

ראינו בזה „השגחה עליונה" כשהרבי באמת מצא חן בעיני כל הקהילה. האיש היה בעל הדרת פנים, שזקנו יורד לו על פי מידותיו. בעל עיניים גדולות וכחולות, חייכני וטוב לב, נאמן ומסור לעבודתו הקדושה, והעיקר שהיה גם צדיק וישר, בעל חיתוך דיבור יפה ומעולם לא השתמש בשוט. השימוש בשוט על־מנת להצליף בו בתלמיד כעונש היה דבר שיגרתי בימים ההם. כשהיה אחד התלמידים „יורד מהפסים" בהתנהגותו, היה הרבי מסתפק בדברי כבושין. המשמעת בחדר זה היתה לדוגמה, כי אהבנו את רבנו: לא קראנו לו „רבי" אלא „זיידע", לאמור, סבא. כשם שהסבא היה בימים ההם אהוב ומכובד גם יחד על נכדיו, כך היה עלינו הרבי. כולנו למדנו מתוך אהבה ותענוג. לי אין ספק בזה, ש„סבא" זה הנחילני אהבה ללימוד התורה וכל הקשור בה, לכל ימי.

כשמלאו לי שבע שנים בא הרבי אל ביתנו ולחש משהו באוזן אבי, שלא אשמע את דבריו. ה„סבא" גילה לאבי שעליו לחפש בשבילי מלמד „גבוה" יותר, כדי שלא אתנוון בחברת חברי, שלא יכלו להשיגני בלימודים. „ידיעותיו והבנתו בתורה וחומש עם רש"י מכשירות אותו ללימוד הגמרא", אמר.

ההיסטוריה חוזרת על עצמה, ושוב קרא אבי לאסיפה רבתי של הורים, והסביר להם, כי הגיע הזמן לנסוע ולחפש אחרי מורה חדש, כי אם אפילו ידיעותיו של „הסבא" מספיקות לתלמידיו הנוכחיים, אין זה מעניין לתלמידים להישאר עם אותו רבי למעלה משלוש שנים. אין צורך, כמובן, לפטר את המלמד הפיטרקובקי, כי לא יהיה שום קושי לספק לו מספר תלמידי דרדקי אחרים, אבל אלה שלמדו אצלו, זקוקים לשינוי בתכנית ובדרכי הלימוד. העולם, אמר להם, אינו עומד על מקום אחד. יש דבר

כזה, שקוראים לו „פרפטום מובילה"[10]. הקהל, אמנם, קיבל את הצעתו של אבי, אבל בינתיים קרה מקרה מעציב במושבה, שכתוצאה ממנו נדחתה נסיעתו של אבי לכמה שנים.

הדחתו של הרב גפן

חכמינו אמרו בתלמוד: „אי ספרא לאו סייפא, ואי סייפא לאו ספרא" ותרגום הפתגם הוא: אם הוא סופר, אינו איש מלחמה ואם איש מלחמה הוא — אינו סופר, והכוונה היא: אין אדם יכול לעסוק בתורה ובמלחמה בעת ובעונה אחת, כי שני הדברים נוגדים ורחוקים זה מזה. אין הענין מתייחס למלחמת חרבות דווקא, הוא מתיחס גם למלחמת הקיום כגון תעסוקה וכדומה.

המושבות היהודיות בדרום רוסיה לא הקימו מתוכן סופרים, רבנים, לומדים, מורים וכו'. יוצא מכלל זה היה המשורר הרוסי־יהודי שמעון פרוג, שנולד במושבה בברובי־קוט, מושבה יהודית לא רחוק ממושבתנו, אבל הוא למעשה, לא עסק בחקלאות; היה בן ארבע עשרה כשעזב את מקום מגוריו והיה למשורר יהודי בשפה הרוסית.

בסהיידק היתה משפחה גדולה — זלצר שמה. משפחה זו היתה גדולה ועניפה והכילה בערך כעשרים משפחות.

---

10. תנועה נצחית או התקדמות בלתי פוסקת.

היו אלה אנשים פשוטים אבל מאד הגונים, אוהבי עבודה, מתגנדרים בתעסוקתם, עבודת האדמה, חרוצים מאד ולכן הם השתייכו לשכבת האמידים. כמו הגברים, כן גם הנשים היו מסורות לעבודתן. כמו כן היו מכניסי אורחים. משולח מישיבה ליטאית כלשהי, חזן שבא להתגורר בסהיידק לעשרת ימי תשובה או סתם עני, תמיד מצאו להם מקום אצל משפחת זלצר. בין משפחות הזלצרים היה יוצא דופן אחד, שלא עסק בחקלאות, אלא ברבנות. הוא היה הרב במושבתנו ואת רוב זמנו הקדיש ללימוד התורה. הרב התפרנס בקושי רב, אלא שגם מחסור לא ידע, כי המשפחות הקרובות לו היו ממלאות את החסר. גם הקהילה גופא התפארה בו, כי חשבה זאת לכבוד גדול, שיהיה לה רב מבין חבריה. והנה קרה מקרה מעציב מאד: הרב חלה ומת מחליו זה בהיותו רק בן שלושים וחמש. המושבה קיבלה את המאורע כסימן וכרמז, שאסור למנות רב מבין בניה החקלאים.

התחילו לחפש אחרי רב מחוץ לגבולות מושבתנו. חיפשו ומצאו. באחת מעיירות פלך ווהלין היתה משפחה בשם גפן, לה היו חמישה בנים, כולם מוסמכים לרבנות. מתוכם בחרו להם אנשי סהיידק את הצעיר במשפחה המפורסמת, את הרב ראובן גפן. הייתי אז בן שבע, כשהגיע רב צעיר ויפה, בעל הדרת פנים, ורבנית היתה לו — על כל דורשי ציון, רבנית מוצלחת, יפה ונחמדה כמוה. היא גם היתה עקרת בית טובה ומסודרת ומומחית בהכנת פשטידות, ואילו פשטידות! שלא „פישטדו" אבותינו מעולם... מובן הדבר, שבנות האיכרים שלנו שמחו ללמוד ממנה את ה„מקצוע" העדין הזה. זאת ועוד: היא ידעה ללמד את נשינו איך לעשות גם כבד קצוץ בלי כבד, וקציצות בשר בלי בשר. אלה האחרונות היו חשובות מאד בשביל האיכרים, ביחוד ב„תשעת ימי אב", כשהעבודה בשדה היתה

רבה וגם קשה, והאיכרים שלנו נזקקו לאוכל מזין, ובשר היה אסור באכילה.

המשכורת שהיה מקבל הרב שלנו, לא היתה, כמובן, מספיקה לפרנס את המשפחה, ולכן הסכימו האיכרים שהרבנית תמכור שמרים נוזלים בשביל החלות לכבוד שבת, וגם הילוו להם כסף בשביל קניית פרה חולבת, כי הרי גלוי וידוע לכל, שפרה בבית היא חצי פרנסה: יש שמנת, יש חלב, יש גבינה, יש חמאה ועוד ועוד. היתה אמנם בעיה — מי יחלוב את הפרה? האם יהיה זה לכבוד לרבנית לשבת על השרפרף על־יד חלקה האחורי, במחילה מכבודכם, של הפרה ולהוציא נוזלים ממנה? חשבו וחשבו ומצאו עצה: הנשים הגרות בשכנות עם הרבנית תחלובנה כל אחת יום אחד בשבוע, חוץ משבת, שבה היו ה„גויות" עוסקות במלאכה זו בעד תשלום. ואין זה בבחינת גילוי סוד אם אספר כאן, כי היתה קיימת קנאה בין הנשים וכל אחת היתה אומרת: „עלי תניח הרבנית בטחונה" — כל אחת רצתה להתיידד עם הרבנית ולכן היו מוכנות לעשות גדולות ונצורות בשבילה. המצב הזה אמנם לא האריך ימים, כי הרבנית החליטה, כי אין הדבר גורע מהפרסטיז'ה שלה, אם היא בעצמה תחלוב את הפרה.

אבל הואיל ולפרנסה שלמה גם השמרים וגם הפרה לא הספיקו, מסרו לרב את מכירת היין לבני המושבה. זה היה מעין מונופולין. את היין היה „מכין" הרב בכבודו ובעצמו, וזה הגדיל את הרווחים. הכנת היין ומכירתו, ברבה רבה כלולה בהן: יש לטעום ממנו בכל פעם, שלא יהיה מתוק מדי, ולא חמוץ מדי, צריך להוסיף בו כמה מיני סממנים, פעם זה, ופעם דבר אחר, והטעימה הזאת אינה עולה בכסף, כי זה כלול בהוצאות ולא ברווח... נוסף על כך — מכירת היין מצוה היא. כתוב אצלנו „יין ישמח לבב אנוש". משמגיע הילד ליום הברית או הבר־

מצוה, הרי אי־אפשר בלי יין, כשם שאי־אפשר בלעדיו בחתונה, או בפדיון הבן, או בחגים. כלום יאה הוא לקדש בחג על כוס לימונדה? וכלום אפשר לסדר פסח בשלוש כוסות? וה„הבדלה"? התיתכן „הבדלה" בלי כוס יין? נמצא שהיין הוא דבר חשוב בחיי היהודי וחלק בלתי נפרד מנוהגי הדת. מאידך אנו יודעים מהתנ"ך, שלוט בן אחיו של אברהם אבינו לא נשתכר ממים. הרב גפן שמח מאוד על ה„מציאה" הגדולה שהזמין לו הקדוש ברוך הוא במוש־בתנו. ועל כולם, בא אבי, עליו השלום, שדאג לחינוך בניו, בהצעה, שמותר לו לרב ללמד נערים מספר, שהגיעו ללימוד „גמרא" ובעד זה הורי התלמידים ישלמו שכר לימוד כדבעי.[11] לא להיות מלמד דרדקי, חלילה! דרדקי, מאן דכר שמה[12], וכי תעלה על דעתכם השפלה כזו לרב? אבל כשהמדובר הוא בלימוד ה„גמרא" — שאני.[13] ומאידך גיסא, אל יהיה הדבר קל בעיניכם, להיות תלמיד אצל הרב דמתא[14] — לא כל ילד זוכה! צריך להיות משופרא דשופרא! יפה בנימוסין ומתקדם בלימודיו, אין שום סוד בדבר, שהענין מצא מאד חן בעינינו, בעיני התלמידים, שלמדו בראשונה אצל ה„סבא". ועובדה היא, שבחודשים הראשונים להיכנסנו אל החדר של הרב, התחלנו להתנהג באופן אחר לגמרי, אופן המעמיד אותנו בדרגה גבוהה, כיאה לתלמידי הרב ובני הגמרא... גם בבית הכנסת בשבת היינו מתפללים אחרת, לא היינו משוחחים באמצע התפילה כמקודם, התחלנו גם ל„התנועע" בתפילת „השמונה עשרה", לא זילזלנו ב„אמן, יהא שמיה רבה", ולא הקדמנו לצאת מבית הכנסת קודם „עלינו" ועל אחת כמה וכמה

---

11. כהוגן
12. לא כדאי אפילו להזכיר את שמו.
13. שונה הוא המצב.
14. רב העיר.

שלא יצאנו בחג הסוכות בזמן קריאת התורה לשחק באגוזים, כמעשיהם של הילדים במושבה. קיצור הדבר: מהפכה גדולה אירעה בסהיידק.

ודברים לשבחו של הרב: ההסבר שלו בסוגיות „יאוש שלא מדעת" במסכת „בבא מציעא" או בפרק „המפקיד אצל חברו בהמה או כלים" וכיוצא באלה היה יוצא מן

בית־הכנסת בסהיידאק (שחזור)

הכלל, והוא הצליח מאד להשפיע עלינו רוב טובה, הן בלימוד והן בהתנהגות, ממש היינו דוגמה לילדים האחרים. נוצרה סיסמה חדשה בין ילדי המושבה, והיא: „כשאגיע לדרגת לימוד גמרא, אלמד גם אני אצל הרב".

הכל היה נגמר טוב ויפה לולא היה עסק היין מתערב בענין.

משרת הרב נתנה לו פרנסה ברווח ובשפע, והרבנים במושבות השכנות קנאו ברב שלנו, אבל העסק הוריד אותו ממסלולו הישר. בהכינו את היין היה הרב מפעם לפעם טועם ממנו כדי לדעת, אם הוא טוב ואם רע; לאט לאט התרגל הרב לטעימת יין, בין שהיה צורך לטעום ממנו ובין שלא היה צורך, וההרגל הזה נעשה טבע אצלו, „ומכיוון שניתנה רשות למשחית, שוב אינו מבחין בין טוב לרע". הרב התחיל להתבסם מ„היין האדום האדום הזה". והיה קורה לפעמים, שהרב, באמצע השיעור, התחיל מפטפט. שואלים אותו בענין ואינו משיב כהלכה... התחילו התלמידים שואלים אותו: „מה ענין שמיטה אצל הר סיני ז" ואז היה רבנו מתרגז ומתחיל לצעוק ולנזוף. הננו מסתכלים בעיניו של הרב והנה הן, נפוחות, אדומות ודומעות כשפיו מוציא ריר.

התנהגותו של הרב היתה משונה בעינינו עד כדי כך שפעם אחת התחלנו לצחוק לו בנוכחותו, מפני חוסר כוח וכושר להתאפק. אז נתכעס הרב והתחיל מרביץ בנו, ולא היתה לנו ברירה אחרת אלא לברוח החוצה. אני הייתי זה שישבתי ליד הרב והרחתי ראשון את ריח היין הנודף מפיו. זה העציב אותי עד כדי כך שאפילו לא חשתי במכות שקיבלתי ממנו. הרגשתי היתה כאילו הר גבוה וכבד נפל על ליבי ומעיק עלי מאד מאד. מה לעשות? חברי הציעו, שנלך הביתה ונספר את הקורות אותנו להורינו, אך אני התנגדתי לכך. אמרתי, שעתה, משעברו כמה דקות וחמת הרב שככה, עלינו להיכנס ולבקש סליחה ממנו על שיצאנו מן החדר בלי רשותו. ואשר להורים שלנו אני מציע לנהוג בדרך „לבא לפומא לא גלי"[15]. הרגשתי, כי אבד לי הטוב

15. הלב לא מגלה לפה, ז.א. שומר זאת בסוד.

והיפה שבעולמי. הרב ראובן גפן היה אצלי מעין דמות אצילית, והנה דמות רמה ונשגבה זו נפלה פתאם ונכפשה בעפר. במשך החודשים, שלמדתי אצלו, הוא היה לי למופת, ראיתי בו את הנהדר ביותר והיפה ביותר שבעולם, ופתאום הכל נעלם ואיננו...

אבל שאר ארבעת החברים התעקשו (היינו חמישה תלמידים) ואמרו „לא כי, עלינו ללכת הביתה" והלכו להם ועזבו אותי במקומי. רגע עמדתי דום ולא ידעתי לאן לפנות. בקצה חצרו של רבי עמדה הרפת שבה היתה הפרה של הרב עומדת בשעות החליבה שלה כשהיתה חוזרת מן השדה. עברתי חרש לצד האחורי של רפת זו, נשענתי על הקיר ופרצתי בבכי מר...

למחרת, באנו, כמובן, כולנו אל ה„חדר" ללמוד אצל הרב, והוא קיבל אותנו כרגיל כאילו דבר לא קרה. אם סיפרו חברי את הקורות אותנו אתמול, או לא סיפרו — זאת לא ידעתי, אבל אני כשלעצמי לא סיפרתי על זה לא לאבא ולא לאמא. כשבאתי באותו ערב הביתה מן החדר, קראה לי אמי אל חדר המיטות, סגרה את הדלת מאחוריה ושאלה אותי, אם אמת הוא מה שהחברים שלי סיפרו בבתיהם. עניתי לה שאינני יודע מה שחברי סיפרו בבתיהם, אבל דבר-מה קרה לרבי אתמול, שהרבי לא היה בסדר ואני חשבתי, כי הרבי לא היה בקו הבריאות ולכן התנהג באופן משונה. לפי דעתי, הכל חלף ועבר והיום שוב הכל היה בסדר, ואין על מה להתווכח. אמי נשקתני על מצחי ואמרה, שאני בסדר גמור, כי הוא בכל זאת רב, ולתלמיד חכם חייבים לסלוח. אם אפילו נכשל במשהו.

מובן מאליו, שהמאורע לא נשאר בגדר סוד, הורי החברים שלי גילו ברבים, מה שידעו ושמעו מבניהם, ושמועות התפשטו לא רק במושבה אלא גם בסביבה כולה. כשנודע לאלקנה הכהן על מקרה זה, מצא כאן מקום

לגבות את חובו. הוא לא שכח ולא מחל לרב על שצרף למנין ביום „היארצייט" אחר אביו את יענקלה הגוי. אל־קנה ניסה בכל כוחו לנפח את עניין התנהגותו של הרב ודרש את פיטוריו. היה זה בתקופת העבודה הבוערת במושבה שדרשה מאמץ גדול מהאיכרים, כדי לגמור את הקציר בזמן ולהתחיל בדיש. ברכת ה' היתה באותה שנה בכל: בשדה, בגנים, ברפת — בכל היה שפע ולא הספיקה השעה לאיכרים לגמור את עבודתם בזמן ולכן לא התפנו לדברי רכילות על הרב. עברו ימים לא רבים וכל המאורע המשונה התחיל להישכח, אבל לדאבון נפשה של המושבה כולה, בא פעם הרב מבוסס בשבת אל בית הכנסת, וכולם הרגישו את ריח היין נודף ממנו כשעיניו נפוחות ואדומות.

דבר זה הביא לידי כך שיושבי קרנות התחילו משוחחים ביניהם עליו וכבוד הרב ירד פלאים. אלקנה הכהן שמצא את עצמו מקופח מכל החקלאים, היה מתמיד במדנים ומעורר מחלוקת והיה אומר, שאצל רב שאינו משתכר לעתים קרובות לא היה יכול לקרות, שיצרפו למנין גוי פרבוסלבי, ועל ידי כך לגרום בושה לאביו המת, וזה לפי דעתו, החטא החמור ביותר. רב כזה צריך להדיח בהקדם האפשרי, אחרת — עברה וזעם, משלחת מלאכים רעים וכל מיני פורענויות תבואנה על המושבה. התלקחה אש המחלוקת יותר ויותר עד שמתנגדי הרב הכריעו את הכף והוא הועבר מכס הרבנות לאחר שקיבל כמה מאות רובלים בעד ה„חזקה". הרב גפן עזב את משרתו ובמקומו נתמנה הרב ישראל הכהן מליטא שהיה נצר ממשפחת הש"ך. הוא היה למדן גדול ואיש בעל מידות טובות, ציוני נלהב, עסקן ציבורי נאמן שהגדיל לעשות גדולות ונצורות בשביל מושבתנו.

הרב ישראל הכהן, שעוד אייחד את הדיבור על פעילותו הברוכה בסהיידק, עלה בשלהי שנות השלושים

לארץ־ישראל, כיהן כרב באחוזה בחיפה ונפטר בשיבה טובה.

הרב ישראל הכהן

רוחות חדשות נושבות

חכמינו אמרו על יעקב אבינו: „רצה יעקב לישב בשלוה, קפץ עליו רוגזו של יוסף". אותם הדברים אפשר לומר על אבי בקשר לעניני חינוך בניו. משהגיע הרב גפן לסהיידק והתחיל ללמד אותי ואת חברי גמרא, היה אבי מאושר ממש. עתה היה בטוח שהבנים שלו לא יהיו עמי

הארץ, כי כל זמן שהרב גפן ילמד את הבנים תורה אין פחד מפני עם־הארצות. אבל לא כן רצתה ההשגחה. השטן הופיע בכל הדר גאון עוזו והוסיף צרות. אבי נתאכזב קצת מהמקרה הבלתי טהור שקרה עם הרב גפן, והתחיל לחשוב שהטוב והיקר אפשר למצוא לאו דוקא אצל „כלי הקודש". יש בעלי מצפון גם בין ה„חופשים" בדעותיהם. נוסף לזה ניצני ההשכלה הכללית נראו בארץ וקרני אור התחילו חודרים גם אל סהיידק. הנוער התחיל לדרוש שילמדו אותו גם את השפה הרוסית וכמו כן שאר למודים כלליים. אבי חשב, חשב ומצא עצה: מדוע לא יביא אל המושבה בחור בר־אוריין, שיוכל ללמד את תלמידיו גם לימודים כלליים, נוסף ללימודי קודש.

שוב נקראה אסיפה ושוב הסביר אבי להורים, שהזמנים נשתנו ואי־אפשר להם לבנינו ולבנותינו בלי השכלה כללית. גם הפעם, כמו בפעמים הקודמות, הבינו כמה מהאיכרים לרוחו והסכימו שיסע לאיזה מקום שירצה ובלבד שיבחר בבחור כיד ה' הטובה עליו, והמורה אם יהיה מספיק טוב בשביל בניו של ר' יונה, יהיה בלי ספק טוב גם בשביל בניהם.

כעבור יומיים-שלושה לקח לו אבי חופש ממשרתו לימים אחדים, כדי לקיים את שליחותו, ובתקווה „ששליחי מצווה אינן נזקין" יצא לדרך אל העיר והאם בישראל, קרמנצ'וג על נהר דניעפר, ששם היו הרבה בחורים בעלי השכלה ובעת ובעונה אחת גם בני תורה. ימים אחדים אחר צאתו חזר ו„המציאה" אתו — מורה חדש בשם ברוך פיינשטיין.

למחרת בואו ניגש המורה החדש אל עבודתו, הפך את הקערה על פיה, נהג „הלכות כפרות" עם השיטות הישנות והנהיג שיטה חדשה לאורך כל החזית. קודם כל התחיל ללמדנו עברית על פי השיטה הטבעית, או מה שקראו אז

„עברית בעברית". גמרא למדנו בלי שום ניגונים ומבלי להתנועע. זאת לא יכלו אנשינו להבין וחשבו שזה אחד מ„עשרת הניסים שנתנסו בהם אבותינו". לבסוף אמרו החכמים „הרי בימינו הרבה הרבה דברים נתאפשרו, ששום איש לא חלם עליהם. אם אפשר לנסוע בקרונות מבלי שימשכו בהם סוסים, ויתכנו אניות שטות על ימים על ידי אדים, מדוע אי־אפשר ללמוד גמרא בלי ניגון ובלי ידיים?"

עוד יותר תמוה מזה היתה העובדה המוזרה, שמי שצריך היה לחנך את ילדי ישראל לתורה, למצוות ולמעשים טובים הופיע בלי חתימת זקן. ועוד: במקום להיקרא רבי ברוך בן משה, אמר לילדים לקרא לו בוריס מויסעיעוויטש, משום שהוא מלמד אותם לא רק תורה אלא גם לימודים כלליים, כגון רוסית, גיאוגרפיה, חשבון, צרפתית וכל מיני „שאר ירקות" שמלמדים בבתי־הספר של הגויים.

מובן מאליו, שלא קל היה לאיכרים שלנו לעכל דבר כזה. התחילו באים בטרוניה אל אבי, ובאסיפת ההורים, שהתקיימה מיד לאחר בואו של המורה, שאלו שאלת תם: „רבי יונה פופקו, שפיקח הוא, מה ראה לשטות זו?". אבל תשובת אבי היתה: „נו, ואם היה לכם רב בעל חתימת זקן אבל שיכור גמור, האם היה טוב יותר? הזמנים השתנו והעולם פושט צורה ולובש צורה, אבל התורה לעולם עומדת. ובלבד שיש לו למורה מידות טובות והוא יודע איך לחנך את תלמידיו, בדרך הישר' וגם בר־אוריין הוא, וזה הכל למה שאנו זקוקים". מיד נסתתמו טענותיהם של המתאוננים וכולם חזרו לבתיהם כשהם מרוצים, והמושבה סהיידק שוב צהלה ושמחה.

האמת ניתנה להיאמר. בוריס זה היה בעל מצפון, נאמן ומסור לעבודתו. לא חשך עמל וטורח, לימד בהתמדה ולא חס על זמנו. הוא היה לפעמים נשאר ב„חדר" לאחר שהתלמידים עזבו ועזר לנחשלים להכין את עבודת הבית.

האיש כמעט שלא ידע חיים פרטיים. בלילות שבת היה אוסף את הנוער המבוגר, שלא ביקר אפילו ב„חדר" ונאם לפניהם על ענייני העולם בכלל ועל אי השוויון בחברה האנושית בפרט. הוא דיבר על המעמדות השונים שבחברה, והיה אומר שיצר לב האדם רע מנעוריו. היה נואם על הקנאה והשנאה בחברה שאין צורך בהן. המורה החדש התחיל להפיח בנוער את התקווה, שיבוא היום ולא יהיו עוד מעמדות שונים והעיקר שהאיכר הרוסי המשועבד לפריצים ולפקידי הממשלה למיניהם ישתחרר, והמשטרה האכזרית של הקיסר תאבד כליל וממשלת הזדון תעבור מן הארץ. אז„ שיר חדש ישיר משורר ליופי ונשגב לבבו ער"[16], ולא יהיו כל הגבלות נגד היהודים, לא יהיו פוגרומים עלינו, וכל מי שירצה להיכנס לאוניברסיטה ללמוד רפואה, יוכל בנקל לקיים זאת. אם חקלאי ירצה להוסיף אדמה לשטחים שלו, יוכל לעשות זאת בלי שום קושי, ממש כמו שעושים האיכרים הרוסים.

האם אפשר להתנגד לדברים כאלה ז הנוער בא הביתה והתחיל מדווח על תכנית הערב, ואין איש פוצה פה ומצפצף, כי מה, באמת, אפשר לומר נגד דברים נכונים כגון אלה ז האיכרים שלנו בכלל לא הבינו את כל הענין. אמנם, כפעם בפעם היו שמועות מגיעות אל הכפר שלנו, שישנם אנשים שאינם רוצים בקיסר ניקולאי, אבל קשה היה להם להבין איך אפשר לארץ בלי קיסר... רק הנוער, אמרו, שאין לו שום נסיון בחיים, מסוגל לומר דברים כאלה. כל מה שמת־רחש בערים הגדולות היה רחוק מאוד מהם, כאילו הדבר קורה על הירח... ולכן, כשהגיעה אליהם הידיעה על תוכן אסיפת הנוער לא קיבלו את הדברים במשמעותם המלאה.

בין האיכרים שלנו היו גם כאלה — אם כי קטן היה מספרם — שאמרו, כי סוף סוף, מה שאמר המורה החדש

---

16. שורה משירו של טשרניחובסקי „אני מאמין".

לנוער אינו רחוק למעשה ממה שהטיפו להם הרבנים ב„שבת שובה" ובימים הנוראים: אין צדק בעולם, וכל איש צריך לקיים את מה שכתוב בתורה, לעזור לעניים, לא להלבין פני חברים ברבים ובכלל צריך לקיים מה שכתוב „ואהבת לרעך כמוך", וזהו שהיה משמיע תכופות הרב מעל הבימה. אם הדבר כך, מה איכפת להם, לאיכרים, מה שהנוער מפטפט לו בגנו של ר' שלמה פיקובסקי תחת עצי השיטים?

במשך הזמן תפשו האסיפות עם בוריס מויסעיעוויטש את המקום הראשון בשעות הפנאי של הנוער. מזה צמחו שתי טובות:

א) הנוער התחיל להבין את המתרחש בעולם הגדול. התחיל להבין, שגם הם, בתור בני אדם, חייבים דבר מה לארץ, שבה הם חיים ושלא כל הערבים צריכים לעבור רק בזמרה בליווי הגרמושקה[17] ושיש דברים חשובים מבילוי.

ב) השפעתו של המורה ב.מ. הלכה וגדלה גם על התלמידים שלו, מפני שאחיהם ואחיותיהם הבכירים העלו את הפרסטיז'ה שלו מעלה מעלה, ועל ידי כך התגבר החשק ללימודים, הן במקצועות החילוניים והן בלימודי הקודש. כי זאת עלינו לדעת, שהבחור (בן עשרים וחמש בערך) למדן גדול היה. הוא למד כמה שנים בישיבת וולוזין, שהיתה מן המפורסמות בעולם, וכידוע, גם ח.נ. ביאליק היה תלמיד באותה ישיבה.

פיינשטיין היה אחד הבחורים הנבחרים והמוכשרים בכיתתו. הוא היה בנו של חייט, שגר באחת העיירות בסבי־בות ווילנא. ל„תרבות רעה" התחיל לצאת כשהיה בן שבע עשרה. על־פי־רוב היה קורא את ספרי קופרין, גורקי, ארציבשעוו, אנדרייעב או את הסופרים הפרוגרסיביים

---

17. מפוחית פה.

הרוסים האחרים שהיו מתארים ומציירים את חיי המעונים והמושפלים. כשהיה לבן שמונה עשרה התחיל להתכונן לתעודת הבגרות, ולא ארכו הימים ועמד במבחן הבגרות בהצלחה בתור תלמיד אקסטרני (חיצוני). כשרונותיו והת־מדתו בלימודים עמדו לימינו ועלה בידו להיכנס לאוניבר־סיטת קיעב כדי ללמוד מדיצינה. שם התוודע אל כמה מהסטודנטים המהפכניים ונכנס לפעולות ו„למעשים טובים". ברבות הימים הרגיש שהמשטרה החשאית הנקראת „אוחרנקה" עוקבת אחרי פעולותיו ופעולות חבריו ואז החליט „להתנדף" בטרם יעלה עליו הכורת.

הוא ברח לעיר קרמנצ'וג, שם היה מין „בית חרושת" לפספורטים, גילח את שפמו הגדול שהצליח לגדל בקייעב כדי שלא יכירוהו, קיבל פספורט מזוייף והתחיל לחפש עבודה. מובן מאליו, שמתאים ביותר היה לו ל„התחבא" באיזו עיירה קטנה, שם אפשר להשאר עד יעבור זעם, זאת אומרת עד שתבוא שעת התשועה והקיסר יועבר מכסאו, שלפי הערכתו היה זה ענין של חודשיים ולא יותר...

הדברים נתגלגלו כך שכשאבי בא לקרמצ'וג לחפש מורה בשביל צאן מרעיתו, נתקל בבחור זה, ובמשך שעות ספורות ה„חתן" כבר ישב עם אבי ברכבת בדרכו לסהיידק.

דעת לנבון יקל, כי את כל קורות חייו לא סיפר בוריס מויסעיעוויטש לאבי בזמנו, אלא שהדברים נתגלו חדשים אחרי זה. כשבא אביו למושבתנו, לחפש את בנו ה„גאון", לא פחד האיש לספר לאבי את קורות בנו היחיד. החייט היה בטוח שאיש לא ידע על זה, בכל אופן שלא יתגלה הסוד מפי אבי, שלפניו שפך את מרי שיחו.

המורה איננו

בוקר אחד, כשהתכוננתי ללכת ל„חדר" כרגיל, אמרה לי אמי: אל לך למהר, כי היום אין „חדר", המורה נסע ואיננו. הוא השאיר פתק אצל בעלת הבית שם התאכסן, שעוזב לימים אחדים לרגל „ענין משפחתי חשוב מאד, שאינו סובל דיחוי" ושהוא יחזור כעבור שבוע־שבועיים.

במושבה התפשטה שמועה, שהמורה עזב את העיר ונסע ליוזובקה. זה היה מקום בדרום רוסיה, ששם היתה צומת גדולה של מסילות ברזל לא רחוק ממכרות פחם גדולים. ביוזובקה, כפי הנראה, היה מספר סטודנטים, שעזבו את לימודיהם באוניברסיטת קייעב, כדי להחדיר את ההכרה הסוציאלית בין פועלי המכרות, שהיו עובדים כעשר שעות ויותר ביממה בשכר מועט מאד. יוזובקה היתה באמת קרקע פוריה בשביל שביתות.

בעתונים היו ידיעות שונות שימי שביתות כלליות ממשמשות ובאות, ושהראשונה בהן תהיה של פועלי מסילת הרכבת. היו אז ימי חורף, ושלג גדול, שלא היה כמוהו משך שנים, כיסה את הארץ, ועבודה לא היתה בשביל האיכרים. ברוך השם, בבית לא חסר דבר. האוכל היה בשפע והארוחה הראשונה לבהמות כבר ניתנה כאור הבוקר, הרפתות והאורוות נוקו, תנורי החימום היו מוסקים ובבית חם ונוח ויפה. מה נותר לו, לאיכר, לעשות? התחילו יוצאים החוצה, נפגשים עם שכניהם. לאט לאט גדלה החבורה ומתחילים לדבר על דא ועל הא. נתגלגלה השיחה על המורה, שעזב לימים אחדים, ואחר כך עברו לדבר על השביתה. והנה, נשאלה שאלה: לאן נעלם המורה, ומדוע, ולא ידעו להשיב. היתה השערה שהלך להתארס. בחור נחמד ויקר כזה הרי לא יישאר כל ימיו רווק. אבל זו היתה

רק השערה בעלמא ואיש לא יכול היה לומר בוודאות, כי זה הוא זה. אבל בקשר לשביתה ביוזובקה נמנו וגמרו ובאו לכלל דעה אחת, ש„אלה הם דברי הבאי ושטות". הם ביטלו את השמועות מטעמים הגיוניים, לא יכול להיות דבר כזה הנקרא „שביתה". ההגיון מחייב שבן־אדם, יהיה מי שיהיה, לא יקבל תשלום אם לא יעבוד, ובלי תשלום הרי ימות מרעב.

„קחו, למשל, אותנו, האיכרים. יום אחד אנחנו, בני סהיידק, נכריז שביתה: לא נחלוב את הפרות, לא ננקה את האורוות, לא נחרוש את האדמה וכיוצא באלה. אז מה יהיה? האם נחזיק מעמד? לא נעבוד, אז לא נעבוד; איש לא יכול להכריח אותנו לעבוד, אבל הסוף יהיה, כי הבהמות ואנחנו נגווע ברעב. כך יקרה גם ביוזובקה, לא יעבדו, אז לא יקבלו כסף, ובלי כסף למחיה תתחיל סדרת „לוויות". כולם בלי יוצא מן הכלל, ימותו. ובכן כל החדשות הן שקרים ומופצים על ידי העתונים בשביל „לעשות חיים". כי מה זה בכלל עתונות? זהו בית חרושת לשקרים. האנשים מתפרנסים מהפצת שקרים שונים בשביל להפחיד את הקהל ולפעמים גם לשמח אותו על ידי יצירת בדותות, שלא היו ולא נבראו. אם כך הוא הדבר, כולם מסכימים, שהשמועות על יוזובקה הן שקר וחבל על ביזבוז דברים וזמן. סחורה זו צריך לשלוח לחלם. בשביל הטפשים ההם, היא ידיעה טובה ומתקבלת על הלב".

בצהרים כשבא אבי הביתה, הוא אמר לי שעלי להתכונן לנסוע אל הדוד בריל לקמינקא, כפר גדול במרחק כמאה קילומטרים מסהיידק, כדי לא לבטל את הזמן. לדוד בריל יש שם חנות גדולה והוא מעסיק כמה אנשים בתור עוזרים בחנות זו. יש אם כן, לדוד בריל הרבה זמן ובלי שום ספק ישמח ללמד אותי גמרא.

הדוד בריל היה אחיו הבכור של אבי והיו לו רק בנות, כי — כדברי אבי — ה' חשך ממנו בנים. הוא שמח מאוד לבואי וכבר למחרת בואי אליו התחלנו ללמוד מסכת „שבת". בכל יום היינו לומדים שעתיים, אחרי כן הייתי חוזר על השעור שלמדתי עם הדוד ומתחיל להכין „לייענישׁ" למחר. השם „לייענישׁ" קראו אצלנו באידיש להכנה עצמית לשעור בתלמוד למחר או לאיזה יום אחר שיבוא. הכנה זו היתה נחוצה מאוד, מפני שלעיתים תכופות היה השעור החדש כל כך קשה, שפשוט אי אפשר היה להבינו בלי הכנה מוקדמת. יצא, איפא, לעיתים קרובות, שהכנת השעור היתה יותר חשובה מלימוד הגמרא, שלמד הרבי או המורה עם תלמידו. ההכנה הזאת, או ה„לייענישׁ", היתה תופשת כמעט את כל זמני הפנוי ולא נשאר לי די זמן לשחק עם בנות דודי, אבל לא היתה לי ברירה, מכיוון שהדוד בריל היה נוזף בי, אם לא התכוננתי לשעור הבא.

עשיתי בקאמינקא כעשרה ימים והתחלתי להשתעמם ולהתגעגע הביתה. כתבתי אל אמי, שלא טוב לי אצל הדוד בריל ושיבואו לקחת אותי הביתה, או שאני אבוא בעצמי. כעבור שלושה ימים קיבל הדוד בריל מכתב מאבא, שישלח אותי הביתה והוא עשה כמבוקש. בבואי לסהיידק נראתה המושבה בעיני כאילו נעדרתי משם שנים, ולשמחתי לא היה קץ. כאן מצאתי את כל חברי פנויים ומוכנים למשחקים, להתחלקות על פני הקרח של האגם, שהשתרע לאורך כל המושבה, או לשחק בכדורי שלג. היתה לנו הרגשת „בין הזמנים"[18]. אני ביחוד הרגשתי אחר בקורי בבית דודי כאילו יצאתי משעבוד לגאולה ומאפלה לאור גדול, ואפשר לומר,

---

18. בעיירות ברוסיה היו מפסיקים את הלימודים ב„חדרים" פעמיים בשנה: לפני חג הפסח — לכשבועיים וחצי — ולפני הימים הנוראים — לחודש בערך, לימי חופש כאלה היו קוראים „בין־הזמנים". „זמן" ללימוד ב„חדר" הוא כחמישה חדשים.

כי לשמחתי לא היה קץ, והכל היה נחמד ונעים ויפה להיות שוב בבית אבא, לולא המאורע המעציב שקרה ימים אחדים אחרי שובי.

המשטרה מסתערת על בית אבי

בוקר בהיר אחד כשהשמש הופיעה בכל זיווה והדרה על שני רחובות מושבתנו, ומסביב שרר שקט נעים, נראתה בסוף הרחוב, על־יד הגשר שחצה את אגם המים של המושבה, עגלת חורף רתומה בטרויקא (שלושה סוסים), ועל־יד העגלה, משני צדדיה, שני רוכבים. אלה היו שני שוטרים מזויינים לבושים שינעלים (מעילים צבאיים עליונים) ועל ראשם פופכות[19], ובצעדים קצובים דהרו לתוך הרחוב התחתון הסמוך לאגם, הרחוב הראשי של המושבה. אני ושלושת חברי שהתכוננו לרדת אל האגם הקפוא כדי להתחלק עליו, ראינו מרחוק את שלושת האורחים הנכבדים הבאים בדהרה אל תוך העיירה. זה היה ביום שני בשבוע, שאינו בסימן טוב אצלנו היהודים. החברים אמרו איש לרעהו: „הבה נתחבא מאחורי הבית ונסתכל ונראה". „אני אומר לכם", אומר אחד, „זהו סימן רע. אנשים אלה במדים ובחרבות לצידם האחד ובאקדוחים לצידם השני, אנשים כאלה מעולם לא הביאו בשורות טובות לישראל, אלא דברים רעים וצרות צרורות. הבה נתחבא שלא יראו אותנו". עשינו כדברי החבר. התחבאנו ארבעתנו מאחורי הקיר של ביתנו וכפעם בפעם התכופפנו להתבונן ולראות איך יפול דבר ומה יקרה.

19. כובע־פרווה גבוה לימות החורף.

אנו עומדים ומסתכלים, והנה עגלת החורף עם שני הרוכבים נעצרה על־יד בית אבי. בראותם זאת נעלמו חברי, ואני נכנסתי בלב חרד אל הבית בפתח המטבח, שהוא החלק האחורי של ביתנו ובעיניים דומעות, כשכולי רועד, רצתי אל אמי, עליה השלום, לומר לה ששוטרים חמושים נתעכבו על־יד ביתנו.

עוד אמי עומדת ומנגבת את דמעותי מעל לחיי וכבר כל הילדים עומדים מסביב לה חרדים ונאחזים בסינורה, כשפניהם חיוורות כסיד. אמא מרגיעה אותנו ובקול נעים וחם משדלת אותנו לבל נפחד, כי גם אנשי משטרה בני אדם הם ואל לנו לפחד מהם כי חסדי ה' לא יעזבונו.

הדלת נפתחה בסערה ונכנסו שלושה „גיבורים": הפריסטאוו, שהוא ראש משטרת המחוז, איש בעל גובה ממוצע ובעל פנים שמנות, עגולות וחלקות ובעל שפם אדיר ומסולסל, ועוד שני שוטרים גבוהי קומה ובעלי כתפיים רחבות. כולם היו מזויינים, כך נראה לי, מראשם ועד כפות רגליהם — ובקול אדיר ומפחיד שאל הפריסטאוו: „איפה בעל הבית יונה פופקו ז"ל לשמע שאלה בלתי צפויה זו אמי כמעט התעלפה. מיד חשה כי איזה דבר נורא ואיום מתרחש וציוותה על אחי הבכור, אלי, לרוץ מהר אל החנות ולאמר לאבא על המתרחש בבית. אמרה זאת באידיש, כמובן, ש„האורחים הנכבדים" לא ידעו את תוכן דבריה, והאדון הגדול הרים את הנגייקה[20] ובשאגת אריה נהם: „אל תדברי בשפתך הנלעגת — גאראגארא גאראגארא. אל תזוזו אם אינכם רוצים לטעום טעם הנגייקה". „איפה יונה ז"ל צעק שוב. אמי ענתה בקול מפוחד, שהוא בחנות של מרדכי מיטניק שם הוא עובד. אם כך, אמר, „נביאהו הביתה". ובדברו תפש את אחי אלי ודחפו ישר

---

20. שוט שהיה בשימוש המשטרה הרוסית.

אל זרועותיו של השוטר, שעמד על־יד הדלת, וציוה על השוטר שילך עם אחי אל החנות להביא את אבא. קל להבין את הרגשתו של אחי, כולו חיוור כסיד, כולו רתת. ברגליים כושלות יצא עם השוטר מן הבית. זה האחרון רוכב על סוסו ואחי רץ על־ידו רגלי. „רוץ, רוץ יהודון, רוץ בשורה אתי, זה לא יזיק לך, כי איני דוהר, אני רוכב לאט לאט, כדי שלא תתעייף". ובאמת, הסוס לא דהר אלא צעד פסיעות קטנות, ספק רץ, ספק הלך. אלי אץ בכל כוחו ובקושי רב השתווה עם הסוס. רץ, נפל וקם, והשוטר מחליק בשפמו ואומר בחיוך גס: „אל נא תפול, לא יפה לנפול".

הידיעה נפוצה בין רגע בכל קצווי כפרנו. כמעט כולם הסתכלו על המראה מבעד לחלונותיהם, מאחורי הווילונות המכסים את פניהם, ואפשר היה לראות רק עיניים מפוחדות מציצות דרך החורים והסדקים. פחד, שקט ודממה שררו ברחוב. מורגש היה כי לבבות כולם דופקים כלב אחד. עיניהם מפוחדות וכמעט קופצות ויוצאות מחוריהם ובליבם תפילה: „עזרנו ה' כי תהילתנו אתה, אתה הוא חלקנו ומנת גורלנו".

השוטר ואחי הגיעו לחנות ושניהם נכנסו פנימה כשהחנות מלאה קונים למיניהם. השוטר ניגש ישר אל אבא, כבל את שתי ידיו וציווה עליו לבוא עמו הביתה. את פני אבי אין לתאר, כי זה לא ניתן לתיאור. כולם נכנסו לתוך הבית והפריסטאוו התחיל צועק בקול נהימת חיה טורפת המסתערת על טרפה: „יהודון מלוכלך ועלוב. אתה יושב לך בסהיידק על אדמת ניקולאי השני, ירום הודו, וביחד עם הזשיד פיינשטיין, המורה שלכם, קושרים נגד הקיסר הגדול להתנקש בו. ולא עוד, אלא שאתה מעיז לש־לוח אותו לארגן שביתות! מה זה אתה עושה? האם אינך

יודע, שאחת דתם של יהודים כמוך למות!" אבי התחיל להתחנן לפניו, שיעזבוהו לנפשו, שאין לו כל שייכות לענייני הבחור בוריס פיינשטיין. „הלה בא למושבתנו בתור מורה ללמד את ילדינו, מי הוא האיש ומאין יבוא, אין לי מושג. הציגו את פיינשטיין לפני כמורה מוסמך והבאתי אותו הנה, אדוני הפריץ". „אל תקרא לו בוריס פיינשטיין, כי שקרן הוא וזיפן ומשתמש בפספורט מזויף. שמו חיים ווילנצ'וק!" „לא ידעתי זאת אדוני הפריץ". „לא ידעת זאת? שקרן שכמוך! אולי תאמר לי, שאינך יודע אפילו שהוא נסע ליוזובקה לארגן את השביתה?" „גם זאת לא ידעתי, אדוני הנכבד!". „שים מחסום לפיך, יהודי מטונף!" צעק הפריסטאוו שוב.

עודו רועם והנה אני רואה אותו תופש את זקן אבי ומצליף בשוט שלו אחת ושתיים על גופו. כל בני המשפחה שהיו בבית טחו עיניהם בראותם את המראה הנורא. אמי התחילה ממררת בבכי וצועקת: „אל נא, אל נא אדוני, בעלי לא עשה לך שום רעה". כתשובה לבקשת אמי הוא מרים שוב את הנגייקה בכעס, ובכוח רב מצליף שוב בשצף קצף על גבו של אבי, שדמו התחיל שותת מגופו המוכה ולחלחל דרך בגדיו. אחי אלי התעלף ונפל על הארץ, ואמי נמצאה כמו בין הסדן והפטיש; לא ידעה אם לעמוד אצל בעלה בשעת עוניו ומצוקתו, או להתיז מים על אחי המתעלף, אולם היא לא נפלה ברוחה ואמרה לשלמה הצעיר שבאחי, למהר לשפוך מים על ראשו של אחי, אלי, ובראותה את הפריסטאוו מרים את השוט להצליף שוב על אבי, מיהרה והגנה עליו בכל גופה הרועד. אחותי אסתר ראתה הדבר ועשתה כך גם היא. שתי הנשים התחילו לצעוק בקול שובר לבבות, אבל גם בכעס: „אל תעשה זאת! אסור לעשות ככה! הוא אינו אשם! אסור להכות איש חף מפשע". והפריסטאוו הצליף

באחותי אסתר. אבל היא אפילו לא הגיבה על זה כאילו כלום לא קרה לה, רק אמרה: „ספסיבה! (תודה) אבל לאבי לא תעשה דבר! רק בי תצליף! רק בי! התשמע אדוני?".

דבריה של אחותי, אומץ ליבה, תגובתה השקטה על ההצלפות האכזריות, כנראה השפיעו על הפריסטאוו וכמעט הפילו פחד על האיש העריץ הזה והוא הפסיק להכות את אבי. נראה היה לי כאילו תקיפותה ודבריה של אחותי אסתר הפחידו אותו והוא עמד רגע דום.

בינתיים, אמי לא נפלה ברוחה וגם לא איבדה עשתונותיה ובצעד החלטי מיהרה אל השידה, הוציאה משם מעטפה, ניגשה אל הפריסטאוו ואמרה לו בלחש, שיש לה דבר חשוב לספר לו על ענין פייגנשטיין—וילנצ'וק, אבל זה סודי בהחלט. החליק האדון הגדול בשפמיו וציווה לשני שוטריו לקחת את אבא החוצה ולהישאר שם עד שיקרא להם. מצוות האדון נתקימה מיד. כולנו יצאנו, ואמא ניגשה אל הפריסטאוו, פתחה בפניו את המעטפה והוציאה משם שטר של עשרים וחמשה רובל, ששמרה עליו שנים ליום שחור שיבוא, ומסרה אותו לידו בהוסיפה: „זה בשבילך, איני רוצה שכל טרחתך ביום חורף קר זה תהיה לריק. מה שנוגע לבעלי אני יודעת, שאתה נוצרי אמיתי ומאמין באלוהים בורא העולם; אני נשבעת לך בשם אלוקי ישראל, שבעלי חף מפשע ואינו מעורב בשביתות ובתחבולות להמית את הקיסר, ירום הודו. המורה היה כאן ובוקר אחד נעלם ואין אנו יודעים עליו כלום."

„ולשתות דבר מה, להרטיב את הגרון יש?". „יש, ויש" ענתה אמי. „אם כן תקרא לכל העומדים בחוץ וישתו". בין רגע היו כולם בבית, והאדון הגדול אמר לחבריו: „בצאתכם נודע לי על ידי הגברת פופקו כל הפרטים על הנוכל ההוא, שבא לכאן לרמות אנשים תמימים ולפתות

אותם נגד אבינו הצאר ניקולאי השני, ירום הודו. נשתה לחיים לכבוד הקיסר". הכוסות נמזגו במלואן והפריסטאוו הרים את הכוס המלאה, שהיתה, דרך אגב, הגדולה מכל שאר הכוסות שעמדו על השולחן ובקול מורם קרא „לחיי אבינו־מלכנו, הקיסר ניקולאי ירום הודו". ובלגימא חדא הפך את הכוס לגרונו. הבקבוק נגמר ואמי הביאה שני וגם הוא הלך לעולמו בלי שהיות יתרות.

כולם ישבו אחר כך ודיברו על הזמנים הרעים ועל הצרות הגדולות המתרגשות ובאות על אמנו רוסיה. כולם הביעו תקוה ואמונה שלמה כי יבוא יום שבו ישוב הכל — בעזרת ישו הנוצרי — על מקומו בשלום. במלים אלו לחץ האדון הגדול את ידי כל אנשי הבית ובתוכם גם שלנו הילדים ויצא עם שוטריו לדרכו. היה זה מקרה מעציב ועגום מאד. עד היום אני רואה את התמונה המחרידה הזו עומדת לנגד עיני כאילו קרה הדבר אתמול ולעולם לא אשכחנה.

„כל מה דעביד הקב"ה לטב עביד".[21] אבי, בכל זאת, לא פסק לחשוב על חינוך בניו אבל הפסיק לדאוג לציבור. במקום להביא מורים, החליט לשלוח אותי למקום תורה, כדי למלא את כרסי בש"ס ופוסקים. מקום התורה בשבילי מחוץ למושבה, היתה העיר הגדולה קרמנטשוג. שם היתה ישיבה די מפורסמת שבראשה עמד ה„גדול" צוקרמן ואליו נהרו תלמידים רבים מכל רחבי אוקראינה. היה זה שלב ראשון קודם כניסתי לישיבת ליובאוויטש. בשביל אבי היה זה בבחינת „התקן עצמך בפרוזדור כדי שתיכנס לטרקלין".

---

21. כל מה שעושה ה' לטובה הוא עושה.

ימי קרמנטשוג

קרמנטשוג היתה עיר ואם בישראל, על גדות הנהר דניפר הרחב והיתה גם המרכז של מסחר העצים. דוברות קרשים היו יורדות ממנה לכל אזורי ארץ דרום רוסיה. היו בה מרכזי הפצה של כל מיני סחורות, הן מיובאות מחוץ לארץ, והן מתוצרת רוסיה גופא. היו שם בתי חרושת ענקיים לסיגריות (בבעלותם של יהודים ושניהם חסידי ליובאוויטש), למוצרי עץ, לכל מיני אריגים, בגדים, שמלות ועוד. כמעט כל החרושת היתה בידי היהודים. קרמנטשוג היתה גם מרכז השכלה גדול. אמנם, אוניברסיטה לא היתה בה, אבל בתי־הספר התיכוניים שלה „סיפקו" תרבות וחינוך לכל הסביבה, לאוכלוסיה הכללית והיהודית גם יחד. היהודים, כאמור, עסקו שם במסחר ותעשיה, אבל נתפנו גם לענייני ציבור, על כן יסדו שם גם ישיבה. כמה מהסוחרים היו מקדישים זמן ומרץ רב לבנין מוסדות צדקה שונים ובתי כנסת גדולים ומפוארים, וגם הישיבה היתה די גדולה. בקרמנטשוג העשירה גרו שניים מהחזנים הגדולים והמפורסמים בעולם. הלא הם החזן רויטמן והחזן רביטש, זה האחרון היה כעבור שנים החזן הראשי של בית הכנסת הגדול בתל־אביב. ההערצה לשני החזנים פילגה את הקהילה לשנים: רוטמניסטים ורביצ'יסטים וזה גרם לבנין 2 בתי כנסת גדולים. כאן גר גם הרב העשיר ביותר בעולם, באותו זמן, הרב רפלוביץ. היה לו מונופולין על הפצת ערדלי גומי, מוצר נפוץ בכל ארץ רוסיה. הוא היה בעל מחסני ערדליים ומשרדי הפצה בכל הערים הגדולות בדרום רוסיה, כגון: פולטבה, קיעב, אודיסה, חרסון, ניקולאיעוו ועוד. בכל המקומות האלה היו לו מנהלים, מוכרים, סוכנים וכו', ועל פי רוב מבני משפחתו הענפה. הרב היה עסוק

בענייני ציבור בעיר וגם בלימוד התורה, אולם פעם בחודש, היה סובב לו כמה ימים בערים שהיו לו בהן סניפים.

הרב רפלוביץ' היה חסיד ליובאוויטש והיה מתחלק ברווחיו עם הרבי מליובאוויטש בימי הרביים מהר"ש והרב שלום בער. מובן הדבר, שהכסף הזה, כמו כספם של כמה מחסידי חב"ד עשירים, היה מיועד בעיקר לחיזוק מוסדות התורה, הפצת החסידות החב"דית ועזרה לחסידים נצרכים. הרב רפלוביץ' הקדיש גם לישיבת קרמנטשוג סכומים הגונים לקיומה. הוא היה בין ידידיו הטובים של ראש הישיבה ה„גדול" צוקרמן, והיה נכנס ויוצא למוסד זה, כדי לקיים קשר עם ענייני הישיבה.

דרום רוסיה, או החלק הנקרא אוקראינה, לא הצטיינה אז כאיזור השוחר תורה. ההורים העשירים ביותר, אפילו אם בעצמם היו אדוקים וחסידים כנים, משום מה לא הצליחו להשפיע על בניהם שילכו לבתי אולפנא, לישיבות, לסמינרים יהודיים, שהיו כבר אז פופולריים, כמו שהיה המצב בליטא ופולין, וקשה להבין את הסיבה לכך. אוקראינה ודרום רוסיה בכלל מעולם לא הצטיינו בתור אכסניה של תורה. אמנם מפעם לפעם עלו מתוכה סופרים ומנהיגים בעלי שם כמו: יעקב פיכמן, חיים גרינברג, אליעזר שטיינבארג, יהודה שטיינברג, ש. פרוג, א. ד. גורדון, זאב ז'בוטינסקי ואחרים. אבל מספרם היה קטן בהשוואה ליהדות ליטא, שמספר תושביה היהודים היו כעשירית מתושבי דרום רוסיה. רוב רובם של סופרים אלה היו יוצאי בסרביה ולא יוצאי נובורוסיה. אמנם היתה באודיסה קבוצה גדולה של סופרים, אבל אלה לא צמחו על אדמתה. היו אלה יוצאי ליטא או אלה שנתחנכו בישיבותיה של ליטא: ביאליק, מנדלה, „רב צעיר", הרב אסף ועוד רבים שישבו באודיסה בשנות השלושים והארבעים לחייהם.

עשירי קרמנטשוג קבלו על עצמם לכלכל ולקיים בחורים למדנים ממקומות אחרים, כדי להרים הדרגה הלמדנית של הישיבה. הרב רפלוביץ׳ היה בא לשם לעיתים תכופות, מפני שהיתה זו ילד טיפוחיו, ומתוך רגש חובה לפקח על המוסד החשוב ביותר של העיר, שעליו היתה גם גאוותו האישית.

יום אחד חזרתי על השיעור שהרצה לפנינו הרב צוקרמן ה„גדול״ יום קודם לכן, ומתוך התעמקות בעניין לא הרגשתי בבואו של אורח לאולם. ההמולה הקצרה והפתאומית הוציאה אותי מן הסוגיה שעסקתי בה, הסתכלתי סביבי וראיתי את כל הבחורים קמים על רגליהם לכבוד בן אדם ממוצע קומה, ממושקף ובעל פנים עדינות, שנכנס לאולם, שהשלך בו הס. התלמידים התחילו מתלחשים בין איש לרעהו ואומרים „רב העיר״, „רב העיר״. כעבור כמה דקות ישבו כולם שוב על מקומותיהם והמשיכו ללמוד לפני עצמם כרגיל. רגעים מספר לאחר מכן נכנס ה„גדול״, בירך את האורח, הושיבו על יד ה„שטנדר״ [22] שלו, נתן בידו גמרא, ואם זכרוני אינו מטעה אותי, היתה זו מסכת „שבת״, והתחיל להסביר לנו שיעור חדש. השיעור ארך כשלושת רבעי שעה. כולם הקשיבו יפה וקולו הצלול של ראש הישיבה הלך וגבר. השיעור היה מוצלח בכל המובנים. דברי המרצה יצאו מן הלב ונכנסו אל הלב.

בגמר השיעור נשאר ה„גדול״ על מקומו מעיין בספר והבחורים התחילו לחזור על השיעור. באותה שעה התחיל האורח הנכבד מתהלך בין שולחנות התלמידים ושואל כפעם בפעם שאלות כדי להיווכח, אם אמנם הקשיבו התל־מידים כהוגן ואם גם הבינו את דברי ה״גדול״. הוא ניגש גם אלי אבל לא שאלני שאלה מן הגמרא, אלא רצה לדעת

---

22. שולחן למגיד השיעור.

פרטים על חיי ; מאין אני בא ומאימתי אני נמצא כאן. כן שאלני בן כמה אני ואצל מי למדתי עד בואי לכאן — ועוד שאלות אישיות שונות. כשנודע לו מקום מוצאי ושמשפחתי קשורה בתנועת חב"ד, הזמינני להיות אורחו בכל שבת לסעודת הצהרים. שמחתי מאד על הזמנתו זו, כי למעשה לא היו לי כל מכרים בעיר הגדולה וההומיה הזו לבד מן המעטים שרכשתי לי בתוך הישיבה. בתוך כיתתי לא הצלחתי להתידד עם איש מהתלמידים, כי רובם ככולם עלו עלי בגיל. מדוע הכניסו אותי לכיתה גבוהה זו של בחורים, לא נודע לי עד היום. ידעתי וגם ידעתי שהבחורים בכיתת ה„גדול" למדו וידעו הרבה יותר ממני, היו כאלה שכמה מסכתות של גמרא היו שגורות על פיהם. כפי הנראה שקנה־המידה לקבלת תלמידים לאיזו שהיא כיתה היה כושרו להבין סוגיות הגמרא כפי שהוסברו מפי מגיד השיעור, זאת אומרת שהחריפות היתה מועדפת על הבקיאות, כי כזאת היתה דעתו של ה„גדול" : בקיאות אפשר לרכוש מתוך התמדה ואלו כשרון תפישה הוא דבר שנתן בו אדם מאת אלהים. בכיתתי היו עוד צעירים בגילי אבל מספרם היה קטן.

הקיצור : הוזמנתי על ידי הרב רפלוביץ להיות אורחו בצהרים בכל שבת ולהתפלל שחרית ומוסף ב„שטיבל"[23] שלו. הרב לא היה מתפלל בשום בית כנסת אחר מחוץ ל„שטיבל" החב"די... וכך הייתי בא בכל שבת אל בית הרב, אוכל סעודת הצהרים, שר זמירות אתו ועם הרבנית. הילדים של הרב לא היו נוכחים, כי הללו היו נשואים ולא היו עוד בעיר. פרטים רבים על משפחתו לא היו ידועים לי. סיפרו לי, כי בן אחד יש לו המתגורר בעיר הפלך חרסון והוא מנהל את עסקו הראשי של הרב וכן כי בתו נשואה לאיזה

---

23. בית כנסת קטן.

אברך למדן, והוא מנהל סניף אחר של הפירמה „רפלוביץ". שיחות ביני ובין הרב בעניין זה בוודאי לא נתקיימו. כל המשותף היו זמירות השבת, האכילה בצוותא וברכת המזון. בבעיות תלמוד או בענייני הישיבה בכלל לא דיברנו אלא שתיים־שלוש פעמים דקות ספורות במשך כל זמן היותי בעיר זו, כי הרבנית היתה מתערבת ואומרת, ששאלות אלה מצד הרב גוזלות ממני את מנוחת השבת: „די לו בגמרא בכל ימות השבוע", היתה אומרת.

בכלל היה לי טוב ונעים לבלות את שעות השבת אצל הרפלוביצ'ים. הרבנית היתה אדיבה אלי מאד, ונוסף על כך הבית עצמו שהיה מרוהט ומסודר יפה נתן לי סיפוק אסטתי. הנקיון והשקט, הגינה מסביב לבית וכן גינות השכנים השביעוני רוב טובה ועונג. וזאת לדעת: שהרב התגורר בפרוור „העשיר" של העיר — קולות הילדים ורעש הרחוב לא הגיעו לשם. על כן שבעתי נחת משבתי בעיר קרמטשוג ולא הייתי עוזב אותה ולא מחליפה בשום עיר אחרת לולא קרה מה שקרה:

בן ארבע־עשרה הייתי כשהגעתי לעיר קרמנטשוג, וסעו־דותי בשבת אצל הרפלוביצ'ים היו ההזדמנות הראשונה שניתנה לי לבוא במגע עם בני אדם זרים ומבוגרים ממני והם גם שונים מאלה שפגשתי בסהיידק. והנה קרה לי מקרה בלתי רגיל. פעם, בשבת כשבאתי לבית הרב אחרי התפילה לא מצאתי איש בבית לבד מן המשרתת היהודיה. היא הכניסה אותי לתוך הבית, בקשה ממני לשבת ולעיין באחד הספרים העומדים שם בחדר האוכל על האצטבה. לקחתי את סדור ה„רב", לאמור, הסדור שתפילותיו ערוכות בנוסח הרב מלאדי, ר' זלמן שניאורסון, עם כל התוספות והפירושים. ישבתי בכורסה והתחלתי לעיין בו, והנה נכנסה מירה, ילדה גימנאזיסטית, בתם היחידה של שכני הרב, שהיתה באה מדי שבת בשבתו אל בית הרב ומספרת כל

מיני סיפורים ומאורעות מהגימנסיה שלה, בשעה ששלושת המסובים (הרב, הרבנית ואנוכי) היו אוכלים את ארוחת השבת. בשבתות הראשונות לבואי לבית הרב היה הדבר מאד מוזר ובלתי נימוסי בעיני. חשבתי לעצמי: „איזו חוצפה היא לבוא תמיד לבית הרב דווקא בשעת האוכל ודווקא בשבת ולפטפט על דברים שאיש מאתנו לא היה מעונין בהם". לאחר מכן התרגלתי לדבר. אם זה ניחא לרב ולרבנית — מי אני שאתערב בדבר?

אגב. עוד קודם לכן נודעו לי כמה דברים על מירה ועל השכנים בכלל. היה זה באחת השבתות, שקדמה לשבת זו. גם אז איחרו הרפלוביצ'ים לחזור הביתה והמשרתת נכנסה אלי וסיפרה לי כל מיני מעשיות על הרבנית, על השכנים ועל ילדיהם הטובים, והלא-טובים, על שומרי כשרות ומצוות ועל אלה שאינם נזהרים בדברים כגון אלה. ואגב דיבורה סיפרה לי על הגימנזיסטית, הנכנסת לבית הרב בשעת ארוחת השבת. בין הוריה ובין הרבנית, אמרה המשרתת, נוצרה ידידות עמוקה „שאין למצוא כמותה בעולם כולו". וזוהי גם הסיבה שלא איכפת להם לרפלוביצ'ים בואה של הגימנזיסטית דווקא בשעת הארוחה. המשרתת הוסיפה שמירה התחילה להרבות בביקורים, בייחוד לאחרונה, מאז בואי לבית הרב.

והנה, יושב אני, ומירה, כאמור, נכנסת ובקול שמחה וצהלה אומרת „שבת טובה". „שבת טובה" אני עונה לה בחרדה כשכל בשרי נעשה חידודין, חידודין... „מה אתה קורא שם", היא אומרת. „ואם אומר לך — התביני?"... אני עונה. „מדוע לא?" „משום שמוחך סתום בכל דברי הבאי". „מנין אתה יודע מה נמצא במוחי — הפסיכולוג אתה?" „מה זה פסיכולוג?" שואל אני. „פסיכולוג הוא בן-אדם, היודע מה מתרחש במוחו ובלבו של אדם אחר". „שטות, רק האלהים יודע זאת, ככתוב בספרינו: היוצר יחד

ליבם ומבין אל כל מעשיהם". „אבל אתה אינך אלוהים — ומניין תדע מה טמון בליבי ובנפשי?" „כך, אני יודע; וכי מה עשוי להיות שם, אם לא למדת תורה?" „אכן, למדתי, אולי לא מספיק. מוכנה אני ללמוד ממך, אם מוכן אתה לתת לי שיעורים; אבא, כמובן, מוכן לשלם לך בעד השיעורים". „דעי לך, כי איני מוכן לתת שיעורים לשום בן־אדם — אין לי פנאי". „וכי אין אתה מעונין להרוויח כסף?" — „לא". „מדוע? העשיר אתה עד כדי כך?". „לא, אינני עשיר, אבל יש לי מספיק בשביל צרכי". והיא מתיישבת וממשיכה למורת רוחי: „אם הרב רפלוביץ יבקשך ללמד — התסרב גם אז?". „אסרב!".

בחדר נשתררה שתיקה מוחלטת ואני המשכתי לעיין ב„סדור הרב" ביתר שאת וביתר ריכוז מבראשונה, כדי להוציא ממוחי את אותה שיחה בלתי נסבלת. מירה יושבת ממולי ומסתכלת בי ואני ממשיך לקרא ולקרא...

עודני יושב ומעיין בספר והנה אני מרגיש, כי מישהו חוטף במהירות הבזק את כובעי ביחד עם כיפתי שמתחתיו. הרימותי עיני בחרדה והנה מירה עומדת מולי, מנפנפת בכובע ובכיפה ואומרת: „עכשיו אתה בידי". „החזירי לי את כובעי, אסור לגבר להיות בלי כובע", אני מתחנן לפניה בקול דמעות, והיא: „תיגש אלי ותיקח את שלך". ובאותו הרגע היא שמה את ידיה מאחוריה כשכובעי בידיה והיא אומרת: „אתה העלבת אותי באמרך, שמוחי מלא שטויות ולכן זה העונש שלך. תקבל את שלך רק לאחר שתיגש אלי ותקחהו"...

„רבונו של עולם, מה את רוצה מחיי? מה עשיתי לך? מתי העלבתי אותך? הרי כשאמרתי שהמוח שלך מלא שטויות, למעשה לא התכוונתי אליך; רציתי להביע רעיון, שלימוד התורה הוא העיקר. אני מבקש ומתחנן לפניך, עשי לי את הטובה והחזירי לי את הכובע. תיכף יבואו

הרבי והרבנית ויראו אותי בגילוי ראש והדבר יגרום לי צער רב ובושה גדולה. הלא הם יחשבו שאנו שיחקנו שנינו!! אנא! אנא!"

„ואם שיחקנו, איזה עוול יש בזה, שאנשים צעירים משתובבים?".

באותו רגע נכנסו הרב והרבנית ואני פניתי אליהם בקול רועד כשדמעות מחניקות אותי: „היא הסירה לי את כובעי ואינה רוצה להחזירו לי". אמר לה הרב: „מדוע את לא רוצה להחזיר לו את כובעו?" „מי לא רוצה? הרי אמרתי לו, שיגש ויקח לו, אבל הוא מסרב לגשת אלי...". „בכל זאת החזירי לו, כי אסור ללכת ארבע אמות בגילוי ראש", אמר הרב. הנערה זרקה בכעס את הכובע לעברי ויצאה מן הבית.

איך הרגשתי בשעת הסעודה ולאחריה אין צורך לתאר. הלכתי הביתה לחדרי, שכבתי אפרקדן על מיטתי ובכיתי מרה על העלבון שנגרם לי במעשה משונה זה. מטבעי ביישן הייתי ולכן הרגשתי שלא אוכל בשום פנים להראות עוד בפני הרפלוביצ'ים מחשש שחושדים בי כי נצלתי את זמן העדרם לשם בילוי עם הנערה, בת שכניהם. בערב ארזתי את חפצי ולמחרת בבוקר שמתי את פעמי לתחנת הרכבת, כדי לנסוע לליובאוויטש, עיר חב"ד, ששם הישיבה, כפי שהבינותי, היתה מחוסנת מכל מיני מאורעות גועליים כגון אלה, שקרו לי בבית הרב מקרמנטשוג.

שיטת חב"ד[24] וישיבת ליובאוויטש

עוד בהיותי בקרמנטשוג שמעתי לעתים קרובות שיחות שונות על הישיבות המפורסמות שבליטא ורייסין, ביניהן ישיבות טעלז ו־וולוז'ין המפורסמות. אולם בקרב הבחורים האדוקים ביותר, בין אלה שמעולם לא התפללו תפילה חטופה ולא החסירו מן הנוהג לטבול במקווה קודם תפי־לתם, לא הפסיקו להלל ולשבח את ישיבת ליובאוויטש, ששם, לפי דעתם, היו הנגלה והנסתר משולבים ביחד, והיא מוציאה מתוכה אנשים מושלמים ורמי מעלה. בכל ישיבה, היו אומרים, שאין לומדים בה את „התניא" ואת „הזוהר", נהנים מהתורה רק במחציתה.

ובכלל: איך יכול למדן למלא כרסו בש"ס ופוסקים ולא לדעת כלום מהזוהר הקדוש? הרי זה לא יתכן. על־כן חייב כל יהודי טוב לנסוע לישיבת ליובאוויטש שהיא מרכז החסידות החב"דית ולמלא את החסר לו.

לא ייפלא, איפא, כי אחרי המאורע „המעציב", שקרני בקרמנטשוג, החלטתי לשים פעמי לליובאוויטש.

כשאני נזכר באותם הימים שלמדתי בליובאוויטש אני כולל אותם בתוך התקופות היפות והמעניינות ביותר. בימי עלומי וגם אחרי הרבה שנים לאחר מכן, עיירה זו הופיעה תמיד לפני עיני רוחי כאידיליה נהדרת. על כן לא יהיה זה למותר אם אקדיש קטע בספרי זה למהותה של שיטה חסידית זו ואנסה להסביר במה היא נבדלת מכל שאר הזרמים של תורת הבעש"ט. סקירה זו תהיה אמנם קצרה ושטחית, אבל אני מקוה שאולי אצליח במידת־מה לתת מושג כלשהו לאלה הקוראים, הרחוקים

---

24. חב"ד — ראשי תיבות של המילים: „חכמה, בינה, דעת".

מנושא החסידות שהוותה חלק חשוב בקורות עמנו ברוסיה בדורות האחרונים.

זרמי החסידות גדלו וצמחו כפטריות אחרי הגשם לאחר מותו של הבעש"ט. היו אלה זרמי מחשבה יהודית שחבקו זרועות העולם היהודי בארץ רוסיה כמעט בכל אתר ואתר. אפילו בליטא שהיתה מרכז ה„מתנגדים" הודות להשפעתו של הגאון מווילנא, שנלחם נגד החסידות, גם שם היו קיימות קבוצות חסידים שבנו לעצמם בתי כנסת צנועים („שטיבלאך" באידיש) והתבדלו מבתי הכנסת של עיירותיהם.

התבדלותם של החסידים גרמה למתח עצום בין שני הזרמים, החסידים והמתנגדים. בעיירות יהודיות רבות הדברים הגיעו לידי כך ששני הזרמים החרימו זה את זה וסרבו להתחתן איש באחיו. קיימת היתה סכנה שהפילוג ישאר לדורות, כפי שקרה הדבר בזמן הופעת הקראים, תקופה בקורות ימי עמנו שהשאירה צלקת עמוקה בגופו של עם ישראל שעד היום לא נרפאה.

המלחמה העולמית הראשונה פיזרה את ישובי ישראל שבפולין וליטא והעבירה אותם לאוקראינה ולרוסיה המרכזית ואפילו לסיביר ולמקומות אחרים שחסרו בהם האווירה המתאימה והאקלים היהודי. זה גרם להחלשת הרגש היהודי הלאומי שהיה מפעם בליבותיהם של המונינו בארצות פיזוריהם.

בד בבד עם זה התחילה השלהבת החסידית דועכת מסיבת התרבותו וגידולו של מספר ה„רביים" והפילוג בינם לבין עצמם. הריב והאיבה התחילו לכרסם כל חלקה טובה במחנה יורשי תורת הבעש"ט.

הסיעה היחידה שנשארה חיה וקיימת היא זו החב"דית שבראשה עומדת הדינאסטיה השניאורסונית.

נשאלת, אם כן, השאלה: מה טיבה של חסידות ליו-

באוויטש, שנשארה עד היום כגוף הנושא את עצמו, פועל ומפעיל, בונה ומשפיע בהרבה מקומות, אף באלה שמעולם לא שמעו עליה קודם, כמו בצפונה של אפריקה, ארצות־הברית, ארצות דרום אמריקה ואפריקה ועוד! דוגמא בולטת לכך הוא הרב מנחם מנדל שניאורסון „הרבי מליובאוויטש" הגר עכשיו בברוקלין. הוא עומד בראשה של „אימפריה" גדולה והשפעתו מגיעה לכל ארצות תבל בהן קיימות קהילות יהודיות והחלטותיו מתקבלות אצל חסידיו ומעריציו כצו דברי אלוקים חיים; מהי הסיבה לכך!

רבות הסיבות, אולם בראש וראשונה הביאה לכך הפילוסופיה של חסידות זו, המדברת ישר ללב, וביחוד ללבו של הדור הצעיר, והגורמת להכנסת היהודי אל תחת כנפיה.

מהי השיטה החב"דית!

אם לדייק, אין שיטה זו, השיטה החב"דית, שונה בהרבה משיטות חסידיות אחרות, אולם שוני מועט זה השפעתו גדולה על מהלך התפתחותה.

החסידות החב"דית אינה גורסת את האמונה העיוורת של החסיד הפשוט ב„רבי" שלו. לפי החסידות הרגילה — גם אם החסיד כשלעצמו צדיק גמור הוא וגדול בתורה ובמעשים טובים, עליו להתבטל לפני הרבי שלו. בחינת: „הצדיק גוזר והחסיד מקיים". ואילו התנועה החב"דית הסירה הרבה מן האחריות מכתפי הרבי והטילה

אותה על החסיד. היא דורשת מכל אדם, ובייחוד מאנשי שלומם, שיתאמצו ויתרוממו למדרגה מוסרית גבוהה.

השיטה החב"דית לא עודדה את חסידיה להאמין באותות ומופתים, ואם כפעם בפעם היו המדריכים השונים מדברים על אי־אלו ניסים שהפליא הבע"שט לעשות, הרי היה זה יותר כדי לשבר אזנו של הנוער ולמשוך את לבו של ההמון הפשוט, אבל מעולם לא החדירו את ההכרה שכוחו של הרבי היה גדול מזה של מלאכי השרת ושבכולתו לעשות נסים ונפלאות ולשנות מעשי בראשית.

אכן, הרבי בתנועה החב"דית הוא המדריך, הוגה הדעות ומראה לחסידיו את הדרך, אשר ילכו בה והוא בעצמו חי בתוכם, מתאחד ומתמזג עמם ומהווה כעין דוגמה לצבור שלו. הוא אינו בונה פלטרין וחצרות בשבילו, כפי שנהגו הרביים האחרים ואינו מרבה במשרתים. חסידיו נחשבים אצלו כחברים, כבני משפחה גדולה שלו, והוא דואג לכולם. יש ביכולתו לומר או לבקש מאחד מחסידיו העשירים לעשות איזו טובה לחברו העני. לקבלו בתור פקיד או להלוות לו סכום מסוים של כסף בלי ריבית, כדי לבססו ו„להעמידו" עלרגליו, או לעזור לו לסדר איזו שהיא חתונה לעני, שאין לאל ידו לעשות זאת בעצמו. הרבי הוא הכהן הגדול מאחיו, משכמו ומעלה גבוה מכולם, אבל בעצמו הוא חי חיים צנועים ופשוטים.

גורם גדול ומכריע בדינסטית השניאורסונים הוא המנגנון הארגוני שלה. לרבי יש קבוצה של שליחים נאמנים בלב ובנפש לו ולשיטתו והם, לא זו בלבד שאוספים את האמצעים הדרושים לקיום הישיבות ובתי האולפנא שלהם, אלא בעת ובעונה אחת הם ה„משפיעים", הם המורים והמדריכים את קהל החסידים לקיום מצוות. „משפיע" כזה הוא גם נואם, מוסר מאמר או דרשה שבעצמו שמע מפיו הקדוש של הרבי, מלמד איזה שיר או זמר חדש, שהביא

אתו ישר מחצר הרבי וכל המשפחה החב"דית מתאחדת, מתאגדת ומתלכדת לאגודה נאמנה ושלמה. כמעט כל ה־כסף הנאסף נועד לקיום מוסדות החינוך שלהם.

בזמני, היתה „ישיבת ליובאוויטש" שוכנת בעיירה הקטנה ששמה היה ליובאוויטש, וכל נער ששאף ורצה להנות מאור הגנוז החב"די שבתוך כותלי ישיבה זו היה נוסע לשם. אם אמרו „ליובאוויטש" משמעותה היה ה־עיירה ליובאוויטש גופא, היא ולא אחרת. יוצא דופן אחד היתה העיירה שדרין, ששם היו לומדים כמה עשרות תלמידים מודרכים ע"י מורים נבחרים קודם הגיעם ל־מדרגת לימוד עצמי באולם הגדול של ישיבת ליובאוויטש גופא תחת השגחתו והדרכתו של המשגיח (שבזמני היה „יושקע רוגאטשובר"). המשגיח יושקה היה מתהלך אנה ואנה על הבימה הבנויה לתלפיות בצדו המזרחי של האולם ועינו פקוחה על מאות התלמידים, שהיו יושבים כל אחד ואחד במקומו הקבוע, מסלסל לעצמו איזה ניגון, לומד דף גמרא בפני עצמו, ורק בסוגיה קשה, שלא היה יכול ל„פצחה", היה פונה ל„יושקע".

בראשית המלחמה העולמית הראשונה עקרה ישיבת ליובאוויטש ממקומה הקבוע ונדדה על פני ערים ומקומות שונים, ואף על פי ששם המקומות היה שונה, זה יכול היה להיות רוסטוב על נהר דון, חרסון, טשקנט או איזה שהוא מקום אחר, היו קוראים לישיבות אלה מיסו־דה של חב"ד בשם „ישיבת ליובאוויטש", אם כי התלמידים לא ראו מעולם את העיירה ליובאוויטש במו עיניהם. מהיום שעקרה הישיבה ממקומה הקבוע, פג טעמה ונס ליחה. בברוקלין, אשר בניו־יורק, קיימת ישיבה, הנמצאת תחת פיקוחו התמידי והישיר של מנחם מנדל שניאורסון, אבל אפילו זו איננה עוד אותה ישיבה, שהיתה קיימת לפני שנים בעיירה ליובאוויטש גופא, ומטעם פשוט,

שברוקלין מעולם לא היתה ולא תהיה ליובאוויטש האמיתית מחוסר האוירה המיוחדת שהיתה קיימת בעיירה קטנה שבפלך מוהילוב. אף־על־פי שתנועת חב"ד, בהנהגתו של הרב מנחם־מנדל שניאורסון, היא התנועה המלוכדת החסידית העולמית שאין דוגמתה, אין ביכולתה להפוך את ברוקלין לעיירה קטנה שבפלך מוהילוב, בזמנו של הצאר ניקולאי השני.

מייסד השיטה החב"דית היה, כידוע, הרב שניאור זלמן מלאדי, (1747־1813)) איש בעל מוח שנון ובעל מידות נשגבות, בעל הופעה נאה והעיקר שתוכו היה כברו. עוד בהיותו צעיר לימים נמשך אחרי החסידות. היתה לו נטיה עזה למסתוריון והיה הוגה בזוהר הקדוש במשך שעות בכל יום, אולם בעת ובעונה אחת היה מופלג וגאון בתלמוד ונמנה עם תלמידיו המובהקים של ר' דוב־בער ממזריטש (תלמידו הנאמן והמסור של הבעל שם טוב). הרב שניאור זלמן התחבט בדעתו ימים רבים קודם צאתו את ביתו אם להילוות אל כת החסידים. הוא היה עני מרוד והדרך אל המגיד ממזריטש היתה ארוכה. בדרך היה עובד כפועל פשוט בכל עבודה שנזדמנה לו. הוא היה אומר, ש־את האלהים אפשר לעבוד בכל צורה שהיא ובכל מקום ש־הוא, ובעבודה גופנית על אחת־כמה־וכמה כי עבודת כפיים מטהרת את הגוף ומזככת את הנשמה גם יחד, וכך היה נע והולך ממקום למקום עד שהגיע למחוז חפצו, לבית המגיד דב־בער ממעזריטש, ושם יצק ימים על יד אדם נפלא וקדוש זה.

אחרי מותו של הבעש"ט נפוץ שמעו של „המגיד ממזריטש" בין חסידי הנפטר במהירות הבזק. מסופר, שעוד בהיות הבעש"ט בחיים מינה את ר' דוב־בער ממזריטש להיות ממלא מקומו. המגיד ממזריטש היה גם מופלג גדול בתורה ולכן היה בכוחו למשוך אחריו למדנים ו־

רבנים גאונים ומפורסמים אפילו הרבה יותר ממיסד ה־חסידות, הבעש"ט בכבודו ובעצמו.

שניאור זלמן נתחבב מאד על המגיד ממזריטש, ולכן נשאר שם כשתים־עשרה שנה, בערך עד גיל 42. שני גדולי הדור האלה למדו ואהבו איש את רעהו אהבת דוד ו־יהונתן, ורק מותו של המגיד ממעזריטש הפריד בי־ניהם; בערך באותה תקופה היה המגיד ראש חסידי רוסיה הלבנה, וכשהחליט לנסוע לארץ ישראל, נתמנה הרב שניאור זלמן למנהיג חסידי רייסין ורוסיה הלבנה, והתישב ב־ליאזני עיירת מולדתו.

המלחמה שהתנהלה בין החסידים ששניאור זלמן עמד בראשם לבין המתנגדים ידועה למדי ולא כאן המקום ל־האריך את הדבור עליה. כדאי רק להעיר, שלפי דעת ר' שניאור־זלמן היה הכרח גדול להפריד בין שתי הכיתות היריבות על ידי חיבור נוסח תפילה מיוחד, שיהא קצת שונה מזה, שהיה מקובל בכל מדינות אשכנז, והוא הסידור שהרב הכניס בו שינויים מעטים לפי נוסח האר"י הקדוש. הוא גם הנהיג שיהיו בתי תפילה מיוחדים לחסידים. הפירוד בתחילה לא נראה חיובי, אבל בדיעבד הביא לתוצאות טובות דווקא. כי עצם הפירוד הפיסי הביא ב־סופו של דבר שלום; אם לא נפגשו הכיתות, לא היתה גם מריבה ביניהן...

לפי השיטה של ר' שניאור־זלמן, צריך כל אדם להתבונן להתרכז ולהתייחד עם ה'. וזה מביא אותו לאהבת ה'. ב־הבדל לחסידים שקדמו לו ואשר חשבו שההשראה חייבת לבוא מלמעלה, מן השמיים[25], גורסת שיטת חב"ד, שהיא צריכה לבוא מלמטה מתוך האדם עצמו. תנועת חב"ד ידעה

---

25. איתערותא דלעילא ואיתערותא דלתתא.

לעורר את ההרגשות והמחשבות היפות והנעלות שבאדם ע"י „התבוננות".

הרב מלאדי ואלה שבאו אחריו יצרו את המכשירים והמנגנון שהיה בכוחם להפיץ את הרעיונות האלה ולהחדירם בין המוני חסידיו ומעריציו על ידי כתבי יד שונים, שהמדריכים למדו מהם והפיצו אותם בעל פה ובכתב. עוד בהיותי בליובאוויטש מצאתי בחורים רבים, שהיה להם כתב יד יפה, קליגרפיה ממש, והם היו יושבים שעות על שעות ומעתיקים מאמרים מכתבי יד של בחורים אחרים, והיו מרגישים התרוממות הרוח והרגשה עילאית בעבודה קדושה זו.

הם היו רואים בעיני רוחם את מספר האברכים והבחורים, המתקרבים אל מעין החסידות ודולים מהם ככל שידם מגעת. מאמרים כאלה, שמספרים היה הולך וגדל מיום ליום, היה עולה בכסף רב לו היו מדפיסים אותם בדפוס ממשי, והכתיבה ביד היתה מקלה על שמירת רעיונות הפז, שהיו נפלטים מפי ה„רביים" מדי פעם או מפי ה„משפיעים" הרבים והנאמנים, שנפשם היתה דבוקה לתורת החסידות. עצם העובדה שהמאמרים היו נקראים ונלמדים לא מתוך המודפס אלא מתוך כתב היד, היתה מוסיפה להם איזו חשיבות מיוחדת.

העיירה ליובאוויטש ונכבדיה

כאמור למעלה השם ליובאוויטש היה מתמיד מגדלאור מיסתורי הקורץ מרחוק ומושך משיכה בלתי פוסקת. בעודני ילד היה אבי מספר לי לעתים קרובות על הישיבה

הנפלאה השוכנת שם. גם מחברי, זלמן קלמפרט, שגר בכפר שעל יד תחנת הרכבת דולינסק, המרוחקת מסהיידק רק קילומטרים מועטים, שמעתי גדולות ונצורות על ישיבת ליובאוויטש. אביו היה אחד המקורבים ביותר של הרבי.

העיירה ליובאוויטש שהיתה ידועה ומפורסמת בכל העולם היהודי ברוסיה ובחוץ לארץ, לא היתה אלא עיירה קטנה עם רחובות צרים ומרופשים אחדים, אשר בימות הגשמים אי אפשר היה לעברם. מיושבת היתה בחלקה הגדול ביהודים שהתפרנסו מהישיבה או מה„חצר". כל בית יהודי היה „מלון" או אכסניה. בחורים ואברכים היו מתאכסנים שם. העשירים מבני החסידים היו לעתים קרובות מטרה לפשיטת עור ומקור לגביית מחירים מופרזים בעד שירות כל־שהוא או כוס תה. אולי כדאי להזכיר כאן, שרק חלק מיהודי העיירה מצאו להם את פרנסתם בנקל על ידי איכסון האברכים והבחורים. היו אלה שלמזלם היו להם בנים, כי במשפחות שילדיהן היו בנות, היו מתפרנסים בקושי, ומסיבה פשוטה ומובנת: בבית, שיש שם בנות, אפשר להיכשל בנקל על ידי הסתכלות בהן או על ידי שיחה קלה או אפילו רק על ידי תשובה לשאלה. הסכנה שארבה לבחור, היתה על פי רוב בלילות שבת, שאז ישבו כל בני המשפחה בצפיפות על יד השולחן והבנות היו לפעמים מתישבות בשכנות לבחורים המתאכסנים. לא לחינם אמרו רבותינו — „אשרי האיש, שבניו זכרים ואוי לו לאיש שבניו נקבות"... ולמעשה היו מקרים שבין המתאכסנים ובנות בעלי האכסניה צצו שדוכים. אך היה גרוע מזה, והוא שכמה בחורים היו מקדימים מהישיבה הביתה כדי להסתכל או לשוחח עם בנות הבית. ומעשה שהיה שתפסו פעם בחור, שנכשל ר"ל בדילוג על תפילות מנחה ומעריב משום שהזדרז להקדים לבוא הביתה...

זוכרני שבתקופת לימודי בישיבת ליובאוויטש היה נהוג, כי מיד לאחר בואו של נער או אברך למשרד קבלת האורחים של הרבי, היה ר' יהודה, מנכ"ל מחלקת ההארחה, שקראו לו ר' יהודה „המאכסן", מנהל שיחה חטופה עם האורח, עומד על טיבו של „עובר זה", מסתכל בו קמ־עא — וכהרף עין כבר יודע לאן להובילו. המנכ"ל בעצמו לא קיים שום אכסניה, ופרנסתו היתה בטוחה לו משלושה מקורות: א) היה מקבל משכורת מקופת הרבי, ב) היה מקבל „רח"ש" מבעל האכסניה בעד הבאת אורחים, ג) תש־לום ומתנות מאת ההורים... כי לבד מן התלמיד הוא היה היחידי, שהיתה לו הכתובת של כל התלמידים החדשים והיה כותב מפעם לפעם להורים מכתבים טובים ומשמחים. אל להם להורים לדאוג, מאחר ואצל הבן הכל בסדר. הוא בריא וממשיך ללמוד כרגיל „בהצלחה רבה", „ובמו אוזניו שמע מפי המשגיח, כי הבן יהיה אי"ה לגדול בישראל" — ומי מן הורים לא ימצא לנחוץ להשיב לר' יהודה כגמולו בעד הבשורה הטובה, מדשנת העצם[26].

ר' יהודה הוליך אותי דווקא לר' אברהם לאדיער, שהיו לו שלוש בנות יפות ואף לא בן אחד. (מפני שהאכס־ניות האחרות היו תפוסות), כאילו לא הספיקה כוס הצרות בעיר קרמנטשוג, שממנה ברחתי כחץ מקשת. המזל שלי היה שר' אברהם לאדיער היה איש מכובד בעיני כל ה־קהילה החב"דית הקדושה ויצאו לו מוניטין בחצר הרבי. ר' אברהם מלאדי נמנה עם חמשת האנשים הכי מכובדים בליובאוויטש, הלא הם: ר' גרונם המגיד „מומחה בחכמת הנסתר"; ר' משה "החוזר"; מר רוזנבלום העורך של השבועון העברי לנוער בשם „האח"; ר' אברהם מלאדי, בעל האכסניה שלי, שהיה רקדן חסידי מצוין, והאחרון

---

26. „בשורה טובה תדשן עצם" (משלי ט"ו).

אחרון, הרבי ר' שלום־בער. אכן, חמשת המצוינים האלה ראויים שנקדיש פרק מיוחד לכל אחד מהם.

במשך ימי חיי ביקרתי בישיבות רבות מחוץ לאלה, שלמדתי בהן במשך שנים ולא מצאתי אף אחת שהרוח ה־יהודית האמיתית, כגון אהבת הבריות, מידות טובות, היחס לאדם באשר הוא אדם, והכוננות לעזור לו בכל עת ובכל שעה, והבאת שלום בין אדם לחברו יהיו מפותחים ומטופחים בתוכה כמו בישיבת ליובאוויטש, בתקופת לימודי שם. תכנית הלימודים ודרכי הלימוד המובילות אל המטרה העיקרית היו שונות לגמרי מזו של הישיבות האחרות. בשעה שבישיבות האחרות התלמידים היו שו־אפים להשתלם בלימוד התלמוד, כדי להיות רב, או למדן או גדול בתורה, היתה התכנית בישיבת ליובאוויטש אחרת: היא הקדישה שעות רבות ללימודי הנסתר וה־נגלה גם יחד. בד בבד עם לימוד התלמוד היו מלמדים גם פרקים מן הזוהר ומן „התניא" ועוד מאמרי חסידות מתוך כתבי יד המיוחסים לגדולי החסידות החב"דית, כמו לרב מלאדי, לצמח־צדק ולמהר"ש.

כשהייתי שואל את מישהו מהתלמידים מהי מטרת בואו לליובאוויטש, היה עונה לי: „קודם כל אני רוצה להיות בן־אדם טוב וחב"דניק." חב"דניק פירושו לא רק חכמה בינה־דעת, אלא פירושו האמיתי הוא יהודי טוב ואדם בעל מידות יהודיות טובות, וחדור אהבת ישראל. מרבית התלמידים שאפו להיות סוחרים ומפיצי תורת חב"ד. מעטים רצו גם לשמש פקידים בקהילות שונות, לאמור שו"בים וכו'. הללו היו מקבלים עידוד מהרבי, שראה צורך להקים דור של מורים, מדריכים ופקידי קהילה נאמנים לחב"ד.

גם המורים היו גמישים יותר מהמורים והמדריכים של ישיבות אחרות. מדי פעם בפעם היו נערכות מסיבות

לרגל מאורע חסידי מסוים כגון י"ט כסלו, שהוא יום שיח־
רורו של הרבי הזקן מבית האסורים בפטרבורג, היארצייט
של הבעל שם ו„בהילולא דרשב"י" ועוד ועוד; במסיבות
אלו היו משתתפים כולם, קטן כגדול, רב כתלמיד, עני
כעשיר. הכל היו יושבים מסביב לשולחנות, לוגמים קצת
יין ואוכלים עוגה. הכיבוד לא היה עשיר ומגוון ביותר,
אולם תמיד היה מספיק יין ועוגה לכל אחד ואחד מן
המסובים. כולם אכלו לאט, במתינות, לא היו חטיפות וה־
צעירים יותר לא נגעו ב„כיבוד" לפני שהמבוגרים מהם
התחילו לאכול. בחגיגות כאלה היה ר גרונם המושל
בכיפה. הוא היה אז בן שישים וחמש בערך, בעל קומה
קצת למעלה מבינונית, רחב כתפיים ובעל זקן מכסיף ארוך.
עיניו חודרות, שאחת מהן היתה הרבה יותר גדולה מה־
שניה. התלמידים חשדו בעין זו, שמלאכותית היא, כי מ־
עולם לא ראינו אותה קורצת. תמיד היה מדבר בניחותא,
בבחינת „דברי חכמים בנחת נשמעים", מעולם לא ראינו
אותו נרגש ומרים קול. את דרשתו או סיפורו החסידי היה
תמיד מתחיל בקול נמוך וכשמישהו מהשומעים היה
מעיר לו על דיבורו השקט והרך הגורם לאי־שמיעת
דבריו היה אומר: „דברי חכמים בנחת נשמעים" ומפרש
את הפתגם הנ"ל באופן כזה: „דברי חכמים בנחת", זאת
אומרת, שאם תלמידי החכמים מביעים את דבריהם בנחת,
אז „נשמעים", „שבו כולכם בשקט ותשמעו את דברי". הוא
היה מספר מעשי נסים, שקרו לרבי „האמצעי", לבעל שם
טוב והמגיד ממזריטש, זכותם יגן עלינו. איך היתה להם
קפיצת הדרך בדרכם להציל חולים מסוכנים, איך ר' ליב
שרה'ס הציל את ילדו של חוכר בית המרזח מידי השטן,
שארב לו, ואיך יום השישי הקצר ארך לו לר' שמואל ה־
מהר"ש בערב שבת, כדי שלא תשקע לו השמש בדרכו אל
העיירה בערב שבת. דבריו נאמרו בשיכנוע ובהכרה פנימית

ואמונה שלמה, שנס זה או אחר קרה באמת, כי הרי הסיפור מסופר בשם רבי זה או אחר, ואלה לא יספרו סתם דברי הבאי, שלא קרו מעולם. בין סיפור לסיפור היה ר' גרונם מפסיק, לוגם לגימה קטנה, לועס חתיכת „לקח" (עוגה), בולע וממשיך לספר. את הסיפור היה תמיד גומר במאמר חסידי של אחד מגדולי חב"ד, ולבסוף היו יוצאים כולם בריקוד חסידי נלהב ומלבב. חגיגות כאלה איחדו וליכדו אותנו, הצעירים והגדולים, למשפחה אחת מלוכדת ומאוחדת.

ר' משה „החוזר"

בין האנשים הבולטים היה רבי משה „החוזר". הוא היה זקן מופלג, קרוב לשמונים, והיה „זכרן" מאין כמוהו. כלומר בעל זיכרון פנומלי ביותר.

היה נוהג בישיבה, שכשהרבי ר' שלום־בער ע"ה היה נכנס לאולם הישיבה בלילי שבתות אחרי סעודת הערב, כ־שכל הבחורים כבר שבו מן האכסניות שלהם, היו לוקחים ארבעה שולחנות ארוכים והיו מעמידים אותם בצורת אות „מם" סופית ומשאירים רק פתח קטן אחד כדי שדרכו יוכל הרבי להיכנס ולשבת על כסאו המיוחד. כל הבחורים והחסידים, שבאו לבלות את סוף השבוע אצל הרבי, היו עומדים על רגליהם מוכנים ומזומנים לקבל את „דברי אלקים חיים" מפי הרבי הקדוש. בשורה הראשונה מסביב לשולחנות העומדים במרכז האולם הגדול היו עומדים רבי משה החוזר וקבוצת הבחורים בעלי הזכרון

חטוב מסביבו ועושים אוזניהם כאפרכסת. הרבי היה מוציא את מטפחתו האדומה, כורך אותה מסביב לידו ואומר „מאמר" חסידי. הדבר היה נמשך בערך כשעה, או כשעה ומחצית השעה, כשכולם עומדים ומקשיבים מבלי לזוז ממקומם, כאילו היו צמודים לרצפה.

כשהרבי סיים את „מאמרו", שוב פתחו את „השער", וכשהרבי פנה לעבר היציאה, היו כל הנוכחים קמים לכבודו ונשארו עומדים ועוקבים בעיניהם אחריו. לאחר מכן היו הבחורים מקיפים את משה הישיש הנחמד והרזה — ממש עור ועצמות — והוא היה חוזר לפניהם על דברי הרבי, ממש כמו תקליט. הוא היה חוזר לא רק על הענין, אלא גם על המשפטים כמו שנאמרו. כפעם בפעם היה אחד הבחורים המצוינים, שעמדו סביבו, נכנס לתוך דברי רבי משה החוזר: „לא כך אמר הרבי אלא כך". אם רבי משה היה מסכים עמו, היה אומר „גערעכט", זאת אומרת „צודק", ואם לא היה מסכים, היה אומר לבחור: „אתה לא זוכר יפה", ואז היו בחורים אחרים מכריעים בעניין. אם כי מסביב לר' משה היו כולם בחורים זכרנים יוצאים מן הכלל, ידו של ר משה היתה על העליונה, והוא השכיל יותר מכולם לזכור את דברי הרבי כולל סגנון ומבנה המשפט. בשבת אחר הצהרים, אחרי השינה היו כמה מהבחורים מתפללים „מנחה חטופה" ומתכנסים שוב בחדר מיוחד עם משה החוזר, וחוזרים שנית על מאמרו של הרבי. מובן הדבר, שעכשיו היה להם יותר קל מאשר בראשונה.

העורך רוזנבלום

בליובאוויטש היה יוצא שבועון לילדים בשם „ה־אח". מטרת העתון היתה לחנך את ילדי החסידים ב־אשר הם שם ברוח החב"דית. העיתון היה מנוקד, וה־עברית היתה באמת טובה ומודרנית. אבל לא בזה הוא הפלא. הפלא היה בזה שהחומר היה כמעט כולו כתוב על ידי העורך עצמו, והיה מעניין ומרתק. היו שם סיפורים נפלאים, מושכים את הלב ומזכים ומטהרים את הנשמה; איזה חן מיוחד היה נסוך עליהם. ר' משה רוזנבלום היה איש יפה, בעל זקן חום־בהיר, כמעט עגול. היה ממושקף בעל לחיים אדומות. לבוש הדר, תמיד מחייך, והעיקר מדבר מעט מאד. מעולם לא הוציא מלה מפיו קודם שחשב עליה. הוא היה אדוק, תמים ונאמן לרעיון החב"די, שבנידון זה לא היה דומה לו. מאין בא איש זה? איפה נתחנך? ממי למד עברית צחה כזו? — איש לא ידע. בגדיו היו מבריקים מן הגיהוץ היומיומי וכותנתו הלבנה נוצצה כשלג ביום שמש של חורף.

בכלל אפשר לומר, כי כל החסידים של הרבי היו לבושים בגדי נוי. ה„סיורטוק"[27] השחור שלהם, המגבעת והאבנט מסביב למתניהם, היה מציין אותם לשבח בהשוו־אה לחסידים, שהיו מבקרים אצל רביים אחרים. בין ה־אורחים היו סוחרים גדולים ממוסקבה, פטרבורג, ריגה, אודיסה ואפילו מחוץ לארץ — מברלין, ברסלאו, פרנק־פורט ועוד. היו ביניהם גם בעלי השכלה גבוהה ובעלי הש־פעה בקהילותיהם ולעתים גם מחוצה להן. החסידים שהיו מבקרים את הרבי, לא שכחו לבקר במערכת של רבי

27. מעיל שחור וארוך עד הברכים.

משה רוזנבלום. היה זה כעין „מס שפתיים", שהיו משלמים לו. הם היו מספרים על קורותיהם בדרך ומעשיהם בעיר מגוריהם ועל כל מיני מאורעות שקרו בקהילתם. ר' משה היה שומע בנימוס ובחיוך קל על פניו, ומיד לאחר שעזב האורח החשוב את משרדו היה רושם לעצמו את הנחוץ והמועיל לו, ולאחר מכן היה מכין סיפור יפה מעין „מטעמים כאשר אהב". אבל בעיקר נהג ר' משה לתת בעיתונו ספורים מחייה של משפחת הרבי, ספורי עם, ששמע, או קרא בספרות החסידית.

ר' אברהם מלאדי

את האדם הזה אני מזכיר כאן לא בשל אישיותו או בשל פרצופו הרוחני, אלא בשל סיבה אחרת לגמרי; הוא היה הרקדן הגדול ביותר בין חבורת החסידים בעיירה. היה חסיד נלהב, בעל גוף רזה מאד, בעל גובה מוצע, בעל זקן דקיק, לא ארוך וחצי מכסיף. הוא היה חי, נהנה וניזון או מהחגים החסידיים שעברו, או מזיו החגים שיבואו בקרוב... ימי החול היו אצלו מעין מנוחה מהחגים, או הפסקה בין הימים מדושני העונג שעברו, או הכנה וערגה לחגים הממשמשים ובאים. וכשהיו החגים מגיעים וחסידי ליובאוויטש, כטוב ליבם ביין אחר סעודת הערב, היו מתאספים באולם הגדול ומתחילים בשירה וגומרים בריקוד, אז היה מגיע גם תורו של אברהם מלאדי. הוא היה רוקד לבדו או בחברת הבחורים בהתרוממות נפש, שאין דוגמתה. שם היו התלהבות, דבקות, התפעלות,

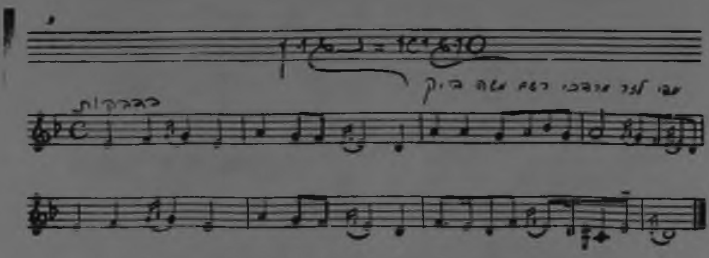
שלובים, שזורים וממוזגים ביחד. הוא היה רוקד לקולות הזמרה של הבחורים ולקצב מחיאת כפיהם משך שעות ממש. אני זוכר אותו קופץ ומתנועע כשזרם זיעה יורד על פניו וגופו, כשכל בגדיו השחורים רטובים כאילו זה עכשו יצא מיובל מים. עיניו סגורות למחצה והוא לוחש לעצמו כמה מילים מהגמרא או הזוהר, רוקד ולוחש. וכך היה נמשך הריקוד עד אין סוף. וכשראו הבחורים, שמשעממים לו הניגונים, היו מתחילים בשירה חדשה ששמה „ארבעה עולמות". לפי אמונת החסידים קיימים ארבעה עולמות עבי"א, שהם ראשי תיבות של המילים: **עשיה, בריאה, יצירה, אצילות.** על האדם לטפס על סולם מדרגות. סולם זה שהעשיה היא המדרגה הנמוכה בהם והאצילות היא העליונה והגבוהה מכולם.

לשיר זה, בעל ארבע המילים, היה ניגון מסוים מותאם למילים והן לתוכן. אין אני יודע, אם הניגון הזה נשמר עד היום, כי החל בראשית המלחמה העולמית הראשונה וגמור בשואת המלחמה העולמית האחרונה, עברו הרבה גלגולים על תנועת חב"ד, ויתכן שהרבה דברים אבדו ונמחקו, ולכן אני נותן כאן את הניגון.

ניגון עבי"א

ניגון אחר, אנו, בני הישיבה, היינו שרים בזמן לימוד הגמרא, ביחוד כשהגענו לסוף איזה סוגיה בתלמוד, שלא ניתן בנקל להבינה וכשירדנו לעומקא דסברה וידנו על העליונה, היינו גומרים בניגון זה.

ניגון הסוגיא

היה עוד שיר לקוח מ„קוהלת" „מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמת". היה השיר, או הניגון,

ניגון „מה יתרון"

מפרש את השיר כדלקמן: מה יתרון לאדם לכל עמלו ז סימן שאלה; והתשובה היתה, שיעמול תחת השמש. מובן הדבר שכאן מדובר לא על סתם עמל, אלא על עמלה של תורה.

הרבי שלום־בער

עליו אין לי מה לומר הרבה, כי ראיתי אותו לעיתים רחוקות מאד. הייתי בליובאוויטש בסך הכל חודשים מספר פחות משנה, קודם צאתי לעיירת שדרין. כשראה מגיד השיעור בהתקדמותי, החליט להעבירני לעיירה שדרין, ששם למדו תלמידים בני חמש־עשרה שש־עשרה, בערך, והתכוננו — אם הצליחו בלימודיהם — לחזור לליובא־וויטש, כדי ללמוד ב„אולם הגדול", שהיה המכון הגבוה ביותר והיה מכין רבנים, עסקנים, מדריכים, ראשי קהילות נאמנים לתורת חב"ד. במשך חודשי שהותי בליובא־וויטש גופא לא היתה לי ההזדמנות להתרשם מהרבי ותורתו. אם כי בלימוד התלמוד הייתי בין המתקדמים בכיתתי, הרי בתורת הנסתר הייתי רק מתחיל, וחוץ מ„התניא" לא למדתי שום דבר. ללימוד הזוהר בוודאי ובוודאי לא הגעתי. ולכן לא הבינותי הרבה ממאמרו של הרבי בלילות שבת. האמת ניתנת להיאמר, שלילות שבת אלה היו לי מאוד למעמסה. צריך הייתי לעמוד כמו כולם על רגלי משך שעות ארוכות בזמן דרשת „הרבי" והן בשעות החזרות של ר' משה החוזר עם תלמידיו. הערצתי את כל המשתתפים על גבורתם. כשלעצמי, הייתי חלש

וחולה ברגלי משחר ילדותי, וזכורני שכשהייתי ילד, אמי עליה השלום, היתה נוסעת אתי לאודיסה למומחה אור־תופדי לבקש מזור לרגלי.

ברם, אני זוכר את הרבי שלום־בער (רש"ב) במידה מספיקה כדי לומר מילים מספר עליו. הוא היה בעל שער אדום, ראשו וזקנו להטו. גבוה במקצת מהממוצע, שמנמן ורחב כתפים. דרשותיו עשו רושם כאילו נוצרו במחשבתו העמוקה תוך כדי אמירתן. היה מתחיל בקול נמוך, שאפילו העומדים בקרבתו התקשו לשמוע, אבל קולו גבר וכל הקהל שמע את דבריו. הדיקציה שלו בכלל לא היתה מן הטובות ביותר, ובשעה שהיה נכנס להתרגשות היה גם מגמגם קצת, אבל מכיוון שזה קרה לעתים נדירות מאד לא הרגישו בזה מרבית השומעים. היה תמיד מצמצם בדיבור, תמיד רציני, אבל לפעמים היה גם מבריק בדברי הומור ספונטני.

מסופר כי פעם אחת נבחרה נציגות של גדולי ישראל, כדי להיפגש עם המיניסטר סטוליפין, שהיה אז מיניסטר לענייני פנים, ולבקש ממנו שיבטל כמה מההגבלות נגד היהודים. הנציגות כללה שלושה מגדולי יהדות רוסיה, הלא הם: ר' חיים סולובייצ'יק שהיה מפורסם בכל העולם כגדול הדור (ר' חיים בריסקער), השני היה הרבי מליובאוויטש, והשלישי הרב־מטעם הידוע, האינז'ינר ולדימיר טיומקין מיליסבטגרד, שלא היה למדן גדול, אבל היה אחד הנואמים המפורסמים ביותר בעולם היהודי, והיה גם ציוני מובהק. שפתו הרוסית היתה יפה ומלוטשת. מבין שלושה אלה היו הרב היליסבטגרדי טיומקין, בעל הדרת הפנים ביותר והמומחה מכולם בעניני היהודים ברוסיה. זה היה בערב פסח ושמועות משמועות שונות היו נפוצות בארץ על שמוש היהודים בדם נוצרים, כדי לערבבו במצות פסח. השלושה בקשו גם בראיון עם סטוליפין, להסביר לו ולשכנע אותו, כי אין שום יסוד לשמועות סרק אלה.

הראיון היה בפטרבורג (כעת לנינגראד) ונמשך כחצי שעה. לסטוליפין ארכו הדקות והוא ביקש להפטר משלושת גדולי ישראל בהקדם האפשרי, הוא הושיט את ידו האחת לטיומקין, והשניה לרבי מליובאוויטש, ובגאון רבי חים מבריסק כפי הנראה לא השגיח ולא הושיט לו את ידו. כשיצאו שלושתם מסטוליפין רצה הרבי לנחם קצת את רבי חיים שלא נתכבד בתקיעת כפו של המיניסטר ואמר לו בבדיחות הדעת: הרב מבריסק, אל תצטער על שהמיניסטר לא הושיט ידו גם לך, הרי ימי הפסח ממשמשים ובאים ובהגדה של פסח כתוב בפרוש: „דבר אחר ביד חזקה שתים", זאת אומרת, כאשר „הדבר אחר"[28] מושיט את ידו החזקה, הוא מושיטה רק לשני אנשים ולא לשלושה.

שלושתם צחקו והמשיכו בדרכם.

ואגב, סיפור אחד נוסף השייך לאותה תקופה, סיפור שנם אותו מיחסים לרבי רש"ב מליובאוויטש, סיפור שהיה נפוץ בקרב יהודי רוסיה. היה זה בתקופת משפטו של מנדיל ביליס, שהואשם ברציחתו של ילד נוצרי לשם שימוש בדם הנרצח בהכנת המצות לחג הפסח. בליובאוויטש מצאו סמוכין ב„הגדה של פסח", שמנדל ביליס יצא זכאי מהמשפט. המשפט הזה היה כידוע מבוים על ידי האנטישמיים, ומטרתו היתה להאשים את כל עם ישראל, להשמיץ את שמו בגויים ולהראות לכל עמי העולם, ששינאתם אלינו מבוססת על עובדות ולא על השערות. עם ישראל הוא לפי דעתם כה ברברי, שהוא משתמש בדם של נוצרים בחג הפסח הקדוש לו. לדברי רש"ב מרומז ב„הגדה של פסח" על נצחון היהודים במשפטו של ביליס באותיות „דצ"ך עד"ש באח"ב" המהוות ראשי תיבות של

---

28. באידיש המלה „דבר אחר" משמעותה — חזיר.

המלים: דברי צבראקובה,[29] כזב, עלילת דם, שקר, ביליס אינו חייב בזה.

הרבי ר' שלום־בער לא כתב פרקים מיוחדים בהיסטוריה של חב"ד ולא השיג בימיו הישגים בולטים ולא חידש חידושים בתורה כמו כמה מקודמיו השניאורסונים, כגון הרב מלאדי, או הצמח צדק ואחרים. הוא היה שקוע תמיד בד' אמות של לימוד ה„נסתר". נאמן ומסור לתפקידו, היה מתכונן ל„מאמרו" (דרשתו) בשביל ליל שבת או שהיה מתכתב עם ראשי קהילות יהודיות מחסידי חב"ד, וגם עם כאלה שלא היו חסידי חב"ד, בענייני ציבור שונים, והיה מעודדם ומזרזם להשפיע על יהודים, שנמצאו בקשר ישר עם הגויים הנאורים ועם שרי הממשלה של הצאר שזה האחרון יעביר את ההגבלות השונות או יקל על הגזרות הרעות שנגזרו עלינו. הוא היה איש אהוב על ההמון הפשוט, והחצר בזמנו של הרבי רש"ב לא היתה מעוניינת ב„קטנות" כגון, קישוט הבית בכלים יקרים, בכלי כסף וזהב, או במרכבה וסוסים ובגדים יקרים, בבגדי משי, ולהיראות כמו מלך יהודי, דבר שהיה קורה אצל „רבים" אחרים בפולין, גליציה ודרום רוסיה, בייחוד בדורות האחרונים.

אכן, ר' שלום־בער, היה בראשו ורובו שקוע בדברים העומדים ברומו של העולם, בהפצת הפילוסופיה החב"דית, בהרחבת בתי אולפנא וישיבות שגולת הכותרת שבהם היתה הישיבה בליובאוויטש גופא, שהוציאה לומדים וידענים הן בחכמת הנגלה והן בחכמת הנסתר. הוא סיפק לקהילות רבנים, שוחטים, בעלי קריאה, חזנים, מלמדים ומורים, שיצאו להם מוניטין בעולם היהודי. השליחים

---

29. צבראקובה — היתה עדה שכורה ע"י שונאינו כדי להאשים את ביליס.

שנשלחו על ידי הרבי היו חדורי הכרה מלאה על תעודתם בחיים ועל אחריותם לקהילות שלהם.

כל אלה מילאו תפקיד חשוב, אולי החשוב ביותר, בחיי הקהילה ברוסיה, בשעה שהרעות והצרות היו מתרבות ממש כל יום ויום. מקור התקוה העיקרי היה האמונה בעתיד העם ובגאולה הקרובה לבוא. הבחורים והאברכים הצטיינו באהבתם לעם ישראל. בנקיון כפיהם, בהילוכם ההדור, בנימוסיהם היפים, במסירותם להפצת התורה, באמונתם הכנה ב„נצח ישראל לא ישקר", הם היוו דוגמה אידיאלית לציבור הישראלי ואין כל תימה שממשפחה כזאת יצא נשיא ישראל, ר' זלמן שז"ר, שגם הוא נצר מגזע השניאורסונים, שתורה, גדולה, ואצילות של היהודי האמיתי התמזגו בו בהרמוניה נפלאה ושעליו גאותנו.

הרבי, כפי הנראה, לא היה פטור מצרות פרטיות שלו. היתה לו אשה חרשת, שלא שמעה כמעט כלום, והיתה מתהלכת בבית במכשיר שמיעה בידיה. עניין שידוך זה נשאר לנו, לבחורי הישיבה, חידה בלתי נפתרת. מה, למעשה, קרה? אם זה היה שידוך, שנעשה ברצון ההורים כמנהג הימים ההם, שלא שאלו את הבעל בעתיד מה דעתו בעניין השידוך, או שכן הודיעו לו והוא הסכים. הוא כפי הנראה האמין שבחירת ההורים בכלה לבנם היא פרי ההשגחה העליונה המביאה לביטוי מעשי את דברי חכמינו, ש„ארבעים יום קודם יצירת הוולד בת קול מכריזה בת פלוני לפלוני", ואסור לו ליהודי כשר להתנהג נגד רצונו של הקב"ה. לי נזדמן להיות פעמיים בבית הרבי וראיתי את הרבנית, שפניה אמנם היו יפים וסימפטיים. תמירה היתה והתנהגותה אצילית. אבל איזו תוגה ועצבות היו נסוכות על פניה תמיד. אמרו עליה, שהיא בת יחידה של עשיר מופלג, חסיד חב"די מקישיניוב. בנו היחיד יוסף-

יצחק היה נשוי, והיו לו שתי בנות. יפות חיו שתיהן. בנים לא היו לו ולכן כס הנשיאות החב"דית עבר אחרי פטירתו, לקרוב המשפחה, בן אדם מאד מוכשר, הלא הוא מנחם מנדל שניאורסון, אבל גם הוא חשוך בנים ובנות. פגשתי אותו, בהיותי בניו יורק, בברוקלין. זה איש נעים הליכות והתנהגותו היא שניאורסונית טיפוסית. הוא ממשיך בהצלחה גדולה בפיתוח רשת חב"דית בעלת הכנסה עצומה, המיועדת לטובת הישיבות ולהפצת תורה וחינוך יהודי לפי מיטב שיטתה ומסורתה של התנועה החב"דית.

בעיירה שדרין הייתי רק שנה אחת. למדתי בחשק רב וגמרתי מסכות סנהדרין ונדרים עם ה„רן" וידעתי אותן על בוריין. גם בחכמת הנסתר התקדמתי. הוועד המטפל בענין העברת תלמידים החליט להחזירני לליובאוויטש. שמחתי מאוד על כך, כי־על־כן היה לי בשדרין משעמם ועצוב מאד. לא מצאתי שום ענין מיוחד בחיים שם.

אהבתי הראשונה

עם שובי לליובאוויטש, נכנסתי ל„אולם" והתחלתי במסכת „חולין". זוהי מסכת, שיש בה הרבה מן האנטומיה של חיות. שוב התאכסנתי בבית אברהם מלאדי. בשלושת הבנות הנחמדות שלו, מצאתי שינוי גדול. הן כבר לא נמנו עם אותו סוג של בחורות, שלא מצאו שום עניין בעולם כמוני כמו שהיה הדבר לפני שנה. זה התבלט ביותר בבת האמצעית, אסתר. היא כבר התחילה זורקת מבט גנוב

לעברי ולפעמים גם חיוך קל. כשהיו יושבים כולם לשולחן בימי שבת ונהנים מהטשאלנט החם ומהבילן, ומדברים על בני הישיבה, הנושא שהיה צף ועולה תכופות על יד השולחן, היה רבי אברהם, הבעל הבית, מספר על מה שקרה בשטיבל ועל הבחורים בשעת התפילה. פעם סיפר ר' אברהם על בחור אחד שעבר לפני התיבה והחליף נוסח תפילות של הרב לנוסח האשכנזי, עד שקהל המתפללים החזירו למוטב על ידי דפיקה על השולחנות וקריאות „טעות, טעות!" „לא, לא!"; פעם סיפר על בחור שמעד בעת שנקרא לעלות לתורה. חדשות ממין זה נתנו הזדמנות מצוינת לבני המשפחה להתחיל בביקורת נגד הבחורים; „פראי אדם שאפילו אינם אומרים ‚שלום' כשנפגשים עם בני אדם מוכרים להם ברחוב, רק מפני שהן נשים, וגם אינם מקיימים את חוקי ההגיינה המינימליים, אינם משתמשים במקלחת ומסתפקים במקוה, שהיא באמת בלתי נקיה כראוי, שעשרות אנשים משתמשים באותם המים" ועוד מיני ביקורת כאלה. היחידה, שהיתה תמיד מוצאת זכות ומגינה עליהם היתה אסתר. היא היתה תמיד אומרת, שהיא באמת מעריצה את תלמידי הישיבה. הם נקיים כל כך בנפשם, ומוחם אינו מזוהם בדברי הבאי. היא היתה אומרת שבחורים אלה, נאמנים למורשת אבות, ומקדישים את זמנם ללימודי התורה וכשמתבגרים פועלים הרבה לטובת הכלל.

כמובן, וזוהי גם הסיבה, שלפעמים בערב אפילו בימי חול, כשאסתר היתה מנסה ל„קשר" אתי איזו שיחה, לא הייתי בורח כדרכי בקודש בימים ראשונים. למעשה גם מצאתי קצת עניין לנהל אתה שיחה חטופה והייתי ממהר להפסיק. שלא יחשדו בי במה שאין בי . . . בלבי היא היתה הבחורה האידיאלית. החילותי להבין עניינים באור אחד לגמרי. הבנתי שקיים עולם גדול אחר של כל מיני אנשים.

ושאפשר למצוא אנשים הגונים אפילו בין אלה שאינם מאמינים בתורה ואינם מקיימים את כל המצוות המעשיות, שמונופולין על חיים יפים וישרים אינן רק אצל בני הישיבה של חב"ד, ושיש הרבה דרכים לעבוד את הבורא והאנושות מחוץ לגגלה והנסתר שבישיבת ליובאוויטש. התחלתי להרגיש, שאיזה דבר הולך ונשבר בליבי, ושאינני עוד אותו צעיר שהייתי בבואי משדרין, וזה גזל מנוחתי בימים ושנתי בלילות. היו גם לילות שבקריאת שמע שעל המיטה הייתי בוכה וקורא את תפילת „על חטא שחטאתי לפניך" ומכה על ליבי על המחשבות הפסולות וההירהורים הרעים, שתקפו אותי פתאום וכובשים עמדה אחרי עמדה בחזית התמימות שלי. הרגשתי כאילו שוקע אני בבוץ עמוק עמוק, מיום ליום חיפשתי איזשהו עוגן הצלה, אבל לשוא!

פעם אחת הקדמתי לשוב הביתה כדי לנוח קצת ולמצוא איזה שהוא שקט נפשי. נכנסתי ומצאתי את אסתר לבדה בחדר הגדול, שהיה גם חדר האוכל ושדרכו הייתי צריך לעבור, כדי לבוא אל חדרי, והיא אמרה לי בקול חם ורך שכמוהו לא שמעתי מכבר, ושהזכיר לי את קולה החם והמלבב של אמי בסהיידק; „אתה נראה כל־כך עייף מה אתך? האם אינך מרגיש טוב?" „שום דבר" עניתי תוך הרגשת עונג אין סופי.

בינתיים נכנסו עוד שני חברים, דיירי אכסנית ר' אברהם, שהלכו ישר לחדרם. אסתר שמה את אצבעה על שפתיה לאות סוד, קרצה לי בעיניה להיכנס למטבח ואמרה בלחש שיש לה לספר לי דבר חשוב מאוד בשבילי. אמנם, ידעתי, שאסור לי ללכת אחריה כדעת רבותינו, „מנוח עם הארץ היה שהלך אחרי אשתו". בכל זאת לא היססתי והלכתי, כי איזה כח חזק ונעלם משך אותי אחריה. במטבח התקרבה אלי אסתרקה מאד מאד עד שהרגשתי בנשימתה החמה בפני. זו היתה לי בפעם הראשונה בחיי

שנשימת בחורה כוונה אלי. חרדה ופלצות אחזוני, אבל בליבי היתה טובה התחושה הזאת הנעימה מאד, הראשונה במינה שקרתה לי. היא העלתני למרומים, הרגשתי עצמי מאושר מאד, ובקול רועד שאלתיה, „מהו איפוא הסוד, שרצית לגלות לי פתאום ז׳". „הסכת ושמע", אמרה לי: „אל תגלה זאת לשום בן־אדם! מבטיח ז׳" „כן, מבטיח", אמרתי לה בקול צרוד ועמום. „אמש, בטרם באת, שמעתי כי שני הבחורים ההם — הצביעה לחדר שני הבחורים — שמעון וחיימקא מתכוננים לעזוב ולנסוע לאודיסה"; „איך זה ז הרי זה לא יכול להיות", אמרתי. „חי ה', כי אמת בפי ז׳" „אל תשבעי, אסור להישבע אפילו על האמת! הרי שתים עשרה מילין מסביב לאודיסה בוער הגיהינום" „אבל כך הם החליטו, ובכלל אין שום גיהינום בוער באודיסה. כולם אומרים, שזוהי עיר יהודית, גדולה ויפה, שהרבה אנשים נוסעים לשם לשם השתלמות. אני מייעצת לך, שגם אתה תיסע לשם ללמוד כמו חיימקא ושמעון עומדים לעשות. לך בעקבותיהם, הם יודעים מה לעשות, אני מבקשת ממך לעשות כמותם!!" „ומה יצא לך מזה אם אסע לאודיסה ז׳" „אז גם אני אסע ללמוד רפואת שיניים, ונפגש שם . . . ולא נפרד עוד לעולם". „אני מבקשת ממך, חשוב יפה. אל תשיב לי דבר קודם שתעמיק לחשוב במשך ימים אחדים על זה". „מה תעזור לי המחשבה, כשאיני יודע כלום על התכנית" ז. „אז תנסה לדבר עם שניהם והם יספרו לך פשר הדבר". מהרתי לצאת מן המטבח, כדי שלא ימצאוני איש בקלקלתי.

אפשר לתאר בנקל, מה עבר עלי אחרי שיחתי זו עם אסתר. קודם כל פגישה ראשונה עם בחורה בחדר לבדי, כשאין שם איש וזו היתה באמת בחורה, שאיזה כוח מיסתורי משך אותי אליה בכוח כל־כך חזק, שפחדתי כי לעולם לא אוכל להיפרד ממנה ואולי היא גם תפריע

לי להמשיך בשקידתי בלימודי. ואכן, פגישה זו היתה המשבר הרציני הראשון בחיי. אמת שעד אותו יום לא חשבתי על מטרה בחיים או על קריירה כלשהי. תעיתי בדרכי החיים באין מטרה מעשית על העתיד. פרנסה, מקצוע, אומנות — מי חשב על דברים כאלה? ענין של „בני, חיי ומזונות" שלשיר החסידי המפורסם „מאירקע מיין זון", שאלה זו נענתה על ידי רבותינו לפני מאות בשנים. „מאן דיהיב חיי, יהיב מזוני".[30] העיקר הוא ללכת בדרך הנכונה והיא ממילא תביאך למחוז חפצך. צריך ללמוד הרבה תורה, לאהוב את ה', לקיים את מצוות התורה, לנהל חיים יום־יומיים תקינים ונקיים, העתיד כבר ישגיח על עצמו.

ההתקרבות אל אסתר עוללה בי מהפכה. בפעם הראשונה בחיי הבנתי שבן־אדם צריך לחשוב גם על עתידו, ולא רק על העבר. אפילו האשה צריכה לחשוב על איזו שהיא תכלית בחייה.

מה קרה לי באותו הלילה לא קשה לנחש. התהפכתי והתגלגלתי על מיטתי תפוש פחד העתיד, פחד מפני שינוי יסודי בדרכי חיי, פחד מפני אסתר, פחד מפני החיים בכלל. רציתי לברוח מליובאוויטש, מבית הורי, מעצמי, מכל העולם. לא ידעתי את נפשי. נאנחתי, הרהרתי, בכיתי ותמיד שאלתי את עצמי: מה יהא בסופי? כאור הבוקר החלטתי לספר את כל הקורות אותי במשך יום אתמול לשני הבחורים שמעון והיימקע וגם לבקש מהם עצה מה עלי לעשות, איך להתנהג וגם לבקש מהם שיגלו לי את תכניותיהם לעתיד, אם באמת יש להם כאלה.

•

למחרת היום השתדלתי לתאם את זמן יציאתנו מן

---

30. מי שנותן חיים — נותן גם מזונות.

הבית אל הישיבה, כדי שנלך ביחד. בדרך, חשבתי, תהיה לי ההזדמנות לפתוח בשיחה אתם על העניין.

כמובן, לא ספרתי להם, שאסתר שמעה את שיחותיהם בינם לבין עצמם ואת דבר תכניתם לעתיד. החלטתי לשאול אותם אולי יסכימו לגלות לי את סגור ליבם. וכן היה. בבקר בצאתם מן הבית נלוויתי אליהם ואחרי שפסענו פסיעות אחדות ביחד אמרתי, שיש לי עניין פרטי וסודי ובעיות אחדות והייתי אסיר תודה להם, לו היו מסכימים להקדיש לי ערב אחד כדי ללבן אי אלו ענייניים ואולי גם לקבל הדרכה מהם.

„גם לנו יש בעיות", אמר חיימקע, „אולי נצליח למצוא פיתרון לבעיות של שלשתנו". עודנו משוחחים, והנה רבי יוסף מגיד השיעור נלווה אלינו. השיחה נפסקה, וכך טיילנו עד הגיענו אל הישיבה. הנחנו את התפילין, התפללנו כרגיל, ולאחר חילוץ התפילין נכנסנו אל האולם הגדול להמשיך בלימודינו.

ישבתי באולם בפינה מבודדת, פתחתי את הגמרא, התנועעתי והעמדתי פנים כאילו אני לומד באמת. המשגיח, יושקע רוגטשובר, התחיל מהלך בין השולחנות, לשאול אם יש לתלמידים אילו שהן קושיות, ואם כן, ישתדל לענות עליהן.

הוא ניגש גם אלי. הפרק „הכל שוחטין" שאינו מן הקלים ביותר פתוח לפני, ואמר: „מה, דולינסקער,[31] קשה לך היום ז" עניתי לו בקול חלוש: „כן אדוני הרב, היום, לא קל לי". הסתכל הרוגטשוגי לתוך פני ואמר: „אתה חיוור היום, לאן נעלמו לחייך הוורודות, ומה קרה

---

31. בישיבה היו קוראים איש את רעהו לא לפי שמותיהם אלא לפי מקום מוצאם. העיירה דולינסק שנמצאה במרחק מילין מעטים מסהיידאק היתה די מפורסמת ונקלטה קל יותר בזכרון מהשם סהיידאק, ולכן קראו לי „דולינסקר".

לחיוך שלך? איך אתה מרגיש? החולה אתה?". „לא" עניתי לו והמשכתי להסתכל לתוך הגמרא, אבל המשגיח לא הירפה ממני; „אתה נראה חולה היום, אולי תלך הביתה, תנוח ותישן קצת והכל יעבור!" והוא המשיך „יעסוק בתורה? חש בראשו! יעסוק בתורה? חש במעיו; יעסוק בתורה? חש בכל גופו![32] אני מייעץ לך, שתקבל את הצעתי ותלך הביתה. אנו רוצים, שהבחורים שלנו יהיו בריאים ושלמים הן בנפשם והן בגופם". אמר ועזבני.

במשך היום הקדורניות והעצב כמעט פסקו, וחזקו בי התקוה וההכרה, כי בעוד שעות אחדות, בערב, הכל על מקומו יבוא בשלום.

בערב, אחרי הארוחה נפגשנו, אני ושכני, לשיחה יסודית. בשעה שמונה וחצי בערך, נכנסו שניהם לחדרי, שהיה מאוורר יותר וגדול יותר משלהם, היו לי גם שני כיסאות נוספים. לאחר שהתיישבנו כל אחד במקומו, סיפרתי להם מה מעיק עלי כאן בליובאוויטש. „לא טוב לי, אסתר חוללה בי מהפכה, ואיני יודע לאן לפנות. שאלתי אותם אם הם חושבים, שתוספת של כמה מסכתות של גמרא כאן תכין אותם לחיים והאם לא כדאי לחשוב על מטרה אחרת בחיים. אני כשלעצמי, אמרתי, בוחל ברבנות בתור קרדום לחפור בו, ולמקצוע אחר חוץ מלמוד התלמוד לא התחלתי להתכונן.

מיד לאחר שאלותי אמר חיימקע: „אתה אמרת לנו מהמתרחש בלבך וגם אנו נאמר מהמתרחש אצלנו. תדע לך, שבאנו לידי מסקנה, כי בחור בדורנו אסור לו להסתגר בד' אמות של הלכה ולהתעלם ממה שקורה בעולם הרי-

---

32. בגמרא כתוב ההיפך: „חש בראשו — יעסוק בתורה, חש במעיו — יעסוק בתורה, — חש בכל גופו יעסוק בתורה". בישיבות היו מסרסים את הטקסט בתור בדיחה.

אלי, המציאותי, היום־יומי. איש לא יכול לערוב לנו, שנהיה סוחרים, ובעיקר סוחרים עשירים, כגון אלה העולים לרגל בכל פעם לחצר הרבי. אנו החלטנו לנסוע לאודיסה, להיכנס לבית המדרש הגבוה לחכמת ישראל, ששם לומדים גם מדעים, גם רוסית וגם גרמנית. ספרות עברית חדשה ועשירה הולכת ונוצרת וצריך ליהנות ממנה. הקראת אי פעם את הספר של מאפו „אהבת ציון" ז „לא" עניתי. „אם כן, הבטח לנו, שאיש לא ידע על כך וניתן לך את הספר לקריאה". מובן שהבטחתי. אז קם שמעון הלך לחדרו, הוציא את הספר מתחת למזרון מיטתו והביאו אלי: „תגמור ספר זה ותשיבנו לי, כי שאול הוא". נפרדנו איש לפינתו. קראתי „קריאת שמע" על המיטה ומיד התחלתי בקריאת ספר „קלאסי" זה. מובן הדבר, שלא סגרתי עין אותו לילה ונשארתי במיטה עד שעה מאוחרת יותר מהרגיל עד שגמרתי את כל הספר. נהניתי מן הספר מאוד מאוד, אבל יותר מהסיפור השפיעה עלי רוח חופש המחשבה והסגנון התנ"כי היפה. הרגשתי שהנני בן־אדם אחר לגמרי.

כשגמרתי את „אהבת ציון", הביא לי חיימקע את „עיט צבוע" של אברהם מאפו ואחר כך „קבורת חמור" של פרץ סמולנסקין, „מסתרי פריז" של שולמן, „הצופה לבית ישראל" של ארטער, „דניאל דירונדה" של גורג' אליוט בתרגום עברי, ולבסוף ספרו של רמח"ל „מסילת ישרים", שחשבתי אותו לעין פרוזדור לפילוסופיה. במשך החודשים האלה למדתי גם הרבה תלמוד, שקדתי על „התניא" ועל חלקים אחדים של ספר הזוהר, אבל מעולם לא איחרתי הביתה לארוחת ערב, שמיד לאחריה באה הקריאה האינטנסיבית עד לאחר חצות. חוץ משני חברי השכנים שסיפקו לי ספרי ההשכלה ואסתר, לא ידע איש על „המהפכה הגדולה", שהתחוללה בי. את אסתר אמנם

ראיתי כמעט יום־יום בזמן הארוחות, אבל לא היתה לי שום הזדמנות לדבר אתה בארבע עיניים. מצידי אני, הייתי נזהר להיפגש אתה ביחידות, פן יבולע לי, והיא בעצמה, להיפך, השתדלה לנצל כל הזדמנות לפגישה ולא עלה בידה.

פעם אחת נכנסה אסתר אפילו לחדרי עם מטאטא בידה כאילו היה ברצונה לנקות את החדר שלי ובינתיים לקיים שיחה אתי, אבל כשנכנסה קמתי מיד ואמרתי, שברצוני לצאת כדי לתת לה הזדמנות לנקות את החדר באין מפריע, אולם היא עמדה על יד הדלת הסגורה ואמרה אלי בחיוך: „לאן אתה ממהר, לי יש זמן, הרי תבין בעצמך, שלא באתי לנקות את החדר, רוצה אני לשוחח אתך. אל תפחד, כי אין איש בבית חוץ משמעון וחיימקע והם הלא יודעים לא רק מה שמתרחש בליבך אלא אפילו מה שמתרחש בליבי...“ מייד הרגשתי שהנני כבוש כולי בידי אסתרקה. נעצרתי והרכנתי את ראשי במלא הכניעה, כשליבי מלא בושה וכלימה על התנהגותי הילדו־תית. אסתר הניחה את המטאטא, התקרבה אלי ושוב, כבראשונה, התחלתי להרגיש את נשימתה החמה כמו בפעם הראשונה לפני חודשים אחדים, אבל הפעם הרגשתי כאילו רצתה להתקרב אלי ולחבקני כאותן הגיבורות, שעליהן כבר קראתי ברומנים. אמרתי לה בלחש „אל נא“, ואסתר שמעה לי ולא נגעה בי. היא נשארה במקומה והתחילה לשאול על שלומי, איך אני מרגיש, מדוע אני חיוור כל כך לעתים קרובות, האם אינני בריא, ועוד שאלות אישיות מסוג זה. אחר כך היא התחילה בשאלות יותר מעשיות ודוחקות: מה בנוגע לשיחה שהתחלנו לפני חודשיים.

סיפרתי לה הכל: מאז נפגשתי לשיחה גלויה עם חברי השכנים, חיימקע ושמעון, שיניתי את סדר היום שלי, ואת דרכי, קורא ספרות השכלה, שמספקים לי החברים. גם

גיליתי לה שאני מתכונן לעזוב את ליובאוויטש, לנסוע הביתה, להתחיל ללמוד לימודי חול ולהתכונן לבחינות בישיבה המפורסמת באודיסה, שהמורים בה הם גדולי ישראל כגון: ביאליק, ד"ר קלויזנר ואחרים. ובזה גמרתי את סיפורי. אבל אסתר המשיכה: „באודיסה גם אני אהיה, שם נפגש ולא נפרד עוד. נפגש שם לא בסתר, כי אם בגלוי". דקה של שתיקה... ופתאום אני מרגיש שאני חבוק בידיה ונשיקה חמה אחת צורבת את לחיי. הייתי מהומם ולא אזכור עוד מה קרה, אבל זאת אני זוכר, שראיתי אותה ממהרת מן החדר וסוגרת את הדלת אחריה. חזרתי לכיסאי כהלום רעם, ישבתי וזמן רב חשבתי על מה שהתרחש.

כעבור ימים ספורים הודעתי לר' אברהם מלאדי על החלטתי לעזוב בעוד עשרה ימים ושעל מועד שובי אודיע לו במכתב. ביום צאתי לא היתה לי שום הזדמנות לומר שלום לאסתר כמו שחשקה נפשי, כי כל בני הבית נכחו שם כל הזמן. אסתר לא משה מן הבית כל היום וחיפשה הזדמנות להפרד ממני ולומר לי „שלום". פעמים אחדות במשך היום נפגשו מבטינו ובכל פעם ראיתי אותה מנגבת עיניה הדומעות, ואני הורדתי את עיני מתוך ביישנות.

בחמש אחרי הצהרים בא ברקה בעל העגלה והושיבני על המושב הקדמי של העגלה שעליה כבר ישבו בחור אחר ומשולח של הישיבה. מכל בני משפחת בעל האכסניה, רק אסתר יצאה כשמטפחתה הלבנה בידיה, בה היא ניגבה מדי פעם את עיניה הדומעות. וכשהעגלה התחילה לזוז שמעתי אותה פורצת בבכי חנוק ומר.

בבואי הביתה מליובאוויטש, שמחו כולם לראותני לאחר העדרות של כשתי שנים. „מדוע לא הודעת לנו על רצונך לבקר בבית!!" שאלו. „התגעגעתי ובאתי" עניתי. והיתה אמת בדברי אלה, כי בכליון נפש רציתי לראות את כולם, את אבי, את אחי, את אחיותי ובעיקר את אמא. דמותה וסגולותיה היו לי תמיד לסעד ברגעים קשים בחיי. היא, היא ששלחה לי בכל שבוע מטעמים, שהכינה במו ידיה, היא שהיתה חולמת על עתידי כרב וגדול בישראל שמישהו ירגיש בזה, היא־היא ששמחתה שלמה היתה בבואי הביתה והיא־היא שדמותה ליוותה אותי בכל עת ובכל שעה, ביחוד בשעות הקשות והמכריעות בחיי.

כאן המקום להעיר, שייתכן מאוד כי המניעים האמתיים לצעדי הנועז והאימפולסיבי לנטוש את הישיבה ולנסוע הביתה לא היו רק אסתר ותכניותיה, אלא געגועי החזקים הביתה. געגועים אלה לא הרפו ממני כל העת, והסערה הפנימית שחוללה בקרבי אסתר הגבירה אותם ועוררה בקרבי כמיהה למצוא סעד נפשי בבית אצל הנפשות היקרות, ובייחוד אצל אמי, שהייתי מאוד קשור אליה. לאמי חלק גדול בעיצוב אישיותי וממנה ירשתי גם את רגשותי הלאומיים ואת חיבתי לארץ־ישראל.

היא עצמה זכתה לעלות ארצה בשנת 1937 ולחיות בה את שארית ימיה.

בימים הראשונים לבואי לא גיליתי לשום בן אדם את תכניתי. אבל כשהחילותי לחשוב על מורה ללימודים כלליים ונצרכתי למורה כזה, מוכרח הייתי לגלות את סודי לאמי ולאבי על התכנית. כי הם היו צריכים לשלם את שכר הלימוד. אבא, שהיה יהודי מודרני, השיג זאת

אמי, אחר עלייתה ארצה, ואחותי צפורה

מיד, אבל לאמי הייתי צריך להמתיק את הגלולה. אמרתי לה, שאמנם אני מתכונן להיות רב, אבל בימינו אלה צריך רב להיות מלומד ולדעת רוסית כדי שיוכל לייצג את הקהילה לפני הקיסר ומוסדותיו. לרב כזה קוראים „רב מטעם" ובאודיסה יש בית מדרש לרבנים כזה, וכדי להיכנס לשם חייב התלמיד הנכנס להיבחן בידיעות כלליות, כדי לבדוק אם הן בדרגה של שש מחלקות הגימנסיה הממשלתית. אמא לא הבינה הרבה בדברים אלה וכאשר הסברתי

לה שרב בימינו צריך ללמוד רוסית, היא קיבלה זאת פשוטו כמשמעו.

בסהיידאק גופא התהוו שינויים רבים במשך השנים האלה. הדור הצעיר, בייחוד הנערות, לא היו עוד אותן הבנות הפשוטות, הנאיביות מלפני שתי שנים ומעלה המאבק ברוסיה בעד עתיד טוב יותר הקיף לא רק את האינטליגנציה הרוסית והיהודית בערי רוסיה הגדולות, אלא שהוא חדר גם לתוך העיירות הקטנות והכפרים המרוחקים והמפגרים. גם שם התחילו לומר, בראשונה בצינעה ואחר כך גם בפרהסיה, כי המשטר הוא רקוב, והמלך הרוסי אינו טוב ואינו יודע דבר על ענייני המלוכה, ושליהודים יהיה רע תמיד כל עוד יהיה קיים המשטר הזה.

בינתיים נפתח גם בית ספר יסודי ממלכתי, שהמנהל ואשתו היו מלמדים שם את הילדים שלנו רוסית ולימודים כלליים אחרים, פרט ללימודים עבריים. שני המורים היו מוצלחים מאוד, הן מבחינת הכשרתם הפדגוגית, הן מבחינת השכלתם הכללית, שהיתה גבוהה בהרבה ממה שהיה דרוש בשביל מורה של בית ספר יסודי, והן בהתנהגותם היפה שיכלה להיות דוגמה למורים אחרים, שהיו מתיחסים בבוז ולעג אל הדור הקשיש ואל הדת היהודית. בשנה הראשונה נתמלא בית הספר בכל הכיתות, לרוב בבנות. השפה הרוסית נשמעה בחוצות סהיידאק ושירים רוסיים עממיים היו תוכן הבילוי בערבים. בחור ובחורה התחילו לטייל בחוצות שלובי זרוע (שומו שמיים!) ולפעמים גם מעבר לבית האחרון של העיירה. שני חברים שלי, שהיו מן התלמידים הטובים בחדרו של הרב גפן, כבר נשלחו ללמוד בגימנסיה בעיר המחוז יליס-בטגראד, וקול תור החירות נשמע בארץ.

הרב החדש ר' ישראל הכוהן שבא במקומו של הרב

גפן, נוסף לזה שהיה גדול בתורה, היה מארגן טוב, והיה מביא מורים עבריים משכילים מעיר מולדתו נאווארידוק. המורים האלה ידעו יפה דקדוק, ואחד מהם היה אפילו בקי בספרות ההשכלה העברית. כל אלה שינו את האוירה אצלנו מן הקצה אל הקצה. מובן, על כן, שבתנאים אלה לא היה קשה להשיג בשבילי מורה לרוסית. לשאר הלימודים לא הצטרכתי למורה, כי כל הלימודים האחרים, כגון היסטוריה, גיאוגרפיה וכיוצא כאלה יכולתי ללמוד בעצמי מתוך הספר. גם בחשבון הדריכני המורה שהיה מנהל בית־הספר, הוא ולא אחר, ואני הייתי תלמידו הפרטי היחידי. הוא גם לא היה מעונין לקבל הוראה פרטית.

למדתי בשקידה רבה והתקדמתי בצעדי ענק. היסודות האלמנטריים של השפה הרוסית לא היו זרים לי, כי קצת מהם למדתי עוד בהיותי בסהייידאק קודם שיצאתי לישיבות. ברם, במצבנו הכלכלי הופיע שינוי גדול לרעה. לאחר מותו של מרדכי מיטניק, שאת חנותו הגדולה ניהל אבי, התחילו היורשים הרבים דורשים את חלקם ובסופו של דבר נמכר הכל בחצי חינם. היורשים קיבלו פרוטות וכך נשבר מטה לחמו של אב. הוא החליט לעבור לכפר על יד תחנת הרכבת של דולינסק שהיתה צומת דרכים מפורסמת, והתחיל לסחור בתבואה. ההצלחה לא האירה לו פנים, כי בכלל אסור היה ליהודים לגור בכפר דולינסק ולכן היה צריך „למרוח" את השוטרים שלא יפריעו לו לסחור. הוא היה לן בדולינסק במשך לילות השבוע וחוזר הביתה ביום שישי אחר הצהרים לשבת. חלק מרווחיו היה נותן למספק הכספים הנחוצים לקניית התבואה, חלק נוסף היה נותן לראש המשטרה, שיעלים עין מכך שהוא לן בדולינסק ורק חלק קטן היה נשאר לו ולמשפחתו אחרי ניכוי ההוצאות.

ואני, כאמור, למדתי בשקידה רבה, התכתבתי עם

הישיבה הגדולה באודיסה, קיבלתי משם את תכניות הלימודים, שהדריכו אותי מה ללמוד ומה לדעת כדי להצליח בבחינות הכניסה.

כשהרגשתי, שאני כבר מוכן, — וזה ארך כשנה — נסע אבי לאודיסה, סידר בשבילי איכסון בבית הגון אצל יהודי במולדובנקה, הפרבר בו גרו המוני יהודים. באודיסה התיתי כחודש ימים קודם הבחינות, כמו שעשו רבים מהמועמדים, כדי ל„התבשם" מהאווירה, להיפגש עם כמה תלמידים בעבר ובעתיד, לקבל מידע על הבוחנים והבחינות, במה מקפידים ובמה מחמירים, ועוד אינפורמציה מסוג זה. נודע לי שהבוחנים מחמירים בידיעת הדקדוק העברי ובכתיבת החיבור הרוסי וידיעת החשבון. בגמרא גם כן בחנו, ונוסף לבחינה היה הבוחן מנהל גם שיחה עם הנבחן: מה למד, כמה מסכתות, באילו ישיבות, כמה שנים וכו'.

בקיצור, נבחנתי, הצלחתי בבחינות ונשארתי ללמוד. חברי ואני שכרנו לנו חדר פרטי, אבל את הסעודות העיקריות, זאת אומרת, ארוחות בוקר וצהריים היינו אוכלים בישיבה. על־פי רוב היינו גרים שניים בחדר והיינו מתחלקים בתשלום שכר הדירה.

אודיסה וחכמיה

אודיסה היא אחת הערים הגדולות והיפות בדרום רוסיה. היא שוכנת על שפת הים השחור והיו קוראים לה „היפהפיה של דרום רוסיה".

בסוף המאה השמונה עשרה, כבשה רוסיה את השטחים הגדולים הנקראים נובורוסיה מאת הטורקים. בתוך השטחים הכבושים היה כפר בשם אדז'ובייי והרוסים שינו את שמו ל„אודיסה". הודות לקרבתו של הכפר לים השחור והודות למצבו הגיאוגרפי והטופוגרפי של המקום, התפתח הכפר במהירות מסחררת והפך לעיר דינאמית, סואנת, עשירה ובעלת אופי בין־לאומי מובהק. מבחינת הרכב האוכלוסיה היא היוותה השתקפות מרוכזת של כל נובורוסיה, כלומר היא היתה מאוכלסת ברוסים, אוקראינים, טורקים, טטרים, יוונים, בולגרים, יהודים ועוד.

מסיבת היות העיר תערובת של עמים רבים ושונים היא היתה בלתי קונבנציונלית בכל המובנים. קל היה להקלט בה. התושבים השליכו מאחורי גבם את דרך חייהם, מנהגיהם והרגליהם. היהודים שהיוו חלק גדול מתושבי העיר לא היו יוצא מן הכלל בנדון זה. רבים מהם נטשו את דרך חייהם, מנהגיהם והרגליהם מזה עשרות ומאות דורות, השליכו מעליהם עול מלכות שמים והלכו אחרי שרירות ליבם. וזו היא הסיבה שהיו אומרים אצלנו כי „שבעה מילין מסביב לאודיסה בוער הגהינום".

שם גם חסרה הרוח הפרובוסלבית הטיפוסית הרוסית שהיתה דומיננטית בכל הערים הרוסיות הגדולות האחרות, כמו במוסקווה, קייעב, פטרבורג, (עכשו לנינגראד), חרקוב ועוד.

היהודים היוו שליש משש מאות אלף הנפשות שגרו שם. כאמור, לא רבים היו ביניהם כאלה שהיו דבוקים לחיים האורטודוקסיים והמסורתיים כמו שהיה המצב בערי פולין וליטא. החסידים והרביים בתילבושתם המיוחדת, עם ה„שטריימלאך" על ראשיהם והציציות הבולטות והמיטלטלות לכל צד היו באודיסה בבחינת בל ייראה. רבים מהיהודים יצרו להם מעין „שולחן ערוך" משלהם

והיו חיים על פיו. דוגמא לכך יכול לשמש בעל האכסניה שלי. הוא חשב את עצמו ליהודי אדוק וכך גם חשבוהו שכניו. בעל זקן שיבה היה עם פיאות בצידי ראשו, ברם, זה לא הפריע לו להחזיק את חנותו פתוחה בשבת. כשהיו נכנסים קונים בשבת בבוקר לתוך חנות המכולת שלו, שהיתה פתוחה לרווחה בימי שבת כבימי חול, וכשבעל החנות היה עומד באמצע תפילת „שמונה עשרה", היה על הקונה לעמוד ולחכות עד גמר ה„עמידה„ מפני שיהודי זה מעולם לא דילג על התפילה ומעולם לא הפסיק בתפילתו.

זכורני, פעם בשבת בבוקר נכנסתי לחנותו וראיתי קונה נכנס לקנות לחם ודג מלוח. אמר בעל החנות לקונה לשים את הכסף לתוך הקופסה־הקופה, הראה לו איפה מונח הלחם והדגים המלוחים ואמר לו לקרוע בעצמו חלק מן העתון, שהיה מונח על הדלפק, כדי לעטוף בו את המלוח. כשגמר הקונה לעשות כל מה שנצטווה ויצא מן החנות לקח בעל החנות המוזר מן הקופה מטבע קטן ופנה לעבר הדלת ואמר גם לי לצאת מן החנות. יצאתי והוא אחרי, סוגר את החנות והולך לו... לא יכולתי להתאפק ושאלתי אותו: „אדוני הנכבד, לאן אתה הולך ז". „לטבול במקוה" היתה תשובתו. „ולמה לקחת את הכסף ז" „בשביל לשלם לשמש בית המרחץ". „ואתה עושה את כל אלה בשבת ז" „ובכן, מה עלי לדעתך לעשות: האם עלי לא לטבול לכבוד יום השבת ז הרי השמש לא יתן לי לטבול, אם לא אשלם לו קודם. כבר היו מקרים, לדברי השמש, שאנשים טבלו בשבת ולא שילמו לו, ויצא מפסיד".

מיסיונרים נוצרים ממוצא יהודי היו מסתובבים בכל רחובות העיר והשתדלו לשלות דגים ב„מים עכורים", רבים מהם הצליחו במלאכתם. בין מחפשי פרנסה אלה שעסקו ב„מלאכת קודש" זו היו גם כאלה שהיו מעידים

על עצמם שיש בידם „סמיכות לרבנות" מאת גדולי רבני ישראל.

היה באודיסה גם בית־כנסת של הקראים, שמספרם היה רב והם טיפחו את הלשון העברית הצחה של המקרא.

מסיבת היותה עיר מסחרית גדולה באו לאודיסה והשתקעו בה רבבות יהודים מכל חבלי ארץ רוסיה. באו לשם יהודים מקייעב, מפולין, מליטא, מפולעסיה, ואפילו ממערב אירופה. כל אלה בנו לעצמם ברחובותיה ההומיים של העיר בתי כנסת גדולים והעסיקו חזנים מפורסמים אם כי „מנין בשביל יארצייט" בימי החול קשה היה לאסוף, כי בתי כנסת אלה היו פתוחים רק בשבת ובחגים. היו שם הרבה מוסדות צדקה והקהילה היהודית בכללה היתה עשירה וכלכלה את כל המוסדות האלה, כך שכשהיה בא יהודי מעיר אחרת או תלמיד אקסטרני (חיצוני) או מישהו אחר חסר אמצעים, היה מוצא בנקל מוסד עזר לעצמו.

היו בעיר מסעדות ומקומות לינה בשביל נצרכים ולפעמים גם כסף בתור תמיכה חודשית לסטודנטים מצטיינים. היה קיים גם בית חולים יהודי גדול שהיה מגיש עזרה לא רק לתושביה היהודים של העיר גופא אלא גם של העיירות והערים האחרות, שבאו לבקש מזור ומרפא למחלות הקשות. המושבות היהודיות שבפלך חרסון שרובן ככולן היו בחבל אודיסה היו מקבלות עזרה רפואית חינם אין כסף.

היה שם בית ספר גדול בשם „טרוד" (עמל) שחינך ולימד מאות ילדים יהודיים מקצועות שונים; כגון: נגרות, נפחות, מסגרות (מוסדות „אורט" טרם נוסדו אז ברוסיה).

אחוז גדול של המקצועות החופשיים היה בידי היהודים. 48 אחוז מרופאי העיר היו יהודים, 81 אחוז

מהמילדות היו יהודיות, 93 אחוז מרופאי השיניים היו בני עמנו ו־40 אחוז מבתי החרושת היו בידי אחינו בני ישראל. בשום עיר ברוסיה לא היה הרכב יוצא דופן כזה של אוכלוסיה יהודית.

על אף פי שאודיסה לא הצטיינה כמרכז יהודי דתי. היא בכל זאת היתה מרכז יהודי לאומי גדול. התנועה הציונית היתה שם ענפה וחזקה. מפני היחס העויין מצד ממשלת הצאר לתנועה הציונית, היסוו הציונים את התנועה במסווה של הסתדרות פילנטרופית ששמה היה „החברה לעידוד חקלאות בקרב היהודים בארץ ישראל". היו שם שתי ספריות יהודיות גדולות, אחת של חברת „מפיצי השכלה" ואחת של „פקידי בתי המסחר היהודיים". תיאטרון באידיש היה מציג מחזות במשך כל השנה. בראש התיאטרון עמדה משפחת פישזון המפורסמת.

באודיסה היו בתי „תלמוד תורה" גדולים ו„חדרים" למאות. ב־1912־1911 העריכו את מספר ה„חדרים" למעלה מארבע מאות. הגדול והמפורסם שבין בתי „תלמוד תורה", זה שברחוב דעכטיארנאיא ושהסופר מנדלי מוכר ספרים היה מנהלו, מנה כמאתיים תלמיד.

כאמור, אודיסה היתה מרכז רוחני יהודי ומרכז גדול של סופרים. חברי לכיתה בבית המדרש הגבוה לחכמת ישראל באודיסה, הירש לייב גורדון * מונה את שבחה של אודיסה התרבותית־יהודית ואומר: היא היתה ידועה בקורסים לזמרה ולאמנות. באופירה של העיר, שהיתה למופת בכל המדינה, רובם המכריע של הזמרים היה יהודי. בעיר זו גרו שלושת הציירים היהודים הידועים ליאוניד פסטרנק (אבי הסופר בוריס פסטרנק, שקיבל את פרס נובל). ל. גינצבורג, וי. ברשדסקי.

---

* ראה עמ' 265.

באודיסה התגוררו ישיבת קבע או ישיבת ארעי כמה וכמה סופרים משכילים שנקראו „חכמי אודיסה". שם יצאו שלושה עתונים בלשון הרוסית וביניהם „ראזסוועט" ו„ציון", שם גם הופיעו הירחון „השילוח", השבועון „העולם" (זמן קצר) והעתונים האידיים הנפוצים „גוט מארגן" ו„שלום עליכם". הביבליוגראף ברוך שוחטמן מונה 51 כתבי עת באודיסה, שתוכנם היה יהודי.

לפי דברי חברי הירש לייב גורדון, התגוררו בזמנים שונים באודיסה הסופרים מ.ל. לילינבלום, פרץ סמולנסקין, דוד כהנא, ראובן ברייניז, א.ל. לוינסקי, שלום עליכם, מנדלי מוכר ספרים, זלמן אפשטיין. פ. מינקובסקי, ש. יושקביץ, ש. פרוג, שמחה ובנו ליאון פינסקר, שמעון דובנוב, חיים טשרנוביץ („רב צעיר"), זאב ז'בוטינסקי, חיים נחמן ביאליק, יוסף קלויזנר, י.ח. רבניצקי, בן־עמי, י.י. לינצקי, י. ספקטור, נתן גרינבלאט, א. דרויאנוב, ב. בורוכוב, חיים גרינברג ועוד.

אישיות בולטת בין היהודים היה אלכסנדר צדרבוים עורך העתון „המליץ". שמועות היו נפוצות בעיר, וכפי הנראה שהיו השמועות מבוססות על עובדות, שצדרבוים היה חייט פשוט באודיסה קודם שנעשה דבר הדור ועורך בעל השפעה ושתדלנה הקבוע של יהדות רוסיה.

המרגלית של בתי החינוך הגבוהים באודיסה היתה הישיבה הגדולה. הרב ר' חיים טשרנוביץ („רב צעיר") עמד בראשה ומאז שנמצאה תחת פיקוחו, נקרא שמה „בית המדרש הגבוה לחכמת ישראל". נוסף לזה שהוא בעצמו היה מפורסם במחקריו בחכמת התלמוד והפוסקים ובשדה המרע במשפט וההיסטוריה הקדומה של עם ישראל, עלה בידו לכלול לתוך צוות המוסד החינוכי המהולל הזה אנשי מדע וספרות בעלי מוניטין בעולמנו היהודי. שם הורו בזמנים שונים המשורר ח.נ. ביאליק, הד"ר יוסף קלויזנר,

הרב אסף, המדקדק י.י. גלאס, הפרופ׳ שמואל אייזנשטאט, הד״ר ישראל רבין ועוד רבים וגדולים.

בית המדרש הגבוה, אף על פי שהיה קיים רק שנים מספר, הצליח להוציא מתוך כתליו סופרים, חוקרים ועסקנים ממדרגה ראשונה שאצלו מרוחם על הרבה קהילות ישראל הן ברוסיה, הן בארצות הברית והן בארץ ישראל. בכל מקום בואם תרמו רבות להחדרת הרעיון הלאומי ולהפצת התרבות העברית המקורית וערכי תרבות כלליים.

בין המורים ללימודים כלליים היו דוצנטים באוניברסיטה (למעלה מתואר של דוצנט לא יכול היה יהודי להגיע, אלא אם כן המיר את דתו).

היתה באודיסה אגודת סטודנטים יהודים, שהיתה מפורסמת בין האגודות ממין זה בכל רוסיה. היה שם גם ארגון חזק של „הגנה עצמית״ ולכן היתה אודיסה העיר היהודית היחידה, שהצטיינה במלחמתה נגד החוליגנים והפילה בהם חללים רבים. מספר החללים בין הגויים שנהרגו על ידי ההגנה היהודית היה גדול מזה של היהודים. אלא שהיהודים לא רצו לפרסם זאת בעתונות מפני חשש נקמה. העיתון הרוסי „חדשות אודיסה״ (אודעסקייא נובוסטי), שתפוצתו היתה אחת מהגדולות של רוסיה דאז, היה בידי היהודים במישרין או בעקיפין. העיתון היה ידוע בתור עתון ליברלי, ורבים מהעתונאים היהודים וסופרי ישראל השתתפו בו.

באודיסה היה גם בית־כנסת ציוני בשם „יבנה״. בראש בית־כנסת זה עמדו עסקנים ציוניים נאמנים, ומטרתם היתה להפיץ ולהעמיק את הרעיון הציוני לא רק בין יהודי אודיסה אלא גם מחוצה לה. לאודיסה היו באים מערי השדה יהודים רבים בעניני מסחרם, לרופאים המומחים, ובעניינים שונים אחרים, והציונים שנשארו לשבת היו מתפנים לשעה שעתיים, כדי להיכנס ל„יבנה״ ולשמוע

את הנאום או הדרשה של הנואמים. והנואמים היו מבחירי האומה ממש: ח.נ. ביאליק, הד"ר יוסף קלויזנר, זאב ז'בוטינסקי, חיים גרינברג, מנחם אוסישקין, ד"ר בוכמיל, מ. שיינקין, משה קליינמן ועוד רבים. לא היה לבית-כנסת זה חזן מפורסם, אלא בעל תפילה רגיל, אבל הקהל היהודי היה נוהר לשם בשבתות, כדי לראות ולשמוע מה בפיהם של גדולי ישראל. בחצר בית הכנסת היה מתאסף הנוער הדובר עברית, או הנוער הציוני שלא ידע עברית, אבל היה בא להתווכח על עניינים יהודיים, שעמדו ברומו של עולמנו וביחוד על הציונות. זכורני, שהרבה פעמים היינו שומעים את הדרשה ומיד לאחר מכן היינו ממהרים לבית הכנסת ה„ברודי", ששם שימש כחזן ראשי המלחין והמוסיקולוג המפורסם פנחס מינקובסקי. במקהלה שלו היו שרים גם זכרים וגם נקבות, ובין האחרונות היו גם „שיקסות". היה שם מנגן העוגב אפילו בשבת וביום הכיפורים ואף-על-פי-כן נחשב בית-כנסת זה לבית כנסת אורתודוכסי, כי מוטב היה לרבני אודיסה שיעשה זאת בית כנסת בהיתר וע"י כך למנוע מבאי ביהכנ"ס מלנפול לזרועות הריפורמה. תנועה ריפורמית לא היתה קיימת ברוסיה, וחשש הרבנים היה מוצדק, כי היתה באודיסה, בלי שום ספק, קרקע פוריה לריפורמה. היתה שם גם „אגודת חובבי שפת עבר", שביאליק וקלויזנר היו בה הרוח החיה. כמעט כל תלמידי הישיבה הגדולה היו באים לשמוע את ההרצאות וביחוד היתה יקרה לנו מחצית השעה לפני ההרצאה העברית, אז היינו מנצלים כל רגע כדי לשמוע את שיחות החולין של תלמידי החכמים. אם המרצה היה אומר איזו מימרא או מספר בדיחה, היתה זו מתפשטת במהירות הבזק בין התלמידים וכולם היו נהנים. ביחוד כשהבדיחה סופרה שנית על ידי לץ, שיכול היה לחקות את ביאליק או את קלויזנר גם בקולו וגם באופן דיבורו וגם בתנועות ידיו.

זוכרני את ביאליק מתלוצץ פעם על מונח במלונו של יהושע שטיינברג; „מיקרוסקופ, זוהי זכוכית מגדלת כל דבר, אשר בה איזוב בקיר כארז בלבנון ישגה...״

(בקראי את הספר „ביאליק שבעל פה״ וגם את הספר „ביאליק היה אומר״ בהוצאת „דביר״ מצאתי כמה בדיחות וחכמות שנאמרו על ידי ביאליק באודיסה באותה תקופה).

בהתחלה היינו, אנחנו התלמידים יושבים בקרן זווית, ומקשיבים לכל הגה, היוצא מפי הגדולים וכל דבר ששמענו היה מתקבל כתורת משה. אבל במשך הזמן היינו לאמיצי לב וגם ל„חוצפנים״ והיינו קמים ושואלים שאלות משאלות שונות, ולא עוד, אלא שהיו בינינו אפילו כאלה, שלא היו מסכימים לתשובות הגדולים והיו משמיעים בקול את אי־הסכמתם.

מה שנוגע להרצאות בשפה הרוסית, היו חיים גרינברג וביחוד זאב ז׳בוטינסקי מושכים קהל עצום מאין כמוהו, וכל הגה שהוציאו היה נחטף ונבלע על ידי הנוער הציוני בכלל והסטודנטים בפרט. לז׳בוטינסקי היה שם לא רק כנואם בחסד עליון, שהיה הופך כל צעיר מתבולל או סתם יהודי לציוני נלהב, אלא גם כסופר ועתונאי. כל מאמר שלו ב„אודסקייא נובוסטי״ בחתימת „אלטלנה״ היה מאורע חשוב בחוגי האינטליגנציה היהודית. ז׳בוטינסקי לא היה מסתפק בהופעותיו באודיסה בלבד, אלא היה מוזמן להרצות בערים רבות, בעלות אוכלוסיה גדולה. לא היה לנו בעל השפעה גדולה כמוהו על הנוער המתבולל. כל הופעה שלו באיזו עיר שהיא, היתה לה השפעה לתקופה ארוכה. הוא היה מחנך את הנוער ומכניסם ליהדות ולציונות. גם לחיים גרינברג „הצעיר״ היתה השפעה גדולה, אולם לאהבה, להערצה ולמוניטין כאלה שהיו לז׳בוטינסקי לא הגיע.

זאב ז׳בוטינסקי, היה ממש עושה נפלאות בין הנוער היהודי המתבולל. הוא היה רוכש נפשות למאות ולרבבות

ומקבלן אל תחת כנפי שכינת הציונות. הופעתו בהרצאה באודיסה, או באיזו עיר אחרת היה מאורע חשוב. ימים לפני הופעתו אזלו הכרטיסים. אלה שידעו קצרנות היו רושמים את הרצאותיו שהיו חומר קריאה מקודש בקרב הנוער. איש ממנהיגי הדור ההוא לא הגדיל את מספר הציונים כמו ז. ז'בוטינסקי.

מותו הטרגי של חברי ראובן סולובייצ'יק

בסיפורת העברית מהמחצית השנייה של המאה שעברה שכיח מאוד גיבור, שהפרופ' יוסף קלויזנר מכנהו בשם „בן בין־השמשות". זהו לרוב בחור ישיבה העומד על סף היציאה ממנה, או בוגר ישיבה, שבתוך כתליה בילה את ימי עלומיו, ופניו לעולם הנאור, כדי להתחיל בו באורח חיים חדש. בחור כזה נמצא במאבק פנימי חזק ומתמיד בין שני כוחות מנוגדים, המושכים אותו כל אחד לעברו; מצד אחד הוא קשור בחייו הקודמים, חיים של אמונה תמימה, של צנע ופשטות, על כל היופי הכלול בהם; אלו מחזיקים בו ומושכים אותו אחורה, ומצד שני קורצים לו החיים החדשים, חיים של חופש ודרור, חיים ש„ברזל כבליו יוסר מנו עין בעין יראה אור" כמאמר המשורר.

גיבורים אלה תועים בדרכי החיים ורבים מהם נופלים בצד הדרך. הם בבחינת „קרח מכאן וקרח מכאן". מחיי האתמול נותקו ולידי האושר של מחר לא הגיעו

ומכאן האכזבה המכרסמת בקרבם. הם מאוכזבים מהחיים הסואנים בערים הגדולות לתוכם נקלעו ומהס־ ביבה החדשה האדישה והמתנכרת לאידיאלים שכה יקרו ללבם. העלם הרגיש והחדור שאיפות נעלות מוצא את עצמו אבוד באווירה החמרנית והצינית, האופפת אותו והוא מגיע לידי יאוש תהומי.

על „בן בין־השמשות" זה כתבו כמעט כל סופרי הדור: מפו, סמולנסקין, פיירברג, ברשדסקי, שלום אש, ברנר ועוד ועוד. נושא זה מהווה, למעשה, חלק מחייהם, פרקים מהביאוגרפיה האישית שלהם עצמם.

●

עם גיבור מסוג זה נזדמן לי להפגש מיד עם הכנסי לבית־המדרש הגבוה לחכמת ישראל באודיסה. זה היה, זכורני, ביום השלישי לאחר התחלת הלימודים.

בעברי בבוקר את מסדרון בית־המדרש נקלע לפני עלם כבן עשרים, גבה קומה ויפה־תואר. מראהו משך את ליבי ומצאתי דרך להתוודע אליו. נסתבר שגם הוא נמנה עם התלמידים החדשים של בית־המדרש ושמו ראובן סולובייצ'יק.

מיד עם הפגישה הראשונה נוצרה בינינו ידידות אמיצה. זו היתה „אהבה ממבט ראשון", וכעבור מספר ימים החלטנו לנטוש את האכסניות הארעיות בהן גרנו ולעבור לדירה משותפת. אחרי חיפושים מצאנו אצל בעלת בית אחת שני חדרים באותה דירה וללא פקפוק שכרנו אותם וגרנו יחד, כשלכל אחד מאתנו חדר משלו, אבל היינו נפגשים תכופות לשיחות קצרות. השכנות הזאת חיזקה את רגשי הידידות בינינו. השתדלנו להיות סמוך זה לזה הן בכיתת הלימודים והן בחדר האוכל בשעות הארוחות.

ראובן סולובייצ'יק היה שאר בשרו הקרוב של הרב הגאון מבריסק, רבי חיים סולובייצ'יק, ובעצמו היה למדן מופלג ובקי בש"ס ופוסקים, אך לא פחות מפליאה היתה בקיאותו בספרות ההשכלה ובספרות העולמית.

חברי היה קורא נלהב ומיד אחרי בואנו הביתה ואחרי הכנת השיעורים, היה שוקע בקריאה שהיתה נמשכת עד שעות הבוקר המוקדמות. אני הושפעתי, כמובן, חיש מהר ממנו. אך בעוד שהוא היה שקוע ראשו ורובו בעיון בפילוסופיה היוונית, הקדשתי אני את זמני לקריאת ספרות ההשכלה, שידיעותי בה היו עדיין קלושות למדי.

מבחינה זו היה מצבי נחות בהרבה ממצבם של שאר התלמידים שרובם היו בקיאים בה. הסיבה לכך היתה, שרבים מהם היו תלמידי ישיבות סלובודקה, טלז, וולוז'ין ומיר. בישיבות אלה היו התלמידים המתפקרים מחזיקים את ספרי ההשכלה מתחת לגמרות והיו מציצים בהם בגנבה לסרוגין, בצאת המשגיחים מאולם הלימודים, וחוזרים ומכסים אותם בספרי הגמרא עם שובם של המשגיחים אל האולם. רבים מהתלמידים האלה נתפסו בקלקלתם וגורשו מהישיבה וחלק מביניהם באו לבית־המדרש הגדול שבאודיסה שנתפרסם במוריו הגדולים, כדי להשתלם בלימודי היהדות ובלימודים הכלליים.

בין אלה היו גם תלמידי ישיבת לידא מיסודו של הרב הגאון ריינס, שעשה נסיון נועז לשלב בישיבה דתית זו את לימודי הקודש עם המקצועות החילוניים. תלמידי ישיבת לידא עזבו אותה, כי לפי דעתם לא הרחיק הרב ריינס לכת במידה מספיקה בשטח הלימודים הכלליים. כל אלה באו לאודיסה, כדי להסתופף בצלו של בית־המדרש הגבוה ולהתכונן לקריירה שונה מזו, שהתוו ותכננו בשבילם הוריהם ומוריהם.

בין התלמידים באודיסה היו גם ילידי אוקראינה ובסרביה, אבל אלה נחשבו כ„נמושות". הם אמנם ידעו עברית ודקדוק ומקצועות כלליים, אבל היו חלשים בידיעת התלמוד, שהיה בכל זאת נחשב כמקצוע החשוב ביותר.

•

הידידות בני לבין חברי ראובן לא היתה ידידות התלויה בדבר. מלבד זאת שהיה בחור ישר וטוב־לב נעמה לי חברתו וחשתי במחיצתו סיפוק ואושר. אולם במשך הזמן נתגלה לי קו באופיו, שהעיב את שמי אושרי. היו אלה התקפים של „מרה שחורה" שהיו פוקדים אותו לעתים קרובות. לא אחת נעשה, תוך כדי שיחה, עצוב לפתע ומוסח מנושא השיחה, כאילו נשאו הרוח למרחקים. ברגעים כאלה היה קם בחתף ממקומו, נכנס אל חדרו, מסתגר בתוכו ומבלה שעות בבדידות גמורה. מעולם לא שאלתי אותו פשר בדידותו, כי הרגשתי ששאלה זו רק תכביד עליו ותביאהו במבוכה.

אחד ההתקפים האלה נגמר באסון. זה היה חודשים אחדים אחרי היכרתנו. בוקר אחד הסתגר בחדרו ובמשך יומיים לא יצא ממנו ולא בקש אוכל. אני מצדי כבר התרגלתי למצב זה ולא הייתי מוטרד במיוחד, אולם בבואי ביום השני הביתה וראיתי שחברי עדיין לא יצא מחדרו, התחלתי לחשוש לשלומו, וכל הלילה לא עצמתי עיין מרוב חרדה. למחרת בבוקר טרם עזבי את הבית הסתכלתי דרך חור המנעול לתוך חדרו הסגור וראיתיו שוכב אפרקדן, כאילו היה שקוע במחשבות. לבי ניבא לי רעות, אולם עדיין התאפקתי מלהיכנס לחדרו ולהפריע לו. הלכתי ללימודי כרגיל. אחרי שני השיעורים הראשונים לא יכולתי עוד להתאפק. יצאתי מחדר הכתה מבלי להגיד לאיש דבר ומיהרתי הביתה. בבואי מצאתי את

החדר סגור כרגיל, דפקתי בדלת ואין עונה. דחפתי, איפוא, את הדלת בכל כוחי, היא נפתחה ולמראה עיני נרתעתי אחורה; לפני היה מוטל חברי ללא זיע על הריצפה ולידו בקבוק קטן. בידיים רועדות משתי את מצחו והנה הוא קר כקרח. חשתי כי לפני מוטלת גופה מתה והת־חלתי לצעוק מרה. לצעקותי נתאספו אנשים ומיד הוברר לכולנו, שלפנינו מקרה של התאבדות. על שולחנו מצאתי שני מכתבים: אחד היה מופנה להוריו ואחד — אלי. אלי כתב שורות אחדות ובהם ביקשני שאסלח לו על הצער שגרם לי. הוא גם ביקש ממני שאשלח את חפציו, ובעיקר את ספריו, לבית הוריו.

ברגליים כושלות מיהרתי לבית־המדרש לטכס עצה עם ההנהלה מה לעשות. בדרך התעלפתי, כנראה, והעוברים ושבים ברחוב טיפלו בי עד ששבה רוחי אלי. הם הושיבוני בכרכרה והביאוני למחוז חפצי, ושם סיפרתי, תוך בכי גדול, את כל המקרה.

נקל לשער את המהומה והמבוכה שהתחוללה. מיד שלחו מברק לבית הוריו של ראובן שיבואו. בית־המדרש נסגר עד לאחר הלוויה והתלמידים התפזרו, כשרבים מהם מתיפחים בבכי.

בגורלי נפל להיות עד למחזה מזעזע נוסף בבוא ההורים אל חדר מגוריו של בנם. הם היו במצב כזה שלא יכלו לקרוא את המכתב שכתב להם בנם באידיש ובקשו ממני לקראו ולספר להם את תוכנו, שהיה לפי הזכור לי בערך כדלקמן: הוא עושה צעד זה בידעו כמה צער תגרום להם התאבדותו, אבל אינו יכול אחרת. הוא איבד כל עניין בחיים, שאיכזבו אותו. גם כאן, באודיסה, נחל רק אכזבה. החיים החדשים והעולם החדש לא נתנו לו כל תשובה לשאלותיו ושום מזור לנשמתו הדוויה. למעשה, לגבי הנצח אין הבדל אם בן אדם מסתלק, כשהוא בן שבע או בן

עשרים. הוא מקווה שבמותו ימצא מנוחת עולמים ומבקש את סליחתם על הצער שגרם להם".

הצעקות המחרידות של הורים מוטטו אותי לגמרי ואיני זוכר עד היום איך עברו עלי השעות עד הקבורה.

הנהלת בית־המדרש הגבוה הצליחה לעכב את הידיעה מהעיתונות. לדעתה היתה „חדשה" זו עלולה להמיט חרפה על בית־המדרש. עלי הטביע מוות טרגי זה של חברי רושם עז. במשך חדשים ארוכים לא יכולתי להשתחרר מהמועקה שרבצה עלי. מאז עברו עשרות שנים רבי תהפוכות, אולם מדי זכרי בחברי ובמותו תוקפת אותי תוגה עמוקה.*

לואי למד

רבים מתלמידי בית־המדרש לחכמת ישראל באודיסה היו מקבלים בחודשי החופש משרות זמניות בכפרים או בעיירות קטנות ללמד את ילדי ישראל תורה, כי בהרבה מקומות חסרו מלמדים או מורים בשבילם. לקיים „חדר" במשך כל השנה לא יכלו יהודי הכפר מפני שתי סיבות: א) מורים שחיפשו עבודה לא רצו לגור בכפר קטן ומשעמם, שבו היו בדרך כלל גרות ארבע או חמש משפחות יהודיות. ב) התשלום מהמספר הקטן של המשפחות לא היה מספיק לקיים מורה בעל משפחה, אפילו זו המשפחה הקטנה ביותר, ולכן רק בחורים וסטודנטים נצרכים היו

* ראה עמ' 265.

מנצלים את חופש הקיץ בשביל לנסוע ל„קונדיציה" ולהשתכר קצת, והיה: אם „רווח" זה אפשר לסטודנט או לתלמיד הישיבה להשתכר בשביל הוצאות כל השנה מה טוב, ואם לא היה מספיק לכל השנה הרי לפחות לחלק גדול של השנה.

במשך שנת לימודי הראשונה היה מצב אבי בכל רע והסיכויים לתמיכתו בי היו קלושים ביותר, ולכן החלטתי, שאם תזדמן לי משרה כלשהי אחטוף אותה ללא היסוס.

יום אחד קרא לי מר אפלבוים, המזכיר שהיה גם השמש של המוסד, אל המשרד ואמר לי שלפני כשעה היה המשורר ח. נ. ביאליק בבנין הישיבה וביקש לראותני. באמרו, כי לכשאתפנה, איכנס אל בית הדפוס של ביאליק ורביצקי ע"מ לראותו. המרחק מהישיבה לא היה גדול. הישיבה היתה ברחוב בזארנאיה 35, ואילו בית הדפוס „מוריה" היה באותו רחוב במס' 23. היה זה בסוף שנת הלימודים הראשונה ומכיוון שידעתי שבשנת הלימודים הבאה אהיה נצרך גדול, כי המכתבים מהבית לא היו מעודדים ביותר, לכן חיפשתי לי, כאמור, עבודה בעיר או מחוצה לה, ועל זה הודעתי לכל מכרי ומורי. הדבר הגיע גם לביאליק וגם לקלויזנר ולאחרים, שהכירו אותי היטב, וידעו כמה פרטים על מצבי. הודעתו של המזכיר אפלבוים שימחה אותי מאוד, כי היתה לי הרגשה שדבר־מה טוב מחכה לי.

ביאליק קיבל אותי בסבר פנים יפות, כדרכו, ואמר, שיש לו הצעה טובה בשבילי, וזו היא „קונדיציה" בעד כך וכך רובלים לשלושת חודשי הקיץ: יוני, יולי ואוגוסט, ויעץ לי לא להחמיץ את ההזדמנות.

---

33. משרה, לרוב זמנית, של מתן שיעורים בכפר.

פרטי ההצעה היו כדלקמן:

יהודי אחד, בעל חנות באחד הכפרים שעל גבול רומאניה ובסרביה אמר לביאליק, שהוא שמע עליו, על ביאליק, שהוא סוחר גדול. הוא בעצמו גם כן סוחר גדול, ולכן הוא פונה אליו שיעזור לו למצוא מורה לעברית ורוסית מן המובחרים בין מכיריו. המורה יקבל בעד שלושת חודשי החופש, יוני, יולי ואוגוסט סכום מסוים של כסף ואוכל וגם איכסון, ברם האיכסון יהיה לא בבית פרטי אלא בעזרת הנשים של „מנין" הכפר. ביאליק יעץ לי לקבל את ההצעה וכן עשיתי.

לא בזבזתי זמן והודעתי מיד להורי שלא יחכו לי, מפני שאין אני מתכונן לבלות את ימי החופש שלי בבית, ולבעל החנות „הסוחר" טלגרפתי שאני מקבל את הצעתו ומתכונן לבוא אל הכפר כעבור שניים שלושה ימים. בכפר כבר חיכו לי שבעה תלמידים, שכל אחד היה כיתה לעצמה לפי ידיעותיו.

כעבור שלושה חדשים חזרתי לאודיסה ובמסדרון של הישיבה פגשתי תלמיד בשם אלעזר מלמוד, שאלתי אותו אם ידוע לו על חדר לשכירה. הוא נתן לי כתובת של חדר הנמצא בקרבת מקום לדירה שהוא גר בה.

את אלעזר מלמוד הכרתי מקודם. הוא היה ידוע כבן אדם הגון, בחור ההולך בדרך הישר ואני שמחתי מאוד לגור בשכנותו. השכנות הזו גרמה לידידותנו שנמשכה כשלוש שנים, עד גמרנו את חוק לימודנו בישיבה. אלעזר מלמוד זה היה תלמיד מוכשר, אבל העדיף את ההזיות על פני המציאות. כפי הנראה היתה לו שאיפה להיות סופר או משורר או משהו ממין זה. מראהו היה בלי שום ספק כזה של אינטלקטואל צעיר המבטיח גדולות. צנוב היה, בעל פנים מארכים, שיער מתולתל ובלורית סמיכה. הרבה מזמנו הקדיש לכתיבת מאמרים, והיו אלה על פי

רוב מאמרי ביקורת על סופרים עברים. הוא כתב בעברית וברוסית.

פעם ראיתיו מתהלך עצוב וקודר ושאלתיו לפשר הדבר. הוא סיפר לי שהוא כתב מאמר על שאול טשרניחובסקי, שלח אותו למערכת של איזה עתון רוסי ולא קבלו אותו. אמרתי לו שאני מוכן לעזור לו בענין זה, אם כי אין אני חושב את עצמי למבקר ספרותי. הוא הסכים להצעתי ועוד באותו ערב ישבנו יחד ועברנו על כל המאמר; קראנו, ניפינו, בדקנו ושקלנו כל משפט, קיצצנו וקיצרנו עד שיצא מאמר קריא ויפה. עשינו כמעשה ר' מאיר ש„מצא רימון, תוכו אכל וקליפתו זרק". המאמר נשלח שוב אל המערכת ונדפס באותו שבוע. לשמחת הבחור לא היה קץ.

שבועות אחדים לאחר מכן חלה אלעזר מחלה קשה שארכה כחודש. היה זה אני שטפלתי בו במשך כל הזמן עד שהבריא. היה חולה קשה, חום גבוה היה לו ונתון היה להזיות. הייתי חוזר מלימודי בישיבה ישר אליו עד שהבריא.

ידידותנו ארכה כאמור שלש שנים, אבל כשנפרדנו, נותק הקשר בינינו לחלוטין. לא הועילו חיפושי אחריו ומכתבי למשפחתו. ממש צלל „כעופרת במים אדירים". עשרות שנים עברו והכול נשכח.

והנה לפני שנים אחדות בהיותי בארצות הברית, בעיר סינסינטי, שם נהלתי את בתי הספר היהודיים שבעיר, השתתפתי כציר בוועידה יהודית לענייני חינוך. שם קרה לי מקרה מענין.

הוועידה התחילה בסעודה חגיגית לכבוד כל הצירים. ישבתי על יד השולחן לבדי מבלי להכיר שם איש מסיבת היותי רק זמן קצר בעיר זו. ממולי ישבו שני אנשים בגיל העמידה ושוחחו על רוסיה הסובייטית. הייתי

מעוניין להשתתף בשיחה, אבל לא העזתי להתערב בה מתוך ביישנות. כעבור כמה דקות קם אחד מהשניים ועזב את השולחן. זה נתן לי הזדמנות לשוחח עם האיש, שנשאר יושב לבדו. איש שיחתי זה, הוברר לי אחר כך, היה הרב הראשי של הקהילה הריפורמית. הוא שאל לשמי, מקום לידתי ואיפה קבלתי את הכשרתי. כשנודע לו שם המוסד ובאיזו שנים למדתי באודיסה, אמר לי שבאותן השנים למד באותה הישיבה חברו ששמו לואי למד. אמרתי לו שאני זוכר את שמות כל התלמידים מפני שמספרם לא עלה על שמונים או תשעים וביניהם לא היה תלמיד בשם לואי למד. אמר לי הרב: אבל זה היה חברי והוא בהחלט למד באודיסה בשנים אלו, ומיד נזכר בדבר מה ואמר: „שנינו צודקים, הוא למד באודיסה באותה תקופה, אלא ששמו האמיתי לא היה לואי למד, אלא אלעזר מלמוד...“

בשמעי את הדברים האלה אורו עיני מרוב שמחה וקראתי: „אלעזר מלמוד, הרי היינו חברים טובים, איפה הוא עכשו?“ השם לואי למד היה מוכר לי למעשה. שמעתי על פרס לספרות על שם לואי ואסתר למד, אבל לא ידעתי מה טיבו של פרס זה, מניין הוא בא, מי מייסדו, מי הנדבן, מי הוא המחליט וכו'. והנה נודע לי מפי הרב הרפורמי הזה, כי לואי למד הנדבן והעשיר, הוא מי שהיה באודיסה — אלעזר מלמוד. הוא בא לארצות הברית, גמר משפטים באוניברסיטה, הביא שני אחיו מרוסיה ופתחו עסק רהיטים, ואחריו עוד אחד ועוד אחד עד שנתעשר מאד, בפתחו סניפים בכמה מקומות של העיר ניו־יורק ואחר כך עבר לדיטרויט והמשיך להצליח בעסקים. הוא גם התחיל לקנות נכסי דלא ניידי וגם בזה הצליח. „ומעז יצא מתוק“, זאת אומרת, שמהעסקים הוא נעשה גם לעסקן ציבורי ונבחר להיות יושב ראש ועד החינוך

של הקהילה הגדולה של דיטרויט, עיר הידועה כמרכז תוצרת מכוניות „פורד". לבסוף החליט לואי למד „שעשה" די דולרים, ושכדאי לו לתת קצת מהונו גם לסופרים היהודים והעברים.

כששמעתי את הסיפור הזה החלטתי לבוא מיד בקשר אתו. עוד באותו ערב התקשרתי עם דיטרויט בטלפון ישר לביתו אבל ללא הצלחה. אני מצלצל ואין קול ואין עונה. כך עברו ימים אחדים — אין איש בבית. אחרי ימים אחדים של צלצולים לביתו של לואי למד בדיטרויט נזדמנתי לבית רעים ומישהו מהנוכחים אמר, כי הפרס של למד ניתן לאיזה סופר אידי בניו־יורק. כששמעתי את הדבר, סחתי לנוכחים את כל הסיפור על אלעזר מלמוד, שאין אני יכול להשיגו. בעל הדירה אמר, שהוא יתקשר עם המרכזיה של העיר דיטרויט ויוכל להגיד לי פשר הדבר. הוא צילצל וענו לו שמר למד ואשתו נמצאים עכשו בפלורידה שלשם הם נוסעים תמיד לכמה חודשים בימות החורף, וגם כתובת המלון בו הם מתאכסנים ניתנה לו. החלטתי לכתוב להם, וכעבור שלושה ימים קיבלתי מכתב „אקספרס" מחברי לשעבר ומאשתו אסתר, שהם שמחו מאד על ה„מציאה" והם עומדים מחר או מחרתיים לטוס במיוחד לסינסינאטי לראותני. והנה אני מחכה יום, יומיים, שבוע — ואין איש בא! שוב החלטתי לעזוב את כל הענין: עשיתי כל מה שצריך לעשות כדי להפגש עמם, אבל אם איני מצליח בכך, אז לא צריך. והנה כעבור שבועיים קיבלתי מהם מכתב מניו־יורק, כי קרה אסון במשפחתו: אחיו הצעיר, הנמצא תמיד שם, נפטר באופן פתאומי, והוא, למד, אינו יכול לזוז מעיר זו עד שיביא לידי חיסול של כל עסקי אחיו והוא מבקש ממני לבוא אליו לחופש חג־הפסח. החלטתי להענות לבקשתו.

כשהתחילו ימי הפסח ממשמשים ובאים התחלתי

להתכונן לדרך והגעתי לדיטרויט יום אחד לפני החג. מובן הדבר, שחברי ואשתו פגשוני בתחנה. הפגישה היתה מענינת מאד ובמשך שמונה ימים בילינו ביחד בבית, כמעט לא יצאנו החוצה. העלינו זיכרונות רבים ונעימים. הוא גם סיפר לי על עסקיו הגדולים, על עבודתו הציבורית בשדה החינוך העברי, ובבית הכנסת הגדול ועוד ועוד הרבה דברים. בשלהי חג הפסח נפרדנו, ומאז שנפרדנו לא שמעתי עליו דבר.

אמנם המקרה הזה הוא מעניין כשלעצמו, אבל אני מביא אותו כאן כדי להראות לקורא עד כמה גדולה היתה השפעת בית המדרש לחכמת ישראל שגדולי הדור, כגון „רב צעיר", ח.נ. ביאליק, ד"ר יוסף קלוזנר, ד"ר שמואל אייזנשטאט ועוד הטביעו את חותמם עליו ויצרו מין טיפוס של יהודי רוסי־מודרני שנשאר נאמן במשך כל חייו לעמו ולתרבותו מבלי הבדל לאיזה חוג השתייך ולמעמד שתפס בחברה, אם זה היה בהוראה, במסחר, בספרות, בחינוך או בפקידות אצל הקהילות היהודיות בכל אתר ואתר. בכל שטחי החיים שבהם השתתפו חניכים אלה היתה ברכה מרובה ורושם פעלם נשאר לדורות. הקסם ששרר בין ארבעת כתליו של בית אולפנא גדול זה, המשיך לפעול לאורך חייהם.

בכל מקום שבקרתי ומצאתי שם את תלמידיו, גילו הללו עמדה רוחנית איתנה בלתי מעורערת, שאת עקבותיה לא קשה לגלות עד עצם היום הזה. ידוע לי רק יוצא דופן אחד ועליו יסופר בפרק הבא.

מעשה בברית מילה

זה היה בתקופת שהותי במוסקבה, שנים אחדות אחרי שהשלמתי את לימודי בבית־המדרש הגבוה לחכמת ישראל באודיסה. בחארקוב, שהיתה אז בירת אוקראינה התקיימה אז ועידה של „צעירי ציון", ואני הייתי אחד מארבעת הצירים שנבחרו לוועידה זו ע"י סניף צ.צ. במוסקבה.

כדי לקמץ בהוצאות, היה על כל אחד מארבעת הצירים למצוא לעצמו מקום לינה. בפנקס הכיס שלי היתה רשומה הכתובת של חברי בשם קראמר, שלמד אתי בבית המדרש הגבוה לחכמת ישראל באודיסה ואחרי כן נשא לו לאשה בחורה יפת־תואר ונחמדה, יוצאת ליטא, שגרה עם הוריה בסמארה והיתה פעילה באגודת „צעירי ציון" בעיר זו.

את קראמר הכרתי כתלמיד מוכשר, שקט ובעל נימוסין. בשעתו התרחק מפעילות ציבורית ולא השתייך לשום מפלגה. בכלל, היה נזהר מפרסום שמו בעתונות וגם לא נמנה עם החולמים להיות ביום מן הימים לסופר עברי, חולשה שהיתה נפוצה באותה תקופה בקרב תלמידי ישיבת אודיסה, ואשר ביאליק וקלויזנר עודדו אותם בנדון. קראמר, שהיה ליטאי ותלמיד־חכם, היה בכל־זאת מפרסם מפעם לפעם מאמר או רשימת בקורת על ספר בירחון „השלוח" וגם אח"כ, עם הופעת „התקופה" בעריכתו של דוד פרישמן, פורסמו בה מספר מאמרים בשמו.

סגנונו של קראמר היה יפה ומלוטש וד"ר שמואל אייזנשטאט, שהיה מורה לספרות וסגנון בשתי הכיתות הראשונות בבית המדרש הגבוה, היה תמיד מציין לשבח את חיבוריו הן מבחינת תוכנם והן מבחינת סגנונם.

בראשית שנת 1923, בעת מגורי במוסקבה, הייתי מבקר מפעם לפעם אצל מורי זה לשעבר והלה דיבר כמעט בקנאה על קראמר, שמאמריו היו מופיעים אז תכופות ב„התקופה" הן בחתימת שמו האמיתי והן בשם בדוי. פעם ד"ר אייזנשטאט אפילו התבטא: „אם כי רבותינו אמרו בכל אדם מתקנא חוץ מבנו ותלמידו, אני כמעט מתחיל לקנא בקראמר תלמידי, שכולם מהללים את מאמריו". לא זכור לי כיום הכינוי הספרותי שבו השתמש אז קראמר, אבל אני זוכר שהתקשיתי אז להבין מדוע התחיל להעלים לאחרונה את שמו האמיתי והעדיף לחסות בצלו של שם בדוי. רק כשהגעתי לחארקוב לוועידה, הוחוור לי הדבר.

בבואי לחארקוב סרתי לביתו של קראמר. מצאתי בו רק את אשתו ובחיקה תינוק כבן שלושה חדשים בערך. גב' קראמר היתה מאוד מופתעת בבואי וגילתה כלפי מידה מופרזת מאוד של אדיבות, שנראתה לי מוזרה במקצת. נכון, תמיד היתה אדיבה ביותר כלפי, אבל הפעם היא כמעט „יצאה מכליה". לשאלתי איפה בעלה, היא השיבה כי הוא משתתף בישיבה חשובה ולא יחזור לפני חצות. המשכתי לשאול אם הוא ישתתף בוועידת „צעירי ציון". „אתה מתלוצץ?" — השיבה לי בשאלה. בקיצור, מפיה נודע לי, כי קראמר הינו אחד הקומוניסטים החשובים בעיר והוא מכהן כראש הג.פ.או.[34] במקום. לשמע הדברים האלה כה נדהמתי עד שכמעט התעלפתי במקום. בחדר נשתררה דומיה עמוקה. אני הסתכלתי בה וראיתי בפניה הבעה עמוקה של עצבות. לשאלתי אם משהו אינו כשורה בינה ובין בעלה, היא פרצה בבכי קורע־לב שהלך וגבר. נסיתי להרגיעה ולבקש הסבר, אך כל פעם כשהתחילה

---

34. שרותי הבטחון בימים ההם ברוסיה, ששמם יצא לשמצה.

לספר לי, פרצה ביתר שאת בהתיפחות ובבכי מר ולא יכלה להרגע.

אחרי כחצי שעה, כשנרגעה במקצת, סיפרה לי כי העניינים בינה לבין בעלה הם כשורה ובכול שוררת הרמוניה והבנה גמורה ביניהם, מחוץ לדבר אחד, והוא: הברית־מילה של בנם. בענין זה חלוקות דעותיהם, „בעלי — אמרה תוך פרץ מחודש של בכי — מסרב בכל תוקף לימול את בננו, ולא מועילות בקשות ותחנונים, ולא בכי, ואילו אני איני יכולה להשלים עם כך שבני לא יהיה נימול".

לבסוף, כשנרגעה במקצת, פנתה אלי, כשהבעה החלטית על פניה, שאני אעזור לה להכניס את בנה בבריתו של אברהם אבינו. היא רואה בבואי „אות מן השמים" וכי אסור לי לסרב לבקשתה. אני לא ראיתי שום סיבה לסרב לה וסוכם בינינו שלמחרת בבוקר, בהעדר בעלה מן הבית, אביא עמי את המוהל. נדברנו, שאני אמנע מלהפגש עם בעלה, כדי שלא לעורר את חשדו, ושבבוקר עם יציאתו את הבית, תתלה וילון ירוק על החלון, כדי שאדע כי אני יכול להופיע עם המוהל.

לפי החוק, לא היתה המילה אסורה, אבל להורי הנימול היתה צפויה סכנה, שהללו יסולקו מהמפלגה הבולשביקית... קראמר, שכוכבו דרך בשמי המפלגה, לא יכול היה, כמובן, להשלים עם אפשרות כזאת...

למחרת בבוקר הבאתי עמי את המוהל וגם כמה מחברי מבין צירי הוועידה, ובראותנו את הווילון הירוק תלוי על החלון, נכנסנו לבית ו„הברית" נעשתה כדת וכדין.

מיד לאחר הברית הסתלקנו כולנו, ואני נפרדתי מהגב' קראמר תוך הבטחה, שהיא תכתוב לי בהקדם למוסקבה על הקורות בבית עקב ברית המילה.

אחרי הוועידה חזרתי למוסקבה ולא שמעתי ממנה מספר שבועות. באחד הימים הגיעני ממנח מכתב לפי כתובתו של הד"ר אריה אברמוביץ, בן אחיו של מנדלי מוכר ספרים. במכתב סיפרה שלמחרת היום אחרי המילה השכם בבוקר, התחיל הילד לבכות ולא הירפה עד שקראמר, שאהב את הילד כנפשו, הוציאו מעריסתו ומיד נודע לו פשר הבכי. בבית פרצו צעקות ומריבות, ובכיות שנמשכו מספר שבועות. מצבו של האב היה קשה מאוד: לספר למפלגה מה שבאמת קרה לא יכול, כי הרי לא יתחשבו בתנאים שבהם נימול הילד, וגם אולי לא יאמינו לו שהדבר נעשה נגד רצונו. לבסוף החליט לשאת את „הכאב" בליבו ולשתוק. „לסבול ולשתוק".

זאת היתה סיבת שתיקתה הממושכת של אשת קראמר. אולם מיד לאחר שכל הקטטות והמריבות שככו, החליטה להודיע לי על השתלשלות העניין.

על חלקי אני במעשה זה, לא עלה אפילו על דעתו של קראמר, כי הרי לא שמע עלי במשך שנים אחדות. דבר אחד היה ברור לי, שלו היה יודע אז על השתתפותי „בחטא פלילי" זה, היתה ידו מגיעה אלי אפילו למוסקבה. מזלי גרם שלא חשד בי, ושהוא בעצמו שמר את הסוד הזה בלבו.

מה קרה לקראמר זה ומה היה בסופו, איני יודע. ייתכן שחזר בתשובה ואפילו נמצא עכשיו בישראל, וזכרו־נותי אלה, שאני מגלה אותם עתה בפומבי, מזכירים לו את המעשה שהיה במשך שנים בבחינת סוד כמוס.

הקולונל בוצ'קובסקי

פרשת חוויותי בעיר אודיסה לא נגמרה בכי טוב אם כי התחילה בכי טוב. זכרונותי על עיר נחמדה זו בשנת 1917 עטופים בעננים כבדים.

זה קרה לאחר הבחרו של קרנסקי לראש ממשלת רוסיה. הלה הוציא צו גיוס חדש של חיילים צעירים בני 17, 18, 19 כדי להתחיל בהתקפה חזקה נגד הגרמנים בכל גבולות רוסיה. אני נכללתי בגיוס זה ונשלחתי לששה שבועות אימונים בעיר אודיסה, העיר שבה גמרתי כזכור את חוק לימודי.

והנה בעוד ששנות לימודי באודיסה זכורות לי כיפות ביותר, היתה שנת 1917, שנת שרותי בצבא, אחת הקשות בימי חיי. האימונים היו קשים מדי בשבילי, כי מימי לא עסקתי בספורט ומעולם לא הורגלתי לעבודה פיזית, ולכן „השפשוף" של השבועות הראשונים בצבא היה מענה וקשה ביותר. הצעדות הארוכות ברגל, האימונים ביריות, ההתעמלות היומיומית והקימה בשעות המוקדמות ממש הרסו את בריאותי.

בגדוד שלנו היו כמעט כולם יהודים. קשה לומר אם זה נעשה במכוון מצד ראשי הצבא בסביבות אודיסה, או מפני שאודיסה והסביבה היתה מאוכלסת יהודים רבים, אולם הכול ידעו, שבין צמרת הצבא באודיסה היה קולונל אחד בשם בוצ'קובסקי, שהיה מפורסם כשונא ישראל קיצוני.

בוצ'קובסקי זה הודיע קבל עם ועדה שבכוונתו לשלוח את הגדוד החדש, המורכב ברובו מיהודים, ישר לחזית. הבלתי מאומנים דיים. התהלכה אז שמועה בקרב כל הגדודים שהקולונל בוצ'קובסקי אמר, כי הוא בכבודו

ובעצמו רוצה להיות מפקדו של הגדוד הזה המלא יהו־
דים. „רוצה אני לראות איך היהודונים יגנו על המולדת
שלהם".

לי גרם מזלי, ששלושה ימים לפני צאת הגדוד לחזית,
חליתי מחלה אנושה ונשלחתי לבית החולים, שם הייתי
כשבועיים והרופאים מצאו אותי בלתי מתאים לשרות
בצבא מחמת עייפות יתר ואפיסת הכוחות, ובעיקר בשל
רגלי שהיו מתנפחות אחרי כל צעדה צבאית.

את הגדוד ובראשו הקולונל בוצ'קובסקי העבירו
לחזית בהרי קרפאטיה ושלחו אותו מיד אל מקומות
הקרב המסוכנים ביותר. לא עברו ימים רבים והשמועות
הגיעו שזה לא היה קרב אלא שחיטה במלא מובן המלה.
רבים מהחיילים נהרגו; מספר הפצועים היה גדול מאוד,
רובם הובאו אל בתי חולים באודיסה. הסנסציה הכי גדולה
היתה, שהקולונל בוצ'קובסקי בעצמו נפצע אנושות וגם
הוא הובא ישר לאודיסה על מנת להנתח. הצורך בניתוח
היה דחוף מאוד מחשש סכנה לחייו.

באודיסה היה אז רופא יהודי, מנתח מפורסם ומומחה
גדול ושמו היה ד"ר זילברברג. אמרו עליו שאין כמוהו
בכל רחבי אוקראינה, ומשפחת בוצ'קובסקי רצתה כי הד"ר
ז. ינתח את הקולונל. אבל המנתח היהודי, לאחר שבדק
את הפצוע המפורסם ומצא כי הניתוח הוא קשה מאוד
וקרוב לוודאי שלא יצליח, סירב לעשותו.

רק לאחר הפצרות מצד עמיתיו הפרופיסורים והמש־
פחה, הסכים ד"ר ז. לנתח את בוצ'קובסקי, בתנאי ששני
מנתחים מומחים יהיו נוכחים בחדר הניתוחים. הוא נימק
את דרישותיו בכך שהוא רואה בסכנה לחיי הפצוע, גם
סכנה לו עצמו, כי במקרה של אי־הצלחה יאמרו שונאי
ישראל, שעשה זאת בכוונה וכי כיהודי לאומי התנקם
בבוצ'קובסקי על הטבח שנעשה בצעירים ושהקולונל גרם

לו בשלחו אותם לקרב מבלי שהיו מוכנים ומאומנים כל צרכם.

קיצורו של דבר, הניתוח הצליח, במשך ימים אחדים התחיל הפצוע להחלים וכעבור שבועות ספורים יצא מבית החולים בריא ושלם. הד״ר זילברברג, היה כמובן מרוצה מאוד, ושמו יצא לתהילה בכל רחבי רוסיה.

מובן מאליו שגם הקהילה היהודית שמחה מאוד על הצלחת הניתוח, לא מרוב אהבה חלילה לבוצ׳קובסקי, שמאז שובו מן המערכה קיבל את התואר גנרל, ולא רק מתוך גאוה על המנתח היהודי, ד״ר זילברברג, אלא בעיקר על שנפטרה מסכנה שהיתה צפויה ליהודים עם כשלון הניתוח ועל הלקח שעשוי היה הגנרל ללמוד מפרשה זו.

תמורות בסהיידאק

כשגמרתי את חוק לימודי בבית המדרש הגבוה לחכמת ישראל באודיסה וקיבלתי את תעודתי, נסעתי הביתה לסהיידאק, מקום שם חכתה לי עבודה בשטח החינוך. היה שם „חדר מתוקן״ בלי מורים מתאימים. מספר התלמידים היה גדול יותר מדי בשביל מורה אחד, כי בין התלמידים שנרשמו היו גם בני המושבות והעיירות הסמוכות למושבתנו, ולכן גם הזמנתי חבר נוסף, שגמר את חוק לימודיו יחד אתי.

מבחינה תרבותית התפתחה המושבה שלנו במשך הזמן והיתה מושבה לדוגמה. הנוער דיבר רוסית יפה;

היתה שם גם ספריה ובה ספרים בשלוש השפות (רוסית, עברית, אידיש). בסהיידאק היו בחורות, שסיימו בית ספר תיכון באחת מערי הסביבה והיו גם בחורים ובחורות, שחלמו על התיישבות בארץ ישראל. לדאבוני הגדול נוכחתי לדעת שבין הנוער נמצאים גם צעירים וצעירות, המתגנדרים בהתנכרותם לציונות ולועגים ל„שוביניסטים" שבין חבריהם „החולמים על איזו ארץ זרה באסיה, בשעה שעתיד מזהיר מצפה להם פה בארץ רוסיה".

חברי ואני החלטנו לעמוד בפרץ ולתקן עד כמה שאפשר את המצב. הנהגנו את השיטה הטבעית בחדר המתוקן; התלמידים המתקדמים התחילו ללמוד ספרות; בתכנית הוכנסה זמרה; אירגנו חגיגות ברוח לאומית; ערכנו הרצאות על נושאי הציונות והיהדות, ולאט לאט התחילה הרוח הלאומית החדשה נותנת את סימניה והיתה מורגשת לא רק במושבתנו, אלא גם במושבות הסמוכות. ימי חנוכה ופורים נחוגו ברוב פאר והדר וכבשו לא רק את הלבבות של הנוער אלא אף של הקשישים. הציונים המבוגרים עסקו במכירת בולים של הקרן הקימת ובהפצת הרעיון הציוני בין ציבור איכרי המושבה.

ההרצאות נתקיימו על פי רוב בבית הכנסת, בשבת אחר תפילת מנחה. בתחילה היתה התנגדות מצד האיכרים הקשישים לסידור אסיפות ציוניות בבית־הכנסת. הם ראו בזה מעין „הכנסת חולין לעזרה". אולם כאן עמד לצידנו הרב ישראל הכוהן, שהיה ציוני נאמן ונלהב. הוא הסביר לקהל, שלפי הנוהג אין גברים ונשים מתפללים ביחד באותו מקום, אולם להתאסף בבית־הכנסת, כדי לשמוע „דרשה" חילונית — אין בזה חילול הקודש ואין להתנגד לכך, בייחוד כאשר הנשים המעוניינות לשמוע את ההרצאות ואינן רוצות להיות בכפיפה אחת עם הגברים, יכולות בכל עת לעלות למעלה לעזרת הנשים ולשמוע משם.

במשך הזמן שקטו הרוחות, וכמעט כל המושבה „נכבשה" על ידי הרעיון הציוני. היו איכרים שאמרו, שלא יעמדו בדרכם של בניהם ובנותיהם, אם ירצו לעלות לארץ ישראל. המרכז הציוני הגדול שלנו היה בעיר יליסבטגראד, מקום שם התגוררו שלושה מגדולי הציונים, הלא הם: זאב טיומקין והד"ר שטיין ע"ה, ויבדל מהם לחיים נחום ורלינסקי, האיש שייסד ועמד בראש „תנובה" בישראל עד לפני כשנה. ורלינסקי עמד בראש „צעירי ציון", אירגון שאיחד למעשה את כל הנוער הציוני. מילסבטגראד היו שולחים את בני הנוער החלוצים למושבה סהיידאק, כדי שיכשירו עצמם לעבודה חקלאית. זוכר אני את הקבוצה הראשונה, שנשלחה אלינו. היו אלה צעירים, שלא

ראשוני החלוצים מסהיידאק וסביבותיה, עם עלייתם ארצה (1922) (מימין לשמאל, עומדים: צפורה פופקו, אורי נמירובסקי, ישראל זלצר, פרידה וולינסקה, השחקן אמיתי, שושנה אמיתי. יושבים: אסתר מורדכוביץ, עליזה זלצר, משה זלצר, זלמן קלמפרט, יצחק ברנוב, בשורה הקדמית — חנה גמבוים, מלכה אורמן).

היה להם כל מושג בעבודת האדמה, בייחוד לקו בכך הבנות; הן באו בבגדי „יום טוב" שלהם, בשמלות הקלות והלבנות, בנעליהן בעלות העקבים הגבוהים ובכפפות הצבעוניות על ידיהן, כדי להגן בהן על ידיהן העדינות בשעת העבודה. מובן, שהבגדים והשמלות נקרעו אחרי יום העבודה הראשון בשדה; הכפפות התפוצצו, הנעליים בלו מרוב הליכה; חלק מהחלוצים חלו, כי היו הימים ימי קציר חמים מאוד וכמה מה„פועלים" האלה מעולם לא ראו כפר, כי לא יצאו את עירם מיום היוולדם. לבסוף היה עלינו, בני סהיידאק, לשכור עגלה מיוחדת (על חשבוננו אנו) ולשלח את כל הקבוצה „החלוצית" הביתה.

●

בשנת 1914 כשפרצה המלחמה העולמית הראשונה נחלקה, כידוע, הציונות העולמית לשני מחנות: מנהיגים וציונים רבים היו בעד אוריינטציה גרמנית, כלומר התפללו בעד ניצחון הגרמנים, בהסתמכם על הצהרתו המפורשת של המלך הגרמני, וילהלם השני, בבית הכנסת הגדול בוורשה — שאם גרמניה ובנות בריתה ינצחו, תיווסד מדינה יהודית בארץ ישראל. מצד שני היו ציונים, שעמדו לצידן של אנגליה ורוסיה ושל בנות בריתן, ובכל ליבם התפללו בעד ניצחונה של אנגליה.

בינתיים גדלו והתעצמו רדיפות היהודים ברוסיה מיום ליום. הקהילות היהודיות בליטא, בפולין ובפלכים אחרים ליד הגבול הגרמני גורשו ברובן המכריע ונעקרו ממקומותיהן, בהם היו היהודים מושרשים במשך דורות רבים; הקהילות היהודיות נחרבו כליל. הצרות, הטילטולים והתלאות נתרבו, וגל של פליטים הציף את הקהילות היהודיות באוקראינה, במרכז רוסיה, בחבל הוולגה והגיעו עד לערי סיביר המזרחית. החבלים והערים שמעולם לא דרכה שם רגל יהודית ראו בפעם הראשונה קהילות יהודיות כשהן

נוסדות, מתבססות וצומחות כמו פיטריות אחרי הגשם. כושר הסתגלות של העם היהודי, למוד גירושים ונדודים, עמד לו גם בשעת משבר ואסון זה. כמו זיקית המחליפה את צבעיה בהתאם לתנאי הסביבה, כדי למצוא מגן ומחסה מהרס ואבדון, כך גם ניצלו היהודים הפליטים את תנאי החיים החדשים והצליחו לבנות בתי כנסת, בתי ספר, מוסדות ששמו תריס מפני הפורענות וההתבוללות. גם הג'וינט האמריקאי לא טמן ידו בצלחת והזרים לקהילות החדשות והצעירות מיליוני דולרים כדי להושיט עזרה ותמיכה לאחיהם, וכתוצאה מכך צמחו בהרבה מקומות קהילות פורחות ומתפתחות במהירות הבזק.

אמנם, המשטרה הרוסית הצארית היתה סובלנית מאוד ביחס לבניין הקהילות היהודיות במקומות פזוריהן, אולם מה שנוגע לציונות, הרי היא היתה לא פחות אסורה

קבוצת חלוצים מסהיידאק וסביבתה ברומניה בדרכם לארץ-ישראל

מאשר בימים שלפני המלחמה, ובמקרים רבים אף החמיר המצב עד כדי כך, שרבים מאלה שנמצאו אשמים בעוון הציונות, נענשו חמורות ומשפחותיהם נרדפו עד צוואר.

במושבה שלנו לא היתה הסתדרות ציונית מאורגנת, אם כי מספר קטן של הנוער השתייך לתנועה הציונית. בין המעטים שהיו קשורים באופן רשמי לציונות היינו אנחנו, חברי המורה שמואל צרקוביץ ואני. והנה קרה מקרה, שבאי־כח גרעיני תנועת הנוער הדמוקרטי בשם „צעירי ציון", תנועה שהיתה עדיין בחיתוליה ולא היתה לה תוכנית מגובשת, נקראו לוועידה (בלתי לגלית, כמובן) בעיר קרמנצ'וג. אני וחברי שמואל צרקוביץ נסענו ל„ייצג" את סהיידאק. בדרך חלה חברי צרקוביץ וחזר הביתה, ואילו אני המשכתי בדרכי ונכללתי ברשימת הצירים. למחרת פתיחת הועידה, התחילה המשטרה לעקוב אחרינו ומצאה אותנו באמצע הוויכוחים הסוערים. היה זה מזלי, שישבתי על יד הדלת האחורית שבאולם הקטן, ומיד כשראיתי שאין שוטר עומד ליד דלת זו, חמקתי ויצאתי מן האולם באין רואה ובאין מפריע. אולם הצרה היתה ששמי וכתובתי נמצאו, כנאמר, ברשימת המשתתפים שנפלה לידי המשטרה. חברי כולם נאסרו ורק אני ועוד שני חברים, שאיחרו לבוא אל ישיבת הבוקר ונשארו בחוץ, ניצלנו ויד המשטרה לא השיגה אותנו. מספר החברים שנאסרו היה עשרים ושניים.

מה קרה להם — איני יודע עד היום, כי היו אלה צעירים — ביניהם שלוש צעירות — שלא הכרתי אותם לפני הוועידה וגם לא הכרתי איש ממשפחותיהם. היו שאמרו, שנשלחו לסיביר, אולם אם השמועות היו מבוססות לא ידעתי. אני נשארתי עוד כמה ימים בעיר קרמנצ'וג, כדי לקבל איזו שהיא ידיעה מן הבית. ואמנם, כעבור יומיים נתקבל מברק לבית וולודרסקי, קרובים רחוקים מצד אבי,

ששם התאכסנתי, ובו היה כתוב, ה„דודה פולי ביקרה אצלנו והצטערה שלא מצאה אותך, וייתכן שעוד תבוא לראותך לכשתשוב". הבינותי מיד את כל הענין: המלה „פולי" היא המשטרה שברוסית משמעותה „פוליציה", ותוכן המברק היה מובן וברור, ומשמעותו היתה שעלי להיזהר מלבוא הביתה, כי המשטרה תבוא שוב לחפשני. הסתובבתי, אם כן, בקרמנצ'וג כשבועיים והחלטתי לחזור לסהיידאק בחשאי.

חזרתי הביתה, והתאכסנתי בבית שכננו, בני זלצר, ושם התקיימה גם מועצה משפחתית והוחלט שעלי לעזוב את רוסיה ולנסוע לארץ ישראל דרך המזרח הרחוק. התהלכו אז שמועות בקרב הנוער, כי אפשר להגיע לחוץ לארץ רק דרך יפאן, לאמור: צריך לנסוע ברכבת דרך סיביר עד הגבול, ומשם לא קשה לעבור באופן בלתי ליגלי את הגבול לחרבין, העיר שהיו בה הרבה יהודים רוסים, ושאינה עוד בגבולות רוסיה. ומחרבין — כל העולם פתוח, ואפשר היה לנסוע לכל מדינה ולכל עיר.

צר היה לי לעזוב את מושבתי היקרה, ובעיקר את ה„חדר המתוקן", הנהדר והמוצלח, שטפחתיו ויריתיו במסירות כל כך כנה, ואת תלמידי, שנתחבבו עלי בזמן שהותי שם. הרגשתי שאני משאיר משפחה כל כך אהובה ומלוכדת, ומי יודע מתי אראה אותם. הנחמה היחידה שלי היתה, שחברי שמואל צרקוביץ, שידעתי, כי רוח אלוקים בו ושגם הוא, בהיותו באודיסה הושפע כמוני מהאוירה הלאומית הצרופה, נשאר במושבה. אכן, ברירה אחרת מזו, שמשפחתי ואנוכי החלטנו עליה לא היתה, כי נוכחותי במושבה סיכנה לא רק אותי ואת בני משפחתי אלא גם יהודים רבים אחרים, שמצאו בה מקלט ומחסה בשנות המלחמה.

כעבור ימים מעטים הייתי בדרך למחוז חפצי. הנסיעה

היתה ארוכה ומעייפת. הרכבת התנהלה לאיטה. עברנו ערים ונהרות, גשרים ויערות אין קץ. הנסיעה ארכה שבועות אחדים עד שהגענו לימת בייקאל. לפעמים עמדנו בתחנת רכבת כמה ימים בשל חוסר פחם, הדלק היחידי בו השתמשו קטרי הרכבת ברוסיה.

באמצע הדרך בין אירקוטסק לבייקל, נכנס לרכבת מבקר כרטיסי הנסיעה וביקש ממני להראות לו את כרטיסי לשם ביקורת. התחלתי למשש בכל כיסי ונוכחתי לדעת שאין לי כרטיס, אין כסף, אין מסמכים — אין כלום. גנבו ממני הכייסים כל מה שהיה לי, ורק המזודה עם חפצי נשארה. המבקר היה איש הגון, כפי הנראה, וראה מתוך הכרת פני שאמת בפי, ולא צעק ולא כעס עלי, אלא הוריד אותי בתחנה הקרובה. שם מכרתי חלק מבגדי ולבני שהיו שם יקרי מציאות בזמן המלחמה, והחלטתי לנסוע בדרך חזרה לעיר אירקוטסק, ששמעתי עליה עוד בהיותי בבית, כי זו הפכה להיות מרכז יהודי עם מספרם הגדל והולך של פליטים יהודים שהגיעו לשם.

עם יהודי אירקוטסק

מעטים הם בני הנוער שלנו, לבד מאלה שגיאוגרפיה היא מקצועם המיוחד, שיש להם ידיעה פחות או יותר יסודית על סיביר בכלל ועל העיר אירקוטסק בפרט, שהפכה להיות מרכז יהודי חשוב במשך חמישים—שישים השנים האחרונות. המילים סיביר, אירקוטסק וכדומה היו תמיד מטילים עלי אימה ופחד לא רק משום שסיביר היתה ידועה כארץ גזירה לפושעים, אלא גם מחמת

אקלימה הקשה ואוכלוסייתה הדלילה. ציירתי לי את חבל ארץ זה כמדבר אין־סופי אחד גדול ולבן, שאין בכוחו של אדם להתגורר בו. בעיני היתה סיביר ארץ, שאנשים נשל־חים לשם כדי לענותם ולדכאם ועל־ידי כך לקרב את קיצם ותו־לא. ידענו שבארץ רחבת ידיים זו הקור מגיע עד לחמישים מעלות מתחת לאפס ושהיא משתרעת מהרי אורל עד לים היפאני בכיוון ממערב למזרח, ומן הים הצפוני עד לסין והודו דרומה, ושאין בן אדם שיסכים מרצונו החופשי לגור בה.

לכן, עצם החלטתי להשתמש באירקוטסק בתור תחנת ביניים בדרכי לחרבין היתה בה משום העזה והיא נבעה מתוך העניין שהיה לי בעיר אירקוטסק. ברצוני היה לדעת ולהכיר יהודים שהתיישבו שם מרצונם הטוב ועם זאת פחדתי מפני האפשרות להשאר בה זמן ממושך מעל לזה שנדרש להשתכר סכום הכסף הנחוץ כדי שאוכל להמשיך בדרכי לחרבין, ומשם להגיע לארץ ישראל.

בבואי לאירקוטסק, הוברר לי שם דברים מעניינים מאד, כמעט מרתקים, על תולדותיהן והתפתחותן של קהילות ישראל בארץ מיסתורית זו מפי ההיסטוריון הרב ביילין, ומתוך החומר שקבלתי ממנו על נושא זה.

כשהגעתי לאירקוטסק התחלתי ראשית כל לחפש אחרי יהודים. לקחתי את מטלטלי בידי והלכתי ישר מתחנת הרכבת אל הרחוב הראשי, ששם הייתי בטוח — אמצא יהודים, כי הרי לא יתכן שתהיינה חנויות ועסקים בעיר בלי שיהודים יהיו בעליהם, וכן היה. בעברי ברחוב הראשי ראיתי מספר שלטים שעליהם התנוססו שמות יהודיים, כגון: זליקוביץ, אברמסון, שלייפר, חייט וכיוצא באלה. מהחנוונים היהודים נודע לי שיש להם ליהודים בית כנסת גדול ונהדר, יש להם רב המשמש כרועה הרוחני של הקהילה, יש להם שוחט וכו'.

נזכרתי שעוד בהיותי באודיסה נזדמן לי לקרוא עיתון בשם „המודיע", שעורכו היה הרב המפורסם עקיבא רבינוביץ, הדבר של תנועת „אגודת ישראל". הרב רבינוביץ נמנה תחילה עם חסידי הד"ר הרצל והיה פעיל בתנועה הציונית אבל פרש לאחר מכן, כשנודע לו כי התנועה הציונית היא תנועה חילונית ו„אפיקורסית" ושהוא כרב אורתודוקסי קיצוני לא יוכל לדור עם הציונים בכפיפה אחת. יש אומרים שהיה כאן ענין אישי ולא אידיאולוגי. בכל אופן, „המודיע" היה אנטי־ציוני קיצוני ומעט סופריו וכתביו היה מופיע מפעם בפעם מאמר, או כתבה ספוגי־רעל והאשמות חמורות נגד הציונות בחתימת „שמש דמתא אירקוטסק".

רבים מקוראי עתון זה, וגם אני בתוכם, חשבו שזהו שם בדוי, שאין בסיביר שמש כזה, ושהמאמרים נכתבו על־ידי העורך בכבודו ובעצמו, אבל כשבאתי לאירקוטסק, והתוודעתי לכמה מפקידי הקהילה, נודע לי, שבאמת קיים בן אדם כזה ושהוא הוא כותב את המאמרים האנטי־ציוניים והוא גם השמש של בית הכנסת וגם השוחט. נפגשתי אתו ולתמהוני מצאתי שהוא איש הגון מאוד ומוכן בכל עת ובכל שעה לעזור לכל יהודי בלי הבדל מבלי להתייחס להשקפת עולמו של הנזקק או להשתייכותו לתנועה זו או אחרת. האיש גם לא היה בעל זקן ופאות ארוכות שציציותיו מיטלטלות לכל צד. צורתו ופניו היו כשל אדם מתקדם. לפני עמד אדם מודרני, שזקנו שחור, קטנטן, והמשקפים שעל חוטמו הוסיפו לו מראה של משכיל.

על הרב ביילין ידעתי מכבר ממאמריו שקראתי בעתון „ווסחוד", בקובץ ההיסטורי־יהודי „יעוורעייסקאיא סטארינה" (עתיקות ישראל), שהעורך שלו היה ההיסטוריון המפורסם דובנוב. מאמריו של הרב ביילין בקובצו

של דובנוב היו מעניינים ומלאי תוכן. הרב ביילין גם היה ידוע לקורא היהודי ממאמריו המקוריים על הפולקלור היהודי. הוא היה בין ראשוני חוקרי הפולקלור בספרותנו והקדים את אנסקי, את עלזט־אבידע ואחרים. הרב ביילין היה גם ממעריציהם של גדולי ישראל באודיסה, וכשנודע לו במקרה שאני תלמיד הישיבה האודסאית מיסודו של „רב צעיר" קירבני בלי שום היסוס, והרבנית הזמינתני להיות אורחם בלילות שבת, שעה שכל המשפחה, כולל בתם הנשואה וחתנם, היו מבלים בשיחות מעניינות.

הרב ביילין השיג בשבילי שיעורים פרטיים, שהעסיקו אותי משעה 2—3 אחר הצהרים עד שעה מאוחרת בלילה. אלה היו שיעורים לבניהם ולבנותיהם של עשירי הקהילה היהודית בעיר. הרב סידר בשבילי גם איכסון אצל זוג קשיש. הזקן היה משיירי חיילי הצבא הניקולאיבי, שירת בצבא הרוסי 25 שנים ובגמר זמן שרותו בצבא לא היה לו ענין לשוב לאוקראינה משם לוקח, מאחר שהוריו מתו בינתיים, כפי הנראה מרוב צער, על הילקח מהם בנם הקטן. הזוג הקשיש לא רצה לקחת ממני דמי אכסניה, כי חשבו להם זאת לזכות מיוחדת. הם שמחו שזימן להם הקב"ה „מלומד" יהודי לגור אתם בכפיפה אחת. אני, מצידי, לא הסכמתי לנצל אותם מבלי לשלם מאומה בעד טיפולם, אבל לבסוף השתווינו שאלמד אותו תורה ודיני ישראל ומנהגיו חינם אין כסף, ויצא, כמו שאומרים הבריות, גם הזאב שבע וגם הכבשה שלמה.

באירקוטסק עשיתי כמה חדשים ולא ביטלתי את זמני. נוכחתי לדעת שאפילו בעיר הקרה ביותר אפשר להם לבני אדם לחיות בנוחות, שאפילו הקור והשלג הלבן המסנוור עיניים, והערים והיערות המכוסים שלג עולמים, יש בהם יופי וחן מיוחד שלא ישוו להם מראות טבע וארצות יפה־נוף אחרות של אירופה.

ברשותו של הרב ביילין קראתי הרבה מכתביו ומונו־
גרפיות שלו על גידולן והתפתחותן של הקהילות היהודיות
בסיביר, הארץ שרבים לא יכלו לתאר לעצמם שקיימות
שם בכלל קהילות יהודיות. בין החומר שקראתי היו גם
הרבה מסמכים שהרב היה מקבל במשרדי המושלים הרו־
סים, שהתייחסו אליו בכל הכבוד, כיאה לאיש מכובד
ומלומד.

בהמשך שהייתי באירקוטסק נוכחתי גם לדעת שהיתה
זו טעות מצידי לחשוב, כי בסיביר נשארו לגור רק פושעים
שהוגלו לשם כעונש על פשעיהם, או חיילי הצבא הניקו־
לייבי שאיבדו את הקשר עם משפחותיהם. בקרב אוכלו־
סייתה של סיביר היה גם מספר די גדול של אנשים שבאו
לגור בה מרצונם הטוב על־מנת לשפר את מצבם הכלכלי.
עדות לכך מצאתי בהעתק של מסמך פיקנטי שנשלח לסיביר
בשנת 1827. „בתור יוצא מן הכלל מהחוק האוסר ליהודים
לגור מחוץ לתחום המושב, מרשים אנו מטעם המלך
לקבל לבתי החרושת הממלכתיים (כפי הנראה מדובר על
בתי החרושת לי״ש) את הסוחרים היהודיים מעיר אורשה
שבפלך מוהילוב, האחים דוידוב, בתנאי שהם יחתמו על
חוזה, שלא ינסו להשפיע על הרוסים הגרים בסיביר לשנות
את אמונתם ולקרבם ליהדות !״.

בשנת 1897, שנת הספירה של אוכלוסיית סיביר,
היו בעיר אירקוטסק 163 אלף תושבים וביניהם 4114
יהודים — מספר יחסי די גבוה. כעשר שנים קודם לכן
נמצאו רשומים בפינקסי העיריה 55 יהודים בעלי נכסי דלא
נידי, כגון בתי מגורים, דבר שהיה אסור בהחלט ליהו־
דים. השגת רשיון פורמלי לבנות לעצמם בית כנסת ליהודי
אירקוטסק ארכה עשר שנים בערך. אמנם למעשה היה
קיים קודם־לכן בית כנסת בעיר, אבל האישור הפורמלי
לקיומו, נתקבל רק, כאמור, לאחר עשר שנות שתדלנות.

לפי שקיבלתי מהרב ביילין, התחילו לבוא יהודים לסיביר עוד במאה השמונה עשרה. מספר לא גדול מהם היה בין הפושעים שנגלו לשם ועבדו כפועלים בבתי החרושת. היו גם יהודים שבאו מרצונם בכונה לפתח שם את המסחר והתעשיה והם גם קיבלו פספורטים סיבירים מיוחדים כדי להבדילם משאר היהודים באוקראינה ובפולין. כמעט כולם היו רווקים כי נבצר מהם בגזירת החוק לשאת נשים ולגדל משפחות. כמה יהודים כאלה פנו לשלטונות ובקשו שירשו להם להביא לעצמם נשים ממקומות אחרים או אף מארצות אחרות למטרת נישואים. ובשנת 1817 הביע את דעתו המנכ"ל במשרד הדתות לטובת היהודים וצידד בבקשתם, והעיד עליהם כי הם אזרחים טובים. גם עדותו של הגנרל גוברנטור, שחתם על הבקשה ואמר שהיהודים אוהבי עבודה הם, סייעה לענין. התשובה מגבוה באה לאחר זמן בזו הלשון: „אנו מרשים ליהודים לקנות מארצות אחרות או לשאת נשים ממוצא הקלמיקים (שהן בנות עובדי אלילים שאינן משתייכות לאמונה הנוצרית), לגייר אותן ולשאת אותן לנשים".

מגבוה עקבו בהקפדה אחרי היהודים והתעניינו בהתעסקותם ובאופן חייהם, אם מתנהגים כיאות או לא, ואם ראויים הם להנחות כלשהן מהממשלה.

בשנת 1825 נתקבל מכתב במוסדות השלטון המקומיים באירקוטסק ובו היה כתוב במפורש שבמקומות „הגבוהים" בבירה הובעה הדרישה שמושלי המקומות בסיביר יחקרו בדיקנות ובזהירות את טיבם של היהודים אצלם, ואם הם אלמנט מועיל. מתוך מסמכים אלה מסתבר, כי יחסו של המשטר הצאריסטי אל התישבותם של היהודים בסיביר היה מלא היסוסים ותמיד נע בין טוב לרע ובין חיוב לשלילה, מעין פסיחה על שני הסעיפים. מצד אחד אסור היה לבעלים ללכת אחרי נשותיהם הגולות,

כדי לא להגדיל חלילה את מספר היהודים בארץ ומצד שני היו זמנים (בשנת 1836) שנתקבל רשיון „מגבוה" להקצות שטחי אדמה להתישבות חקלאית יהודית בפלכי טובולסק ואומסק. זה היה בערך באותה תקופה, בה התחילה ההתישבות היהודית ברוסיה וייסוד מושבות במלורוסיה, אולם כבר לאחר זמן קצר הכתיב ניקולאי הראשון בכבודו ובעצמו פקודה בזו הלשון: „אני מצווה להפסיק מיד את הגירת היהודים והתישבותם בסיביר".

יש לשער, כי פה ושם הצליחו משפחות יהודים להבקיע להם דרך לסיביר על ידי מתנת־יד וטובות הנאה שונות שהעניקו היהודים למושלים במקום, אבל בדרך כלל קשה היה להם להתישב שם וזוהי הסיבה שהאוכלוסיה היהודית בסיביר היתה קטנה ומצומצמת עד ראשית מלחמת העולם הראשונה, כשגל הפליטים מפולין, ליטא ובילורוסיה מצא בה מקום מנוחה, כך שבאותו פרק זמן בו אני שהיתי באירקוטסק מצאתי בה קהילה די עשירה ופורחת, וכן היה הדבר באומסק, בטומסק ובשורה של ערים אחרות.

מאז עלו הקומוניסטים לשלטון ברוסיה גדל מספר היהודים בסיביר, כשם שגדל מספרם של בני העמים האחרים, וכמאמר הבריות: ההיסטוריה חוזרת על עצמה — גם אצל הקומוניסטים ההגירה לסיביר היא לרוב מאונס ולא מרצון. מיליוני התושבים, הגרים שם עכשו, הגיעו לרוב מתוך הכרח ומתוך חישובים פוליטיים. האינטרסים הלאומיים מכתיבים לברית המועצות את הצורך לישב שם אנשים, לבנות תעשיה גדולה ורשת ענפה של מסילות ברזל. עיקרו של דבר — נמצאים שם כיום יהודים רבים, וביניהם לבטח גם כאלה החולמים על עליה והתישבות בישראל — והכול, כפי הנראה, לקיים מה שנאמר בישעיהו פרק מ"ג: „אל תירא כי אתך אני, ממזרח אביא

זרעך וממערב אקבצך. אומר לצפון, תני, ולתימן, אל תכלאי, הביאי בני מרחוק ובנותי מקצה הארץ".

●

כעבור מספר חדשים לשהייתי באירקוטסק, קיבלתי מכתבים מן הבית, שהמשטרה הפסיקה את החיפושים אחרי ואם איני יכול לעבור בנקל את הגבול ליפאן, מוטב שאשוב הביתה. באותה תקופה חלה הרעה במצבה של רוסיה; כסאו של „ירום הודו" הצאר התחיל להתערער, משטרו התחיל להתקרב לקיצו.

במשך חדשי שהייתי באירקוטסק עלה בידי לצבור סכום כסף ניכר ומאחר שלא יכולתי לעבור את הגבול ליפאן, החלטתי לחזור לרוסיה.

בדרכי חזרה הביתה חליתי ברכבת ליד סמארה, נאלצתי לרדת מן הרכבת ולהיכנס לבית חולים בעיר זו. כעבור שבועות אחדים החלמתי ויכולתי להמשיך בדרכי, אולם העיר והקהילה היהודית הגדולה בתוכה, מצאו חן בעיני והעיקר — קסמה לי ההזדמנות להמשיך בלימודי באוניברסיטה גדולה ומפורסמת, שהועברה בראשית המלחמה מפטרבורג לסמארה, ואני החלטתי להכנס לאוניברסיטה זו למחלקת האגרונומיה ולכוון את הקריירה העתידה שלי בארץ ישראל למקצוע החקלאות.

פרק סמארה

העיר סמארה, שהשלטון הסובייטי הסב את שמה לקויבישב, היתה עד שנות השמונים של המאה הקודמת כמעט בלתי ידועה ברחבי רוסיה. רק בשנת 1873 עם

הפתח קו הרכבת האוריינבורגי, ובייחוד עם בניית מסילת הברזל בין טאשקנט לסיביר, התחילה העיר להתפתח ולהתקדם בצעדי און. תוך זמן קצר היתה לעיר הפלך ולמרכז המסחר והתעשיה, עד שהפכה לאחת הערים המרכזיות על גדות הוולגה. בשנת 1875 היו שם כשלושים משפחות יהודיות. ראשי המשפחות היו ברובם בעלי מלאכה זעירים. לפי ספירת האוכלוסיה שנעשתה בשנת 1897 כבר מנתה העיר וסביבותיה 1380 יהודים, לעומת האוכלוסיה הכללית בת 90 אלף נפש.

לפי פנקס הקהילה המקומית ולפי מקורות אחרים נבנה בסמארה בית־כנסת קטן בשנת 1880. בית־כנסת זה הוכר רשמית על ידי הממשלה הצאריסטית רק אחרי 15 שנה. בשנת 1895 הוכרה הקהילה היהודית בסמארה רשמית על ידי השלטונות.

עם גידולה של העיר, גדלה גם הקהילה היהודית, עד שהורגש צורך בבניית בית־כנסת נוסף. במשך הזמן גם בית־כנסת זה לא הספיק, כך שבשנת 1908 נבנה שם בית־כנסת גדול ומפואר, שהכיל למעלה מאלף מקומות. בעיר נפתח גם בית־ספר יהודי גדול מטעם „חברת מפיצי השכלה".

עם פרוץ המלחמה העולמית הראשונה התיישבו בסמארה הרבה יהודים מפולין, ליטא, פולסיה ועוד. יהודים אלה גורשו על ידי ממשלת הצאר בהמוניהם ממקומות מגוריהם, שבהם היו מושרשים במשך דורות רבים. קהילות גדולות ופורחות נהרסו עד היסוד, ויהודים רבים הגרו לרוסיה המרכזית והקימו שם קהילות חדשות, שמנו לעתים רבבות חברים ועשרות מוסדות שונים.

סמארה נמנתה עם אחת הערים האלה, אולם מעלה נוספת היתה לעיר סמארה: בראשית המלחמה העולמית הראשונה הועברה אליה האוניברסיטה המפורסמת מעיר

הבירה פטרבורג (ששינתה לימים את שמה לפטרוגרד ואחר מכן ללנינגראד), שמשכה לסמארה הרבה סטודנטים מקרוב ומרחוק וביניהם גם סטודנטים יהודים במספר לא מבוטל.

עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה עמדו בראש הקהילה היהודית בסמארה בחירי ותיקי היהודים בעיר. הללו, למרות שהיו לרוב רחוקים מהיהדות מבחינה רוחנית, כשם שהקהילה כולה היתה רחוקה ממרכזי היהדות מבחינה גאוגרפית — גילו נאמנות רבה לאחיהם ומסירות למוסדות הקהילה בהקדישם את מרבית זמנם לענייני הציבור. גם לפני המלחמה העולמית הראשונה היתה הקהילה היהודית בסמארה עשירה במוסדות ציבוריים יהודיים. בתי־הספר, ה„חדרים", אגודות צדקה וכיוצא כאלה היו ממש „מתפלשים" בכסף. משולח מישיבות ליטא או פולין, שנקלע לסמארה, לא היה צריך לכתת את רגליו כדי לאסוף את מספר הרובלים שציפה לקבלם. די היה שיפנה לראשי הקהילה, או לאחד מחשובי העיר, והללו היו „מסדירים" את הענין על־ידי צאתם לרחוב הראשי למספר חנויות יהודיות ותוך זמן קצר היו אוספים סכום הגון בשביל השליח ומוסרים אותו לידיו. כך היה גם בעניני צדקה אחרים.

בימים ההם, בזמן מלחמת העולם הראשונה, היו באים לעיר אורחים רבים — מהם שפניהם היו לעיר חארבין שבמנג'וריה או לארצות אחרות שמעבר לגבול — שנשארו באמצע הדרך בלי פרוטה. כל אלה זכו לתמיכה נדיבה מצד יהודי סמארה. שמותיהן של הקהילות היהודיות בסמארה, פנזה, טולה, סיזרן ועוד, יצא לתהילה בקרב היהודים המגורשים ממקומות מגוריהם. בצאתם לדרך היו לוקחים בחשבון שאם יחסר להם כסף, יקבלו את החסר בקהילות היהודיות שבערים אלו.

אף־על־פי שבקרב יהודי סמארה היתה לויאליות כנה כלפי עמם, לא היו ביניהם ציונים, עד שהופיעו אנשי ליטא ופולין והתנחלו שם. היהודים ילידי העיר היו ברובם מתבוללים; לא ידעו אידיש ועל אחת כמה וכמה שלא ידעו עברית מלבד הקריאה בקושי ב„סידור".

זרם היהודים המגורשים לשם מפולין בזמן המלחמה הראשונה, תרם הרבה כמובן להתעוררות הרגש הלאומי אצל היהודים ההם שמקס נורדאו היה קורא להם „אויד־אונד בויד־יודן"[35]. רובם הגדול של העומדים בראש ועדי הציבור השונים בסמארה היהודית היו משכבות האמידים והעשירים. עובדה זאת לא הפריעה להם להתאחד עם חברי „הבונד" נגד הציונים. בייחוד כשהמדובר היה בעניני חינוך. כפי הנראה היה הרעיון הלאומי כבד מנשוא בשבילם וקשה לעיכול...

עמדתם העוינת והגלויה נגד הציונות, ליכדה את המחנה הציוני הלאומי למאמץ יתר בטיפוח ובהפצת האידיאלים הלאומיים ולמלחמת תנופה נגד כת המתבוללים. אני נמניתי, כמובן, עם הנוער הציוני הפעיל, ובתקופת לימודי באוניברסיטה המקומית הצלחתי לארגן קבוצה ציונית בקרב הסטודנטים היהודים וביניהם גם את ד"ר אריה אברמוביץ, בן אחיו של מנדלי מוכר ספרים, שכעבור שנים התישב בארץ ישראל, עמד בראש בית החולים „הדסה" בתל־אביב ומילא תפקיד חשוב בממשלה בשטח הרפואה במשך עשרות בשנים. בין הסטודנטים הציונים היה גם חברי ליברמן, שלמדנו יחד אגרונומיה ובתום לימודיו התישב בארץ, בה הוא נמצא גם עכשיו ומשרת במשרד החקלאות הממשלתי כמומחה למטעים וגם הדפיס מאמרים מדעיים רבים במקצועו.

---

35. „יהודי־כרס" ו„יהודי־בדיעבד", כלומר עשירים ומתבוללים

רבים מחברי הקבוצה הזאת נסחפו בזרם הציוני־פועלי ונשארו נאמנים לתנועה זו עד היום. ארגנו גם שעורי ערב לעברית, הרצאות, נשפים ועוד. נוסד גם ועד עירוני של ציונים, בו היו מיוצגים כל הזרמים וכך עלה בידינו למשוך לתוך שורות הציונים רבים מצעירי היהודים ילידי העיר וביניהם גם את בניהם של יריבינו וגם בנים של קנטוניסטים[36], שהתישבו בעיר זו לפני שנים רבות לאחר שגמרו את שרותם בצבא הרוסי במשך 25 שנה.

ועה"פ של הנוער הציוני בסמארה.

בדרך כלל ניתן לומר שהמצב החברתי בקהילה היהודית בסמארה היה טוב. למרות הויכוחים שחיו פורצים כפעם בפעם בוועדים השונים בין הקבוצות והזרמים השונים במוסדות הקהילתיים, התנהלו החיים הציבוריים על מי מנוחות ואף עמדו על רמה ציבורית־מוסרית די גבוהה.

מצב זה נמשך עד מהפכת אוקטובר. עם בוא הקומו־

36. קנטוניסטים הם יהודים, שנלקחו לשרת בצבא הצארי בגיל הילדות.

ניסטים לעיר נהפכה הקערה על פיה. הפחד האישי מפני העתיד, מעשי התעתועים של „הערב־רב" מכלל הנספחים אל הבולשביקים, עשתה שמות בקהילה. רכושם ונכסיהם של המנהיגים היהודים נשדדו ונבוזו, קופת הקהילה נתרוקנה והתחילה הבריחה מהוועדים והמוסדות הציבוריים. בתוך המחנה הציוני בכלל ותנועות הנוער בפרט התחוללו שמות. כל אחד התחבא בפינתו והתחיל לחפש דרך להמשך קיומו. רבים הסתפחו למפלגה השלטת הרוסית — בניגוד להכרתם הלאומית — כדי לבנות לעצמם קריירה, שתבטיח את קיומם ותקדם את עלייתם החברתית. זאת היתה תופעה כללית בקרב כל שכבות העם. השלהבת נפלה גם בארזים וגם באזובי הקיר. אולם היו גם רבים בקרב שורות הנוער הציוני, שנשארו נאמנים לתנועתם והיו מוכנים להלחם בעד ה„אני מאמין" שלהם עד הסוף המר.

כמשקל נגדי לציונות נוסדה בסמארה ה„יבסקציה", שעיקר תפקידה ועיסוקה היה רדיפות הציונים. חבריה היו כמעט רובם ככולם יוצאי ה„בונד", שהשליכו מאחורי גבם את מאווי ליבם ואמונתם מכבר.

אחד מהללו היה בונדאי לשעבר בשם זריצקי, שנתמנה כקומיסר עליון על כל המוסדות הקהילתיים בעיר.

רק ימים מספר לפני השתלטותם של הבולשביקים על העיר, הוא שימש כיו"ר ה„בונד" המקומי וכראש דברו. עם הגיעו לשלטון הוא נעשה „קתולי יותר מאפיפיור" כדי לכסות על עברו ולטשטש עד כמה שאפשר את עקבות פעולותיו מלפנים.

כדי להמחיש את המצב ששרר באותה תקופה בחיים היהודיים־ציבוריים בסמארה, מן הראוי לספר כאן על ההתנגשות הראשונה שהיתה לי עמו.

זריצקי זה היה הולך לבתיהם של הציונים הפרוגר־סיביים ומדבר על לבם שיסתפחו לתנועה הבולשביסטית. הוא היה מציע להם כל מיני משרות בעיריה, בממשלה ובממשל האזורי, פשוט היה מתנהג כאדם העושה בתוך שלו. אם מישהו מחברינו היה אקדמאי, היה זריצקי ממנה אותו כמרצה באוניברסיטה. רבים נתפתו ועזבו את התנועה הציונית. ייתכן שמצויים ביניהם כאלה שחזרו בתשובה ואפילו עלו לארץ, אני עדיין לא נתקלתי באף אחד מהם.

באחד הימים קיבלתי הזמנה מה„חבר" זריצקי להשתתף בישיבת המורים האידישאים שנועדה לדון בהנהגת כתיב אחיד באידיש בכל בתי־הספר היהודיים, הואיל והכתיב הקיים הוא בבחינת „הפקר" וכל מורה מאיית מילים ככל העולה על רוחו. הבעיה העיקרית היא איות המילים העבריות שמספרן כל כך רב ב„מאמע לשון".

דרך אגב, איות המילים העבריות בשפה האידית היתה תמיד כצנינים בעיניהם של הבונדאים והאידישיס־טים, עוד טרם כניסתם של היבסקים לתוך חיי היהודים. גרמו לכך: א) הבורות של הללו בעברית, כי כידוע אין זו שפה קלה ביותר. ב) השנאה הלוהטת לשפה העברית כ„שפת המיוחסים" כביכול.

החלטתי לא להענות להזמנתו של זריצקי ולא הופעתי לישיבה. למחרת בבוקר כשעדיין הייתי במיטתי, שמעתי נקישות בדלת. קמתי, פתחתי את הדלת והנה לתמהוני הגדול ראיתי כי ה„חבר" זריצקי עומר לפני. בקשתיו להכנס ולשבת, ואחרי שלבשתי את חלוק־הבית התפניתי אליו, ובינינו התחילה השיחה דלקמן:

הוא: „מה שלומך"

„טוב, תודה" — עניתי.

„ואני חשבתי שהינך חולה. אחרת, איך יתכן שאתה,

חבר לזר, מנהל בית־הספר היהודי הגדול ביותר בעיר, לא תבוא לישיבה כה חשובה ז"

„הרי רואה אתה שזה יתכן. הנני בריא. הייתי גם פנוי אמש ובכל זאת לא באתי."

„כלומר, שלא באת במתכוון. במלים אחרות, אתה עושה לי סבוטז'ה."

„אין לי כל כוונה לעשות סבוטז'ה למישהו, פשוט לא קיבלתי על עצמי להיות בלשן בשפת אידיש. זה גם לא מתיישב עם תכנית הלימודים של בית־הספר שאני עומד בראשו."

„מדוע הינך סבור שזה לא מתיישב ז"

„משום שמטרת בית־הספר הזה היא לחנך את תלמידיו ברוח הלאומית."

„אתה מדבר כבן־אדם שאינו יודע מה שהתהווה כאן במולדתנו הרוסית בזמן האחרון."

„אני סבור, שאני כן יודע, אלא שאינני מסכים עם עקרונותיך."

„אם כן, מדוע אינך מתפטר ז"

„אני מוכן להתפטר בזה הרגע..."

„טוב. אם כן, בוא מיד אל משרדי עם מכתב הפיטורין שלך והענין נגמר."

מיד הרגשתי שדבר מה לא פשוט ומסוכן צפוי לי, ולכן אמרתי לו, שמחר בשעה עשר אבוא אליו עם מכתב הפיטורין.

כשעזב זריצקי את ביתי התלבשתי מהר וכחץ מקשת מהרתי אל אחדים מחברי. נועדנו יחד וסיפרתי להם את כל הסיפור. כולנו כאחד החלטנו שעלי קודם כל להעלם מדירתי. מיד עזבתי את מקום מגורי ומצאתי לי מקום שינה ואכסון בו חייתי בהסתר מעיני השלטון.

בינתיים הוזמן זריצקי למספר חדשים למוסקבה

ל„יבסקציה", ולציוני סמארה הוקל. נשמנו לרווחה ואני אפילו המשכתי בלימודי באוניברסיטה.

הנוער, שנשאר נאמן לציוניות, ניצל את העדרו הממושך של זריצקי מהעיר והמשיך בפעילותו הציונית. אמנם רבים מבני הנוער הזה כבר נעלמו מן האופק ונכנסו לתנועת הנוער הקומוניסטי, אבל הם לא היו חדורי שנאה לציונות, ובעת העדרו של זריצקי מהעיר, לא נמצא ביניהם איש, שימלא את מקומו בעבודה המלוכלכת של רדיפת הציונים, ו„האיספולקום" של העיר (ועד הפועל של המפלגה הקומוניסטית) היה עסוק בעניינים אחרים, יותר חשובים מאלה, שבהם עסק זריצקי.

אגב, ראוי כאן להזכיר, שראש ה„איספולקום" היה יהודי ושמו היה קויבישב (Kuibishev), זה היה שם בדוי. את שמו האמיתי לא ידענו. מה שידענו עליו היה, שהנו עתונאי מוצלח, ושמוצאו ממשפחה יהודית אדוקה, ובבחרותו למד גם בישיבות ליטא. קויבישב היה ידוע כאיש ישר, רודף צדק ומסור לתנועה הבולשביסטית בכל ליבו ונפשו. הוא נתחבב על כל שכבות העיר, ולאות הכרה והערכה על עבודתו הנאמנה לטובת העיר, החליטו ב„חלונות הגבוהים" במפלגה במוסקבה להחליף את שם העיר סמארה בשם „קויבישב" ובשם זה נקראת העיר עד היום. עובדה זו ראויה לציון, כי רבים הם השמות החדשים שהוחלפו במשך 50 השנים האחרונות ברוסיה, אבל שם זה לא הוחלף למרות הזעזועים הפוליטיים והחיכוחים האישיים במפלגה. פרט מענין: אשתו של קויבישב היתה חברה ב„צעירי ציון" ונשארה מסורה ונאמנה לתנועה מבלי שבעלה ידע על כך.

עם יציאתו של זריצקי מהעיר החלטנו לנצל את העדרו ולקומם את הריסות התנועה הציונית של הנוער על ידי ארגון ועידה של ערי הוולגה וסביבותיה. בועידה

Ասիական սեզոնի-հանդեսի ակումբցիները Եգիպտոսում 1918 թ. Աջից ձախս են առաջին հոգին Ա. Ժամկոչյանը

הזאת השתתפה גם, בלי ידיעות בעלה כמובן, אשת יו"ר ה„איספולקום" קויבישב, כפי שאפשר לראותה בתמונה שלפנינו. המשתתפים חשבו את הוועידה למוצלחת מאוד, אבל לאמיתו של דבר היה זה צעד מסוכן ונאיבי כאחד, הצלחתה היתה בבחינת „שומר פתאים ה'". הסכנה היתה צפויה לא רק לנו ולמשפחותינו, אלא גילויה ע"י השלטונות עלול היה לסתום כליל את הגולל על העבודה הציונית המאורגנת, פרט אולי לקיום חוגים קטנים בני ארבעה—חמישה איש המתכנסים בבתים פרטיים.

אף־על־פי־כן הותירה בנו ועידה זו את רישומיה לשנים רבות.

כעבור חודשים אחדים חזר זריצקי ממוסקבה והמשיך לעסוק בציד „הבוגדים" במהפכה. משנודע לנו שכמה מהציונים כבר כלואים, מיד הבנתי שעלי להסתלק מיד מהעיר. נסעתי למספר חדשים הביתה לסהיידאק עד יעבור זעם.

ואמנם כעבור חדשים ספורים נקרא זריצקי שוב למוסקבה ואני ניצלתי את ההזדמנות וחזרתי לסמארה.

היו כמה טעמים לשובי, ובעיקר משום שבסמארה חיכתה לי חברתי חנה, שעמה התהלכתי מזה כשנתיים והיה מנוי וגמור עמנו להתחתן בהזדמנות הראשונה.

חנה היתה בת למשפחה יהודית בסמארה בשם זמל. האב, ראש המשפחה, היה רופא ידוע בעיר והיה גם מרצה באוניברסיטה במקצוע הגינקולוגיה. הוא עצמו היה יליד ליטא בן העיירה טאוריג (Taurogen), עיירת מולדתו של יו"ר הכנסת ברקת. אשתו של ד"ר זמל — זינטה, היתה יהודיה בת עשירים מגרמניה. היו להם שלושה ילדים: שתי בנות ובן, וחנה היתה הצעירה בבנות. ד"ר זמל בעצמו היה יהודי מסורתי וגם ציוני, אבל בהיותו עסוק למעלה ראש, נשאר הפיקוח על חינוך הילדים בידי אשתו,

שהיתה רחוקה מהיהדות בכלל ומהציונות בפרט, אם כי היתה במובן מסויים דתית.

זמן קצר אחרי שובי לסמארה התקיימה חתונתי עם חנה ואני חזרתי ללימודי ולפעילותי הציונית. אולם זמן רב לא ניתן לנו לישב בשלווה. מכת הבצורת פקדה אז את גלילות רוסיה המרכזית ואת חבל הוולגה ובאותו חורף התפשטה מחלת הטיפוס שהפילה חללים לרבבות. מחלה זו הדביקה גם את אביה של חנה, ד"ר זמל, וגרמה למותו. עם מות האב נשארה משפחתה ללא תומך ומשען.

בני משפחת זמל חזרו לליטא בזכות היותם אזרחי ליטא, ואילו לי ולחנה לא היתה זכות זו. החלטנו איפוא לנסוע לסהיידאק למשפחתי, כדי להנצל בינתיים מצפרני הרעב, ושם לתכנן את צעדינו לקראת העתיד.

מאורעות הדמים בסהיידאק

בבואי לסהיידק אחרי העדרי משם במשך שלוש שנים מצאתי את מושבתי היקרה לוטה ענני אבל, דכאון ועצב.

כמעט כל הנוער נהרג במאורעות הדמים, שלא היו כמותם בכל רחבי רוסיה. לא היה בחור במושבה מבן עשרים עד עשרים וחמש, שלא נהרג. לא היתה משפחה שלא נגעה בה הרעה, במישרין או בעקיפין. הדבר קרה בשל אי־הבנה ואני מוסר אותו כאן לפי סיפורו של תלמידי

אברהם תורן מכפר ויתקין בספר „חקלאים יהודים בערבות רוסיה" בעריכת צבי לבנה־ליברמן.

הדבר קרה בראשית שלטון הבולשביקים. שעה שהמשטר לא היכה עדיין שורשים ולא התבסס במקומות רבים ובייחוד בכפרי אוקראינה. כנופיות של מרצחים ושודדים, מהן מתומכי רוסיה החדשה, הבולשביסטית, ומהן ממתנגדיה באותה תקופה, השתוללו בסביבה והיו מתנפלות על הקולוניות היהודיות ועשו בהן שמות: גונבים, רוצחים, שודדים ועושים כל מיני תעלולים עם נשים, שאין להעלותם על הנייר.

כנופיות הפורעים, שרצחו מאות אלפי יהודים ברחבי אוקראינה והחריבו קהילות שלמות, לא העיזו לפרוץ למושבתנו, הודות להגנה, שאורגנה, הודרכה וצוידה בנשק על־ידי בן המושבה, אליעזר זלצר, בעידודה ושיתופה של אשתו הנחמדה שושנה. אליעזר זלצר זה היה צעיר אמיץ־לב ומנוסה בתכסיסי מלחמה, אשר הצליח, כאמור, לשמור על שלום מושבתנו מפני הפורעים.

אליעזר זלצר היה בן לאחת המשפחות הענפות והמכובדות במושבה, שהיתה ידועה בחריצותה ובידיעותיה המרובות בחקלאות.

והנה רצה הגורל והרצח ההמוני של הנוער היהודי האמיץ במושבתנו, בוצע דווקא על־ידי פלוגת הצבא האדום. הדבר אירע, כאמור, בשל אי־הבנה פאטאלית.

פלוגת הצבא האדום שעברה סמוך למושבה, פרקה את נשקם של שניים מחברי ההגנה. בעיני אליעזר זלצר נחשדה פלוגה זו כאחת הכנופיות הפורעות, וכדי לעצור בעדה מלהכנס למושבה, ציווה לירות לעברה. יריות אלה אף־על־פי שלא פגעו באיש, עוררו את זעמו של מפקד הפלוגה, והוא נתן פקודה לפרוץ לתוך המושבה ולנקום בתושביה. במשך שעות ספורות הספיקו לרצוח 40 איש,

ביניהם גם את מפקד ההגנה של המושבה, וכמובן שלא מנעו עצמם מלשדוד, להרוס ולהחריב את המושבה, בימי שהותם בה.

אמי, גם היא עונתה והוכתה על־ידי הרוצחים, כיוון שהסתירה את אחותי הצעירה צפורה, שאותה באו לקחת כדי להתעלל בה, וספגה תחתיה את מנת היסורים שהיתה מזומנת לבתה. הדבר קרה בהיותי עוד בסמארה, אולם לי לא נודע על מאורע דמים זה עד אשר הגעתי לסהיידק, כי אמי הזהירה את כל המשפחה לא לכתוב לי על כך כדי לא להדריך את מנוחתי וכדי למנוע ממני את הצער הכרוך בכך, ורק כשבאתי הביתה נתגלתה לפני הטרגדיה הנוראה הזאת.

מכת הבצורת

דבר נוסף הקדיר את שמינו עם הגיענו לסהיידק. מיד נתברר לנו כי בואנו למושבה היה בבחינת „מן הפחת אל הפח". ברחנו מהבצורת שבסביבות חבל הוולגה ונכנסו לתוך כפן ורעב חמורים יותר וקשים יותר מאלה שפקדו אז את נובורוסיה. היתה זאת פורענות, שלא ידעו המושבות והכפרים מזה דורות. רק בחלקה הצפוני והמערבי של אוקראינה היה המצב טוב במקצת. מה שראו עינינו במושבה לא ניתן לתאור.

אנשים הוציאו מבתיהם תמונות, שטיחים, כלי בית והציעום תמורת פרוסת לחם — ואין. עד היום כשאני עוצם את עיני ונזכר במראות הרעב של האיכרים מהימים ההם תאחזני פלצות. אמנם, לחלק ניכר למדי מהחקלאים

היהודים, היה די כסף ודי תבואה וקמח למשך כל ימות השנה וגם למעלה מזה. אלה לא התעלמו, כמובן, מעניי המושבה, אבל, „אין הקומץ משביע את הארי". בעלי המזל האלה לא יכלו למלא את מחסורם של כל הרעבים. הממשלה הבולשביסטית היתה חסרת אונים בשטח זה ולא יכלה להושיט עזרה כלשהי לאזרחי רוסיה, כי הרעב הגיע עד למוסקבה, קייב, ולערים ראשיות אחרות.

למזלנו, הביאה אשתי עמה הרבה שמלות, בגדים, לבנים וכלי בית שונים, שהשאירו לה בני משפחתה ערב צאתם לליטא. את החפצים, השמלות והבגדים האלה ארזנו בתיבה גדולה ושני אחי — אלי ושלמה, נסעו עמה לפלך קמנץ־פודולסק, אשר לפי השמועות שהגיעו אלינו, היה משופע בעודף של תבואה.

שני אחי הצליחו להמיר את החפצים היפים שהבאנו מסמארה בלחם, דוחן, שמן, שומשום ועוד, וחזרו הביתה מצויידים באוכל וכסף. עתה יכולנו גם אנו לתרום את חלקנו למשפחות הנצרכות. אולם, כאמור, עזרת בני המושבה לאחיהם הנצרכים לא הספיקה כדי למלאות את מחסורם. המצב הגיע לידי כך שרבים מחקלאי סהיידק החליטו לנטוש את המושבה ולחפש להם מקור מחיה במקום אחר.

באותם הימים הגיעה שמועה אל המושבה, כי בעיר המחוז יליזבטגרד פתח הג'וינט האמריקאי סניף, המושיט עזרה ליהודי המקום, לא רק בכסף אלא גם בדברי אוכל ובגדים וכי נתארגן שם ועד מתנדבים לחלוקת המצרכים. לשמע הידיעה החלטתי לנסוע לעיר המחוז ולבקש ממשרד הג'וינט שישלחו אדם מיוחד למושבות הסביבה לשם הכרת מצבם הקשה של בניה ומציאת דרך לעזור להם. חשתי שאני חב למושבתי את המעשה הזה, שהיה בלתי רגיל ונועז באותם הימים.

לעיר יליזבטגרד אפשר היה להגיע ממושבתנו ברכבת, או בעגלה רתומה לסוסים. ובשני אלה היתה כרוכה סכנה מרובה. הרכבות היו אז מלאות עד אפס מקום וספק אם אפשר היה בכלל להשיג מקום בתוכן. לעתים קרובות היתה הרכבת מתעכבת באמצע הדרך מחוסר דלק, והנוסעים היו מגיעים למחוז חפצם באיחור של שבועות. מאידך גיסא, היתה הנסיעה בעגלה יותר קצרה אך מלאה סכנות וחתחתים, כי הדרך שרצה גזלנים ורוצחים אוקראינים שלא יכלו לסלוח ל„ממשלת היהודים", שהחרימה את מלאי תבואתם בשביל הערים. על אף כל אלה, החלטתי לנסוע בעגלה. למזלי עברה הדרך ללא תקלות והגעתי ליליזבטגרד בשלום.

במשרד הג'וינט ביליזבטגרד קבלני מנהל הסניף, מר ליפסון, בסבר פנים יפות, ומיד לאחר ששטחתי לפניו את בקשתי, קרא לישיבת חירום את חבריו הפקידים הבכירים. בסיכומה החליטו פה אחד לשלוח אתי פקיד אחראי לשם החשת עזרה מיידית.

התיישבנו במכונית אמריקאית (זו היתה הפעם הראשונה בחיי שנסעתי במכונית), כשהפקיד חגור האקדח נוהג בה, וכעבור שעה וחצי באנו לסהיידק. קראתי מיד לאסיפה פעילי המקום ובמעמד הפקיד האמריקאי בחרו בוועד, ואני נבחרתי להיות היושב־ראש שלו. למחרת בבוקר חזר הפקיד ליליזבטגרד וכעבור יומיים הגיע טרנספורט שלם של עגלות טעונות בר, קמח ובגדים והמושבה נשמה לרווחה. עזרה זו באוכל ובחפצים נמשכה כשנתיים וחצי, עד שלא היה בה עוד צורך חיוני.

אני לכשעצמי הייתי מאושר וגאה על תרומתי בארגון העזרה שאחינו מארצות־הברית נתנו לנו (ולשאר המושבות היהודיות) ביד כה נדיבה ובשעת צרה כה גדולה.

הייתי בן־ערובה

המהפכה הקומוניסטית ברוסיה היתה, כידוע, כרוכה במלחמות־אזרחים רבות, בגנבות וגזלות, ברציחת אנשים חפים מפשע וכיוצא באלה. בעלי ההון ובעלי האחוזות וגם אנשים מהמעמד הבינוני לא השלימו עם הרעיון, שהזכויות המיוחדות, שהעניק להם המשטר הצארי, הלכו, אינם ולא ישובו עוד. רגש הנקמה נגד המהפכנים והנלווים להם בער בליבם, והם השתמשו בכל הזדמנות להפרע מאלה שהיו קשורים ישירות או בעקיפין עם המשטר, שגזל מהם את האפשרות לחיות את חייהם כמקודם.

גם הקומוניסטים לא טמנו ידם בצלחת והשיבו למתנגדיהם באותו המטבע. ההבדל ביניהם היה בכך, ששרידי מעמד הרכושנים עבדו בהחבא ובסתר, בעיקר בלילות, בעוד שהבולשביקים היו עושים את מעשיהם גם ביום וגם בלילה, גם בגלוי וגם בסתר, תוך שימוש בסיסמת קיום החוק ו„הצלת המהפכה". מעשי הזוועה של אותה תקופה התרחשו גם במרכזי היישוב הגדולים וגם בערי השדה והיו שכיחים ביותר בכפרים ששם תנאי הטבע והסביבה הכפרית הקלו על חמס והרג.

שונה היה המצב במושבות היהודיות. במשך הדורות למדו היהודים להתפלל לשלומה של מלכות, תהיה אשר תהיה. הם בעצמם היו קרבנות הפוגרומים ובוודאי שלא נתחנכו על ברכי החמס והרצח. הם גם היו רחוקים מלהשתייך לשכבת בעלי ההון, כי חלקות האדמה שקיבלו מאבותיהם בירושה היו קטנות ופירנסו את בעליהן רק בצמצום. גם בקרב מנהיגי המפלגה השולטת היתה תחושה שהיהודים שסבלו כה הרבה מהמשטר הקודם, אינם יכולים בשום פנים להשתייך לאותו מחנה השואף להשיב

את הימים הקודמים על כנס. מכאן האימון מצד המו־
שלים בחקלאי היהודי.

במושבות היהודיות, שהיו למעשה קומץ בכל ארץ רוסיה, שררו באותה תקופה מרגוע נפשי וחוסר פחד מלחץ הבולשביקים, וברובן המכריע של מושבות אלו, פרט למקרים נדירים מאוד, אפילו לא היה קיים גרעין בולשביסטי.

והנה קרה אצלנו מקרה יוצא דופן הראוי לציון. כידוע, הדיחו הבולשביקים עם הגיעם לשלטון את ועדי הכפרים הקיימים ומינו במקומם פקידים מהמפלגה הש־לטת, ובמקומות שלא ניתן היה לעשות זאת היו שולחים קומיסרים, מפקחים ושוטרים ממקומות אחרים, בהם היה עודף במועמדים מסוג זה. דבר דומה קרה גם אצלנו בסהיידאק: אל מושבתנו הגיע „על פי צו מגבוה" קומיסר צעיר, יהודי, בשם פבלוצקי כדי לפקח על העניי־נים במושבתנו, ובכפרים האוקראיניים הסמוכים.

הבחור היה כבן עשרים וחמש, יליד העיר יליסבט־גרד, בן למשפחה עניה, קטן־קומה, לא תואר ולא הדר לו, ומחוסר נסיון כל-שהוא בענינים אדמיניסטרטיביים. כאמור, היה מעין מפקח ומשגיח על הענינים; שלא תת־ארגן חס ושלום באיזור קונטר־רבולוציה ושתושביו לא יתנו יד לאלה העויינים את הממשלה במוסקבה.

כשבועיים אחרי בואו של פבלוצקי למושבתנו, נתבש־רו באחד הבקרים תושביה כי „הילד איננו". פבלוצקי נעלם ועקבותיו לא נודעו. לשמע הידיעה העיבו עלטה ופחד את שמי סהיידאק ולב אנשיה ניבא להם שאסון גדול מתקרב ובא. הפקידים ואנשי המיליציה מהסביבה ומהמחוז התחילו בחיפושים יסודיים במושבה ובכפרי הסביבה. הם חיפשו בבתים, במרתפים ובכל פינה, אך לא מצאו את הנעלם. כעבור ימים אחדים כשיצא בן מושבתנו

לראות בקמתו בשדה, חש בריח רקבון מבחיל. החקלאי חזר מיד למושבה, ישר אלי וסיפר לי על הענין. מדוע בא דווקא אלי לא אדע עד היום, אך שמעתי את סיפורו, לקחתי אתי מיד „חברה" של כמה בחורים, ומשהגענו למקום, מצאנו את גופתו של פבלוצקי שרועה על האדמה, מקוטעת איברים, כשמעיו שפוכים. המראה היה כה איום שאחד מהחבורה שלנו התעלף. בשובנו אל המושבה, התקשרתי מיד עם משרד האדמיניסטרציה הגלילית והודעתי להם על המעשה המזעזע והמתועב.

ללא חקירות יתרות היה ברור, שהאיש נרצח באורח אכזרי. מעשה זה הרגיז מאוד את הוועד הבולשביסטי הגלילי והוא החליט לקחת עשרה בני ערובה מתוך הקהילה „הציונית" תוך איום שאם לא נמסור להם את הציונים שהרגו את חברם — אחת דתם של בני הערובה למות. אני הייתי בין „הנבחרים" הראשונים והשאר היו סתם בעלי־בתים מזוקנים, אנשים מבוגרים תמימים, שלא הבינו בכלל את פירושו של המושג „בן־ערובה" — אנשים שבקושי ידעו לבטא את המלה בולשביק ועל אחת כמה וכמה שלא ידעו את ההבדל בין איש מפלגה לבין אדם אחר.

את כולנו לקחו בחתף מבלי לתת לנו אפשרות להפרד ממשפחותינו. הושיבו אותנו בעגלה והובילונו אל המושבה יעזר. יעזר היתה המושבה היהודית הגדולה ביותר בין המושבות בסביבתנו ובה היה משכנו של הוועד הבול־שביסטי הגלילי. בהגיענו למקום הורידו אותנו לתוך מרתף, סגרו אותנו על מנעול ובריח והלכו להם. „והבור ריק ואין מים". במרתף אמנם לא היו נחשים, אבל פשפ־שים, תיקנים, שרצים ועכברים היו בו בשפע רב.

עברו כבר למעלה מחמישים שנה מאז „נקברנו חיים" בשוחה מחניקה זו, אולם בהזכרי בכך זלעפה

תאחזני ורגש עילפון משתלט עלי. מסיבה זו אני גם מקצו בסיפור מחריד זה. לחם או מזון אחר לא הגישו לנו ואפילו מים לשבור את צמאוננו מנעו מאתנו. בשתים־עשרה וחצי בלילה פתחו את הבור והוציאו אותנו אחד אחד לחקירות. בחקירותיהם חזרו ודרשו, שנודה ונאמר את האמת מי מאתנו רצח את פבלוצקי, ולחצו עלינו שנאמר להם מדוע ולמה הרגנו בן אדם חף מפשע. כשלא היתה תשובה בפינו על כך — גידפו אותנו, הרעישו עול־מות, איימו באקדחים והרביצו בנו מכות רצח.

כמובן שהמעשים הנוראים שעשו בנו לא הועילו להם. על אף העינויים לא יכולנו לומר אלא את האמת, שאיננו יודעים מאומה על הרצח הזה. אחרי מספר ימים של עינויים נוראים בלי הפסקה ובלי הפוגה, נפתחה ביום אחד אחר־הצהרים דלת המרתף ונאמר לנו לצאת לחופשי ולשוב הביתה.

בפתח המרתף חיכתה לנו אשתי והיא סיפרה לנו על „נס" שחרורנו. כשהגיעה ה„בשורה" על מאסרנו לאזני אשתי ואמי ושאר בני משפחתנו, הללו כמעט מתו מרוב פחד ודאגה על הצפוי לי ולאנשים אשר אתי ואשתי החלי־טה, שעליה ללכת ללא דיחוי למושבה יעזר, כדי לשכנע את הוועד הגלילי שגם בעלה וגם שאר בני־הערובה חפים מפשע. אמצעי תחבורה לא היו לה והיא הלכה לבדה ברגל ליעזר, על אף הסכנות הצפויות.

לתמהונה הגדול קיבלו אותה אנשי הוועד בסבר פנים יפות ונתנו לה לומר את דבריה. אולם דבריה ותח־נוניה היו ללא הועיל. אנשי הוועד הגלילי עמדו על שלהם: „בעלך הוא ציוני קונטר־רבולוציונר וחייב מיתה". משרא־תה אשתי שבתחנונים לא תשיג דבר, החליטה לנסות בדרך של איומים. היא סיפרה להם — ואמת היתה בפיה — שיש לה דודנים במוסקבה, הנמנים עם הוועד

הפועל של המפלגה הקומוניסטית, והיא תמסור להם על שיטות ה„ממשל״ של הוועד הגלילי ביעזר, העומד להמית אנשים חפים מפשע, אשתי כינתה בשם קרוביה המפורסמים — מוקה וסאשה זמל, ואחד מהנוכחים אישר, שאמת בפי אשתי ושהוא שמע על שני המנהיגים האלה. העובדה שהיא קרובת משפחה של אנשים מוכרים ומכובדים אלה, השפיעה על אנשי הוועד הגלילי והם קיבלו את טענתה, שאני הנני בעלה ושמזה שנים לא הייתי ולא גרתי במושבה; שבמשך השנים האחרונים גרתי בסמארה ואיני מעורב בענייני המקום. שבכלל אין חקלאי המושבה יודעים את ההבדל בין המהפכה והיפוכה ושהם רחוקים מהתנגדות לשלטון הקיים, לכן יש לשחרר מיד את בני הערובה.

כשכילתה אשתי את דבריה, ביקשו ממנה אנשי הוועד לעזוב את חדר המועצה, ובהיותם בינם לבין עצמם, התחילו לדון בבעיה והגיעו לידי מסקנה שיש למצוא תחבולה כיצד לצאת מן המיצר. מתחת לתת־הכרתם של אנשי הוועד היה קיים הפחד, שאשתי יכולה באמת לפנות לדודניה במוסקבה, ואז הם עלולים לתת את הדין. הדיונים נמשכו שעות, כשאשתי עומדת כל הזמן בפתח חדר המועצה. לבסוף נפתחה הדלת והיא נקראה פנימה ויו״ר הוועד הודיע לה על החלטתם לשחרר מיד את בני־הערובה.

בינתיים השתררו במושבה אבל ויגון וכבר נפוצו שמועות על חיסול עשרת האסירים, כמנהג הזמן בו חיסול של בני־אדם בלי משפט היה למעשה יום־יומי. כולם חיכו לשובה של חנה אשתי כלבואו של המשיח. כמו להכעיס נתעכבה הגאולה ביעזר בגלל השיקולים החשובים של הוועד הגלילי כדת מה לעשות, כי הרי אין לשחרר את כולם בלי שהחקירה הממושכת תניב פרי כל שהוא. הם

רצו להשאיר בינתיים לכל הפחות כמה שעירים לעזאזל, מינימום שניים שלושה „קונטר־רבולוציונרים", כדי להר־אות לתושבים שאין בהריגתו של בולשביק דבר של מה־בכך, אבל אשתי עמדה על שלה, שאינה יכולה לשוב רק עם חלק מבני הערובה. „או שתשחררו את כולם או אף איש". עמדתה העקשנית והנאיבית של האשה הצעירה והחיננית השפיעה כפי הנראה, ולבסוף הסכימו לשחרר את כולם.

נקל לשער מה גדולה היתה שמחתם של אנשי סהיי־דאק כשראו מרחוק את כל חבורת האסירים, שהיו צפויים למוות בטוח, צועדים ישר אל המושבה ואשתי „הגנרלית" בראשם...

ימי מצוקה במוסקבה

אחרי הדברים האלה החלטנו, חנה ואני, שאין לנו מקום ברוסיה הסובייטית. לא די בצרות הכרוכות בעבו־דתי הציונית, המסכנת אותי ואת משפחתי, עלי עוד להסתכן בשל עניינים כמו פרשת פבלוצקי, אשר במצב השורר ברוסיה צפויים לאדם כל שעה. התחלנו איפוא לטכס עצה כיצד לצאת מכאן. פנינו באורח רשמי במכתב למוסקבה למוסד המטפל בענייני הגירה, וכשעברו שבו־עות אחדים ולא נענינו, החלטנו שחנה תיסע למוסקבה לבקש את עזרתו של דודנה מוקי זמל, שהיה חבר המרכז של המפלגה הקומוניסטית.

בפגישתה עמו, אמר הדודן לחנה, שעליה לבקש רשיון־יציאה לעצמה בלבד, משום שכנתינת ליטא היא זכאית, בהתאם לחוזה שנחתם בין מדינת ליטא לרוסיה הסובייטית, לרשיון־יציאה. אולם ביחס אלי, יהיה צורך לחפש אחרי מוצא אחר, כי במקרה שגם אני אכלל בבקשת היציאה, ייתכן שכל הפניה תידחה.

בינתיים התחילו להגיע מכתבים תכופים מאמה של חנה, שעלינו לבוא ללא דיחוי, הואיל וכל המשפחה עומדת להגר לדרום־אפריקה. באחד ממכתביה כתבה חותנתי, שאחיה בדרום־אפריזה קנה שם חווה גדולה במיוחד בשבילי, במטרה שאשמש בה כמנהל ואגרונום. החלטנו איפוא שחנה לבדה תיסע תחילה ואני אבוא אחר כך, ואם לא תהיה לי כל אפשרות לצאת באורח ליגאלי, אזי עלי יהיה לצאת את רוסיה בדרך בלתי ליגאלית.

חותנתי כתבה, שאחיה שלח למעני סכום כסף, שיש בו כדי לכסות את הוצאות נסיעתי לדרום־אפריקה וגם סכום נוסף, שאוכל להיעזר בו ב„גניבת" הגבול. לפיכך לא היה טעם בדחיות נוספות ולא סיבה לפקפוקים יתי־רים. יצאנו איפוא שנינו למוסקבה, תוך החלטה, שחנה תיסע לליטא ואני אשאר במוסקבה ואחכה לגאולה...

במוסקבה התאכסנו אצל דודנה השלישי של חנה. שמו היה סאשה זמל. הוא היה היחידי בין שלושת האחים שהתנגד לקומוניזם ונמנה עם חברי התנועה הסוציאליסטית המנשביסטית. אצל סאשה זה היתה דירה מרווחת באחד הרחובות הראשיים במוסקבה. איך הגיע לדירת־פאר זו לא ידענו, אבל שיערנו שזו באה לו בזכות שני אחיו הגדולים שהיו בולשביקים מובהקים ונמנו עם שורת הצמרת.

כעבור ימים אחדים אחרי בואנו למוסקבה יצאו חנה ברכבת ישר לריגה וממנה לממל, שנלקחה אחרי המלחמה מגרמניה וסופחה לליטא.

יחסו הבלתי־מנומס וחסר־האדיבות של „דודני" הבי־אני לכך, שעזבתי את דירתו והלכתי לחפש את חברי מסמארה. בפנקסי היו רשומות כתובותיהם של חברים־סטודנטים, שלמדו בבירה, וביניהם היה חברי אריה אברמוביץ, בן אחיו של הסופר מנדלי מו"ס. הוא בא למוסקבה שבועות אחדים לפני וידע על חדר לשכירה בשביל שניים, ומכיוון שמצבו הכספי לא איפשר לו לגור לבדו בחדר, נעניתי להצעתו להיות שותפו לחדר עד שיגיע זמני לצאת מרוסיה.

בינתיים הגיעו אלי מכתבים מאמי מסהיידאק, שה־משטרה ואנשי ג.פ.או. התחילו לגלות בי עניין ומטרידים אותה תכופות. מדי פעם באים אליה, שואלים עלי, חוקרים אותה איפה אני ומחפשים אחרי בכל פינות הבית — בחדרים, במרתף, בעלית הגג וגם על דירות השכנים אינם פוסחים בחיפושיהם. הבינותי שאורבת לי סכנה חמורה והפסקתי, לבקשת אמי, לכתוב מכתבים הביתה.

כמובן שבכך לא נפסקו קשרי עם משפחתי — היו לי הזדמנויות למכביר להיות בקשר עמם באמצעות אנשי מושבתנו, שהיו נוסעים לעתים קרובות למוסקבה. בעיר הבירה היה אז מחסור חמור במזון. קשה היה להשיג דברי־אוכל הכרחיים, כגון לחם, תפוחי־אדמה, קמח, דוחן וכו' — מצרכים שבמשך מאות בשנים היה בהם עודף גדול ברוסיה. כמובן שהאיכרים נצלו יפה יפה את המצב והיו מביאים העירה את מצרכיהם ומוכרים אותם בכסף מלא. הרכבות היו מלאות אנשי כפר ורוכלים, שסחבו אתם שקי קמח ותבואה וצרורות ענקיים של מזון למינהו. בין מספקי המזון לא נעדרו גם אנשי מושבתנו.

הנסיעה עצמה לא עלתה לנוסעים אלה בפרוטה, כי הכל היה אז בלתי מאורגן ובמצב של תוהו־ובוהו; היו נוסעים „על חשבון הממשלה" וחוזרים הביתה ברווח נקי. היו גם כאלה שלא הסתפקו ברווח ממכירת מצרכי המזון, אלא היו קונים דברי־הלבשה משומשים בעיר, מביאים אותם הביתה ומוכרים אותם במחירי־פז לאיכרי הסביבה. „סוחרים" אלה היו לאו דוקא יהודים בלבד; היו ביניהם גם „גויים" שלמדו את סוד המסחר מאחינו בני־ישראל ואף עלו עליהם. בדרך כלל ניהל כל אחד את מסחרו לעצמו, אבל היו מקרים רבים, שהעוסקים בסחר זה, היו מתקשרים ביניהם בכעין שותפות והתחלקו ברווחים. אופן זה של מסחר היה יותר בטוח, מפני שהדרך לא היתה חסרה חתחתים וסכנות שונות.

באמצעות ה„סוחרים" או, כפי שכונו ע"י השלטון, „ספקולנטים" האלה, הייתי מקבל מכתבים ממשפחתי ומשיב עליהם. לפעמים הייתי מבקש מחברי שיכתבו לאמי בכתב ידם בשם בדוי ועם תוכן מוסווה, ולא על כתובתה של אמי, אלא על כתובתם של אנשי סהיידאק אחרים. הללו היו קורעים את המכתבים מיד לאחר שקראו אותם ומוסרים לאמי את תוכנם.

●

חיי במוסקבה היו קשים ביותר. גרתי שם מבלי להיות רשום כחוק, לפיו היו שוערי הבתים או ועדי הדיירים חייבים לרשום כל אדם הבא ללון אפילו לילה אחד באחד מחדרי הבית. לי היתה נשקפת מכך סכנה חמורה ונגרמה לי טרדה מרובה. כשהשוער או יו"ד הסובדו"ם (ועד הבית) התחילו לחשוש פן יתפסו אותי והשלטונות יגלו שהם לא רשמו אותי כחוק, אזי יעלה להם הדבר ביוקר רב. לפיכך באו אלי בתביעות והתחילו לסחוט ממני כספים. לא אחת אסרו עלי בכלל את הלינה בביתם,

באיום שייאלצו למסור אותי למשטרה. לא נותרה לי ברירה אלא להחליף את מקומות־הלינה לסירוגין — לילה אחד הייתי ישן אצל חבר זה ולמחרתו אצל אחר ובלילה השלישי שוב אצל אחר. למזלי היו לי במוסקבה חברים ומכרים רבים, כאלה ששבו אליה מסמארה וכאלה שרכשתי לי במשך תקופת שהותי בבירה.

●

על אף האיסור החמור לא נפסקה אפילו לרגע פעי־לותם הציונית של „צעירי ציון" במוסקבה. חברי התנועה היו מתאספים בחשאי במקומות שונים. אחד מהחבורה היה דב לוין, חבר מאוד מוכשר ומסור שבא מסמארה ובמוסקבה שימש כעורכו של הירחון „יברייסקי סטודנט" (הסטודנט היהודי). גם אצלו לנתי הרבה פעמים בתקופה זו. את דב לוין פגשתי כעבור שנים בנתניה, שם היה בעלו ומנהלו של בית־ספר לפקידות בשם „המומחה". זה היה בית־ספר שהצטיין בשיטות הלימוד שלו והצלחתו היתה מרובה. חברי זה, שהיה במספר שנים צעיר ממני, נפטר בשנת תרכ"ט. בעל סגולות נעלות היה האיש. יהי זכרו ברוך.

במוסקבה התעסקתי במתן שיעורים לעברית, ואף־על־פי שהאווירה לא היתה נוחה ביותר ומתוך פחד התחי־לו רבים להתנכר לקנינינו הלאומיים והרוחניים, היתה בכל זאת השפה העברית עדיין מקובלת אצל רבים מאחינו בני־ישראל. באותה תקופה לא היה יחס אנשי השלטון ה„גויים" עוין כלל וכלל לשפתנו. אדרבה, היו סימני אהדה אליה ואפילו — כפי שיסופר בפרק הבא — היה קיים תיאטרון עברי „הבימה" בחסותם של סטניסלבסקי ווכטנגוב, גאוני התיאטרון הרוסי והעולמי, ובתמיכתו הנלהבת של הקומיסר (שר) לענייני השכלה, לונאצ'רסקי ועל כך נרחיב את הדיבור בפרק הבא.

על תיאטרון „הבימה" במוסקבה

חיי בתקופת שהותי במוסקבה היו אפורים, עגומים וקשים, אם לא לדבר על חסכנות שהיו צפויות באותה תקופה לכל אדם. חיינו היו אז ממש תלויים לנו תמיד מנגד והפסוק שבספר „שופטים": „איש הישר בעיניו יעשה", מצא את ביטויו המלא בכל רחבי רוסיה. אם למישהו היה חבר, ידיד או קרוב בין חברי המפלגה הקומוניסטית, הוא יכול היה להתנקם בנקל באויבו בלי חשש של חקירות השלטון. די היה לומר על אדם שהוא הינו קונטר־רבולוציונר, ומיד היה האיש נאסר ונעלם ואין יודע לאן. העובדה שקרו דברים כאלה, הטילה פחד על כל אחד ואחד, כי הדבר עלול לקרות גם לו. נוצר מצב שהורים פחדו מבניהם, חברים נזהרו מחבריהם, ושכנים חששו משכניהם. מבלי לקחת בחשבון את פגעי המהפכה הקומוניסטית, הספיקה אווירת הפחדים המעיקה הזאת להרוס את המוסר האנושי ולשתול אי־אמון הדדי עמוק. אולם גם בלאו הכי שררו אז במוסקבה תופעות־לואי אחרות שהמאיסו עלינו את החיים. והנה בתוך האווירה המעיקה והאנדרלמוסיה של אותם הימים היה דבר אחד, שהחדיר אור לתוך חיינו האפלים. זאת היתה „הבימה" — התיאטרון העברי במוסקבה, הראשון והיחידי שנוצר דוקא במשטר הקומוניסטי.

שחקני תיאטרון „הבימה", ונחום צמח בראשם, היו חדורים מסירות ואהבה לשפת התנ"ך והציגו את מחזותיהם בשפה זו. עובדה זאת לא רק שהלהיבה רבבות יהודים ציונים וסתם יהודים, אלא גם עוררה עניין רב בקרב האינטליגנציה הרוסית במוסקבה. הרושם שעשו מחזות „הבימה" בבימוים, פיקוחם והדרכתם של ואכטאנגוב וגאון

התיאטרון, סטאניסלאבסקי, היה גדול מאוד, עד כדי כך שאנשי האינטליגנציה הרוסית היו מבקרים בהם בהמוניהם, ואם מישהו לא הספיק לעשות זאת, היה מתבייש להודות בכך. השפה העברית לא הפריעה למבקרים להבין את תוכן המחזה, כי תוכנו היה מוסבר ברוסית. בעיקר גרם לכך משחקם הנהדר של שחקני „הבימה".

בזמן ההוא היו מתכנסות בבירת רוסיה ועידות בין־לאומיות שונות ובאותה הזדמנות היו כמעט כל צירי הוועידות האלו רואים חובה לעצמם לבקר ב„הבימה" ולראות את המחזות המוצגים בשפת התנ"ך. לקבל כרטיס לתיאטרון לא היה מן הדברים הקלים, כי אולם התיאטרון הכיל רק כמאה מקומות. במה לא היתה בו, רק חלק קטן מהאולם היה מחויץ ומובדל בווילון.

הצלחת מחזות „הבימה" היתה בשבילנו הציונים, הן הצעירים והן המבוגרים, מקור השראה. היינו מתאספים בחדרינו הפרטיים וחוזרים על המונולוגים והניגונים השונים של „הדיבוק" וכל אחד ניסה לחקות את ההעוויות והתנועות של הטיפוסים והגיבורים של ההצגה הזאת או של הצגות אחרות.

אחד מחברי היה חוסך אוכל מפיו ואוסף כסף כדי ללכת לכל הפחות פעם אחת בשבוע ל„הבימה". לפעמים הדיר מעצמו שינה והיה עומד כל הלילה בתור, כדי להשיג כרטיס כניסה ל„הדיבוק", שבהצגתו ביקר כבר מספר פעמים. ערב אחד, זה היה בליל פורים, דיקלם לפנינו אותו בחור על־פה מילה במילה את כל המערכה הראשונה של המחזה.

קשה לתאר את ההרגשה שהשרישו בלבנו רגעי הבילוי הנעימים האלה. היתה לי לא אחת, הזדמנות לפגוש אנשים, אם כי מספרם התמעט מאוד, שזכרונות הרגעים הנעימים האלה עדיין חיים בלבם. נוסף לעונג הגדול,

שהעניקה לנו החזרה על המחזות השונים של „הבימה", היה קשור בכך גם רגש הנצחון שפעם בלבנו על שונאי ציון היהודים, חדורי השנאה העצמית, בקרב חברי ה־„יבסקציה" — אותו מוסד ששמו יישאר לדראון עולם ולשמצה בקורות ימי ישראל של הימים ההם.

לדאבוננו היו בין אחינו בני ישראל אנשים שהשאיפות הקרייריסטיות שלהם היו כה חזקות, שהם נאחזו בקוצו של יוד, בכל אמתלא ובכל אי בהירות, שניתן היה למצוא בחוקה החדשה של הקומוניסטים, כדי לנגח את היהדות הלאומית על כל צורותיה וגווניה. היו ביניהם גם אנשים אינטליגנטיים, אולם מעשיהם, שנבעו מתוך יחס־השנאה ליהדות ולציונות, עברו כל גבול של הגינות ונימוס.

מן הראוי לעמוד מקרוב, ולו במלים קצרות, על נסיונותיהם הרבים של אנשי ה„יבסקציה" לחתור תחת קיומה של „הבימה". כידוע היה יחסו השלילי של לנין לשאיפות הלאומית של היהודים זהה עם זה של קארל מארקס. לדעתם פתרון שאלת היהודים הוא חלק מבעית הסוציאליזם בכלל. הקומוניסטים האמינו, ומאמרים אחדים בנדון הופיעו כמה פעמים בירחון „איסקרא" מפרי עטו של לנין ובהם הובעה הדעה, כי עם העלם המשטר הקפיטליסטי תעלמנה אתו הדתות, הגזעים והלאומים. כתוצאה מכך יימחו היהודים כלאום מן העולם ויתבוללו בעמים שבקרבם הם חיים.

לנין ציטט את התיאורטיקן הסוציאליסטי קאוטסקי, שאמר כי קיום עם הוא בלתי אפשרי בלי טריטוריה והוא האמין בכל ליבו שבעית היהודים תחלוף כליל, אם היהודים ברוסיה יפסיקו לטפח את ייחודם הלאומי ויתבוללו בקרב העמים האחרים ובעיקר בקרב הרוסים. לדעת לנין זהו הפתרון היחידי לבעיתו של העם היהודי,

והקומוניסטים חייבים לתמוך בכל צעד ובכל תנועה שתוביל לסילוק ולחיסול השוני של העם היהודי. גם סטאלין היה סבור כך וגם טרוצקי, קאמינייב, זינוביב, ראדק וכמעט כל המנהיגים היהודים של המפלגה הקומוניסטית באותה תקופה. אצל המנהיגים היהודים האלה היתה זאת בבחינת דעה פרטית ואם אפילו היו מביעים אותה כפעם בפעם באורח פומבי, לא לחמו למענה. היחידים שנאבקו על חיסול העצמאות היהודית ועקירת ניצני הלאומיות היהודית, היו אנשי ה„יבסקציה": דימנטשטיין, ליטוואקוב, מרזשין ואחרים. הללו לא נרתעו אף ממעשה שפלות, ובלבד לעקור את הרעיון הלאומי היהודי משורשו.

באווירה זו פעל התיאטרון העברי „הבימה" בהנהלתו של נחום צמח. „הבימה" היתה אחת הסטודיות של הממשלה והתקיימה על חשבונה. זה היה אחד ההישגים הגדולים של נחום צמח, שהצליח לספח את הבימה אל רשת הסטודיות הרבות שנוצרו במוסקבה בשנים הראשונות של המהפכה. יצירת הסטודיות הרבות היתה מעין „טל־תחייה" בשביל האינטליגנציה המוסקבאית, שעדיין לא השכילה להשתרש בחיים החדשים. הביקורים בתיאטראות הרבים והמעולים שבעיר, הביאה אותם להתקרבות למהפכה ועוררה בהם רגשי אהדה כלפיה. הופעה של תיאטרון עברי, בשפת התנ"ך, קסמה מאוד לסופרים רוסיים רבים, ובניהם גם כאלה שהיו קרובים לחוגי הממשלה והעילית של המפלגה הקומוניסטית; הם היו גאים בכך שדוקא במדינה האתיאיסטית, הראשונה והגדולה בעולם, דוקא בה נוצר תיאטרון בשפתם הקדומה של נביאי התנ"ך.

קיומה של „הבימה" והצלחותיה הדאיגו מאוד את ליטוואקוב וחבריו. הם התחילו לחתור תחתה, באמרם

כי השפה העברית היא שפה קונטר־רבולוציונית וכי עידוד תיאטרון בשפה זו הוא נגד העקרונות הסוציאליסטיים ואינו מתיישב עם הדעות שזה מכבר הובעו על ידי קאוטסקי, מארקס, לנין ואחרים. „זהו כתם על הדגל האדום" — טענו. לפיכך צריך להפסיק את התמיכה הכספית, שהממ־שלה מעניקה ל„הבימה" ולא עוד אלא שצריך בכלל לאסור על קיומה.

חתירת ה„יבסקציה" תחת התיאטרון העברי לא הצליחה, כי ה„גויים" שבמיניסטריון להשכלה לא יכלו בשום אופן להבין כיצד יכולה שפה להיות אנטי־סוציא־ליסטית. נוכח עמדת חבריהם ה„גויים" התחילה ה„יבסק־ציה" לסגת קמעה ודרשו שהסטודיו הציונית תשנה לכל הפחות את לשונה ותתחיל לשחק באידיש, אף־על־פי שכבר התקיים אז במוסקבה תיאטרון באידיש בשם „אידישער קונסט טעאטער".

האמנית חיה'לה גרובר מספרת בספרה „צו דער גרויסער וועלט", שצערם של „נציגי" היהודים במפלגה הקומוניסטית על אי־הצלחתם לחסל את „הבימה" היה כה גדול, שהם החליטו להשתתף בוויכוח הפומבי שארגן צמח באחד האולמות הגדולים במוסקבה, בתקוה שאולי באמצעות הוויכוח הזה, בו ישתתפו גדולי ה„יבסקים" יצליחו לשכנע את „מורדי האור" בקרב אנשי העילית של המהפכה הרוסית בצדקת טענותיהם נגד „הבימה". בוויכוח זה השתתפו רבים מהסופרים והאמנים הרוסיים, כגון: מקסים גורקי, הזמר שליאפין, סטניסלבסקי, ואכטאנגוב ועוד, שהיו כולם מתומכיו של צמח. הנואם הראשי מצד „הבימה" היה הקומיסר לענייני חינוך ותרבות לונצ'רסקי בכבודו ובעצמו. אבל כל אלה לא הצליחו להשפיע על היהודי הממורמר ליטוואקוב, ואם כי לא השיג מאומה בטענותיו ויצא מן האספה אבל וחפוי ראש, המשיך בכל

זאת ב„מלחמת־הקודש" שלו להביא לידי חיסולה של „הבימה".

הסוף היה ש„הבימה" עזבה את רוסיה מרצונה היא, וכעבור שנים אחדות חוסל ליטווקוב בעצמו. „זכות" מלחמתו באחיו היהודים לא עמדה לו; הוא עצמו היה אחד מקרבנות השנאה לעם היהודי שהיתה מפעפעת בלבם של סטלין ומקורביו.

פרידה מרוסיה

בהמשך שהייתי במוסקבה הלך מצבי והחמיר. ידעתי שהשלטונות מחפשים אחרי ואם יתפסו אותי לא אחלץ מידיהם. גם מבחינה כספית היה מצבי כמעט חסר תקוה. נקל איפוא לשער את שמחתי כשבאתי באחד הימים לשאול במשרד ה„ג'וינט" אם נתקבל בשבילי כסף, והם מסרו לי מכתב מחמותי ואליו היו מצורפים עשרים רובלי זהב. בו ביום התקשרתי עם „סוכן נסיעות" בלתי לגליות והוא אמר לי שעכשו כמעט אי־אפשר להבריח אדם לחוץ לארץ מבלי שייתפס וששהברחות פסקו כליל. באין מוצא אחר התחילו יהודים רבים וביניהם ציונים להסתפח אל המפלגה הממלכתית. רק ע"י הצטרפות לקומסומול (מפלגת הנוער הקומוניסטי) אפשר היה להשיג עבודה ולהתקיים, אבל זאת לא יכולתי לעשות מטעמי מצפון. לבסוף החלטתי, שאם לא תימצא איזו שהיא חברה, שתסייע לי לצאת מגבולות רוסיה באורח אי־ליגלי, אצטרך לצאת לבדי ויעבור עלי מה.

במוסקבה נאמר לי, כי בוויטבסק, הסמוכה לגבול לטביה, אוכל להיוודע אצל היהודים המקומיים איך לעבור את הגבול. החלטתי איפוא לנסוע לוויטבסק. ארזתי את חפצי השונים שהיו בידי. את המכתבים והכתובות על גבי בד, המעידים שאני „חלוץ" וגם חבר תנועת צ.צ., את תעודותי מאוניברסיטת סמארה ומישיבת אודיסה וכן את „הסמיכה" לרבנות תפרתי בתוך כותנתי ויצאתי לדרך.

בבואי לוויטבסק, מצאתי באכסניה קשר לאנשים שקיבלו עליהם להעבירני ללטביה. הם הציגו לפני „חבר" לדרך, בן אדם מאוד פשוט מעיר טלז שבליטה, ולפנות ערב התחלנו לזוז. בבואנו לקרבת הגבול הכניסו אותנו מלווינו לביתו של איכר ושם הושיבו את שנינו בחדר חשוך על גבי תנור איכרים, כי שרר קור חזק בחוץ ושם ישבנו כמעט בלי נוע. נאמר לנו שעלינו להמתין כאן עד אחת אחרי חצות ואז יבוא האחראי על ההעברה לקחת אותנו.

מרוב עייפות נרדמנו והתעוררנו לקול רעש מבחוץ. פתאום, בדמי הליל, שמענו דפיקות חזקות בדלת וכשה־איכר, בעל הבית, פתח את הדלת, נכנסו שני חיילי הצבא האדום ואמרו שיש להם ידיעה ממקור מהימן, ששני יהודים באו אל ביתו לפנות ערב ועליהם לאסרם ולקחתם למוסקבה. בעל הדירה טען שאינו יודע על שום יהודים, וכי הוא בא הביתה מן השדה רק לפנות ערב ושאשתו שכרגע איננה בבית, תיכף תבוא והיא בוודאי תוכל לעזור להם. החיילים הרימו קול צעקה ואמרו שאין להם זמן לחכות והתחילו מיד בחיפושים. לא עברו רגעים מרובים והם מצאו אותנו שוכבים על התנור כשאנו מעמידים פני ישנים. היהודי הטלזי התחיל לגמגם ברוסית הקלושה שלו, שהוא בא לכפר בטעות, ומכיון שהיה לו קר עלה על התנור להתחמם. הוא היה הראשון שפתח לדבר, ולכן הם התחילו לחפש תחילה בכליו. כפעם בפעם אמרתי לו

ביידיש, שלא ישקר ויאמר את האמת, אבל הוא היה מעוניין להציל את כספו שהיה לו, במטבעות זהב, בעשיריות רובלים, שחלק מהם מצאו החיילים מיד לאחר מישוש יסודי והם התחילו להרביץ בו כהוגן על השקר ששיקר להם והוא עמד ובכה והתיפח שיחזירו לו את כספו. שני החיילים היו כפי הנראה מלאי שמחה על המטבעות שמצאו אצלו והפסיקו לחקור אותו.

כשגמרו אתו — הגיע תורי. אני לא מצאתי תחבולה אחרת מאשר לומר את האמת. הוצאתי את כל הכסף והמסמכים שלי על השולחן ואמרתי להם, שאני נוסע לממל העיר, בה נמצאת אשתי הליטאית וחמותי, ומכיוון שלא יכולתי לקבל רשיון יציאה, נסיתי לעבור את הגבול על דעת עצמי בלי רשיון. אין לי שום צורך בכסף ובדברים יקרי ערך והצעתי להם שיקחו את כל כספי, וישאירו לי רק רובל אחד לאוכל וסיגריות והשאר שלהם הוא. הוספתי שאני נותן להם את כספי בכל לבי, ואם אינם מאמינים לי, שאין לי יותר, הרשות בידם לבדוק את כל כלי, ולמשש בכל גופי. „גם לכם בודאי יש נשים ומשפחה — אמרתי — ואתם בוודאי תבינו את מצבי". החיילים התחילו לדבר אלי כדבר איש אל רעהו. בכל זאת, אמרו, בלי חיפוש אי־אפשר. עניתי להם שלא ימצאו אצלי שום דבר בעל ערך כל שהוא, חוץ מטבעת הקידושין מזהב וזאת, לפי הדין שלנו, אסור לתת לאחרים. הם בכל זאת חיפשו ומצאו אצלי, מלבד הטבעת, כל המסמכים. את המסמכים מיד שרפו, כולל התעודות והצלומים ואת הטבעת לקחו לעצמם.

אחרי הפצרותי הם הסכימו להשאיר לי את המכתב הכתוב על הבד הלבן מ„החלוץ" והתנועה, שהיה תפור בתוך כותנתי, ושחררוני לנפשי. עלי היה לעבור שלושה גבולות: הלטבי, הצרפתי (אחרי המלחמה הראשונה היה חלק אחר מאיזור ממל וגרמניה תפוס על ידי הצרפתים,

מפני שהגבולות לא היו יציבים עדיין) וגם הגבול הליטאי, ועדות זו בכתב על זהותי הציונית היה חשוב לי ביותר. את הבחור הטלזי לא רצו בשום פנים לשחרר ואמרו — בכל אופן כך טענו — לשלוח אותו למוסקבה. הם כעסו מפני ששיקר להם. לא הועילו לו בכיו ותחנוניו, שירשו לו להמשיך אתי, עד שאני התערבתי והפלתי תחנונים לפניהם שיתנו לו ללכת, משום שאני לא אוכל להמשיך בדרכי לבדי. לבסוף הביאו אותנו אל חופו של נהר במרחק של קילומטר, בערך, מן הבית ואמרו לנו לעבור את הנהר בשחיה, ונעלמו.

עמדנו באמצע הלילה על גדות הנהר, שהיה כבר מכוסה קרח דק כזכוכית, שלמגע קל נשבר לרסיסים. מעולם לא נמניתי על השחיינים המעולים, אבל עוד בימי נעורי בכפר מולדתי סהיידאק למדתי קצת לשחות, אולם הבחור הטלזי אמר כשהוא עומד ובוכה, שמעולם לא שחה ואנו יודע איך להתחיל.

מחוסר מוצא החלטנו למהר חזרה אל האיכר, שבביתו הסתתרנו לפני בואם של שני חיילי הצבא האדום. בהכנסנו לבית מצאנו את שני „אנשי הצבא", שלא היו עוד במדיהם, יושבים בחברת האיכר, בעל הבית, ומספר שכנים מסביב לשולחן ושותים סמוגון (יי"ש תוצרת עצמית), מתבדרים וצוחקים ושרים. כשספרנו להם את מטרת בואנו, נתן לנו בעל הבית חבל די ארוך וציוה לנו להסתלק מיד ולא לשוב עוד.

מיהרנו אל הנהר, קפצתי לתוכו ובחבל שהיה קשור למתני משכתי אחרי את הטלזי. איני זוכר אם הנהר היה עמוק אבל רחב בוודאי שלא היה. כל רחבו היה כששים מטרים. איך שהוא הצלחנו לחצותו תוך אפיסת הכוחות. הרגשתי שלו היה הנהר רחב יותר בעשרה מטרים, הייתי טובע. אכן, היה זה נס שנשארנו בחיים.

משחצינו חצי מתים את הנהר, רצנו בשארית כוחותינו אל היער שנמצא במרחק של מאתיים־שלוש מאות מטרים, להתחמם על ידי הריצה וגם כדי להסתתר בו. לא היינו לגמרי בטוחים שהננו נמצאים מעבר לגבול, כי אחרי שראינו את האיכרים מן הכפר אוכלים, שותים ושרים, הבינונו ששני החיילים בכלל לא היו אלא אנשי הכפר, שהתחפשו לכאלה והערימו עלינו על מנת לגזול מאתנו את כספנו. חששנו איפוא שמא רימו אותנו גם הפעם ובכלל לא עברנו את הגבול.

השעה היתה שלוש לפנות בוקר והחלטנו להשאר ביער עד הבוקר. את בגדינו הספוגים מים הסירונו מעל גופינו ונשארנו רק בתחתונים הרטובים. נשבה רוח קרירה וצננה את בגדינו הרטובים, וכדי להתחמם קצת פתחנו בריקוד שנמשך שעה ארוכה.

בבוקר, עם זריחת השמש, נתגלו לעינינו כמה בתים לא רחוק מן היער. היה זה כפר שהיה שקוע כולו בשינה עמוקה. רק אי־פה אי־שם נשמעו קריאות התרנגולים, שהעידו על חיים. החלטנו לגשת בזהירות אל הכפר. ומשהתקרבנו אל אחד מבתיו הקצוניים ראינו אשה זקנה מקוששת עצים בחצרה. בהשגיחה בנו, נבהלה האשה והצטלבה.

שאלתי הראשונה היתה: „האם זו טריטוריה רוסית או לטבית"? „לטבית" היתה התשובה המידית. האשה הצטלבה פעמיים והכניסה אותנו אל הבית. בהיותנו בבית אמרה לנו, כי בעלה יצא לפני עלות השחר לשוק בעיירה הקרובה שרובה יהודית והיא נשארה לבדה בבית. היא העלתה אותנו על התנור החם, הביאה לנו בגדי בעלה ויעצה לנו להתלבש בהם עד שיתייבשו בגדינו הרטובים.

היא מיד הבינה לאיזה סוג אנשים אנחנו משתייכים, כי לא היינו הראשונים שגנבו את הגבול דרך כפר זה

לארץ לטביה וחשבה את עצמה לעושה חסד עם אנשים בצרה ושזו שליחותה בחייה לעזור לכולם. כעבור חצי שעה הביאה לנו קפה חם עם לחם שחור, אכלנו ושתינו לשובע וחיכינו עד שיתייבשו בגדינו ובינתיים דיברה המארחת עם אחד משכניה וביקשה ממנו, שיקח אותנו לעיירה היהודית קרסלבקה, ששם קיימת קהילה יהודית. הוא הסכים להושיבנו על העגלה שלו וכיסה אותנו בברזנט (בד למפרשים), שיהיה לנו חם וגם שאנשים בדרך לא יראו שהוא מוביל „סחורה בלתי כשרה".

כעבור נסיעה של שעתיים הגענו לעיירה קרסלבקה. כשבאנו לשם, הביא אותנו האיכר אל בית הכנסת. תפילת שחרית נגמרה מכבר והמתפללים הלכו לבתיהם. אני הוצאתי את הרובל האחרון שלי, שהחיילים ברוב חסדם השאירו לי ונתתיו לאיכר תוך דברי תורה, ונפרדנו. הבחור הטלזי לא נתן לו כלום, כי אמר שמה ששילמתי אני מספיק בשביל שנינו, וכי לא היה מוסיף לו, אילו אפילו היה לו כסף, על אחת כמה וכמה עכשיו, כשאין לו, בוודאי שלא ישלם. האיכר מיהר לעזוב אותנו ונעלם.

•

בכך נגמרה לדידי פרשת רוסיה ואפשר היה להתחיל לספר בקורותי מעבר לגבול. אולם אינני יכול לעבור בשתיקה על המקרה שקרה לי עם היהודי הטלזי, מקרה שיש בו כדי ללמד על טיבם של בריות מסוימים. בשבתנו בבית-המדרש הריק אמר לי הבחור הטלזי, שנעליו קרועים ובייחוד הנעל השמאלית, הסוליה שלה אמר — נקרעה כולה, ועליו לקנות נעליים חדשות. הוא מבקש איפוא ממני שאלך אתו אל חנות יהודית כדי לקנותן.

„מניין תיקח כסף — שאלתיו — הרי אמרת שאזל לך הכל עד לפרוטה האחרונה?"

„כן — אמר — הכל אזל, אבל בשביל נעלים עוד נשאר לי".

אמנם, כוונתי היתה בתחילה להשאר בבית־הכנסת ולא להיראות בחוץ עד שעות הערב, כאשר היהודים יתחילו להתאסף לתפילת מנחה ומעריב. אז נחליט כדת מה לעשות הלאה. סרבתי, איפוא, לצאת אתו מחמת הסכנה שהיתה צפויה לנו במקרה ששוטר יראה אותנו, והרי „השטן מקטרג בשעת הסכנה", אבל טלזי זה לא היה מוכן לקבל את סירובי ובדמעות שליש התחנן שאלך אתו, וכי „לעולם לא ישכח את הטובה הזאת ואת החסד שאעשה אתו". נתפתיתי, בראותי כי בהונות רגליו באמת מציצות דרך אשנבי נעלו.

בינתיים נכנס במקרה השמש לבית־הכנסת לדקות אחדות. התחלתי אתו בשיחה על עניין הנעליים, והוא אמר לי שאינו רואה שום סכנה בהופעת שנינו ברחוב, וכי אין אנחנו יחידים בנדון זה, כי לעתים קרובות עוברים „גונבי־גבול" רבים דרך קרסלבקה. אלה הם „מעשים שבכל יום". בעלי החנויות הם כולם יהודים ואין שום סכנה נשקפת לנו.

סמכתי על דברי השמש ויצאתי עם חברי לקנות לו נעליים. כשהגענו לחנות ולאחר שבחר לו הטלזי לא נעליים, אלא מגפיים, הוא הוציא מכיס בגדו נייר לבן, שבו היו מעוטפים שמונה מטבעות זהב „עשיריות" רובלים. הטלזי שילם במטבע אחד, קיבל כמה רובלים עודף ומיהרנו חזרה לבית־הכנסת.

בדרך נפרד הבחור ממני, באומרו שהוא צריך להכנס לחנות מכולת לדקות ספורות ושישוב בקרוב. אני חשדתי בו שהוא הולך להשביע את רעבונו, אבל לי לא אמר מאומה. כעבור חצי שעה חזר אל בית־הכנסת שמח וטוב לב. כששאלתיו איפה היה ומה עשה, אמר שכלום לא עשה

ובשום מקום לא היה רק טייל בחוץ לראות את השטטל (העיירה).

הרעב התחיל בינתיים להציק לי ובקשתי ממנו, שילווה לי רובלים אחדים לאוכל ולהוצאות הדרך. הבטחתי להחזיר לו את החוב עד הפרוטה האחרונה מיד כשאבוא לליטא. אך הוא ענה לי: לא ב„א" רבתי. פשוט סירב להלוות לי אפילו לקנות פרוסת לחם. תשובתו היתה שכסף הוא דבר עדין יותר מדי, ושזהו דבר שאנשים „מקבלים, אבל לא נותנים". הבנתי ששום תחנונים לא יועילו ושבר־נש זה לא ילווה לי פרוטה. באותו רגע החלטתי שזוהי בריה שאסור לי להמשיך אתה את דרכי. עזבתיו לנפשו בבית־הכנסת ויצאתי.

אחרי חקירה קצרה נודע לי שקיים בעיירה בית־ספר עברי וניגשתי אליו להתיעץ עם המורה שהיה כפי שנודע לי, גם ראש תנועת הנוער בעיירה, הראיתי לו את מסמך־הבד שלי, שהעיד שאני חבר תנועת „החלוץ" הבלתי־ליגלית ברוסיה והוא קיבל אותי באמון מלא. בערך בשעה שתיים־וחצי עם גמר עבודתו בבית־הספר הלך אתי לבעל־עגלה, וההוא מיד אסר את סוסיו והביאנו לעיר דווינסק, עיר גדולה, שבה היו לי כמה מכירים עוד מימי סמארה, בינהם משפחת מורינו — ראש המשפחה היה זמן רב אתי בוועד הציוני ובניו היו תלמידי בבית־הספר של „חברת מפיצי השכלה". משפחה זו קיבלתני בזרועות פתוחות ובשמחה רבה, ובלי שום עיכובים שלחה אותי לליטא.

באתי לעיר הליטאית הראשונה נובואלקסנדרובסק עם מכתב ממר מורינו לראש ההסתדרות הציונית של אותה עיר וההוא שלח אותי בכרכרה ישר לקובנה — בירת ליטא.

בדרום־אפריקה

חבלי בראשית

דרום אפריקה היא ארץ יחידה במינה ואינה ניתנת להשוואה לשום ארץ שבעולם. בספר זה יוקדש לארץ זו יותר דפים מאשר לכל אחת מהארצות שבהן גרתי, וזאת לא מפני שמספר שנות מגורי בדרום־אפריקה הוא גדול יותר באשר בארץ אחרת, אלא משום שההיסטוריה, הכל־כלה, החברה וכל תנאי חייהם של אנשי ארץ זו שונים לחלוטין מאלו שבכל הארצות האחרות. על שוני זה ידובר להלן.

כשבאתי עם משפחתי לעיר דורבן, קיבל אותנו דודה של אשתי, הרמאן קאלנבאך, שאיפשר את בואנו לארץ זו. לפי החוק שהיה קיים אז, לא יכול היה איש לבוא לדרום־אפריקה ולהשתקע בה, מבלי שאחד מאזרחיה יקבל עליו את האחריות לקיומו ולכלכלתו של המהגר החדש. הדוד הרמאן היה אחד האדריכלים המפורסמים ביותר בדרום־

אפריקה. הוא היה רווק מושבע, צמחוני, אוהב טבע, ספור־טאי, אדם בעל רגשות חזקים ורודף צדק, אבל הוא היה גם איש נוקשה וחסר גמישות ומעולם לא ויתר על דעותיו. הוא היה יהודי גרמני הן בחינוכו והן בהתנהגותו, בעל אופי שתלטני וכל צו ופקודה שלו היו צריכים להעשות בכל מאה האחוז, מכאן שהיה קשה להסתדר עמו מהרבה בחינות.

מיד לאחר שירדנו מן האניה הוא לקח אותנו אל החווה שאני נועדתי להיות מנהלה. בדרום־אפריקה אין כפרים ומי שרצה להתעסק בחקלאות, עליו היה לחיות בתוך חווה שהיתה בדרך כלל מבודדת. בחווה כזו שימשו האיכרים הלבנים כמנהלים, משגיחים, ומדריכים והכושים היו עושים כל עבודה בבית ובשדה. שני כישורים היו נדרשים מאת כל אירופי שרצה לשמש כמנהל חווה, או אפילו רק כמשגיח על עבודת הכושים בתוכה: א) לדעת איך לטפל בפועלים הכושים וכיצד להתנהג אתם. ב) לדבר בשפתם. למי שלא היו כישורים אלה היה פסול לתפקיד זה מעיקרו.

עם תחילת עבודתי בחווה — זו היתה חוות מטעי בננות — ראיתי מיד שבלי ידיעת שפת הכושים לא אצליח בתפקידי. בחרתי לי באחד הכושים האינטליגנטיים יותר מבין העובדים שגם ידע כמה מלים באנגלית, הזמנתיו אלי הביתה והתחלתי ללמוד אצלו את שפת הכושים, על פי רמזים, העוויות הפנים, תנועות הידיים וכדומה. לשמחתי נודע לי כי לשפה זו דקדוק קל, אפילו קל יותר מזה של אספרנטו ושגם אוצר המילים שלה מוגבל ביותר, כך שבש־בועיים ימים למדתי לדבר כושית ובמשך הזמן יכולתי לדבר בה בשטף. אשר לטיפול בפועלים הכושים וההתנהגות כל־פיהם, לא היה הדבר קל כל־עיקר. בדרום־אפריקה היה קיים שבועון לחקלאים בשם Farmer's Weekly, ובמודעות על חיפוש אחרי מנהלי חווה, שפורסמו בעתון, צויין שהמו־

עמד צריך לדעת איך לטפל בכושים (must know how to handle natives). ב„פועלים" לא נאמר, אלא ב„כושים", מכיוון שיש הבדל בין פועלים אירופיים, שגם כאלה היו אז בדרום־אפריקה, לבין פועלים כושים.

בחווה נשארתי לעבוד רק מספר חדשים, בשל שני מקרים שהכריעו את הכף לעזיבתי את המקום.

המקרה הראשון קרה כשבועיים אחרי בואי. הלכתי עם קבוצת כושים לנטוע בננות במורד ההר. עבדנו משבע בבוקר ובעשר בערך עשינו הפסקה לארוחת בוקר. היום היה חם מאוד ואני הלכתי לנוח בצל אחד העצים הענפים. פתאום שמעתי פרץ צחוק רם מפי הכושים, צחוק שנמשך כדקה אחת או שתיים. צחוקם הפראי של הכושים הרימני ממקומי ומהרתי אליהם כדי לדעת את פשרו, והנה אני שומע אותם צועקים לעברי „פאסופ" כלומר, הזהר! כשני־גשתי אליהם התחיל אחד מהם להסביר לי תוך פרצי צחוק, שנחש „בואה־קונסטריקטור" — התחיל להתקרב אל העץ אשר בצילו השתטחתי לנוח.

נחש זה שייך למשפחת הנחשים הגדולים ביותר בעולם, ואם כי איננו ארסי, ביכולתו למחוץ את השור או את הסוס על־ידי התכרכותו מסביבם כשזנבו אחוז בעץ. התחלתי לברוח, אבל הכושים לא זזו ממקומותיהם והמ־שיכו בצחוקם הרועם כדרכם. לא יכולתי להבין את פשרו של הצחוק, והללו הסבירו לי ש„בואה־קונסטריקטור" אינו עושה כל רעה, אם רק מתרחקים ממנו מרחק כזה, שהוא אינו יכול להשיג את טרפו ושמעולם אינו רודף אחרי טרפו המתרחק ממנו. הוא חש באופן אינסטינקטיבי מה שבכוחו להשיג ומה שאין בכוחו להשיג. נחש זה אינו נמנה עם הנחשים, אשר בתשוקתם להרע לך גם רודפים אחריך. היום כשאני נזכר במאורע זה פלצות תאחזני.

המקרה החמור יותר, שגרם להחלטתי לעזוב את

החווה, היתה שריצת הנחשים הארסיים בשם „בלק מאמבא״ (המאמבה השחורה). אלה הם נחשים שחורים שאורכם מגיע לפעמים עד לששה רגל ובזמנים מסויימים, ביחוד הנקבות תמיד אחרי הטלת ביציהן ובימים האח־רונים להריונן הן אגרסיביות ביותר. בימים החמים הן שוכבות שעות שלמות בלי נוע ואתה עובר על ידן ואינך מרגיש בהן. יש גם והן נמצאות בתוך העשב ואם אינך משגיח ופוגע בהן שלא במתכוון, אתה מסכן את חייך.

ילידי הארץ, הכושים, יוצאים תמיד כשמקל בידיהם. את המקל הם בעצמם מפצלים בצורה כזו, שיוכלו להשתמש בו ולהגן על עצמם מפני הנחש בשעת הסכנה. הם כורתים ענף מעץ לח, כך שחלק אחד ממנו כבד ועבה בקצהו ובו הם מחסלים את הנחש.

מילדותם הם מאומנים להכות בראש הנחש מבלי להחטיא את מטרתם ואפילו ילד כושי בן עשר, אחת־עשרה, מצליח להרוג את שונאו המסתתר. לכושים יש גם יתרון, שהם מרגישים באופן אינסטינקטיבי את קרבתו של הנחש. רק ילדים קטנים אינם מוגנים מפני הנחש, מפני שגילם הצעיר לא איפשר להם עדיין ללמוד פרק בפרשה זו, וגם מפני שחושם האינסטינקטיבי של הגנה עצמית אינו מפותח עדיין אצלם די צרכו.

אדם שהיה מבקר תכופות בהודו סיפר לי, שגם שם נמצאים באיזורים מסוימים הנחשים הארסיים האלה במספרים גדולים והמתגוננים מפניהם הם על פי רוב זריזים בטיפולם ומחסלים אותם באופן אופיני ומשונה: ההורים מאמנים את ילדיהם בעודם בגיל צעיר ביותר לחטוף את הנחש כהרף עין בקצה זנבו, לנענע בחוזקה את גופו ולהשליכו למרחק של שנים־שלושה מטרים. הנחש נופל מהומם למשך דקות אחדות ומונח על הארץ בעילפון כאילו אין בו רוח חיים, ואז ניגשים אליו והורגים אותו.

בזולו־לנד, המקום בו גרנו אני ומשפחתי, נוכשו תוך יומיים שני ילדים כושים. אחד מהם נוכש בראשו ומת כעבור חצי שעה, והשני חי רק שעתיים אחרי הנכישה.

מקרה פלישת הנחשים האלה לביתנו, הגדיש את הסאה. משפחתי יצאה לחופש של כמה ימים לעיר דורבן. בבית שלנו היה פסנתר גדול עם אגף, מה שקוראים „גראנד פיאנו", שעליו היתה גיסתי יהודית, אחות אשתי, מנגנת לעתים קרובות. הכושים אמרו לי שלא כדאי לנגן בחווה, כי המאמבות השחורות אוהבות לשמוע מוסיקה ולכן הן משתכנות בקרבת הבית ומקשיבות לנגינה.

לפני יציאת המשפחה כיסתה גיסתי את הפסנתר בשמיכה גדולה על מנת להגן עליו מפני הרטיבות שהיתה שכיחה שם בימי הקיץ, בשל קירבת הבית לים. אני נשארתי בבית לבדי.

כעבור כעשרה ימים חזרה המשפחה ואני פתחתי את כל החדרים כדי לאווררם, כי חוץ מהחדר שאני ישנתי בו, היו כולם סגורים במשך כל זמן העדר המשפחה. כעבור חצי שעה אני רואה שהתינוקת שלי מטפסת על גבי הפסנתר ומפטפטת איזה מלים „וירמכען", כלומר — „תולעים". אני מסתכל, והנה בידה הימנית חופן של נחשים קטנים, והיא מנענעת את ידיה הנה והנה ומתעּנגת עליהם. מיד הבנתי את הסכנה שאם הנחשים יכולה להגיע בכל רגע. הכיתי ביד התינוקת בכוח, כך שהשרצים נפלו מידיה, לקחתי אותה בחתף, וברחתי מן החדר במהירות הבזק וסגרתי אחרי את הדלת. כעבור דקות אחדות ראיתי דרך חור המנעול, את האם־הנחש מטפסת ועולה על הקיר דרך החלון הפתוח. לא עברו דקות ספורות וג'ון, אחד מקבוצת הכושים שהזעקתי לעזרה, היכה במקלו על ראש הנחש הגדול ובזה נגמר הענין. אבל את המקרה

הזה לא שכחתי עד היום, הוא עדיין עומד חי לנגד עיני כאילו קרה אתמול.

אחרי כל אלה החלטתי נחושות לעזוב את החווה ויעבור עלי מה, ואמנם לא נשארתי בה זמן רב ועברתי לגור בדורבן, בירת איזור נאטאל, העיר היהודית השלישית בגודלה בדרום־אפריקה שהיתה שונה בצביונה וברוחה מבכל שאר הערים.

הקהילה דאז היתה ברובה מורכבת מיהודים יוצאי אנגליה או מאלה ש„התאנגלו" והרוח הלאומית שהיתה מפעמת בליבות הקהילות היהודיות האחרות בארץ זו חסרה כמעט לגמרי בעיר דורבן. שפת אידיש כמעט ולא נשמעה לא ברחוב, לא בבתי־הכנסת ולא במוסדות היהודיים האחרים. הסתדרות ציונית התקיימה שם רק על הניר. הרבנים שעמדו בראש הקהילה היו יוצאי אנגליה והתרחקו כמעט לגמרי מההמון היהודי הפשוט, מ„עמך".

עם בואי לדורבן התידדתי עם השמש של בית־הכנסת „האנגלי", ששמו היה פרידמן והיה מיוצאי ארץ־ישראל. הדבר הראשון שהחלטנו עליו היה ליסד אגודה של דוברי עברית. כשנה או שנתיים לפני כן היתה אמנם קיימת אגודה כזו, שנוסדה על ידי יהודי יוצא רוסיה, מר ידידיה בלומנטאל, ציוני מסור ועברי נאמן, אבל מיד לאחר שהלה עזב את דורבן ועבר ליוהניסבורג — „מתה" האגודה. כינסנו, איפוא, מספר יודעי עברית, שרובם היו „יורדים" מארץ ישראל וגם שניים שלושה משכילים יוצאי ישיבות ליטא, והתחלנו בפעולה למען הפצת השפה העברית בקרב היהודים האנגלים. קראנו לאגודה בשם „שפתנו" ופתחנו כיתות לשיעורי ערב בשביל מבוגרים.

אני ראיתי בין היתר בשיעורי ערב אלה כעין עוגן להתבצרותי הכלכלית בעיר, בהיותי מורה לעברית. לדאבוננו הרב, הנסיון לא הצליח, כי הרב „האנגלי" החדש,

שהיה, קודם בואו לדורבן, עורך דין, ושלמד זמן מה בבית המדרש לרבנים או באיזו שהיא ישיבה בלונדון ולא ידע עברית כלל וכלל, ועל אחת כמה וכמה שלא ידע לדבר עברית, ומחוסר פרנסה אחרת הפך להיות רב הקהילה. הרב הלז התנגד לענין שיעורי הערב. הוא הציע לתלמידים, שהוא בעצמו ילמדם חינם וטען שאין צורך בהוצאת כספים מהקהל. בשעה שאפשר לקבל ידיעות ביהדות חינם אין כסף.

הקהל היהודי ידע על חולשתו של רבם בידיעת השפה העברית, אבל סלחו לו על כך, בגלל סגולותיו כבן־אדם ומנהיג, שהשפה האנגלית שגורה ורהוטה בפיו והנו גם נואם טוב. החלטת הרב הכריעה איפוא את הכף לס־גירת הכיתות של „שפתנו".

יהדות דרום־אפריקה וייחודה

בהזדמנות זו מן הראוי לספר על יהדות דרום־אפריקה, על קהילותיהם ועל המיוחד שביהדות זו. הקהילה היהו־דית בדרום־אפריקה היא המאורגנת והמלוכדת ביותר בין כל הקהילות היהודיות האחרות בעולם. יהדות דרום־אפריקה מונה רק כמאה ועשרים אלף נפש והיא נמנית עם הקהילות היהודיות הקטנות ביותר, אבל תרומותיה לתנועה הציונית, לקרנות הלאומיים ולבניין הארץ הן הגדולות ביותר לגולגולת, בה בשעה שאחוז ההוצאות להת־רמות הוא הנמוך ביותר. אין בארץ זו עיר, עיירה או כפר שאין בהם יהודי ושהיהודי הזה לא יתחייב לתרום

תרומה חדשית לבנין ארץ ישראל ולקיום המוסדות הקהי־
לתיים במקום. תרומות אלה מהוות חלק קבוע בתקציבו
השנתי או החודשי של כל יהודי ויהודי.

במלחמת העצמאות שלנו היו אלה בני הנוער היהודי
של דרום־אפריקה, שהתנדבו ראשונים לעזרת העם כטיי־
סים. הם אימנו את חיילי ישראל במקצוע זה, הפילו חללים
בקרב ובעצמם היו בין ראשוני קרבנות המלחמה. אותו
הדבר היה בחיל הרגלים והתוחתנים. בקרב שורות הנוער
בעליה ובהתישבות, היה מספרם יחסית רב מאלה שבאו
מארצות אחרות.

גם בעניינים המקומיים, כגון ענייני עזרה וסעד
לנצרכים, בתי יתומים, מושבי זקנים, התמיכה בישיבות
מעבר לים, אולפנים לעברית, אגודות נשים ללימוד תנ"ך
וכו', אין דומה להם בכל העולם.

ארגון הגג של הקהילה ומוסדותיה — מחוץ ליוצאי
דופן אחדים — הוא ועד שליחי הקהילות, שנבנה לפי
דוגמת ועד שליחי הקהילות באנגליה, ואף על פי שנוסד
שנים רבות אחריו, הוא בכל זאת עולה בהרבה על קודמו;
הוא מקיים משרדי סעד, עזרה לחיילים משוחרים, משרד
עבודה למחסורי התעסקות, פנסיה למורים ורבנים, הוצאת
ירחון יהודי בשפת האנגלית "Jewish Affairs", שנמנה עם
הירחונים היהודיים הטובים בעולם. הוועד דואג לשליחת
מורים לכפרים, בהם מספר היהודים קטן ואין ביכולתם
לקיים מורים קבועים, ורב או מדריך בא פעם־פעמיים
בשבוע לאותו כפר, או שוהה בו יום־יומיים, מדריך את
הילדים, מקיים תפילות בצבור וממשיך בדרכו למקום אחר.
בין היתר שומר ועד שליחי הקהילות בערנות מירבית ונלחם
בחרף נפש נגד התנועות האנטישמיות בארץ זו ומוכן
בכל עת ובכל שעה לצאת חוצץ נגד זרמים שליליים אלה.
בחוגי הממשלה מכירים בוועד שליחי הקהילות בדרום־

אפריקה כבא־כוחה של הקהילה היהודית בארץ זו, והוא משמש לממשלה ככתובת הראשית של יהדות דרום־אפריקה.

גולת הכותרות של המוסדות המקומיים הם ועדי החינוך. ועדי החינוך נוסדו ביוזמת ועד שליחי הקהילות ועשו הרבה למען פריחתו ושגשוגו של החינוך היהודי למקומותיהם, אבל לאחר שנוסד ונתבסס ועד החינוך הכלל־ארצי בדרום־אפריקה, נמסרה לו כל האחריות לחינוך הדור הצעיר וועד חינוך כללי זה הוא חי הנושא את עצמו.

שיחק לה ליהדות דרום־אפריקה המזל ומנהלה הראשון של ועד זה היה בעל חזון ודמיון, שהצליח לעודד לפעולה את טובי עסקני החינוך הכלל־ארצי של יהדות דרום־אפריקה והוא הוא שהיתווה את התכנית לעתיד, שעל פיה מתקדם החינוך היהודי בארץ זו וצועד בצעדי און. האיש הזה היה הרב יהודה לייב זלוטניק, ששינה את שמו ל„אבידע" בבואו להשתקע בארץ ישראל.

אחוז התלמידים היהודים בדרום־אפריקה, הלומד בבתי־ספר יומיים בהם נלמדים הלימודים העבריים משך כמה שעות ביום והם משולבים בתכנית הלימודים הכללית, הוא הגדול ביותר בעולם. ראוי לציין שבתי־ספר אלה אינם מקבלים שום תמיכה מהממשלה. לידם קיימים מגרשים נרחבים לספורט, בריכות שחיה וכל מיני מועדונים — דברים העולים הון תועפות. כל זה נעשה ונוצר במשך עשרים השנה האחרונות.

בראש ועד החינוך עומדת הנהלה מסורה בלב ונפש לעניני חינוך, שכל חבריה הם ילידי ארץ זו, וזהו הפלא הגדול מכולם.

המהגרים היהודים הראשונים לדרום־אפריקה, ידיעותיהם ביהדות או בתרבות עברית, היו לרוב קלושות. מוצאם היה מהמעמד התת־בינוני ולא היתה להם ההז־

דמנות ללמוד, ובכל זאת הבינו להעריך את הצורך והחשיבות הרבה בחינוך ילדיהם ברוח אהבת התורה והעם ובטיפוח הכרתם הלאומית. הם גם עשו מאמצים רבים כדי להגיש עזרה לקרוביהם בארץ מוצאם.

מצויים כאלה הסבורים שיהודי דרום אפריקה הם עשירים גדולים ומשופעים בכספים והיו להם אמצעים למכביר להקים את מוסדותיהם ולהחזיקם. הנחה זו לא לגמרי נכונה. אמנם, רובם המכריע של יהודי דרום־אפריקה נמנה עם המעמד הבינוני, אך יש גם ביניהם חסרי אמצעים ועניים. יהודי דרום־אפריקה התרכזו ברובם בתעשיות המשנה: בתעשית הבגדים, נעליים, רהיטים וכו', מפני שרבים מהמהגרים היו בעלי מלאכה בארץ מוצאם, והיה עליהם להאבק על קיומם ולהתגבר על קשיים מרובים. ובכל זאת פעמה בהם החרדה לעתידם היהודי והרוחני של בניהם ועשו גדולות כדי לנטוע בהם אהבה לעמם ולנכסיו הרוחניים ולטפח בהם את תחושת האחווה היהודית והעזרבות ההדדית לקיומו ולשלומו של עמם בדרום־אפריקה עצמה ובכל אתר ואתר בעולם, ובעיקר במולדתו המתחדשת.

עם גמר כתיבת פרק זה קבלתי ממנהלו המוכשר של ועד החינוך בדרום־אפריקה, הרב יצחק גוס, דו"ח מודפס על הועידה האחרונה של ועד החינוך שהתקיימה ביוהניסבורג בחודש יולי 1972. דו"ח זה מהווה עדות ניצחת על פעליו והישגיו של ועד החינוך, שיכול לשמש דוגמא לכל קהילה יהודית.

לפי דו"ח זה מקבל הרוב המכריע של ילדי ישראל בדרום־אפריקה חינוך עברי מלא בבתי־הספר האינטגרליים היומיים, הקיימים ביוהניסבורג, קיפטון, גרינסייד, דורבן, פרטוריה ופורט־אליזבט.

ליהדות דרום־אפריקה יש בישראל נציגות מכובדת.

בתל־אביב ברח' הירקון נמצא משרדה של הפדרציה הציונית של דרום־אפריקה. משרד זה הוא למעשה ביתו של כל יהודי באפריקה הדרומית אם הוא עולה, תושב ארעי, או חייל שבא לשרת בצבא — כולם באים לכאן, פונים עם בעיותיהם ושאלותיהם וכל אחד מקבל את תשומת הלב הדרושה. בין הבאים לקבל עצה או עזרה יש אפילו כאלה, שעלו ארצה לפני עשרים שנה ויותר. המשרד בתל־אביב מעסיק פקידים לכל הפחות פי שניים מאלה העסוקים בהתאחדות עולי בריטניה, ארצות הברית, קנדה וצרפת יחד.

על הארגון המופתי של יהדות דרום־אפריקה אפשר לכתוב דפים על דפים, אלא שאין זו מטרתנו. ציינו כאן רק קווים כלליים של פעולותיהם, הישגיהם, וארגוניהם של יהודים טובים אלה.

מה היא הסיבה להצטיינותה של קהילה קטנה ומעניינת זו? לפי עניות דעתי אפשר ליחס הופעה זו לשני גורמים:

א) תשעים אחוז מהמהגרים היהודיים הראשונים היו על־פי־רוב יוצאי ליטא, שמסיבות שעדין לא נתבררו ולא נחקרו, הצטיינה כיהדות המעולה בכל קיבוץ יהודי אחר בגולה. יהדות זו, אף על פי שמבחינה מספרית היתה קטנה ביותר, הראתה חיוניות וערנות בלתי מסויגת לצרכיו הרוחניים של העם. בישיבות של ליטא, כגון אלו של וולוזשין, טלז, מיר, נאוואראדוק, למדו לא רק הבחורים של אותן הערים וסביבותיהן אלא גם נוער יהודי מכל קצווי רוסיה, פולין, אוקראינה, ואפילו מארצות הברית, ארגנטינה וארצות רחוקות אחרות.

יהדות ליטא ורבניה קיבלו על עצמם מרצונם החפשי לספק ולהפיץ את ידיעת התורה והמוסר היהודי בקרב כל יהודי העולם. לא זו בלבד שיהדות ליטא נמנתה עם הקהי־

לות הקטנות ביותר מבחינה מספרית (מספר נפשותיה בשנת 1923 היה בערך 154 אלף), אלא שהיא היתה גם בין הערניות ביותר. עוניה של יהדות ליטא מתוארת בסיפוריהם של רייזן, מנדלי, אברהם קריב, חיים גראדה ואחרים. לעתים קרובות חסר לחם (פשוטו כמשמעו) בביתו של היהודי הליטאי, אבל שכר לימוד למלמד שילמד את בנו תורה היה לו תמיד. דאגת האב היתה לא רק שבנו ילמד תורה, הוא גם השתדל שמורשת אהבת התורה תועבר לדורות הבאים. בהיותי בליובאוויטש, שמעתי מפי רבי משה התוזר, שהזכרתיו בפרק המספר על ימי שהותי בליובאוויטש, את ההסבר למאמר חז"ל במסכת אבות: „עטרת זקנים בני בנים". „מדוע — שאל רבי משה — דוקא בני בנים ולא הבנים? הרי הזקן או הסבא מטפל בנכדיו הרבה פחות מהאב, מן הדין היה איפוא לומר עטרת זקנים חיי עולם."

והוא השיב: „מן ההורים מצפים לא רק שיצאו ידי חובתם כלפי בניהם, בכך לא די. החינוך של הבנים צריך להיות כזה, שהשפעתו תועבר גם לדור שלישי. האב מחויב לדאוג גם לדור שיבוא אחרי הבן. רק כך ניתן להנחיל לעם חיי עולם".

התודעה שאין די בדאגה לדור הקיים, אלא שיש גם לדאוג לדורות הבאים, תודעה זו, שטופחה בקרב העם ע"י ראשי הישיבות וגדולי ישראל בליטא, היתה חיה בקרב יוצאי ליטא שהיגרו לדרום־אפריקה והיוותה חלק מהמורשת החיובית שציינה יהדות זו. אמנם המגמה של העברת המורשת הרוחנית לדורות הבאים היתה קיימת גם בפולין ובגלויות אחרות, אבל בשום ארץ לא הוכתר הדבר בהצלחה כה גדולה, כפי שזה בא לידי ביטוי בקרב יהדות ליטא ושלוחותיה.

ב) המספר הגדול של מנהיגי היהדות שבקרו בדרום־

אפריקה ומגעם הישיר עם יהודיה. אמנם ישנן ארצות כגון ארצות הברית, שבהן הירבו מנהיגי ישראל לבקר מאשר בדרום־אפריקה, אבל שם מספר הקהילות הוא רב ועצום והן מונות מיליוני חברים, כך שנמנע מהמנהיגים לבוא במגע עם כל הקהילות ולהפגש פנים אל פנים עם חבריהן.

בדרום־אפריקה המצב היה אחר לגמרי. שמונים וחמישה אחוז של כל חברי הקהילה היהודית התרכזו בערים יוהניסבורג, קיפטון, דורבן, פרטוריה, פורט אליזבט ועוד, ודי היה בביקור של שבוע ימים, כדי להפגש עם כמעט כל האוכלוסיה היהודית.

השפעתם של מנהיגי ישראל על יהדות דרום־אפריקה היתה עצומה, הם היו ממש נישאים כאן על כפיים. ביקרו שם: סוקולוב — פעמיים, ויצמן — פעמיים, שמריהו לוין, קולונל קיש, ד"ר נחום גולדמן, ד"ר גולדשטיין, ז'בוטינסקי ועוד. יהדות דרום־אפריקה עצמה, הוציאה מקרבה כמה מנהיגים ציוניים דגולים. די להזכיר את אריה פינקוס, יו"ר הועה"פ של הסוכנות היהודית שגדל וחונך ביוהניסבורג. הוא עלה יחד עם חסיה אשתו בעודו עדיין עו"ד צעיר והשאיר מאחוריו קריירה משפטית מזהירה.

נוסף על כל אלה שיחק ליהודי דרום־אפריקה המזל הגדול בבחירת פקידים בכירים. כדוגמא לכך יכול לשמש ועד שליחי הקהילות. מר גוסטב זרון, עורך דין צעיר, מוכשר מאוד, עזב את מקצועו ועבר לעבוד כמזכיר ומארגן ועד שליחי הקהילות, והראה יוזמה, פעילות והבנה עמוקה לכל הבעיות. דעותיו של האיש בענייני יהדות היו עמוקות למדי. הוא גם גילה חוש פוליטי חד ושנון והבין יפה את הפסיכולוגיה של הבורים, כולל שרי הממשלה. לצידו עמד מזכיר אדמיניסטרטיבי רב־כשרון, מר ריטש, גם הוא מסור, זריז ונאמן שמעטים כמוהו. פקידים אלה ודומיהם שימשו כעוזריהם הנאמנים של נשיאי ועד שליחי הקהי־

לות. כאן אני מרגיש חובה להדגיש כי הללו מילאו בנאמנות את תפקידיהם והקדישו את מיטב זמנם לעניני הציבור בלי לחוס על בריאותם. בהזדמנות זו אזכיר את הנשיא, העו"ד הנודע סוני אטלינגר, שאת מנהיגותו בוועד שליחי הקהילות ראה כתעודת חייו, ואף-על-פי שהיה חולה אנוש וידע ברורות שעבודתו הציבורית מקפחת אותו הן בגוף והן בנפש, לא עזב את משמרתו עד הרגע האחרון.

אחת מפעולותיו המוצלחות, שראה אותה כשליחות, היתה לבטח את המורה העברי לעת זיקנה. זמן רב היה המורה העברי בדרום-אפריקה בנה החורג של הקהילה, ולא זו בלבד שמשכורתו היתה פחותה מזו של כל פקידי הקהילה, אלא שהוא ומשפחתו לא היו מבוטחים בפנסיה

הגשת תעודת-הוקרה למר סוני אטלינגר, נשיא ועד שליחי הקהילות בדרום-אפריקה, במסיבה שנערכה לכבודו ע"י הסתדרות המורים העברים בד.א. (משמאל לימין: הרב יצחק גוס, מנהל ועד החינוך בד.א.; מר הרי טרויפ, סגן נשיא הפדרציה בד.א.; מר אטלינגר; המחבר, שכיהן אז כנשיא הסתדרות המורים העברים בד.א.; סולי ילין, יו"ר ועד החינוך בד.א.; הגב' אטלינגר).

לעת זיקנה. את התיקון הזה היה קשה מאוד לבצע, כי רוב המורים היו ותיקים, ובאין קרן ביטוח במשך שנים רבות, הרי אי־אפשר היה לעשות הרבה בנדון, והיה זה הנשיא אטלינגר, שלא חסך עמל וטורח, כדי להשיג את הסכומים הנדרשים על מנת לכסות את אשר החסיר רובם המכריע של המורים לשלם. תודות לו נוצרה הקרן, שהיתה במשך שנים מבוקשו של המורה העברי בדרום־אפריקה. כיהנתי בפרק זמן זה כנשיא הסתדרות המורים ועבדתי עמו שכם אל שכם בעבודת קודש זו והייתי עד לרגש ההק־רבה למען הכלל, שפעם בלבו. יהא זכרו ברוך.

כעבור שנים נספחו לקרן הפנסיה גם רבנים, חזנים ופקידי קהילה אחרים. קרן פנסיה זו איפשרה למורים אחדים להגשים את חלום חייהם ולהשתקע בישראל.

גם להסתדרות הציונית בדרום־אפריקה היו מנהיגים טובים ונאמנים וגם להם יש חלק לא מבוטל בתחיית העם במולדת, אבל הללו מצאו אילנות גדולים לחסות בצילם. לציונים היה קל יותר לפתח עבודה אינטנסיבית בשטח הקרנות הציוניות והכנת הדור הצעיר לעליה, שאינה נופלת מזו שבאה מארצות, בהן תנועת החלוץ היתה חזקה ובע־לת השפעה, אלא שכאן באו לעזרתם הצביון הבינלאומי ואופיו הכלל־עולמי של מנהיגי התנועה הציונית, בעוד שעבודת ועד שליחי הקהילות היתה, ותשאר כך גם לעתיד, ענין לוקלי, הנוגע בעיקר ליהודים הדרים באפריקה הדרו־מית ולקיומה של הקהילה היהודית בארץ זו.

לבסוף מן הראוי לציין את תרומתם החשובה עד למאוד של הרב יהודי ליב לנדא ז״ל, מי שהיה רבה הראשי של יוהניסבורג ושל הבא אחריו הרב לוי יצחק רבינוביץ יב״ל, היושב מזה שנים בירושלים, בטיפוח התודעה היהודית והציונית ובעידוד החינוך העברי בקרב יהדות ד.א. והרימו את קרנה של יהדות זו בגויים.

אוידטסהורן — „ירושלים של דרום־אפריקה"

מדורבן עברתי לגור ביוהניסבורג ושם דווקא הסתדרתי יפה. קיבלתי משרה נכבדה בבית־ספר ידוע. גם מבחינה חברתית הצלחתי, בהבחרי כיו"ר התנועה „פועלי־ציון" בדרום־אפריקה. כבוד זה נפל בחלקי במקרה וגרמה לכך מחלתו של היו"ר שקדם לי.

אחרי תקופת מגורים קצרה ביוהניסבורג הוצעה לי משרה באוידטסהורן שבחבל הקייפ. בעיר זו קיים היה בית־ספר יהודי. זה היה בית־ספר יהודי יחידי שתקציבו כוסה במלואו ע"י הממשלה ובמובן מסוים היה יחיד במינו — שלטו בו שתי רשויות: אחת כללית ואחת יהודית. בראשו עמדו שני מנהלים, יהודי ואנגלי. המנהל היהודי היה ממונה על החנוך היהודי, והאנגלי — על הלימודים הכל־ליים. ופקידי ממשלה גבוהים אמרו שקיומו של בית־ספר זה מקורו בטעות של פקיד ממשלתי במח' החינוך, טעות שאי־אפשר לתקנה כי דינא דמלכותא דינא, אבל יתר בתי־הספר היהודיים המוחזקים על־ידי הקהילה היהודית לעולם לא יורשו להגיע לסטטוס כזה.

לאוידטסהורן קראו יהודי דרום־אפריקה בשם — „ירושלים של דרום־אפריקה". מקור השם המכובד הזה נעוץ בהשתלשלות דלהלן: בשנת 1918 שלטה באנגליה אפנת נוצות היענה. נוצות אלה קישטו את כובעי הנשים, מעיליהן, חולצותיהן, וכו' ושימשו כמניפות ועוד. גידול בנות היענה היה בתקופה זו עסק מכניס יותר מזהב ממש. בנות יענה אלו היו במדבר קארו הנמצא בחלקו המזרחי של חבל הקייפ. זהו שטח אדמה שלמרות שמו, איננו מדבר, אלא שורר בו יובש והוא מקבל מעט מאוד גשמים (כארבעה

אינטש לשנה), אבל אדמתו פוריה מאוד ומסתפקת במועט זה, והבורים תושבי מדבר קארו שעסקו בגידול בנות היענה, נתעשרו עושר רב.

לחבל־ארץ זה נמשכו היהודים, המהגרים החדשים, שברובם באו מהעירות הקטנות שבליטא וכאן עסקו ברוכ־לות. הם היו מעמיסים על שכמיהם חבילות „סחורה" כגון, גרביים, חגורות, צעיפים, ממחטות ועוד דברים מסוג זה והיו נודדים רגלי מחווה בורית אחת לחברתה ומציעים למכירה מה„יש" שלהם. לפעמים היו מקבלים, בתור חליפין, ולפעמים גם במתנה, נוצות יענה, ואת אלה היו מוכרים בערים ומקבלים תמורתן כסף מלא.

בין הרוכלים היהודים היו גם כאלה, אשר לאחר שהוטב קצת מצבם הסבו את שמם ל„מוכרים" והם היו נוסעים בסוסים ובעגלות עמוסות סחורה יותר מגוונת ובמבחר רב יותר. הרוכלים שלא היו להם סוס ועגלה, היו נשארים ללון אצל הבורים, וכך נוצרו ביניהם יחסי ידידות. הבורים בימים ההם, כמו בימינו אלה, היו מאוד דתיים, הם אהבו וכיבדו את כתבי הקודש, שלהם ושלנו, ומתוך כך רחשו גם כבוד, אהדה וחיבה ליהודים. כשהיה מזדמן להם יהודי כאורח, היו שמחים לקראתו ומשתדלים להאכילו מאכלים כשרים ודואגים לנוחיותו ולמשכבו.

בין „הסוחרים" האלה היו הרבה רווקים, שהבורים שמחו להשיא להם את בנותיהם וחשבו זאת לכבוד גדול. באותה תקופה מצער היה מספר הבחורות היהודיות בדרום־אפריקה, כי רובן ביכרו להשאר בארץ מולדתן בליטא וחיכו לתמיכה מאחיהן בדרום־אפריקה והעדיפו שהללו ישלחו להן נדוניה, שתאפשר להן להנשא במקום לבחירי ליבן, מאשר לחפש את אושרן במדבר אפריקה. רק בשנות ה־20 של המאה שלנו התחילה עליית בחורות לדרום־אפרי־קה, אולם עד התקופה ההיא היו רבים מבני עמנו נישאים,

מאין ברירה, לבנות הבורים, או האנגלים, שביניהן היו כאלה, שאחרי הגיור הפכו לנשים עבריות אדוקות, המקיי־מות מצווה קלה כחמורה.

בשנים אלו הפכה העיר אוידטסהורן, הנמצאת במרכז המדבר קארו, לעיר המסחר הראשית של נוצות היענה. מובן שהיהודים אשר ריכזו את סחר הנוצות, התישבו בעיר זו ומאז התחילה העיר מתפתחת וגדלה בצעדי ענק. בין היהודים היו רבים יוצאי ישיבות ושומרי מצוות ובעיר נבנו שני בתי כנסת גדולים, מספר „מניינים" קטנים. תלמוד תורה ובית הספר הממלכתי־יהודי היחידי בארץ.

שפת אידיש היתה שפת הרחוב בין אחינו בני ישראל, ורק חלק קטן מהם אימץ לו את השפה האפריקנית־בורית כשפת ביתם. בין היהודים היו גם יוצאי אנגליה ושפת ביתם היתה כמובן אנגלית. היו יהודים שהצטיינו בידיעת השפה הבורית ועזרו בהתפתחותה ובהתעצמותה. אחת המצוינות ביותר ביניהם היתה הגב' שרה גולדסמיט, שידיעותיה בשפת הבורים היו כה רבות, עד שהמשורר הלאומי של הבורים לנגנהובן, בחר בה כמזכירה, מסגננת ועורכת ומוציאה לאור את כל כתביו.

עשרות שנים אחרי זה צצה בדרום־אפריקה בחורה צעירה בשם אולגה קירש, שהתחילה לכתוב גם היא שירים בבורית ושמה התפרסם במהירות הבזק כמשוררת בורית של הדור, והעתונות היתה מלאה תהילות ותשבחות עליה ועל עתידה המזהיר, המחכה לה בקרב העם הבורי, אבל היא היתה גם ציונית טובה ועברה להשתקע בישראל. כאן נישאה לאחד המדענים הצעירים מארה"ב, העובד במכון ויצמן ברחובות ונעלמה מהאופק.

אשר לעיר אוידטסהורן — עיר זו התקדמה יפה והקהילה היהודית גדלה בה במהירות הבזק ומוסדותיה

היוו אבן החן של היהודים, שכולם התגנדרו בהם. מכאן בא לה, כאמור, השם — „ירושלים דאפריקה הדרומית". אולם לא עברו שנים רבות והגלגל נתהפך — אופנת הנוצות בפריס ובאירופה עבר זמנה והיא קמלה כקיקיונו של יונה הנביא. רבים מאחינו בני ישראל נשארו עם מלאי גדול של נוצות במחסניהם, שממנו לא נפטרו עד היום הזה. הקהילה היהודית נתרוששה והתחילה להתרוקן. בית הספר המפואר נסגר באין מספר מספיק של תלמידים, ומכל בתי התפילה בעיר נשאר אחד בלבד.

אחדים מבני העיר היהודים נשארו עם החוות ושטחי האדמה, שקנו אותם ב„ירח־הדבש" והתחילו, מחוסר ברירה, להתעסק בגידול בנות יענה שאינו כבר מקור פרנסה כבימים קודמים. לימוד המקצוע הזה עלה להם ליהודים אלה בדמים (תרתי משמע). אחדים מהם אף שילמו בחייהם עד שלמדו את המקצוע. בת היענה עלולה להיות מאוד מסוכנת. במצב של רוגז היא יכולה בחבטה אחת ברגלה, לשבור לרסיסים כתפו של איש או להוציא את המעיים של סוס. היא גם מסוגלת לרדוף אחריך במהירות של כ־40 קילומטר לשעה ואוי ואבוי למי שאינו יכול להתגונן מפניה. האמצעי היעיל ביותר נגדה, נוסף לכלי נשק, כמובן, הוא לאחוז בראשה ולשבור את מפרקתה הניתנת בנקל לשבירה. זהו אמצעי שצריך לדעת כיצד להשתמש בו. מספר יהודים שהתחילו להתעסק בענף חקלאי זה נעשו בעלי־מום לכל ימי חייהם.

אוידטסהורן היא עכשיו עיר קטנה, עזובה ושוממה — פנה הודה, פנה זיוה, פנה הדרה, ואינה נקראת עוד בשם התואר המכובד הזה של „ירושלים דאפריקה הדרומית". החנויות הספורות שבידי היהודים פתוחות בשבת כמו בכל עיר אחרת, חלף ונשכח המצב שהיה קיים לפני שנים, שהגויים מהסביבה, כמו היהודים, היו מטיילים בחוצו־

תיה לבושים בגדי־חג ומזינים את עיניהם בסחורות־הפאר המוצגות בחלונות הראווה. הכל נדם, רק הבניינים הגדולים הם זכר לתפארת שחלפה ואיננה עוד.

הבור[1] והדלת

אם אינני טועה קרה לי מקרה זה בשנת 1948. נסעתי במכוניתי לבדי מקיפטון ליוהניסבורג. השעה היתה שעת בין הערביים בסיומו של יום־שמש לוהט. השמש אשר נטתה לערוב השאירה חגורת ים הכלילי לאורך האופק שממנה בקעו קרני השמש השוקעת.

המרחק בין קיפטון ליוהניסבורג הוא קרוב לאלף ושש מאות קילומטרים. המכונית בה נהגתי, לא נסעה במהירות הדרושה כדי להביאני בו ביום לעיר בלומפונטיין בירת חבל אורנדזש. בהיותי במרחק של כשבעים קילומטר מבלומפונטיין אחזתני תנומה, ובפחדי שמא אירדם ליד ההגה, החלטתי להחנות את מכוניתי בצד הדרך, ליטול שינה חטופה לחצי שעה ולהמשיך לאחר מכן בדרכי לבלומפונטיין.

בעודי מאיט את נסיעתי ומחפש מקום חניה מתאים בצידי הדרך והנה חל תקר בצמיג הימני־קדמי. הייתי עייף מדי כדי להוציא את „הספער" (גלגל החמישי לשעת חרום) מאחורי המושב והחלטתי לחטוף תחילה שינה קצרה. המקום בו עצרתי לא היה נעים ביותר, בתי

---

1. בור — מתיישב בדרום־אפריקה, שמוצאו מהולנד.

חומר נטושים למחצה היו פזורים על פני השטח ולפי השמועות נטפלים במקום זה לנוסעים, כושים השבים מעבודתם בחוות הבורים. עברו דקות מעטות ונפלתי לתוך תרדמה שארכה כשלושת רבעי שעה.

התעוררתי, החלפתי את הצמיג והמשכתי בדרכי לבלומפונטיין, והנה, או ואבוי, הצמיג האחורי התפוצץ ואני חשתי שהנני מאבד את שליטתי על ההגה. המכונית התחילה רצה־אצה לה להנאתה ולרצונה בשעה שלנהג אין שליטה עליה. מחשש סכנת מוות לא יכולתי להשתמש במעצור. כך נסעה לה המכונית עד שהגיעה לגדר תיל ונעצרה. הייתי אובד עצות: צמיג מילואים נוסף לא היה לי. לרגע חשבתי להשאר במקום עד הבוקר, ולמחר — כמו שאומר הרוסי — „הבוקר חכם מהערב", אחליט מה לעשות. אולי תעבורנה מכוניות אחרות ואפשר יהיה להעמיס על אחת מהן את הצמיגים המקולקלים, לתקן את הטעון תיקון ולהמשיך למחוז חפצי. אבל איך לעשות את הדבר הזה, שעה שלפי השמועות סכנה היא להישאר כאן? עודני עומד ותוהה — „מאין יבוא עזרי?" התנוצצה לנגד עיני אש וקרצה לי מתוך בנין קטן במרחק של כחצי קילומטר. בהיותי כמעט בטוח, שהצריף משמש מקום מגורים לכושים הפראים, ומתוך פחד מפניהם, החלטתי להישאר במקום עד אור הבוקר. ישבתי במכונית, נשען על גבו של המושב האחורי ונסיתי להירדם. הערב היה קריר וצינה אחזתני ומרוב עיפות לא יכולתי להירדם.

פתאום הגיעו לאזני קולות ריצה, דיבור וצחוק, שהלכו והתקרבו למקום חנייתי. הסתכלתי החוצה וראיתי שמתקרבים אלי שני ילדים בני עשר, שתים־עשרה בערך, וצוחקים. זוג הילדים עמד לרגע ואח"כ התחילו שוב בריצה כשאחד מנסה להשיג את רעהו, וההוא מתפרץ בקול צחוק וברוח, ומתחיל לרוץ מסביב לכלי הרכב שלי.

למראה שני הילדים המשחקים להם במין משחק, שבילדותי היו קוראים לו „רוץ וחטוף", נזכרתי שבאחד מחביליתי של ה„צידה לדרך", נמצאות כמה חפיסות שוקולדה וסוכריות. התחלתי לפשפש בכלי וכשמצאתי אותן, שמחתי עליהן כמוצא שלל רב. יצאתי מ„מלונתי" והתחלתי לדבר עם הילדים. בהמשך השיחה הוברר לי, כי שני הילדים שמראיהם היה נחמד לעין הם בנים למשפחה בוּרית הגרה באותו בית, שנראה לי קודם כצריף, שממנו נצנץ אלי האור. חפיסות השוקולדה הועילו לי לקשור קשרי ידידות עם שני הבוּרים הצעירים, והם הזמינוני אל בית אביהם, בהבטיחם לי, כי שום רע לא יאונה לי, ושהוריהם הם שניהם אנשים טובים וישמחו לקבל את פני. שמתי את נפשי בכפי והתחלתי לשרך את דרכי אחרי שני הילדים בשדה זרוע שיחי שדה, קוצים ודרדרים, עד שהגענו לבית־חומר דל־מראה.

בפתח הבית קיבלו אותי הורי הילדים בפנים מאירות ואדיבות וניכר היה שבאמת שמחו לבואי. לפי רהיטי הבית אפשר היה לראות את העוני המבצבץ ועולה מכל הפינות: „הסלון" שהוזמנתי לתוכו, הכיל מיטה די רחבה ועליה מזרון וכסתות אחדות מכוסות במטלית בד פשוטה אפורה ודי נקיה ושולחן גדול ומסביב לו שמונה כיסאות. בפינה אחת עמד שולחן קטן ועליו ספרים אחדים בגדלים שונים. הספרים המעטים משכו את תשומת ליבי יותר מכל הדברים והרהיטים שבחדר. מה לספרים בבית עזוב ועלוב זה? אילו ספרים הם? מי קורא בהם?

בעל הבית ואשתו היו טרודים, כפי שהבינותי בהכנת הקפה לכבודי וניצלתי דקות אלה כדי לרוות את סקרנותי על מהות הספרים שעל השולחן שבפינה.

ניגשתי אליהם ופחתתי את הראשון, את השני ואת השלישי ומצאתי שכולם הם ספרי הקודש: מהם ספרי

תנ"ך ומהם ספרי הברית החדשה, וגם שלושה ארבעה ספרי תהילים. בהמשך השיחה שהיתה לי עם בעל הבית בשעת שתיית הקפה נודע לי על מנהגם הקבוע לקרוא פסוקים אחדים מכתבי הקודש לפני כל ארוחה ולאחריה. לא מצאתי בזה שום חידוש, כי כמעט בכל בתי הבורים אין אכילה בלי תפילה מוקדמת.

לאחר שתיית הקפה ואכילת העוגה, שהגישה בעלת הבית ביד רחבה, נכנסנו בשיחה ארוכה ובעל הבית התחיל לספר לי על הניסים והנפלאות, שקרו לו בצבא בזמן מלחמת העולם השניה. אחרי מלחמה זו החליט לשנות את דרך חייו העירוניים הקודמים ולנטוש את עיר החוף פורט־אליזבט בה עבד בבית חרושת לנעליים.

בעיר זו — סיפר — לא היה חסר כלום. המשכורת הספיקה לו לכל צרכיו, גם אשתו לא היתה יושבת בחיבוק ידיים ושימשה כעוזרת בחנות במשך מספר שעות ביום. גם חברים וידידים היו לו, שהיה נפגש אתם תכופות אחרי העבודה. בית הספר, בו ביקרו ילדיו, נמצא לא הרחק ממקום מגוריו והיו לו גם די אמצעים לשלוח את בניו לחופש להוריו או להורי אשתו, שגרו בכפר נידח. בסיכום, לא היה חסר דבר וראה את עצמו מרוצה מחייו בעיר. כשהוכרזה מלחמת העולם השנייה הצטרף לצבא ושירת בו במשך ארבע שנים.

זה היה במשך תקופת שירותו, שהמחשבה על שינוי דרכי חייו פקדה אותו תכופות. נמאסו עליו — סיפר — חייו העירוניים. הוא התאווה לחיות בשדה, לא בכפר, אלא פשוט בשדה, בחווה, לבדו עם אשתו וילדיו. רק בשדה, לדעתו, החיים קרואים חיים. הוא הגיע לידי החלטה להוציא את מחשבתו לפועל כשישוב הביתה, „ברצות ה'". הרי בין כך וכך יצטרך להתחיל בחיים חדשים — אם כן, למה לא ינסה את מזלו בחקלאות, — באמצע

השדה, בחיק הטבע: אלהים — הגה בלבו — בירך אותו באשה טובה, המוכנה ללכת אחריו לכל אשר ילך, ולא רק משום שאשה כשרה עושה כרצון בעלה, אלא מפני שהיא עצמה תמימת דעים אתו בבחירת חיים חדשים.

והנה אחרי שובו מהמלחמה, שנסתיימה בנצחון „ברצון ה'", הנאצים הוכו, והוא מצא את המשפחה שלו בריאה ושלמה, חיפש אמצעים לעבור להתישבות. מאת הממשלה קיבל הלוואה בשיעור של אלף לירות שטרלינג, קצת כסף נשאר לו מחסכונותיו. בכספים אלה רכש כמה מאות הקטרים של אדמת פלחה, קנה לו זוג סוסים טובים, מחרשות וכלי בית שונים; במו ידיו ובעזרת אשתו ובניו הקטנים בנה לו את הבית, שהוא לפי דעתו די מרווח, כי נוסף על חדר האורחים שישבנו בו, מכיל הבית עוד שלושה חדרים גדולים. מלבד זאת יש לו מחסן יפה, אורווה, שלוש פרות, מספר טלאים וכוורת דבורים.

כמובן, שעדיין חסר לו הרבה ולוואי והיה ה' ממלא מה שחסר לו, אבל הוא מלא תקוה, שבורא העולם אשר הנחהו ושמר עליו עד הלום לא יעזבנו גם מחר. „עלי להודות" — המשיך בלחש, כשהוא מצווה על ילדיו לצאת לחדר השכן; „כי יש לי עוד מאתיים לירות שטרלינג במזומנים, והייתי יכול לשפר ולהעשיר את משקי, וע"י כך גם את הכנסתי, אבל באלה לא אגע. הנחתי אותם במקום סתר, שרק אני ואשתי יודעים עליו, ואוציא את הכסף רק כשאשיג מה שברצוני לקנות, דבר שחסר לי בכל ערב, כשאני חוזר מעבודתי".

הייתי מאד סקרן לדעת מהו הדבר שחסר לו בכל ערב ושרוצה להשיג אותו ועדיין לא השיגו? אך התביישתי לשאול אותו. הרי אני אורח בביתו ופוגש אותו בפעם הראשונה בחיי, ואיך זה אוכל לשאל אתו מה חסר לו, אם הוא בעצמו אינו מגלה לי. אולם לנוכח שתיקתי

התחיל בעל־הבית מחייך ואומר: „הנך לבטח רוצה לדעת בשביל מה לי הכסף החסוך והטמון".

„כן" — עניתי — „אבל אינני מרהיב עוז בנפשי לשאול על דברים אישיים־פרטיים, שאין לי רשות לחקור פשרם".

„צדקת" — ענה לי — „הבה ואספר לך". „הנה לפניך הפתח הזה, המוליך אל חדר המיטות שלנו. חסרה בו הדלת וברצוני לקנות לנו מאיזה אמן בעיר דלת יפה, כדי שיהיה לי במה להסתכל בבואי הביתה בערב אחרי יום עבודה קשה. פשוט לשבת ולהסתכל על דבר יפה שישכיח ממני את עמל היום. אני מרגיש — המשיך כמתוך הרהור — שחפץ אמנותי יעשיר את חיי ויעשה אותם יפים וכדאיים".

„אינני מבין — התפרצתי — כדי להסתכל על דבר יפה הנך שולל ממשקך וממשפחתך דברים חיוניים ז'".

„בשבילי — ענה לי — זה חיוני, אני חש צורך נפשי, להסתכל בדבר יפה, אני בטוח שזה ישפר את חיי, הלא כל בן אדם צריך ליהנות מדברים רוחניים ונעלים העומדים מעל לעבודה, אכילה ושתיה. אני מרגיש, כי דלת זו, אם רק אשיג אותה, תמלא איזה חלל ריק בחיי. אוהב אני להסתכל מסביב לי בזמן העבודה, בשיחים, בעשבים, אפילו ביבשים ביותר, אבל בערב הריני צריך להסתכל באיזה חפץ יפה, העשוי ונוצר על־ידי בן־אדם. מה שאני רואה במשך כל שעות היום הוא מעשה ידי האמן הגדול, בורא העולם, ואני רוצה, שאת החסר לי ימלא אמן, שגם בפרי מעשה ידיו יש משום יצירה אלוהית. ה' לפעמים מתגלה במעשה ידיו של אדם, אם רק מצוי באותו אדם שביב, שהוא חלק ה' ממעל".

בתום השיחה ישבנו מספר רגעים שקועים במחשבה. לי נראה היה כל הענין מוזר מאוד, אם כי הבינותי לרוחו של האיש. בפעם הראשונה בחיי נקרה לפני איש־שדה פשוט,

נעדר חינוך ותרבות כלשהן באמנות, שדלת של פסל תיהפך לו לחלום חייו.

למחרת בבוקר קמתי ובעל־הבית ליווני למכוניתי העזובה. הכל היה כשורה, לא חסר דבר. נפרדנו בחמימות ואני הבטחתי לו, שאעשה כל מה שיהיה ביכולתי להשיג את מבוקשו. נשארתי לבדי ליד המכונית ואחרי שעה קצרה קיבלתי הסעה לכפר הסמוך, בו היה מוסך. תיקנו מה שניתן היה לתיקון, קניתי צמיג נוסף במקום המפוצץ, ונסעתי ישר ליוהניסבורג בלי שום תקלות כשכל הזמן נתונה מחשבתי לבוּר ולמשפחתו.

כעבור מספר שבועות כתבתי לזוג והסברתי להם, שעסקתי בעניין שביקשו, אבל בינתיים לא הצלחתי, וכדי שמכתבי לא יגרום להם מפח־נפש ולא ישלול מהם את התקווה שיבוא יום ומבוקשם יקוים, סיימתי את המכתב בדברי עידוד.

שוב עברו שבועות אחדים ואני כמעט ושכחתי על כל הענין עד שנתקלתי ביוהניסבורג בדבר מעניין מאוד, הקשור בעניין הדלת.

●

ביוהניסבורג גר אז זוג אמנים יהודים נודעים שבמשך זמן מסוים היו מקבלים מחירים טובים בעד יצירותיהם ועבודתם. הוא היה צייר ופסל ואשתו היתה פסנתרנית ומורה למוסיקה. הצייר ר. היה יוצא פולין, אבל עשה מספר שנים בפריס, העיר בה למד מאמנים בעלי־שם את מלאכת הציור והפיסול. איני יודע מה היה שמו בארץ מוצאו, אבל ביוהניסבורג היה ידוע בשמו הצרפתי, ש„כדי שלא לבייש" אינני מציין את שמו המלא. ר. כמעט התנכר לקהילה היהודית והתרחק מחבריו למקצוע היהודים. כפי הנראה, חשב, שמעורבותו עם היהודים עלולה לקלקל לו

אצל הלקוחות הנוצרים. כשהיה פוגש באחד ממכריו היהודים, היה מנדנד לו בראשו וקשה היה לדעת אם זהו נדנוד של ברכה או עווית של התנכרות... הדבר לא היה בגדר סוד אצל האינטליגנציה האנגלית, שהבינה כי האיש מנסה להתרחק מאחיו היהודים ולהשתמט מפגישה עמהם.

ההתנכרות הזאת היתה דוקא בעוכריו. משחק מחבו־אים מסוג זה, שמשמעותו התכחשות לעמו שאליו השתייך לא מצא חן בעיני הגויים. בייחוד הבריטים לא אהבו את היהודי עם שמו הצרפתי, ולכן לא תמכו בו ולא קנו אצלו. בסופו של דבר נמצא קרח מכאן וקרח מכאן ופרנסתו קופחה לגמרי. המפרנסת היחידה בביתו היתה אשתו, שהיתה מלמדת ילדי ישראל לנגן על הפסנתר. אבל הואיל והכנסותיה לא הספיקו לקיום המשפחה, החליט „הצרפתי" לחזור בתשובה, והתחיל כפעם בפעם להזמין לביתו יהודים וגם נענה להזמנות מצידם, בתקווה לרכוש קונים ביניהם, וכך נוצר, לאט לאט, קשר כלשהו בינו לבין יהודים רבים, שהתחילו לשכוח את עברו ואת התנכ־רותו אליהם.

בחוג מכיריו הייתי גם אני. פעם אחת פגשני ברחוב וסיפר לי, כי יש לו הרצאה מוכנה על הנושא: „אמנות אצל היהודים", והוא מוכן להרצותה לפני קהל יהודי. נעניתי ברצון לבקשתו להסדיר את קיום ההרצאה וזו התקיימה במעונו.

להפתעתי הופיע קהל גדול למדי. כנראה שגרמו לכך שני טעמים: א) הנושא עניין את הקהל. ב) רבים היו סקרנים לשמוע מתבולל ומתכחש זה — המרוחק כל הזמן מחיי היהודים ומבעיותיהם — מה יש לו לומר על נושא זה. ההרצאה שהיתה גם מלווה בשקופיות מאירות עיניים, היתה מעניינת מאד והמרצה גילה ידיעה רבה בשטח האמנות היהודית.

עברו ימים ור. חזר לסביבתו הטבעית, בין היהודים, רבים מהם התחילו באים אל ביתו והיו קונים מיצירותיו ומצבו הוטב לחלוטין. באחד הערבים, דומני שזה היה במוצאי שבת, נפגשנו ברחוב ליד ביתו, ולאחר שאמר לי, כי יש לו דלת מחוטבת יפה, מעשה אמן, שהיה רוצה למכרה, נכנסתי אליו ובטרם שהראה לי את הדלת ישבנו ושוחחנו על דא ועל הא כשבפיו קטרוג על חוסר טעמו של הציבור היהודי. העשירים — אמר — שמספרם די ניכר ביוהניסבורג, קונים להם פלטרין בפרווריו העשירים, וילות בעלות שבעה־שמונה חדרים, חצרות ומגרשי טניס, בריכות שחייה גדולות ובתי קיץ מפוארים ומרהטים אותם ברהיטים יקרים והכל נהדר ויפה, אבל — התאונן קשות — לא עולה על דעת הגבירים היהודים האלה, שדלת חטובה בידי אמן יכולה לשפר ולהוסיף לאופיו של הבית, והם מסתפקים בדלתות זולות ופשוטות.

באומרו זאת לקח אותי בזרועו והוליכני אל חדר עבודתו והצביע על דלת יפה, שעמדה שעונה אל הקיר, חטובה פיתוחי חותם ואמר: „הבט, על דלת זו עבדתי חודשים. הדמויות והמראות הם כולם לקוחים מהתנ"ך. דלת זו יכולה לפאר כל בית וכל היכל, אבל היהודים שבלואר האוטון (הפרוור של עשירי העיר) מבכרים דלת פשוטה וזולה, וככל שהדלת היא זולה יותר, היא יותר מקובלת עליהם. זה שנתיים — המשיך — שהדלת עומדת אצלי, מונחת בפינה כאבן שאין לה הופכין. הורדתי מהמחיר את החצי, ואין איש קונה".

„וכמה היית רוצה בעד דלת זו?" — שאלתי.

„חברים ואמנים העריכו אותה באלף לירות שטרלינג, אבל אני הייתי מרוצה אילו קיבלתי חצי המחיר" השיב לי באנחה.

סיפרתי לו על האיכר־הבור שפגשתיו לפני חודשים

מספר בדרך ואמרתי לו, שאני מתבייש להציע לו תמורת הדלת את סכום הכסף שחסך לו אותו איכר. אבל אולי יש לו, במקרה, דלת חטובה אחרת, לא כל כך יקרה, ואני הייתי משלם לו מאתיים וחמישים לירות. הוא השיב לי, שאין לו דבר אחר חטוב מעץ שיהיה גם יפה וגם מתאים למחיר, אבל לבו הולך שבי אחרי הסיפור על האיכר הפשוט והוא היה מוכן להוזיל את המחיר, אבל לא עד כדי כך, שיתאים לכיסו של הבוּר. לרגע נשתתק ואמר: „יש לי רעיון. אתה — אמר לי — הרי הנך עסקן צבורי, אולי תסכים להזמין אל ביתי או אל ביתך מספר אנשים בעלי יכולת ולספר להם את ענין הבוּר. הלה הוא, לפי דבריך, אדם עני, מספר שנים נלחם בעד ניצחון כוחות הקידמה נגד צבאות היטלר ימ"ש, ואנו היהודים, שסבלנו יותר מכל העמים שבעולם מרוצח זה, מדוע לא נגרום אנו נחת־רוח לאותו גוי פשוט, שהוא כנראה בעל שאר־רוח, ונקבל ממנו את הסכום המצוי בידו, נוסיף מכיסנו כמה מאות לירות ונגיש לו את המתנה".

היתה זו באמת עצה טובה ומצאה חן בעיני. תוכן הדלת הרי יתאים גם לרוחו של ידידי הבוּר ולבטח ימצא חן בעיניו, כי התוכן הוא תנ"כי שבשבילו הוא הספר הנעלה שבעולם ואין ספק שיפיק אושר רב מהדלת היפה.

אמרתי ועשיתי. למחרת היום ישבתי אל הטלפון והתחלתי להזמין אנשים על ימין ועל שמאל. הכנתי גם תכנית אמנותית, בהשתתפותם של זמר טוב, אחד החזנים המעולים שבעיר, זמרת פופולרית וגם שחקן ומדקלם. ביקשתי גם מספר נשים שיכינו עוגות וכל מיני מטעמים. שאלנו כלים, כוסות, כוסיות, צלחות וכו' מהנשים העסק־ניות שלנו והנשף נתקיים במועדו. באו כחמישים איש. פתחתי בסיפור הפנצ'ר שלי, פגישתי עם הבוּר ועם אשתו, ולא דלגתי על הקשיים שעמדו לשטן על דרכי עד בואי

הלום. בקיצור, האורחים תרמו מכספם והנשים טרחו והגישו ממיטב עוגותיהם ובילינו ערב יפה, שהכניס די כסף לקנית הדלת. באותו ערב היה גם נוכח איש עשיר, שלא מכבר בא מאנגליה להתיישב ביוהניסבורג, איש שהיה לו אוסף גדול של כל סוגי אמנות, וגם היתה לו הבנה בשטח זה. הלה הציע עבור הדלת פי שניים מהסכום שנאסף, אבל הנוכחים מחו נגד הרעיון הזה, וסרבו למכור את הדלת לאחר.

בלילה ההוא נדדה שנתי מעיני מרוב התרגשות על הצפוי לי מחר, וכאור הבוקר לקחתי את כלי רכבי, וכחץ מקשת יצאתי את העיר בדרכי לחבל הפרי־סטייט, למקום מושבו של „קונה" הדלת. כשבאתי, מצאתי את הדלת סגורה, אבל לא נתאכזבתי, כי ידעתי שהאיכר ומשפחתו הולכים לכנסיה שבכפר הקרוב, אבל אינם מתעכבים שם זמן רב, וכך אכן היה. כעבור בשלושת רבעי שעה באה כל המשפחה.

קשה לתאר את שמחת כולם בראותם אותי, ושמחתם גדלה פי עשר כשסיפרתי להם את מטרת בואי.

היה ברור לי, שהזוג לא יסכים בשום פנים ואופן לקבל את הדלת המפוארת, אם אספר להם שלמען קנייתה אספתי כסף מאנשים אחרים, בלתי מוכרים להם, לכן סיפרתי להם, שהשגתי בשבילם את מבוקשם והדלת תעלה להם בערך אותו הסכום, שיש ביכולתם לשלם בעדה. הם, כפי הנראה, לא חשדו בי, ותוך שעות אחדות הגיעה כל המשפחה ליוהניסבורג. הדלת עוטפה בשטיחים ישנים ובשמיכות, ובזהירות רבה הושמה על גג המכונית שלי, נקשרה היטב בחבלים שלא תזוז חלילה ממקומה ושלא תקרה לה שום תקלה בדרך.

אחרי שיחה ושתית קפה נפרדתי מהמשפחה בחיבוקים לבביים ובנשיקות חמות וכשהסתכלתי על הנהרה

שהיתה שפוכה על פניהם של הבור ואשתו — כביכול, השכינה שורה על פניהם, וראיתי את העליצות שהתנצנצה בעיניהם — הרגשתי כמי שקנה את עולמו.

הגוי שהפך ללוחם יהודי

בעיר אוידטסהורן — „ירושלים דאפריקה הדרומית" — עשיתי רק שלוש שנים.* קשה היה לי להתאקלם שם, כי רחוקה היתה העיר ממרכז יהודים גדול. ערים שהתאימו לי יותר היו קיפטון או יוהניסבורג וסביבותיה. קשה היה להשיג באוידטסהורן ספרים לפי רוחי. גם הספריה המקומית היתה מצומצמת, רציתי גם להכנס לאיזו שהיא אוניבר־סיטה, כדי לשכלל את ידיעותי באנגלית ובמדעים.

באותה תקופה נזדמן לי לקבל משרת מנהל של בית ספר קהילתי בפארל. עיר הנמצאת במרחק של שלושים מילין מקיפטון.

העיר קיפטון היתה כבר אז, כמו שהיא היום, מרכז יהודי גדול. כל המוסדות הציבוריים היהודיים הקיימים ביוהניסבורג קיימים גם בקיפטון. היו שנים שהתנהלה התחרות מתחת לשטח בין שתי הערים על ההגמוניה בענייני היהודים. קיפטון היא המיוחסת יותר מפני שהיא העתיקה בערי דרום־אפריקה. גם מושב הפרלמנט נמצא בה והקהילה היהודית הראשונה נוסדה שם, בעוד שיוה־ניסבורג היא עיר מאוד צעירה והתחילה להתפתח רק

* ר' עמ' 213.

לפני שבעים וחמש שנה בערך עם פתיחת מכרות הזהב. אין בה שום מוסד ממלכתי אדמיניסטרטיבי, כי מושב הממשלה הוא בפרטוריה, אבל היא העיר הגדולה ביותר ביבשת אפריקה מדרום לקו המשוה, ובה הקהילה היהו־דית הגדולה ביותר שבדרום־אפריקה, והיא גם מהווה מרכז מסחרי ותעשייתי ראשון במעלה.

בפארל גרתי מספר שנים. העיר מאוד מצאה חן בעיני מפני שהיא אחת מהערים היפות באפריקה וגם בגלל קרבתה לקיפטון. שום מנהיג, סופר או אמן גדול לא דילג עליה וביקר בה. הנסיעה במכונית מפארל לקיפטון ארכה פחות משעה אחת.

שנות מגורי בעיר פארל לא הצטיינו במאורעות ראויים להזכרה חוץ מאחד, שעליו אני מספר להלן:

ילדי היהודים היו שרויים ביחסי ידידות עם ילדי שכניהם הנוצרים, ולפעמים היו הללו מקנאים בחבריהם היהודים, מפני שהם היו בשעות אחרי הצהרים עסוקים בלימודי היהדות, ב„חדר" או ב„תלמוד תורה", בעוד שהם עצמם היו לעתים קרובות משתעממים מחוסר עיסוק כל־שהוא. קרה לא פעם והילדים היהודים היו מסתלקים בעיצומו של משחק הכדורגל והולכים ללמוד עברית.

בימי חג ואירועי שמחה בקהילה, היו ילדינו מביאים את חבריהם הנוצרים לאולם בית הספר, או אפילו לתוך בית הכנסת, כדי שהללו יהנו גם הם הן מהשמחה גופא והן מהמאכלים היהודיים, כגון: גפילטה פיש, שטרודל ושו־קולד. משהגיע חג הפורים מצאו שכנינו הצעירים מקום להתגנדר בו, כי המסכות שעל פניהם המוסווים היטעו את ה„שופטים" ואי־אפשר היה לדעת מי הוא הילד היהודי ומי לא. והואיל והפרסים היו מיועדים לילדינו ולא לילדי הגויים נוצרו על רקע זה אי־הבנות וויכוחים ולפעמים גם חיכוחים בין הבנים לאבותיהם. הדור הצעיר היה טוען,

כי אסור להפריד ולהגביל את הגויים, כשם שאנו היהודים, רוגזים על ההגבלות מצידם נגדנו. אבל זקני הקהילה היו אומרים: מה להם ולנו, אין לגויים חלק ונחלה בחגי ישראל.

באחד הימים באו אל משרדי שני נערים, שאחד מהם נמנה עם תלמידי בית ספרנו והלה הציג לפני את חברו בזו הלשון: „הנה חברי פראנץ ואן־דע־מערווע. הוא חברי וידידי הטוב ביותר ואנו אוהבים מאוד איש את רעהו. אנחנו מבלים תמיד ביחד. מכינים ביחד את השעורים, משחקים ביחד, חוגגים בצוותא את חגינו ומגינים איש על רעהו". שאלתיו: „כיצד אתם חוגגים את החגים? הרי הוא נראה לי כאילו אפילו איננו יהודי". „נכון" — השיב הנער. „הוא לא יהודי, הוא אפריקנר אמיתי ושייך ל„אפריקאנר רעפארמירטע קערק". אבל מדי שבת בשבת אנו אוכלים ביחד אצל הזיידע (הסבא) שלי. הוא יהודי אדוק ובין מנה למנה אנו שרים ביחד, יה ריבון עלם ועלמיה' ועוד זמירות. אני קראתי לפניו את המילים מן הסידור והוא כתב אותן באפריקנית ולמד אותן על פה".

אחרי שיחה ארוכה הסתבר שהנער היהודי הביא את חברו ע"מ ללמדו בבית ספרנו עברית. „הוא רוצה ללמוד עברית" — הבטיח הילד בחום — „ולא איכפת לו לשבת בכיתת המתחילים. יש לו ראש טוב והוא במהרה ישיג אותי". למען האמת נמצאתי במבוכה. כמו שאמרו רבותינו: „אוי לי מיוצרי ואוי לי מיצרי". מצד אחד לא רציתי לבייש את הילד הנוצרי וגם לא לאכזב את הילד היהודי. אולם מצד שני ידעתי שהדבר עלול לקומם את ההורים. לבסוף מצאתי מוצא ואמרתי לילד הנוצרי, שילך הביתה ויביא לי פתק מהוריו אם הם מסכימים לכך, שילמד עברית בבית ספר יהודי.

כשיצאו הילדים מלפני, נשמתי לרווחה; הייתי בטוח

שהורי הילד הנוצרי לא יסכימו שילדם יקבל חינוך עברי. עברו ימים אחדים והילדים לא הופיעו לפני וכבר אמרתי בלבי שהכל בא על מקומו בשלום. אבל לא כך היה.

כעבור שבוע התייצבו שני הילדים לפני במשרדי שלובי זרוע ובפנים שמחות והגישו לי מכתב סגור. פתחתי את המכתב וקראתי אותו בעיון רב ובו נאמר במפורש שהאדון והגברת ואן־דע־מערווע מבקשים להכניס את ילדיהם לבית הספר שלי ושהם מוכנים לשלם בעדו שכר לימוד כמו שמשלמים כולם. לרגע נדהמתי, אבל מיד השלמתי בשמץ סיפוק — „ניצחו אראלים את המצוקים" והענין סודר לשמחת שני החברים. אותה שעה לא עלה על דעתי, שקבלת הילד הנוצרי לבית־הספר תיתקל בהתנגדות דווקא מהצד היהודי, ותגרום לסכסוכים ואי־נעימויות. במידה שנתתי את דעתי לאפשרות כזאת, דחיתי אותה משני טעמים:

א) מה יהיה איכפת למי שהוא מן הקהילה היהודית שילד נוצרי ילמד קצת עברית.

ב) הייתי בטוח שהילד יבקר את בית הספר העברי במשך ימים ספורים ויעזוב אחר כך, כי למה לו לבלות שעות בכל יום בת"ת ולהכלא במחיצתם של ספרים יהו־דיים, בה בשעה שהוא יכול לשחק בחוץ כדורגל או סתם להתרוצץ ולהנות ממזג האויר הנחמד ככל שאר חבריו הבוּרים? הרי זו היתה מתמיד טענתם של ילדי ישראל, שאמרו: בשעה שחברינו הנוצרים בבית הספר הכללי גומ־רים את עבודתם בבית־ספרם מוקדם אחד הצהרים ונש־ארים חפשים לשאר שעות היממה, אנחנו הילדים היהודים נכלאים בבית הספר העברי ומפסידים הזדמנויות למש־חקים ולשעשועים.

נסתבר שטעיתי טעות חמורה. כשנודע הדבר לרב הקהילה, שהיה קיצוני באדיקותו, הוא קרא לי ובא אלי בטענה, שאני מכניס את הקהילה היהודית ללוע הארי.

הגויים — לדבריו — יתגוללו עלינו ויאמרו, שאנו רוצים לגייר את הילד, וכמו שאנו היהודים מתקוממים נגד המיסיונרים השואפים לרכוש נפשות לאמונתם, כך גם הם יכעסו עלינו על שאנו משתדלים לקחת שבי ילדים מקהי־לתם. טענתו השניה היתה שבבית־הספר בהנהלתי מבק־רים גם בנים ובנות, ומי יערוב שבמשך הזמן איזו־שהיא ילדה לא התאהב בפרנץ, או הוא בה, ונמצא שם שמים מתחלל.

ניסיתי להשקיטו ולפייסו בדברי שידול ואמרתי שפח־דו הוא פחד שוא ורחוק מהמציאות, שאין זה ענין של דת, שלימוד השפה העברית אין לה שום שייכות לגיור. אבל דברי לא הועילו וחמתו של הרב לא שככה. לשוא הס־ברתי לו, כי עכשיו, כשהדבר נעשה, אין להשיבו, כי אם נוציא את הילד מבית־הספר, הדבר יעורר כעס מצד הגויים, שיוכלו לטעון: הנה אתם היהודים תמיד צועקים ומוחאים נגד הגבלות, ואתם בעצמכם נוהגים שלא כשורה, מעליבים ילד נוצרי, מגרשים אותו ממוסד יהודי, אך ורק משום שאיננו יהודי. מה רע בכך אם הילד ידע קצת מהבייבל בשפתו המקורית.

בסופו של דבר לא יכולנו הרב ואנוכי להשתוות בענין והוא הובא לפני ועד הקהילה. נתקיימו כמה ישיבות סוערות, נוצרו צדדים, שכל אחד מהם עמד על שלו. למזלי נצחו הנימוקים שהעליתי והרוב המכריע החליט שפראנץ יכול להמשיך בלימודיו העבריים מבלי שישלם שכר־לימוד, כדי לא לתת פתחון פה לשונאי ישראל, שמטרת הכנסתו של פראנץ לבית־הספר היתה להרויח כסף על מנת להקל על התקציב הקהילתי.

הילד דבק בלימודיו, הוא גם היה מוכשר ומתמיד ולא דילג על ימי לימוד. תמיד היה מביא את שיעוריו מוכנים, ובכלל שימש דוגמא לכל הכיתה. תוך זמן קצר

עלה פראנץ הצעיר לכיתתו של דב חברו היהודי, ואף הקדימו ועלה עליו. דבר זה דירבן את דב לשפר את לימודיו ולהתקדם. פראנץ שהיה ילד יפה, גבוה, חזק ואמיץ ראה את עצמו כאפוטרופוס על הילדים היהודים בבית־הספר, בלי הבדל גיל או כתה. אוי ואבוי היה לילד נוצרי, שהיה מעליב ילד יהודי וקורא לו „בלאדי ג'ו" — יהודון מלוכלך. ילד כזה היה יוצא בריסוק אברים ממש מידיו של פראנץ. שייגץ שאיים על ילד יהודי ורצה להרביץ בו, היה הלה מזהירו ואומר: נסה נא, ותראה מה יאמר על כך פראנץ... אזהרה כזו הועילה תמיד והתוקף היה נעלם כלעומת שבא.

בימי החופש של בתי־הספר הכלליים, כשהתלמידים — כנהוג — משחקים כדורגל באחת החצרות המרווחות או במגרש המשחקים של בית־הספר, היה פראנץ תמיד במחנה הילדים היהודים. בסיכום ניתן לומר, כי נוכחותו של פראנץ בבית־הספר היתה כולה לברכה.

עברו שנים ופראנץ המשיך בהתמדה, ובבית־הספר התיכון נרשם בין הנבחנים שבחרו בעברית כמקצוע לבגרות וקיבל את הציון הגבוה ביותר. זה היה כבר אחרי שאני עזבתי את העיר פארל ועברתי ליוהניסבורג.

ביוהניסבורג כיהנתי כמנהלו של אחד מבתי־הספר הגדולים והסחתי את דעתי מפראנץ ואן־דער־מערווע. לא ידעתי מה קרה לבחור נחמד זה, איפה הוא נמצא ובמה הוא מתעסק. פעם נפגשתי עם מישהו מאנשי פארל והלה אמר לי, שפראנץ לומד באוניברסיטת קיפטון ובא לפעמים הביתה. עם חבריו הקודמים מביה"ס היהודי כמעט שאינו נפגש. בחגים הנוצריים הוא מבקר בבית התפילה שלו ומתפלל כמו אחרים מבני עמו. בשמעי זאת חשבתי בליבי: כנראה שלימודיו העבריים בביה"ס היהודי היו אצלו

בבחינת אפיזודה שאינה מעלה ואינה מורידה ושכחתי מכל הענין.

ביוהניסבורג גרתי שנים רבות ובערבים ניהלתי שיעורי ערב למבוגרים בעברית, פעולה שאורגנה במאמץ משותף עם הד"ר אבן שמואל קויפמן. באותה תקופה פרצה בארץ ישראל מלחמת העצמאות, שחוללה מהפכה בקרב הנוער היהודי בדרום־אפריקה ורבים ממנו נרשמו לצבא ההגנה לישראל. הממשלה, שבראשה עמד הגנרל סמוטס, ידידו המפורסם של ישראל, לא דיקדקה הרבה בעניין וכל מי שרצה לטוס לישראל ולהשתתף בהגנת המולדת, היה עושה זאת בלי הפרעות מצד הממשלה. כארבעים קילומטר מיוהניסבורג נבנה אז שדה תעופה זמני וזה איפשר לבחורים ולבחורות שלנו להמריא ממנו לישראל בעת הצורך. היו אלה בחורים ובחורות אשר שרתו בצבא דרום־אפריקה בזמן מלחמת העולם השנייה והיה להם נסיון בנדון.

בחורים למאות התדפקו אז על דלתות הפדרציה הציונית בדרישה, שיסיעו אותם למולדת, אבל אמצעי ההסעה לא הספיקו לכך. אלה שחיכו לתורם, נרשמו בינתיים אצלי כתלמידים לעברית בשיעורי הערב. ארגנו כיתות מיוחדות בשביל אלה שלא ידעו אף מילה עברית ובשיעורי הערב לימדנו אותם מילים ומשפטים יסודיים וקלים שיזדקקו להם בשרותם בצבא ההגנה לישראל. בין הנרשמים היו גם כאלה שידיעותיהם בעברית לא היו כל כך מוגבלות והללו נרשמו בכיתות המתקדמות.

באחד הערבים, כשתור הממתינים להרשמה היה גדול ואני הייתי עסוק ברשימת שמותיהם וכתובתיהם, ניגש אלי בחור גבוה וחסון. בתשובה לשאלתי לשמו הוא התחיל לחייך ואמר: „האם אינך זוכר אותי, מר לזר,

הלא הייתי תלמידך בעיר פארל" ובעודו מדבר הוא נופל על צווארי בחיבוקים ובנשיקות. זה היה פראנץ ואן דה מערווע. הוא סיפר לי, שגמר אדריכלות באוניברסיטה ושהינו עדיין רווק, והוא רוצה להשתתף במלחמת העצ־מאות של היהודים כחייל פשוט. הוא עובד באחד המשרדים ביוהניסבורג במקצועו וכבר הודיע לבעליו הלא־יהודים, שיעזוב את עבודתו מיד לאחר שיקבל מקום במטוס שיסיעו לישראל. ברשימת התלמידים הוא מופיע לא בשמו האמיתי מתוך חשש שהשם יהיה לו למכשול.

פראנץ למד בשעורי הערב רק כשבוע ימים ונעלם. אפילו לא אמר לי שלום. רק אחרי שבועות אחדים קיבלתי ממנו מכתב מישראל, בו הוא כתב שהוא משרת בצה"ל.

בזה נגמר סיפורי על ואן־דה־מערווע. בשנת החמישים ואחת בעת ביקורי הראשון במדינת ישראל, אמר לי אחד ממכרי מיוהניסבורג, שהוא פגש בארץ את פראנץ ושהוא חבר באחד הקיבוצים, נשא לו שם אשה והוא מלא סיפוק מחייו בארץ היהודים.

הרב בר־אילן מלמדנו פרק בהלכות כיבוד הורים

הרב ר' מאיר ברלין, ששינה את שמו לבר־אילן, היה כידוע בעל מוח חריף ותמיד היה מתגאה בעובדה, שהוא בנו של הגאון ר' נפתלי צבי יהודה ברלין (הנצי"ב), אך לא היה מרוצה כשהגדילו את שמו יתר על המידה

ושיבחוהו מעל למגיע לו ובייחוד כשהיו אומרים שהוא עולה אפילו על אביו הגאון.

בשנת 1930 הזדמן הרב בר־אילן לדרום־אפריקה בעניינים ציוניים, וכשגמר את שליחותו בהצלחה, נשאר לשבוע אחדים נוספים בארץ זו, כדי לאסוף כספים לטובת ה„מזרחי", שהוא מאוד דאג לקיומה. מצבה הכספי של התנועה הציונית־דתית היה אז בכל רע, ובמקום לצאת לחופשה על מנת לנוח קצת מעבודתו המאומצת, החליט הרב להקדיש את זמנו „הפנוי" לטובת תנועתו.

במסעו זה הוא בא לעיר פארל, בה כיהנתי אז כמנהל בית הספר העברי. לפי הנהוג אצלנו היה הרב מופיע בדרשה לפני הקהל היהודי בבית הכנסת, אפילו אם הענין והמטרה היו חילוניים. הרב נאם אחרי תפילת „מעריב" ודרשתו היתה מאוד נאה, טבולה ומבושמת במאמרי חז"ל, סיפורים ואגדות שונות ופופולריות, שמצאו חן בעיני הקהל.

אחרי הדרשה נקבצו כל חברי הוועדים של האגודות היהודיות השונות, כדי לקבל את פני כבוד הרב בביתו של יו"ר בית הכנסת, מר לייבע ברמאן, שהיה גם העשיר שבעיר.

בעיר פארל גר בפרק זמן זה יהודי אחד בשם פוגרונד, שהיה לפנים תלמיד בישיבה המפורסמת של וולוזשין ונמנה בשעתו עם טובי התלמידים. לכשנישא, יצא לדרום־אפריקה לשנים אחדות „לעשות קצת כסף" בתקווה לחזור לאחר מכן לחיות „בין יהודים".

את דרום־אפריקה הוא ראה כאכסניה זמנית, כעין „בית בחצי הדרך". חברים וידידים לא היו לו והוא גר עם משפחתו הקטנה מחוץ לעיר, במרחק של כרבע שעה הליכה ממנה. יתכן שהוא נטה קצת הצידה מהמסלול שסללו לו רבותיו ומוריו בישיבת וולוזשין, אבל בשעות

הפנאי היה מרבה בלימוד התלמוד. היו שהוציאו עליו לעז, בעיקר מקרב המתחרים שלו במסחר, והיו אומרים שבמו עיניהם ראוהו יושב על ספר התלמוד בלי כובע, ר"ל. בימי החגים, וביחוד בימים הנוראים היה הוא ומש־פחתו הולכים ברגל לבית הכנסת, אך בשעת התפילה היה מציץ מפעם לפעם בספרו של רמח"ל „מסילת ישרים", או בספר „הכוזרי" של רבי יהודה הלוי, שהיה מביאם עמו יחד עם המחזור.

בקוריו בבית הכנסת בחגים ובימים הנוראים היו מעין מס שהטיל על עצמו „לעניינים יהודיים" וחוץ מימים ספורים אלה לא היו רואים אותו בשום אסיפה יהודית. הוא לא בא אפילו כאשר הגיע לעיר פארל, נשיא ההסתד־רות הציונית דאז, חיים וייצמן, בענייני מגבית קרן היסוד. אמנם היה בין התורמים, אבל לדבריו לא רצה לעזוב את משפחתו בערבים בפרבר הכושים. אולם כששמע שרבי מאיר ברלין בא לעיר וגם ידרוש בבית הכנסת, שינה מר פוגרונד ממנהגו והחליט לבוא ולהשתתף באסיפה. הוא גם הוזמן לביתו של מר ברמן לקבלת הפנים לכבוד הרב האורח, אם כי לא נמנה עם העסקנים הציבוריים. בעל הבית עשה זאת על דעת עצמו מפני כבוד התורה כי היה ידוע בעיר שמר פוגרונד, אם כי אינו פעיל בעניני ציבור, מקדיש בכל זאת את זמנו הפנוי ללימוד התורה. כמובן שבתור מנהל בית־הספר הקהילתי הוזמנתי גם אני.

אחרי האכילה והשתיה, שהיתה כיד המלך, התחילו הנאומים, שכולם היו מלאי שבח והודיה לאורח. לפי בקשתי הזמינו את מר פוגרונד לומר דברים אחדים לכבוד האורח והלה קם ואמר: „לי נראה כי הרב הדגול, שכיבד את קהילתנו בביקורו, עשה טובה גדולה לכולנו. הרב הנכבד הוא איש גדול לא רק מפני שהוא בנו של הנצי"ב, גדול התורה ומאור הגולה, אלא שלפי דעתי הגדיל רבי

מאיר לעשות מאביו הדגול. כי מה, בעצם, היו מעשיו של אביו? הוא היה מרביץ תורה, כותב ספרים, משמיע תשובות על שאלות חמורות אבל מעולם לא יצא מד' אמות של ביתו. כשהיו פונים אליו בשאלות הוא היה עונה עליהן. נכון, אי־אפשר לזלזל במעשים חשובים אלה, אבל הוא בכל זאת היה יושב אוהלים ולא היה יוצא לראות בשלום אחינו בני ישראל ולא הטריח את עצמו לנוד למקומות רחוקים ממקום מושבו הקבוע. כמה שונים הם מעשי בנו רבי מאיר. הלה לקח בידו מקל נודדים ונוסע מעיר לעיר ומכפר לכפר להפיץ תורה בין המוני ישראל, וזו עבודה קשה מאוד. סוף כל סוף היו רק יחידי סגולה באים אל אביו הגאון, בה בשעה שרבי מאיר בא לבתיהם של המוני ישראל, מבקר בבתי־כנסת שונים ומפיץ תורה ברבים".

כשהגיע תורו של חתן הערב לענות, אמר את הדברים האלה:

„שמעתי כי כאשר באו אבותיכם לדרום־אפריקה הם היו עניים מאוד. מקצוע לא היה להם, כסף לפתוח חנות לא היה להם. מה היו עושים? הם היו רוכלים קטנים. לקחו מעט סחורה, שמוה על שכמם והיו הולכים מבית לבית ומחווה לחווה ומציעים לעקרות הבית דברים קטנים, כגון: סודרים, גרביים, מסרקות ועוד דברים קלי־ערך וקלי־משקל. עכשיו — אמר הרב — אנא, הפנו את ראשיכם החוצה וראו. הנה לשמאלכם חנות גדולה, ועל השלט מעליה כתוב, „אקרמאנס בע"מ". חנות זו (שהיתה דרך אגב אחת משלושים הסניפים בכל ערי דרום־אפריקה) עומדת על מקומה ואינה הולכת ומוכרת את סחורתה בבתים פרטיים. כשם שהרוכלים שלכם היו עושים. נשאלת השאלה — מדוע? והתשובה היא: ל„אקרמאנס' אין צורך לנוד על בתים פרטיים כדי להציע להם את סחורתם,

האנשים כולם באים אל החנות במספרים גדולים. הם נכנסים לתוכה ובוחרים מתוך המבחר העצום של הסחורות, הנמצאות בה, כל מה שהם צריכים. לא כן הדבר אצל הרוכל. אליו לא יבואו, כי הסחורה שלו מועטת והמבחר הוא קטן, ולכן הוא מוכרח ללכת מבית לבית ושם קונים אצלו רק מה שהוא יכול להציע.

„כך הוא הדבר עמדי ועם אבי ז״ל — סיים הרב. אבי היה גדול בהוראה ומלא וגדוש תורה, תלמוד, פוסקים ראשונים ואחרונים וכל מי שהיתה לו שאלה יכול היה לפנות אליו ועל כל שאלה קלה כחמורה היה מקבל תשובה. תמיד מצא כל אחד במחסן אבי מה שצריך היה וכל מה שחיפש, ולא היה לקונה צורך לנסוע ממקום למקום, אבל אני בהשוואה לאבי מורי ע״ה, הנני קטן מאוד, ממש ננס. כדי למכור את סחורתי, עלי לכתת את רגלי ולנוד ממקום למקום ולהציע לקהל מסחורתי המוגבלת...״

כך לימדנו הרב בר־אילן כיבוד אב מהו...

•

חיים וייצמן מיעץ לי לקנות מכונית

אם איני טועה היה זה בשנת 1932. וייצמן הגיע אז לדרום־אפריקה לעמוד בראש המגבית של קרן היסוד. שמו של וייצמן הלך לפניו ושמעו יצא בכל הארץ בין בקרב הגויים ובין בקרב אחינו בני־ישראל, וביקורו נחשב לכבוד גדול לכל הקהילה היהודית בדרום־אפריקה.

היהודים בעיירות הקטנות שרצו לראות את המנהיג הדגול, היו נוסעים לערים הגדולות שבקרבתם, בהן הוא ביקר. אבל ביחס לערים שעמדו על הגבול, ספק עיר גדולה, ספק קטנה, לא ידעה הפדרציה הציונית כיצד להתנהג, כי זמן שהותו של וייצמן בדרום־אפריקה היה מוגבל מאוד, ואילו הדרישות לביקורו היו מרובות.

אחרי התרוצצויות מפארל לקיפטון ומקיפטון לפארל, החליטה הוועדה שבקיפטון, שהיתה ממונה על „חלוקת" ההופעות באיזור הקיפ, כי בהתחשב עם כך, שהמרחק בין קיפטון ופארל אינו רב, והנסיעה הקצרה לא תעייף את וייצמן, יבקר המנהיג גם בפארל, אם יהיה לו ערב פנוי.

והנה בבוקרו של יום אחד לפני בואו של וייצמן לפארל, צלצל אלי מר גיטלין, ראש הוועד בקיפטון, ואמר שד"ר וייצמן צרוד ואינו לגמרי בקו הבריאות ואף על פי שאינו חולה עד כדי כך, שלא יוכל לבוא לפארל, נאומו יהיה קצר ויארך לכל היותר כרבע שעה. על כן עלי, כיושב ראש הסניף, יהיה לנאום כשלושת רבעי שעה, כדי למלא את תכנית הערב. לא נותר לי איפוא אלא להתכונן לנאום וכמובן שזה צריך היה להיות נאום שלא יבייש את הקהילה. מר גיטלין ביקש ממני לשמור את הדבר בסוד גמור, אחרת עלול הדבר להשפיע על הצלחת המגבית.

כשהתיישבנו על הבימה אמר לי וייצמן: „שמע, לזר. אני שמח להודיעך, שאני מרגיש טוב. יודע אנוכי כי התכוננת לנאום כשלושת רבעי שעה כמצוות גיטלין, אבל תסלח לי אם אבקשך שתקצר ותאמר במשך רבע שעה כל מה שרצית לומר במשך חמישים דקות. אני חש התרוממות הרוח ואני רוצה לדבר שעה שלמה".

כמובן שהסכמתי, ועם קבלת רשות הדיבור, שמתי את שעוני לפני על השולחן וגמרתי בדיוק בזמן שהוקצב לי.

וייצמן, שישב על ידי גחן לעברי כשעיניו נוצצות

במשובה ושאל אותי: „האם יש לך מכונית לזר ז", „לא" — עניתי לו — „אם כן עליך לקנות לך מכונית, חושבני שתהיה נהג מצוין, כי יודע הינך לעצור בזמן..."

אשתו של מקסים גורקי עוזרת לאמי לעלות לא"י

בשנת 1940, בתקופת מגורי בדרום־אפריקה, קבלתי ידיעה על מות אמי. לצערי לא יכולתי לבוא ארצה וללוותה בדרכה האחרונה, וגם לא ידעתי את הנסיבות המיוחדות של מותה. רק אחרי שנים, בהיותי כבר בארץ, בפגישתי עם בן מושבתי, יוסף פורמנסקי, שעלה ארצה בשנת 1967 נודע לי על חלקה של הגב' פשקובה, אשתו של הסופר הרוסי מקסים גורקי, בעלייתה של אמי לא"י.

זה היה בשנת 1937, באחד מימי החורף. הוא הופתע לראות את אמי תועה בחוצות מוסקבה. לשאלתו מה היא עושה במוסקבה היא סיפרה לו, שמזה שלוש שנים היא משתדלת לקבל רשיון עליה לארץ ומאחר שמכתביה המרו־בים לשלטונות לא הועילו, החליטה לפנות אליהם אישית, אך הפקיד קיבל אותה בגערות והוציאה בכוח ממשרדו. עתה היא מנסה לפנות לגב' פשקובה אשתו של מקסים גורקי. לפי השמועות היא אשה טובת־לב ומוכנה לעזור.

אמי נחה לשעה קלה, ויצאה לדירתה של הגב' פשקובה. „אחרי שעות אחדות" — סיפר לי חברי יוסף — „חזרה אמך קורנת כולה כשבידה רשיון יציאה כתוב וחתום. היא סיפרה שהגב' פשקובה קיבלה אותה יפה, ומיד

אחרי שמיעת בקשתה יצאה למשרדי השלטונות ותוך שעה וחצי הביאה לאמי את רשיון היציאה".

•

ימי חייה של אמי כאן בארץ, בביתם של אחותי צפורה ובעלה אהרון קמינקר, היו ימים של אושר וכבוד, ואין פלא בדבר, כי גיסי אהרון הוא אדם בעל מזג טוב, עדין, איש עבודה — מתלמידיו המובהקים של א.ד. גורדון, והוא ואחותי תרמו הכול לאושרה.

לדאבון הלב לא ארכו ימיה בארץ. כשלוש שנים אחרי הגיעה לארץ חלתה אמי במחלה ממארת. כאביה היו גדולים, אך היא עמדה בהם בגבורה והתחילה להתכונן למותה ככלה לקראת חופתה. בחרה לה משי לבן מן המובחר ובמו ידיה תפרה לעצמה את תכריכיה, תוך הודיה לאל על שזיכה אותה לחיות את שארית ימיה בארץ. יום לפני מותה היא שלחה לקרוא לאחת מחברותיה והדריכה אותה איך לרחצה אחרי מותה ולסוך את גופה בשמן זית מתוך הבקבוק שעמד ליד מטתה בראשותיה.

לפני מותה ביקשה מגיסי שיעבירה לקבורה בהר הזיתים, בירושלים. היתה אז תקופת המאורעות בארץ והיא הועברה תחת ברד של כדורים לקבורה בהר הזיתים.

•

אחרי מלחמת ששת הימים, כשבאנו להשתטח על קבר אמי, לא יכולנו לאתרו וכבר חששנו שחולל כשם שחוללו שאר הקברים בשטח ההוא. אחרי חיפושים הצלחנו למצוא אותי כשהוא שלם והמצבה שעליו בלתי פגומה. הערבי, שומר בית הקברות, סיפר לי על כך מעשה מופלא: כשנגשו הערבים, שודדי המצבות (מהם בנו דירים לעדריהם) לקברה נפלה עליהם אימה בראותם כנף מתכרי־כיה מבצבץ מתוך קברה, ובצעקה: איש קדוש, איש קדוש" ברחו מבלי לנגוע במצבתה. ת.נ.צ.ב.ה.

אישים ופגישות

בביתו של מנדלי

במושבתנו היה נער, בן 15 בערך, שהיה משופע ברגש של עליונות. ב„חדר" לא הצטיין הבחור לא בכשרונותיו ולא בבקיאותו, אך זה לא הפריע לו מלהתחצף נגד חבריו ולהתהדר בכתר של סופר. הוא הבטיח גם ל„רבי" וגם לתלמידים, שיבוא יום ושמו יתפרסם בכל העולם כולו כסופר גדול. כמעט מדי שבוע בשבוע היה שולח סיפורים ומאמרים לעתונות הן העברית והן האידית, אך החומר ששלח, היה חוזר אליו כלעומת שהלך.

פעם כתב הבחור דנן סיפור ושלחו למנדלי מוכר ספרים לבקורת. כעבור מספר שבועות קיבל ממנדלי תשובה קצרה וחלקה: „בחור נכבד! שפה אצלנו היא מין נקבה, ונקבה היא מין עדין מאוד, וצריך להתיחס אליה בכל הכבוד והזהירות, וקודם שאתה מוציא מתחת עטך דבר ספרותי, עליך לדעת היטב את השפה שאתה כותב בה".

מכתב זה הוא טיפוסי למנדלי. מבחינת יחס הכבוד לשפה היה מנדלי הראשון בין סופרי דורו היהודים, והוא חולל למעשה מהפכה בפרוזה היהודית (באידיש ובעברית) בתחום הסגנון. עד להופעתו היה סופרי ההשכלה רואים במליצה חזות הכול. טיבו של הסיפור או השיר היה לעתים קרובות נמדד בעודף המליצות שבו, ו„כל המרבה הרי זה משובח". מספיק היה לו לסופר שהרעיון הכללי ביצירתו יהיה רק מרומז; העיקר היה בשבילו פסיפס המליצות המעטרות אותו. לא כן אצל מנדלי. לדידו היה הסיגנון חיפה, המלוטש והמאוזן של המשפט „התנאי קודם למעשה" הכתיבה. בררן גדול היה ומפונק בעניני שפה. נדודיו עם קבוצת הקבצנים נתנו לו את ההזדמנות ללמוד את דרכי ההבעה והדיאלקטים השונים, והוא מיזג אותם לגוף אורגני אחד ויצר מהם את הכלים הנאים להעלאת סיפוריו הנפלאים.

●

תחילת הדרך לפגישתי עם מנדלי היתה עם שובי מישיבת ליובאוויטש הביתה לסהיידק. התחלתי אז להתכונן לבית המדרש הגבוה שבאודיסה בלימודים הכלליים, כגון מתמטיקה, רוסית וכיוצא באלה, בהדרכתו של מנהל ביה"ס הממשלתי המקומי. מורי זה היה מתגנדר ביחוסו הרם. הוא היה קרוב משפחה לסופר הדגול מנדלי מוכר ספרים שהיה גר באודיסה ולדבריו הכיר מנדלי אותו ואת הוריו יפה. לא אחת ביקשני המורה הזה שאבקר את קרובו המפורסם ואמסור לו דרישת שלום חמה ממנו, אם אצליח בבחינות ואגור באודיסה. הבטחתי לו למלא את בקשתו ושמרתי את הבטחתי בליבי.

לימים, כשהצלחתי בבחינות ועברתי לגור באודיסה, רציתי לקיים את ההבטחה שנתתי למורי בסהיידק, אך

הדוחק בזמן ובעיות האכסון מנעו ממני מלמלא את הבטחתי.

אחד הדברים שהעסיקו אותי בשבועות הראשונים למגורי באודיסה, נוסף ללימודים, היה ייסוד „חוג מצומצם" של תלמידים, שיתאסף מדי שבת אחרי התפילה לשם שיחות וויכוחים על ענייני ספרות, אמנות ולשם ארגון בקורים אצל או פגישות עם גדולי ישראל, שגרו אז באודיסה, כגון: ביאליק, קלויזנר, רבניצקי ואחרים. שבו־עות אחדים אחרי ייסוד החוג התעורר באחת מאסיפותיו ויכוח על מאמרו של ביאליק „מנדלי ושלושת הכרכים", ואז נזכרתי בהבטחתי למורי בסהיידק, והתחלתי לשאול את חברי החוג פרטים על מנדלי: איפה הוא גר, האם הוא מכניס אורחים, אם הוא נוח לבריות, מה עיסוקו נוסף

„החוג המצומצם" בביהמ"ד לחכמת ישראל באודיסה

לכתיבת סיפורים ועוד. שאלותי התמיהו את חברי והם התחילו לשטות בי (זה היה בפרוס הסמסטר הראשון ללימודי באודיסה). הפליא אותם מה לי ולחייו הפרטיים של גדול הסופרים היהודים: סיפרתי לחברי את ענין מסירת דרישת השלום והם ראו בכך פתח להזדמנות של הפגשת החוג עם „הסבא".

מפי חברי החונ נודע לי, שמנדלי היה אחד ממיסדי בית המדרש הגבוה לחכמת ישראל ושהוא עדיין פעיל בוועד, בעיקר בעיבוד תכנית הלימודים, ובענין זה היה „רב צעיר" (רבי חיים טשרנוביץ), מנהל בית המדרש, נפגש תכופות עם מנדלי. לדברי חברי החוג היו קיימים חילוקי דעות בענין תכנית הלימודים בין שני גדולי־ישראל אלה, אך אי ההסכמה לא פגמה במאומה ביחסי הידידות ששררו ביניהם, והערצתם ההדדית נשארה בעינה. סלע־המחלוקת היה תמיד סביב לימוד ה„הימוליטיקה" (חכמת הדרוש והנאום). מנדלי היה סבור, שכל מי שמתעתד להיות מנהיג בישראל חייב להיות בין אלה „הלוקחים לשונם וינאמו נאום". לדעתו יותר קל למנהיג להשפיע על צאן מרעיתו אם הוא נואם טוב ומיטיב להכיר את הטכניקה של הדיבור ואת הארכיטקטורה של בנין דרשותיו. רב „ערל שפתיים" לא יצליח בשליחותו — היה פוסק נמרצות.

לעומתו סבר „רב צעיר" „שרחמנא ליבא בעי". לדידו צריך להעניק לתלמידים ידיעות עמוקות בתורת ישראל, ובעקבות אלו תבוא גם אהבת ישראל, וכשמצויה באדם אהבת ישראל, קהל שומעיו יושפע ממנו שפע רב, כי „דברים היוצאים מן הלב נכנסים אל הלב".

חברי החוג התחילו לדחוק בי, להחיש את הפגישה עם מנדלי ואמרו כי ישנן הזדמנויות למכביר לפגוש אותו בתוך כותלי בית המדרש הגבוה לחכמת ישראל; בדרך

כלל הוא בא לבלות עם התלמידים בחגיגות המתקיימות בחגים שהנסיעה מותרת בהם, כגון בחנוכה, פורים, ט"ו בשבט ועוד.

את ביקוריו של מנדלי בבית המדרש תיארו לפני חברי בערך כדלקמן: כשנכנס מנדלי לאולם בית המדרש, מיד קמים כל התלמידים ומקיפים אותו. הזקן עומד בסבלנות כשהחיוך מאיר את פניו ומחכה עד שהעיגול סביבו יסתדר, ואז מתחילים התלמידים „ממטירים" עליו שאלות משאלות שונות. מנדלי עונה בבדיחות הדעת ובאדיבות אלגנטית. הוא מדבר בקול נמוך, בחינת „דברי חכמים בנחת נשמעים", אבל תוך כדי דיבור מתנועעות זרועותיו ימינה ושמאלה, מעלה ומטה. בקשר לכך מסופר, שפעם כשביאליק, בן עמי ומנדלי היו מטיילים לרוח היום, ומנדלי כדרכו דיבר בפיו ובידיו, אמר לו ביאליק: „סבא, למה תדבר בידיך, הלא טוב לך לשימם בכיסי מכנסיך". „ומה הרבותא אם ידי תהיינה בתוך הכיסים, ענה הזקן — הרי אני אנענע בהן גם שם..."

ציפייתנו לביקורו של מנדלי בבית המדרש לא ארכה זמן רב. באחד מימי חנוכה הופיע והפגישה בין התלמידים התקיימה בדיוק כפי שתוארה ע"י חברי. כשנגמרו השאלות שלנו, אמר הסבא: „עכשיו הגיע תורי, גם לי יש שאלות." ואז הוא היה השואל ואנו העונים. שאלותיו התיחסו על פי רוב לנושא „האידישקייט". הוא ביקש לבחון את ידיעותינו על סופרי תור הזהב בספרד, חגי ישראל והפולקלור הכרוך בהם, על המאורעות החשובים ביותר בתולדות ישראל, על יחסנו לשפה המדוברת, ועוד ועוד. השיחות התנהלו באידיש אך לעתים גם ברוסית. בהצגת שלל הנושאים בלטה בקיאותו העצומה הן בתחום היהדות והן בתחום הספרות העולמית.

בהתקרב הפגישה הראשונה עם מנדלי לקצה,

התקרבתי אליו ומסרתי לו דרישת שלום מקרובו המורה מסהיידק, ובאותו מעמד סיפרתי לו על החוג המצומצם שלנו ועל תכניתו לבקר אצל גדולי ישראל באודיסה, וביקש־תיו בשם החוג להרשות לנו לבקרו בביתו. הוא מיד נענח לבקשתי וענה בחיוך ובהלצה: „בכבוד רב ובכבלי ברזל" וגם קבע בו במקום את מועד הביקור.

קל לשער את שמחת החוג. אלה שלא נמנו עמו, התפקעו ממש מקנאה. בכלל, רק מעטים זכו לבקר בביתו של הסבא; הוא ראה בביקורים כאלה ביטול זמן. יוצאים מן הכלל היו ביאליק, „רב צעיר" ורבניצקי. הללו היו האורחים הרצויים לו ביותר, והיו מבקרים אצלו תמיד בצוותא. הסבא אהב מאוד את ביאליק והוקיר את „רב צעיר" על שום למדנותו המופלגת.

כשהתקרבה שעת הביקור המיוחלת, התלבשנו בבגדי החג שלנו והלכנו לרחוב דכטיאראנאיא מס' 5, שם שכן „התלמוד תורה" הגדול שמנדלי היה מנהלו ובאותו בנין היתה גם דירה מיוחדת בשביל ה„סבא" ומשפחתו. עברנו דרך מסדרונות חצי־מוארים ונכנסנו לטרקלין. מנדלי פגשנו בסבר פנים יפות כשהוא לבוש בז'אקט החג שלו וחובש כיפה. התפלאנו מאוד על הכיפה, הרי בכתביו היה שופך את זעמו על פקידי־הקהילה ו„בעלי הטקסה", החובשים כיפות והמוצצים את דם הקהילות.

(באותו מעמד איש מאתנו לא העיז, כמובן, לחטט ברגשותיו ובהתנהגותו הפרטיים. רק כעבור שבועות אחדים נזדמן לנו לשאול את ביאליק לפשר כיפתו של מנדלי, והוא עננו שבשנים האחרונות היה ה„סבא" ליהודי שומר מצוות).

לאחר שהתישבנו על כסאות מסביב לשולחן, שאל המארח כל אחד ואחד מאתנו לשמו ומקום מוצאו, על מטרת בואנו לאודיסה וכו'. בינתיים נכנסה פסילה המפור־

סמת, אשתו של מנדלי, שהיתה לעתים קרובות הנושא הראשי של „חבר'ה לצים" בקרב התלמידים בגלל דיקנותה וטרחנותה המופלגת. למעשה היתה פסילה אשה אדיבה למדי ונעימה, אלא שמתוך מסירותה לבעלה היתה טורחת בו יותר מדי: „אל תלך לשם, אל תטייל הרבה פן תתעייף יותר מדי, אל תבזבז את הכסף" וכדו'. פסילה היתה אמנם מושלת בכיפה בביתה ומהלכת בצרור־המפתחות התלוי בסינורה, וסוגרת את דלתות מזנונה על מנעול ובריח, אבל ביסודה היתה אשה טובה. בקיצור, פסילה נכנסה, זרקה ב„קונדסים" מבט קריר למדי, מנתה באצבעה את מספר האורחים והסתלקה. כעבור דקות אחדות נכנסה עם כוסות תה וקוביות סוכר. מניתי אותן, והנה מספרן היה בדיוק כמספר השותים, אף לא אחת יותר. אנו, האורחים, התגברנו בקושי על עצמנו לא לפרוץ בצחוק — ידענו כי מנדלי נוח לכעוס ובלי ספק היה מגיב על צחוקנו.

בחייו הפרטיים לא היה מנדלי מן המאושרים ביותר, ולאו דווקא בגלל אשתו, אלא בגלל בנותיו הרווקות הבוגרות ובעיקר, עקב בנו, שהיה אמנם משורר רוסי מוכשר למדי ומפורסם, אבל היה משומד ונשא לו „גויה" לאשה. אגב, לבנו זה היה בן שנחשב לאחד הטייסים הטובים והראשונים ברוסיה, וזכורני שפעם הופיע בעתון האידי „גוט מארגן" קריקטורה המתארת את הסבא מנדלי יושב לו בקצה השולחן, כשמשקפיו מורכבות על קצה חטמו ועיניו נשואות לשמיים — מנדלי מסתכל בדאבון־לב על האוירון הטס במרומים כשנכדו יושב בתוכו. מתחת לקריקטורה היה כתוב: „ווייט, ווייט אוועקגעפלויגן דער אייניקל פון דעם זיידן" (הרחק הרחק טס לו הנכד מסבו).

אחרי שתיית התה התחילה השיחה בינינו. איני זוכר איך קרה הדבר, אבל השיחה נסבה בעיקר על ר' משה חיים לוצטו ועל ספרו „מסילת ישרים". מנדלי הביע דעה שבספר זה יש הרבה יותר פילוסופיה מאשר בכל ספריו הפילוסופיים של הסופר המפורסם לייב טולסטוי. הוא שאל אצל מי מאתנו נמצא ספרו זה של רמח"ל, והראה פנים זועפות ומאוכזבות כשתשובתנו היתה שלילית. שניים מחברי ענו שהם קראו את הספר, ועל כך ענה מנדלי ש„מסילת ישרים" לא קוראים אלא לומדים. הוא קם ממקומו, ניגש אל ארון הספרים שלו, הוציא משם שני ספרים קטנים, ישנים ושחוקים ואמר: „רואים אתם, לי יש שניים". „זהו ספר שכולו אידישקייט".

בהמשך השיחה הביע מנדלי הערצה להיסטוריון דובנוב. לפי דעתו שאר ההיסטוריונים היהודים, כגון גרץ, יעבץ ואחרים הם ננסים לעומת דובנוב, משום שידיעתם בתחומי היהדות המקוריים היא מוגבלת בהש־וואה לזו של דובנוב. מנדלי אמר שסיפור תולדותיו של עם ישראל אינו סובל את האובייקטיביות הקרה, ההיס־טוריון היהודי חייב להיות בעל לב חם, לב יהודי, לב מרגיש ומבין, אך הוא גם חייב לדעת היטב את המקורות.

בהמשך השיחה, אינני זוכר כיצד, נזכר באקראי שמו של מנחם אוסישקין. מנדלי הפסיק בקריאת ביניים. „הנח לו, הוא גבאי מודרני שהיהדות אצלו נמדדת במספר הפרוטות שזורקים לקופסה. יהודי כמוני הוא אצלו יוצא דופן". אחרי שעה, בערך, קם מנדלי מכסאו ואמר שזו היתה לו פגישה נעימה והושיט לכל אחד מאתנו את ידו לפרידה.

היתה זו הפעם הראשונה והאחרונה שביקרתי בבית „הסבא", אבל חווית הביקור חיה בלבי עד היום.

עם דובנוב באודיסה

זה אולי יצלצל מוזר באזני הקורא, שמהספרים החי־לוניים בעברית, שהתחלתי לקרוא בצנעה, משכו אותי לאו דווקא הרומנים של אברהם מאפו ופרץ סמולנסקין, שהיו אז לחם חוקם של כמעט כל בחורי הישיבה המתפקרים, אלא מאמרים שונים בעברית וברוסית על נושאים בתולדות היהודים. פרקים מחיי היהודים ברוסיה, פולין וארצות אחרות שבו את ליבי. אפילו אחרי קראי את „אהבת ציון", כמעט שלא קראתי רומנים אחרים, אלא חזרתי להיסטוריה של עם ישראל. אני זוכר מאז את המונוגרפיה הראשונה על יהדות רוסיה של ש.י. פין ובתוכה את הפרק על יהדות וילנא „קריה נאמנה". הנושא כבש אותי ממש משורותיו הראשונות ורושמו נשאר אצור בלבי.

אינני יודע מדוע דווקא ש.י. פין — הסופר שמחוץ ליחידי סגולה בקרב חוקרי ימי עמנו כמעט שאינו מוכר בדורנו — ועבודתו הראשונה על יהדות וילנא, נחרתו בלבי ונטעו בי התשוקה לדעת את ההיסטוריה שלנו יותר מאשר כל המקצועות שלמדתי.

מה שנוגע לעיר וילנא, המהוה תוכן עקרי של ספרו — עיר זו היא אהבתי הראשונה וגעגועי אליה נשארו בי עד היום. וילנא היתה בעיני כעין מגדל־אור בקרב הקהי־לות היהודיות בעולם ובתוכן גם אלה שבארץ ישראל. איזה קסם של אצילות אפפה את העיר הזאת וקשה לי עד היום להבין מדוע דווקא עיר זו, שבה גר הגאון הגדול, מאור הגולה, הגר"א, שהיה בין ראשי הלוחמים נגד חסידות חב"ד. ששיטתה וגישתה עוררו בלבי אהבת אין קץ מאז הכרתי אותה בעיירה ליובאוויטש ועד היום הזה — דווקא עיר זו קסמה לי יותר מכל הערים היהודיות שבעולם.

חושבני שאפשר ליחס זאת לפרק עליה שקראתיו בספרו של ש.י. פין.

במשך הזמן הלכה וגברה אהבתי להיסטוריה של העם היהודי וזוכר אני עוד היום, שכש„נתעשרתי" הייתי מוציא את שארית חסכונותי לקניית ספרים רק על נושאים בתחומי ההיסטוריה. מהספרים הראשונים שקישטו את מדפי חדרי המשותף (ברוב הזמנים במשך לימודי הייתי חוכר לי חדר בשותפות עם חבר אחד מחמת חוסר אמצעים) היו ספרים שונים בנושאים אלה. היו שם ספריו של הפרופסור גרץ, של צינברג, של י.ש. פין, יעבץ ועל כולם של הפרופסור שמעון דובנוב.

האמנתי אז בכל לבי שמה שעשה הרצל לעם היהודי בשטח הציוני והמדיניות הלאומית, עשה דובנוב בשטח החדרת התודעה הלאומית בלב הנוער שלנו בכלל והאינטליגנציה בפרט. מאמריו על נכסיו הרוחניים של העם היו מקרינים זוהר מלבב וחמימות נאצלת, והיו ביניהם קטעים שהרבה מן הנוער ידעו אותם כמעט על פה וציטטו אותם בוויכוחיהם עם מתנגדיהם המתבוללים, ששרצו אז בכל הערים הגדולות, ובעיקר עם חלק מהנוער היהודי שהתנכר לקנינינו הרוחניים והקדיש את מרצו ואונו, ולפעמים גם את חייו, לקידומו ואושרו של העם הרוסי.

הערכתו של דובנוב את ההיסטוריה היהודית ואת המתודולוגיה שלה, היתה שהן חייבות להיות צמודות בקשר הדוק לתנועה הלאומית היהודית המתעוררת והמקיפה את העולם היהודי. „אם תקופת הרפורמות הדתיות באירופה המערבית הפכה את ההיסטוריה של עם ישראל להיסטוריה של דתנו, הרי התנועה הלאומית החדשה נקראה לעשות רסטבורציה שלמה של קורות עמנו על צורותיהם וגילוייהם. מה שעלינו לעשות הוא למצוא ולהביא לידי ביטוי את יחס הגומלין בין הופעתה של

תחייתנו הלאומית החדשה לבין הגישה החדשה לחקר ההיסטוריה שלנו. עלינו להיות יוצרי היסטוריה חדשה והיסטוריוגרפיה חדשה". (דובנוב — יעווריייסקאיא סטא־ רינא" 1910, עמ' 157—158).

דובנוב ביסס את הצורך בלימוד תולדותינו לא כל כך כלימוד מדע אוביקטיבי אלא כצורך הקשור במצבה הקשה של היהדות הרוסית, כדי שנוכל לדלות מהעבר שלנו נחמה וכוח לקיומנו הנוכחי הטראגי. מלמדים על כך דבריו דלקמן: „ההיסטוריה שלנו היא שיקוי רפואי לנפשנו הכאובה, החולה. אבל נוסף לנחמה היא מהווה אור, המאיר לנו את עברנו ומעניקה לנו את החכמה והידע של אבותינו. שוב אין אנו מרגישים את עצמנו מפורדים, קצוצים וקטועים, אלא חלק בלתי נפרד משורה ארוכה של דורות הוגים וסובלים".

אם תרצו, אין הדברים האלה מהווים כיום שום חידוש, אולם בימי עלומי הם שימשו לי כמקור השראה ועידוד ללימוד מדעי היהדות, שהיו לרבבות הנוער היהודי ברוסיה בחינת מורי־דרך ודירבנם להצטרף לשורות הנוער הלאומי, הבונה את עתיד עמנו והלוחם את מלחמתו.

דובנוב היה זה שהחדיר בנו, בחורי הישיבות, הבנה חדשה של נכסינו הרוחניים והאיר את תולדותינו באור שונה מזה שהיה מקובל עלינו. הוא גם התווה מטרה לצ־ עירים אלה, שאיבדו את דרכם ומצאו את עצמם שרויים „בין השמשות" בדרך לא דרך, אותם גבורים של „לאן" לפייערברג. „באין מטרה" לברשדסקי, „יצא וחזר" לשלום אש ואחרים.

הארכתי במקצת בתאור התקופה ובתפקיד שמלא בה שמעון דובנוב, כי ראויים דברים אלה להזכר בהם ולהעלותם מתהום הנשיה.

●

פגישתי הראשונה עם דובנוב קשורה בנסיבות מעניינות ביותר. דומני שזה היה בשנת 1912. נתקבלה אז ידיעה בישיבה האודיסאית שנמנתי עם תלמידיה, שההיסטוריון שמעון דובנוב עתיד לבוא בקרוב להרצות באודיסה. זכורני שאז היה עלי לנסוע הביתה לסהיידאק כדי להביא עמי את אחותי הצעירה צפורה לאודיסה שתלמד כאן ותקבל חינוך כללי. לדעת הורי לא הספיקו לאחותי תנאי הלימוד במושבה. השפיע עליהם בענין זה הרב החדש שלנו, ר' ישראל דוב הכוהן, שסבור היה כי כדי שאשיג מקום מכובד בחיים ובחברה, עלי לא לבטל את זמני על דברים של מה בכך, כגון הכנת ארוחת בוקר וערב (ארוחת צהרים היינו אוכלים תמיד במסעדה של המוסד) אלא שאחותי תקל עלי ע"י עזרתה. הוא גם קיווה, שאם אחותי הצעירה, שהיתה שקדנית גדולה בלימודים, תהיה אתי, לא אצא לתרבות רעה ונוכחותה תשפיע עלי שאשקוד יותר על לימודי ולא אפול חלילה לחברה בלתי הוגנת.

שהיתי בבית הורי יום אחד בלבד, כי בכל נפשי ומאודי רציתי להיפגש עם ההיסטוריון הגדול של הדור, ואם לא אצליח לשוחח אתו, אזי לפחות אוכל לראותו ולשמוע את הרצאתו. חזרתי לאודיסה בבוקרו של אותו יום בו היתה צריכה לעת ערב להתקיים הרצאתו. לא קל היה להשיג כרטיס כניסה, כי האולם בו היתה צריכה להתקיים ההרצאה, אף כי היה מן הגדולים בעיר, לא יכול היה להכיל את הקהל הגדול של דורשי כרטיסי הכניסה. איך שהוא השגתי את מבוקשי ע"י כך שהקדמתי לבוא.

ביום ההרצאה, עם התקרב שעת פתיחת האולם, הזדרזתי לצאת מהבית, לקחתי עמי ספר לקריאה, כדי שלא אצטרך לבטל את זמני עד שהאולם יתמלא. כך חשבתי אבל טעיתי. הגעתי למקום כעשר דקות לפני השעה שבע (התחלת ההרצאה נקבעה לשעה שמונה ורבע) ומצאתי את

הכניסה לאולם חסומה במספר רב של ממתינים. המהומה היתה רבה וכל אחד ניסה להדחף ולהקדים את רעהו. בקרב הקהל הרב בלטו אנשי האינטליגנציה היהודית באו־דיסה, סטודנטים וסטודנטיות, שידעו על דובנוב והיו להוטים לשמוע מה בפיו. בין הבאים היו גם הרבה מורים מהגימנסיות היהודיות הפרטיות, שמספרן באודיסה היה ניכר. גם מהעיירות שבסביבה באו רבים לשמוע את דברי האורח החשוב.

לשמחתי הייתי בין בני־המזל, ואיך שהוא נכנסתי לאולם והתישבתי במקומי. האולם היה כבר מלא מפה לפה. רק חמש השורות הראשונות היו פנויות ומשני צדיהן עמדו בחורים חסונים ושמרו שאיש לא ישב על השורות הריקות שנועדו ע"י ועד החסות של האסיפה בשביל „שבעת טובי העיר", סופרים ונכבדים, שהיוו תמיד פארה של כל אסיפה חשובה.

לאחר דברי פתיחה קצרים מסר היו"ר, הסופר חנא רבניצקי, את רשות הדיבור למרצה.

אינני זוכר את שם ההרצאה. אבל זכור לי שתכנה נסב על חשיבותן של שתי השפות, עברית ואידיש, בחיי האומה. המרצה מתח בקורת חריפה על חובבי העברית הקיצוניים, השוללים את תרומתה של האידיש לתרבות העם. הוא גם דיבר על הקשיים בלימוד השפה העברית וגינה את ריבוי המליצות, שבהן משתמשים הסופרים העברים, וכדוגמא הזכיר את יל"ג, שלדעת המרצה סגנונו מנופח ונושאי שיריו אינם אקטואליים, ושוב אין העם זוכר אותו. דבריו של המרצה עוררו את זעמם של רבים מהסופרים העברים. בייחוד הרגיזו אותם דבריו על יהודה ליב גורדון, שכן רק שנים מעטות עברו אז מיום מותו.

בתום ההרצאה, עם מסירת רשות הדיבור למתווכחים, יצא הסופר והפולקלוריסט אלתר דרויאנוב, שהיה עברי

קיצוני, בדברים חריפים נגד המרצה. הוא לא היה יכול לסלוח לדובנוב על שהרבה לדבר בשבחה של ספרות אידיש, שלדבריו הולכת ומתפתחת וכובשת את לבם של המוני העם.

ח.נ. ביאליק שהשתתף גם הוא בוויכוח, הסתער כגור אריה נגד כל מי שנטה להסכים עם דברי המרצה שאמר, כי יל"ג איננו משורר אלא בעל מליצות נפוחות וחסרות תוכן. עם זאת הדגיש ביאליק את הכבוד שהוא רוכש למרצה. חלק מדבריו זכור לי עד היום.

ביאליק דיבר תוך התרגשות ורוגז, ובהרימו את קולו אמר: „אתם אינכם זוכרים אולי את שפתם הנלעגת של הסופרים העברים ואת הרישול והאדישות שהיו מבצבצים מתוך מאמריהם וסיפוריהם. כמעט שלא היה משפט בכתי־בתם, שלא היה גדוש מליצות מנופחות ומיותרות. והנה — אמר ביאליק — בא יהודה לייב גורדון, אותו הענק, שגם אני, וגם טשרניחובסקי וגם שניאור ושאר הסופרים כולנו ננסים לעומתו. הוא טיהר את שפתנו ועשה ממנה חפץ נוצץ ומזהיר. זה מה שהיה יל"ג. ואשר לדברי המרצה הנכבד, שכבר שכחו אותו. הריני שואל אתכם: ואותי אתם כן זוכרים? הרי אני עודני חי ולא הגעתי לגיל זקנה". באותו רגע נשמעו מתוך השורות באולם, שתי קריאות־ביניים: „אתה מוציא לעז עלינו אדוני. לעולם לא תישכח! ביאליק נצחי!" קרא הקול האחד, והקול השני צעק: „אדוני, הצרות משכיחות". ביאליק ענה בו במקום לרא־שון: „אתה לא תחליט. ההיסטוריה תחליט" ולשני אמר: „נכונים דבריך, הצרות משכיחות, אבל גם מזכירות הרבה דברים".

אחרי ביאליק הופיעו אחרים, סופרים ועתונאים וסתם משכילים, ביניהם חזר והופיע הפולקלוריסט אלתר דרו־יאנוב. הוא דיבר בקול רם ובזעף, וכמעט שנזף במרצה על

שההין להביע דעה שלשפה האידיש יש זכות קיום ויש לה עתיד ויש לה ספרות עשירה. „עם ישראל — צעק — לא ייבנה על ידי תרבות שצצה רק אתמול ותעלם ותקמול מחר כקיקיון של יונה". לשמע דבריו התחילה מהומה באולם. הרוחות נסערו והדעות בקרב הקהל התפלגו כמעט לחצאין. היו גם בין העברים הקיצוניים שהאשימו והתרעמו על דרויאנוב לא על מה שאמר, אלא על חוסר הנימוס כלפי המרצה המכובד והחביב על הציבור.

לבסוף ננעלה האסיפה תוך אנדרלמוסיה, וששה מתלמידי הישיבה וגם אני בתוכם, ניגשנו אל המרצה, לחצנו את ידו והודנו לו על הרצאתו המעניינת. לבקשתנו שיקבל אותנו לראיון הוא נענה בשמחה רבה. לאחר מכן ניגשו אליו כמה מהאישים שבין הקהל וברכו אותו בחמימות, ביניהם היה גם חיים נחמן ביאליק, שחבקהו ולטפהו פעמים אין ספור.

(אגב: ערב אחד, שבועות אחדים לפני מותו, נתארחתי בבית הפרופ' שמואל אייזנשטאט בירושלים, ובמקרה הועלה זכר ערב זה, כלומר, האסיפה בה הרצה דובנוב. ומענין היה איך הפרופ' אייזנשטאט, שגם הוא היה נוכח באותה אסיפה, הזכיר את פרטיה בדיוק כמו שאני מזכירם כאן).

למחרת היום הלכנו, ארבעת חברי ואני, אל דובנוב. קשה לתאר את שמחתו לבואנו. פניו היו צוהלות ומלאות התרגשות. הוא קיבל אותנו בחביבות ובחמימות. בכלל היו לו פנים מחייכות ומביעות כנות ואהבת האדם. הוא הירבה להתלוצץ על האסיפה של אמש, כאילו לא קרה דבר וכאילו לא יצאו בטענות חריפות נגדו. ישבנו כחצי שעה ושוחחנו על דא ועל הא. כל אחד צריך היה לספר לו את קורות חייו, מה הביא אותנו לאודיסה ומה הם הלימודים המעניינים ביותר כל אחד מאתנו ומה הם הספרים שאנו קוראים נוסף לספרי הלימוד.

כשהגיע תורי לספר לו על עצמי, הוא גילה עניין מיוחד, מפני שלדבריו קרא הרבה על חיי היהודים במושבות היהודיות והזהירני שלא אתמה אם ניפגש שוב כעבור חדשים בסהיידאק, משום שבדעתו לבקר את המושבות היהודיות שעדיין לא ביקר בהן. הוא גם שמח מאוד כשסיפרתי לו על הספרים העומדים במדפי, שהם ברובם המכריע ספרי היסטוריה יהודית, וביניהם חבילת הירחונים של „יעווריייסקאיא סטארינה" שהופיעו עד אז בדפוס.

בדברנו על המושבות היהודיות, שלפי דבריו של דובנוב לא היה לו עד פגישתו עמי שום קשר עם איש מהן, שאלתיו דבר־מה על המשורר שמעון פרוג, שהיה יליד המושבה „בוברובי קוט". דובנוב הפסיקני באמצע ואמר „נעזוב את פרוג"... ואני מיד הפסקתי, אבל עד היום לא נהיר לי מדוע ולמה אמר זאת ובטון כה עצבני.

בתום השיחה הושיט לנו דובנוב את ידו באהדה רבה ואנחנו, חמשת הבחורים, יצאנו ממנו שמחים ומרוצים וגאים, לא זו בלבד על שזכינו לשהות במחיצתו של היסטוריון דגול, אלא על שהאיש הדגול הוא אדם כה חביב, אוהב אדם ואוהב ישראל.

איזה קרמר

בין שחקני התיאטרון העירוני של העיר אודיסה היתה שחקנית יהודית מפורסמת ושמה היה איזה קרמר. היא היתה שחקנית בחסד עליון בכל מקצועות הבידור: זימרה, פנטומימה, משחק וריקוד. היהודים היו קוראים

לה „הזמרת מבלץ", ואילו בעיר היתה ידועה ככוכבת התיאטרון העירוני הרוסי.

בזמן היותי באודיסה הוצג בתיאטרון העירוני מחזמר בשם „חא־צא־צא", מחזמר מבדר מאוד, והזמרת איזה קרמר כיכבה בו. יהודים וגויים גם יחד לא הרשו לעצמם לדלג על מחזמר זה ולא לראות את האמנית היהודית שרה, משחקת ורוקדת בעת ובעונה אחת. ריקודיה היו נפלאים ושיריה — כקול הזמיד ביער לעת אביב.

במחזמר זה נתנה איזה קרמר ביטוי לכישרונותיה המופלאים ושמעה יצא בכל הארץ. היא היתה אז הצעירה בין שחקניות התיאטרון, ויודעי דבר ניבאו לה, כי כשתת־בגר, תהיה „שרה ברנרד" של המאה העשרים.

איזה קרמר היתה בעלת גוף של ילדה צעירה, קטנ־טונת ורזה. שערה היה מתולתל ושחור כזפת והיא כולה יפה ונחמדה למראה.

במשחקה ובאישיותה רכשה איזה קרמר הרבה מערי־צים בין הסופרים הרוסים והיהודים גם יחד. ביניהם היה משוררנו הלאומי ח.נ. ביאליק. ההערצה היתה הדדית. איזה היתה המעריצה הנאמנה ביותר של ביאליק. עברית אמנם לא ידעה, אבל אידיש דיברה בשטף ואהבה לדבר בשפה זו. השירים המעטים, שביאליק כתב באידיש, ידעה כמעט על בוּרים. ביאליק היה בידידות גדולה גם עם בעלה של איזה שהיה עתונאי מפורסם, והמשורר היה יוצא ונכנס תכופות לביתם. מספרים עליה שביקוריו של ביאליק בביתה היו רצויים לה עד כדי כך, שהיא למדה במיוחד בעל־פה כמה משיריו כדי להנעים לו את נוכחותו בביתה והיתה מדקלמת אותם לפניו.

לפי עצתו של ביאליק התחילה ללמוד עברית. ביאליק, שידע היטב את מצבי הכלכלי, המליץ עלי בפניה, שאהיה לה למורה, וקבע בינינו פגישה ע״מ לערוך את זמן השעו־

רים ותכנית הלימודים. זוכר אנוכי בדיוק את הימים בהם קיבלה את שעוריה. היו אלה ימי שני וחמישי בחמש אחר הצהריים, הימים בהם היתה פנויה מהופעות בתיאטרון.

איזה היתה תלמידה מוכשרת יוצא מן הכלל, בעלת זכרון ותפיסה מפליאים. גם מסודרת מאד היתה. מעולם לא באה לשיעור מבלי להיות מוכנה במאה אחוז. לא דילגה על השיעורים ולא דחתה אותם ליום מחר. אשה דינמית היתה ואישיותה קרנה עליצות וטוב לב. אהבה מאוד פולקלור יהודי. הסלון בביתה בו לימדתיה, היה גדול ונרחב, הקירות מקושטים בתמונות רבות, פרי עטם של ציירים מפורסמים, והשטיחים שכיסו את הריצפה היו תאווה לעיניים. מובן, שהשיעורים לתלמידה כזאת היו מעניקים לי עונג רב והיו אצלי בבחינת ימי חג.

איזה קרמר התייחסה אלי בכל הכבוד, אם כי הייתי צעיר ממנה. היתה מבקשת ממני להישאר קצת לשיחה אחרי השיעור, בקשה שמילאתי ברצון. כמעט תמיד היתה מבקשת ממני לספר לה „דברים מעניינים" מהאגדות שבתלמוד. בימי החגים היהודיים, כגון בסוכות או בחג־השבועות, הייתי מוזמן ל„כוס תה" של אחר הצהריים, אליו הוזמנו כמה מהסופרים היהודים והרוסים, והיתה תמיד מציגה אותי בתור „המורה שלי". אמנם בחברה זו הייתי משופע ברגש נחיתות, כי נכחה שם העלית התרבותית של העיר והייתי בעיני כנסת בין ענקים, אך את ההנאה הרוחנית שהפקתי מפגישות אלו אין לתאר.

על ילדותה ועל חינוכה לא היתה מספרת לי כלל. פעם, אחרי השיעור, ניצלתי את מצב רוחה המרומם ובי־קשתי ממנה, שתספר לי על ילדותה, תקופה שהיתה בלתי ידועה, כי בעיתונות היו דיווחים רק על הופעותיה המוצ־לחות, אולם לא על עברה, ואני מאד רציתי לדעת את כל פרטי חייה.

תשובתה על שאלתי היתה קצרה מאד: הרבה לספר לי על עצמה אין לה. „איך בין א פראווינציאלע אידעשע מיידל. נולדתי בעיר בלץ שבבסרביה, בבית מסורתי, הורי לא היו עשירים. ביקרתי בחדר זמן קצר, למדתי לקרוא ולכתוב אידיש, וגם לקרוא תפילות מתוך סידור".

בעיר מגוריה בלץ היו קוראים לה „דאס זינגנדיקע מיידל". כל עבודה, שהיתה עושה, אם במטבח, בגן, בחצר או ביער היתה מלווה בזמרה. השכנות של אמה היו תמיד מנבאות על איזה שחורות, שתכתים חלילה את „היחוס" של המשפחה, ושהיא — אל תפתח פה לשטן — תהיה „אקטיארקע" (שחקנית) ר"ל, מקצוע לא מכובד ביותר אצל היהודים בימים ההם. ואמנם, נבואות „הזוועה" של נשי בלץ נתקיימו במלואן.

היא היתה בבלץ רק עד גיל שתים־עשרה, ולאחר מכן עברו הוריה לגור באודיסה ואיזה עמם. אלה כל הפרטים שיש לה לספר.

יש אומרים שבעצם היותה במשך ימי ילדותה בעיר זו, הנציחה והפיצה את השיר העממי: „מיין שטעטעלע בעלץ", שיר המלא געגועים וערגה אל העיירה היהודית. בהשפעתו של ביאליק היא עזבה את הבמה הרוסית והקדישה את כשרונותיה לפולקלור יהודי. היא הנציחה מעל הבימה את ההמון הפשוט, את הפועל הנדכא והמושפל. היתה שרה על הכובסת, על התופרת, המשרתת היהודית, הרווקה המזדקנת ששנותיה עוברות ללא נישואין והיא מלאת געגועים על העלומים שאינם עוד. היא המחישה לפני הקהל היהודי באופן חי ובולט את העיירה היהודית על כל גוניה וצבעיה. תכניותיה היו מרתקות ויכלה להחזיק במתח בלתי פוסק, במשך שעות רצופות, את קהל שומעיה, ונראה היה כאילו אין זה משחק יחיד, אלא של אנסמבל שלם.

שיעורי העברית ארכו רק שנה אחת, כי לאחר מכן לכשחזרתי לאודיסה לשנת הלימודים, היא היתה כבר פופולרית ועסוקה מאוד. שמה הלך לפניה בכל הארץ והיתה יוצאת לרסיטלים בכל עריה הגדולות של רוסיה וחוזרת לביתה לעיתים נדירות בלבד. עם זאת לא שכחה מעולם להתקשר אתי באודיסה, כשהיתה חוזרת הביתה לנופש. אשה נחמדה זו השאירה עלי רושם בל יימחה, והיא הנחילתני למעשה את ההבנה והאהבה לאמנות בימתית ולזימרה.

●

בין יתר פגעי המלחמה, יש גם למנות את ההפרדה שזו מפרידה בין רעים ומשכיחה את הידידים. כשלעצמי, מעולם לא ציפיתי לקיים קשר מכתבים עם איזה קרמר, אבל קיוויתי לשמוע עליה בזמן מן הזמנים, אך העניינים נתגלגלו אחרת — המלחמה ארכה יותר משחשבו. נתרבו הצרות בעולם הגדול, בעיות חברתיות חדשות צפו ועלו בעולם ובזירה הפוליטית: מושלים הורדו מן הבמות, כתרים הוסרו מראשי מלכים ועריצים נדמו לעד. בתנאים כאלה נמחקים ימי העבר מן הזכרון והצרות משכיחות הרבה. גם איזה קרמר נמחקה מלבי, היה זה בשבילי חלום שעבר ואיננו עוד.

והנה בשנת 1938 בעוברי ברחוב הראשי ביוהניסבורג, ראיתי מודעה מודבקת על אחת הקירות, ועליה מופיע באותיות „קידוש לבנה" לטיניות השם איזה קרמר. במודעה היה כתוב, כי כעבור עשרה ימים תתן האמנית העולמית המפורסמת, איזה קרמר, רסיטל בשיר ובפנטומימה: שירים של עמים שונים, בשפות שונות. מובן, שמודעה זו שימחתני והעלתה לפני זיכרונות מימים עברו. חיכיתי בכליון נפש ממש לבואה של הזמרת.

יום או יומיים אחרי בואה התקשרתי אתה טלפונית למלונה.

היא נרעשה ונתבלבלה מרוב התרגשות וביקשה ממני לבוא אליה למלון מיד בלי שום דיחוי. הפגישה היתה מאד מרגשת ומעניינת. סיפרתי לה על חיי, על נישואי ועל בתי היחידה, הנושאת את שמה „איזה", ומזכירה לי הרבה מומנטים מפגישותינו באודיסה.

איזה קרמר הוזמנה להופעות לא על ידי יהודים אלא על ידי חברה גדולה לא־יהודית וכל הופעותיה היו בתיאטרון „קולוזאום", התיאטרון הגדול ביותר ביוהניס־בורג. כל הופעותיה היוו טריאומף והצלחה אחת גדולה.

אף־על־פי שבעת הפגישה כבר עברו עשרים וחמש שנה מהכרתנו באודיסה, לא פג ריחה ולא נם ליחה. כמו אז, גם עתה ביוהניסבורג, היא כבשה את הלבבות.

ביוהניסבורג עשתה כשבוע ימים, ורוב זמנה הפנוי בילינו כמובן ביחד. זו היתה הפעם האחרונה שנפגשנו. מבעלה הראשון היא נפרדה ומני אז היא בילתה את זמנה על במות העולם הגדול. מבעלה נשארה לה בת, אבל לא סיפרה לי פרטים עליה. בתוך תכניותיה הרבות והמגוו־נות על עמים ותרבויות שונות לא היתה מדלגת על שירים בשפה האידית, אפילו בהופעותיה לפני קהל שלא היה בו אפילו יהודי אחד. יהודיה היתה בכל נפשה, וכל ימיה היתה מסורה לרעיון הציוני. התקווה להשתקע בארץ ישראל לא הרפתה ממנה אף יום אחד. ברם, מן השמים עיכבו בעדה. באחת מהופעותיה באמריקה הדרומית נפגשה עם רופא מפורסם בארגנטינה והיא נישאה לו. וכך היא נשארה בקורדובה שבארגנטינה, עזבה את הבימה והיתה בסוף ימיה לעקרת בית.

איזה קרמר מתה בארגנטינה בשנת 1958 ושם גם נקברה.

יהיו הדפים המעטים האלה מצבת זכרון לאשה הנחמדה, האמנית הגדולה והאדם החביב.

ה. ל. גורדון — סיפא וספרא

קשרי הראשונים עם הירש לייב גורדון, שהפכו לידידות גדולה בינינו, התחילו אחרי מותו הטראגי של ראובן סולובייצ'יק, חברי לכיתה בבית־המדרש הגבוה לחכמת ישראל באודיסה.*

העצב והדכאון שהטיל עלי מותו הטראגי של חברי היקר לא הרפו ממני שבועות אחדים ודמותו לא משה מנגד עיני. הויכוחים בתוך כתלי בית־המדרש הגבוה לחכמת ישראל בקשר לאיבוד לדעת של חברי, סערו במשך שבועות; היו בינינו כאלה, שצדדו בשולחים יד בנפשם וחשבו זאת לגבורה. אולם דעת הרוב המכריע היתה, שאין זו גבורה לשתות צלוחית קטנה של רעל ולהיפטר בבת־אחת מן החיים ומכל הקשיים הכרוכים בהם. ההיפך הוא הנכון, כשבן־אדם שרוי במיצר ובקשיים, ויסורים גדולים תוקפים אותו, עליו להתגבר עליהם ולהילחם נגדם עד הנצחון.

מותו של ראובן סולובייצ'יק, אם כי לא הצדקתי את מעשהו, השאיר פצע עמוק בליבי. חודשים רבים חלפו עד שהפצע הגליד, ובמשך כל אותו זמן הרגשתי עצמי בודד ועזוב. אחדים מתלמידי בית המדרש שהיו עדים לצערי העמוק ולרגש היתמות האופף אותי עם מות חברי, גילו

---

* ראה עמ' 126.

כלפי תשומת לב מיוחדת וניסו לעודדני ולנחם אותי. ביניהם היה הירש לייב גורדון, תלמיד כיתתי ובן גילי, שעד מותו של סולובייצ'יק הכרתיו רק מרחוק, ועתה היה מרבה לקרב אותי ולגלות לי רגשי חיבה.

הוא היה עלם נחמד ונעים, בעל כשרונות בלתי רגילים. גורדון שאף להיות סופר עברי, וכבר בשנה הראשונה לבואו לאודיסה, היו מופיעים סיפוריו בעיתון האידי היומי „גוט מארגן" שיצא לאור באודיסה. הירש לייב היה בנו של הרב גורדון משניפשוק, שליד וילנא, שגם הוא היה מחברם של ספרי דרוש. יחד עם הירש לייב נתקבל לישיבת אודיסה אחיו, הגדול ממנו בכמה שנים, שהיה כבר מוסמך לרבנות והיה תמיד מתרברב כלפנו הצעירים. אחיו מצא לו חברים בין התלמידים בני גילו שלמדו שנים בישיבות טלז וולוז'ין והיו כבר מוסמכים לרבנות. זו היתה חבורה של שבעה—שמונה בחורים שנפגשו תכופות ובילו זמנם בצוותא. אנחנו הצעירים קראנו להם „מושב זקנים". מעולם לא היו משגיחים בנו בצעירים, לא מברכים אותנו לשלום ואף לא עונים על ברכת השלום שבאה מצידנו. מעולם לא יכולתי להבין במה הם מתנגדרים; בלימוד התלמוד היינו כולנו בכיתה אחת; רוסית לא ידעו כהוגן, ובמקרים רבים לא הגיעו לקרסולי הצעירים, והוא הדין במקצועות חילוניים אחרים. אולם גם הם גילו כלפי, בתקופת המשבר שעבר עלי בעקבות מות חברי, יחס חם וידידותי.

כאמור, הראה לי הירש לייב גורדון חיבה יתירה, ומעולם לא שכח להושיט לי את ידו לשלום; תמיד שאל איך אני מרגיש, אם אני מקבל מכתבים מהורי חברי המנוח, ועוד ועוד. הירש לייב גורדון היה עני מאוד ונצרך לכסף והיה עובד שעתיים מדי ערב כעוזר לספרן בספריה הגדולה של „איגוד פקידי בתי המסחר".

ערב אחד, כשנכנסתי לספריה, ראיתיו בעבודה, אולם לא יכולנו לשוחח בינינו, כי הוא היה עסוק מאוד. למחרת נפגשנו ברחוב והוא פתח ואמר: „אתמול, כשראיתיך בספריה רציתי לומר לך דבר, אבל אתה נעלמת מבלי לומר לי שלום. עכשיו יכול אני לומר לך, כי הייתי מאוד רוצה, שנהיה שנינו חברים. אני רואה בך אדם שאוכל ליצור עמו קשר ידידותי שיתקיים לצמיתות". שמחתי מאוד לדבריו ומאותו יום ואילך נוצרה בינינו ידידות כנה ונאמנה. היה לו עוד חבר בשם בן־ציון פקר, שגם הוא העריך מאוד את הידידות עם הירש לייב, ועד כמה שאני זוכר, רצה הירש לייב להישאר בידידות תמידית גם עם בן־ציון זה והשתדל לטפח בינינו רעות משותפת לשלשתנו, אשר משום מה לא הצליחה בתחילה, אבל נוצרה מאוחר יותר.

הירש לייב היה כאמור בעל כשרונות מצוינים, ובדומה לראובן סולובייצ'יק, התמיד בקריאה. עד כמה שזכור לי, היה מזניח לעתים די קרובות את הכנת השיעורים ליום המחרת ולא היו לו הכוח והרצון להתגבר על קריאתו. כשהתחיל בספר לא זז ממקומו עד שגמר אותו. הוא קרא הרבה בספרות הלועזית המתורגמת לרוסית או לעברית. הוא היטיב לדעת את דנטה, את מולייר, את גתה ושילר ואת ביירון, וכמובן גם את רבי האמנים של הספרות הרוסית.

לדבר רוסית כהוגן לא הצליח מעולם, גם המבטא שלו היה יותר ליטאי מאשר רוסי וגם חיבוריו בשפה זו לא הצטיינו בטיבם, אבל תחת זאת הוא היה ידען מופלג של הקלאסיקאים הרוסיים, וכוח הניתוח שלו בספרות חיה כשל מלומד גדול. הוא התכונן להקדיש את עטו לסיפורת ולכן קרא הרבה בסיפרות הלועזית בשטח הפרוזה.

חברי זה השפיע עלי מאד, כי נוסף לכך שעורר בי גירוי וצמאון בלתי רווי לקריאה, התחלתי גם אני לזלזל

במצוות הכנת השעורים, אבל מצב זה לא נמשך זמן רב. המורה לשפה הרוסית ולהיסטוריה, שהיה גם המחנך והמדריך של כיתתי — (שמו היה דוברין והיה חתנו של מנדלי מוכר ספרים) הרגיש מיד בקלקלתי, כי בעיניו נחשבתי בין המובחרים בכיתה.

פעם אחת, אחרי השיעורים, עיכבני ואמר לי להיכנס אל חדר המורים לשיחה. הוא ביקשני לומר לו את סיבת ירידת הרמה בלימודי. סחתי לו את כל האמת, והוא הטיף לי מוסר באמרו, כי קריאה היא דבר מועיל ואפילו הכרחי, אבל בלי לימוד שיטתי של לימודים כלליים תהיה השכלתו של אדם פגומה. שיחה זו החזירתני למוטב וחזרתי לעבוד על תכניות שיעורי כמקודם, אולם גם את הקריאה לא הזנחתי. התשוקה לקריאה, ובעיקר לספרים על נושאים היסטוריים נשארה לי מאז לכל ימי חיי, ועל כך עלי להודות להירש לייב גורדון שהידידות בינינו נשתמרה עד גמרנו את בית המדרש הגבוה.

מיד לאחר גמר בית הספר הגבוה לחכמת ישראל נפרדנו ולא שמעתי ממנו דבר. רק כעבור שנים, בהיותי בדרום־אפריקה, נזדמן לי לקרוא מספר פעמים בעיתון אידי כמה ממאמריו. ניסיתי להשיג את כתובתו דרך המערכת ולא הצלחתי. חשדתי בו, שהוא מתעלם ממני ואינו מעונין לחדש את ברית הנעורים שלנו. לפעמים חשבתי שאולי זה איננו אותו הירש לייב גורדון, חברי לשעבר, אלא איש אחר בשם זה — הרי יתכן „שני יוסף בן שמעון" בעיר אחת — בכל זאת, טיפחתי בליבי את התקוה לפגוש אותו שוב.

בשנת 1961 הגעתי לניו־יורק. בדעתי היה לשהות שם כשנתיים—שלוש כדי ללמוד ולהכיר את חיי הקהילה היהודית בארצות הברית. זה היה אחרי ארבעים שנה, בערך, מאז שהירש לייב ואני נפרדנו. החלטתי למצוא סימן

כלשהו או מסלול שיוליכני לפגישה עמו. נכנסתי אל מערכת „הדואר" ושאלתי: אולי יכולים הם לעזור לי למצוא קורא עברי או סופר עברי או אידי בשם הירש לייב גורדון. „למה לך גורדון?" שאלני מנהל השבועון. אמרתי לו מי אני ומה חפצי. מתשובתו נודע לי שהוא ידידו של הד"ר הירש לייב גורדון, שהיה לפני שנים גם בין מייסדי „הדואר". הוא אפילו יודע עלי מסיפוריו של הירש לייב, ויחשוב לו לזכות גדולה מאוד להפגישנו.

בו במקום צילצל להירש לייב ולא סיפר לו עלי, אלא אמר שמישהו נמצא עכשיו במשרדו ורוצה לדבר עמו. לקחתי את השפופרת והצגתי את עצמי לפניו. הוא הפסיק אותי מיד ואמר: „אל תדבר הרבה, אני יודע מי אתה ויודע הרבה פרטים על חייך בדרום־אפריקה". הוא גם הוסיף שיש לו תמונה אחת בה אנו מצולמים יחד, תמונה שהוא בטוח כי עדיין לא ראיתיה מעולם, הואיל והצט־למנו מיד לאחר גמר הלימודים ואני לא קיבלתי אז את התצלום. והעיקר — אמר לי — בוא אלי מיד, כי „מתפקע" אני מרוב רצון לראותך ומחוסר סבלנות לחכות לך. מובן שלא התמהמתי אף רגע, שכרתי מונית ובחיפזון רב נסעתי אליו.

על יד דלת מעונו חיכו לי הוא ואשתו. כמובן, שקיבלוני בחיבוקים ובנשיקות. לא בזבזנו זמן; התישבנו שנינו על הספה ומיד, בשעה שאשתו תמר הכינה את הקפה והעוגות, התחלנו לספר זה לזה על כל הקורות אותנו במשך ארבעים השנה האחרונות.

נודע לי על מסכת חיים רבת פעולה: השתתף בלגיון העברי של זאב ז'בוטינסקי בדרגת סמל; היה מורה בכמה בתי־ספר במשך שעות היום ושקד על לימודים בלילות; הספיק לקבל שלושה דוקטורטים וארבעה מסטרים בארכי־אולוגיה, אגיפטולוגיה, חינוך ואמנויות; גמר גם בהצ־

ה.ל. גורדון במדי הגדוד העברי

טיינות את הסמינריון התיאולוגי בניו־יורק, שם קיבל דוקטורט רביעי. פירסם שורה של ספרים חשובים, וביניהם ספר גדול רב הכמות והאיכות על ר' יוסף קארו. תרגם מערבית לאנגלית את ספר הרפואות לרמב"ם. ערך את „הדואר". לבסוף נסע לאיטליה, גמר פקולטה למדיצינה, התמחה בפסיכואנליזה וחזר לניו־יורק.

במלחמת העולם השניה שירת בצבא ארצות הברית בדרגת רב־סרן ומילא תפקידים חשובים ביותר בצבא כמנהל המחלקה הפסיכו־אנליטית בצי האמריקני. מאז סיום המלחמה הוא עוסק במדיצינה ונמנה עם הצמרת הרפואית בארה"ב. היה נשוי פעמיים, נשואיו הראשונים לא היו מוצלחים ביותר ונתגרש, נישא פעם שניה והצליח, אבל הוא חשוך בנים. הוא מרצה מדי שבוע בשבוע באחת מתכניות הרדיו.

גם אני סיפרתי לו את כל הקורות אותי — והקשר המנותק שוב נקשר. לכבודי נערך בביתו בנקט מיוחד, אליו הוזמנו מיטב ידידיו, כעשרים וחמישה איש, והיה ששון ושמחה. מפיו נודע לי גם על חברו המסור בן־ציון פקר. גם עמו קשרתי קשרי ידידות הדוקים מיום שנפגשנו בניו־יורק. פקר זה הוא איש חשוב וברי־אוריין, ציוני מסור ונלהב, חדור אהבה לעם ישראל ולארץ ישראל. מיום בואו לניו־יורק לפני שנים רבות, לא עבר עליו יום בלי עבודה מסורה לטובת ישראל. ממכתביו התכופים אלי נודע לי שהוא מתכונן להשתקע בקרוב בארץ. מסיבות בלתי תלויות בו לא עלה הדבר בידו, אבל נשאר אחד המעולים בקרב תלמידיו של ביאליק וקלויזנר.

●

הייתי מאושר אילו יכולתי לסיים את פרשת הירש לייב גורדון בנעימה משמחת. לדאבוני אין ביכולתי לעשות זאת.

לפני חמש שנים בערך, תקף שיתוק את חברי הנאמן ובמשך זמן רב נשאר רתוק למיטתו והיה שרוי בכאבים גדולים. משהוטב קצת מצבו, התחיל לטפח בלבו את ותקוה שעוד יוכל לעלות לישראל ולהשתקע בה וכל אימח שהונח לו מכאביו, היה מביע את השתוקקותו לראות את הארץ בפריחתה ובבניינה. אני חיכיתי לו ולאשתו כאן,

פיניתי מקום בדירתי בשבילם וציפיתי שיינתן לו לחיות את ימיו האחרונים בארץ חלומותיו.

לצערי העמוק לא זכה לכך חברי המסור, היהודי הנלהב והאדם ברוך־הכשרונות. הוא נסתלק ועמו נסתלקו כליון־נפשו ויכולתו המופלאה.

חבל על דאבדין.

הפתעה נעימה

באותו בנקט בביתו של ה.ל. גורדון, שעליו מסופר בפרק הקודם, נפגשתי עם ידידי הוותיק, חסיד אומות העולם וידיד הציונות, העתונאי והסופר האמריקאי־הולנדי הנודע, פייר ואן־פאאסן. תוך כדי שיחה הזכיר ואן־פאאסן את הגברת שמחה צ'רצ'ט לבית רודולף והרבה בשבחה. השם הזה לא היה זר לי כל עיקר. משפחת צ'רצ'ט באה לארצות הברית מדרום־אפריקה לפני שנים אחדות, ומיום בואי לניו־יורק חפשתי אחריה. הזכרתה על ידי ואן־פאאסן היתה, איפוא, בשבילי הפתעה נעימה וכמובן שלקחתי ממנו את כתבתה כדי להתקשר עמה.

עם משפחת רודולף, הוריה של הגברת שמחה צ'רצ'ט הייתי בקשרי ידידות אמיצים בתקופת מגורי בדרום־אפריקה. מוצאה של המשפחה היה מליטא והיא נתברכה בכל הסגולות והמעלות של יהדות זו. אם המשפחה היתה אשה מופלאה, עושה צדקה וחסד ומיטיבה לכל נצרך בפונה אליה. היא חינכה את בנה היחיד, העורך־דין מנחם רודולף, הגר זה שנים רבות בירושלים, ואת שלוש בנותיה — פולי מילר, יוכבד ובעלה יהודה מזור ושמחה צ'רצ'ט שילכו בדרכה, דרך אהבת הבריות, הכנסת אורחים והושטת

עזרה לעניים ונדכאים. ידידותי נמשכה גם עם הבנות ובעליהן כל השנים עד עברם לארצות הברית, ובתיהם היו פתוחים לפני לרווחה. עם יציאתם של שמחה צ'רצ'ט ובעלה לארצות הברית נפסק הקשר בינינו, אך שמרתי ידידות זאת בליבי במשך כל השנים.

הגב' שמחה צ'רצ'ט

פגישתי הראשונה עם ארצות הברית ובעיקר עם ניו־יורק הנחילתני אכזבה. החיים הסואנים, החיפזון והאנ־דרלמוסיה והאדישות לגבי הזולת העיקו עלי מאוד

והחלטתי לקצר את שהותי בה, ובמקום השנתיים שתכנן־תי לגור בה, לעזבה מיד ולעלות לארץ ישראל. עכשו כשנודע לי על משפחת צ'רצ'ט, רציתי לראותה טרם עזבי

ומיד למחרת השיחה עם ואן־פאאסן צלצלתי לגב' שמחה צ'רצ'ט.

משנודע לה מי המדבר הביעה שמחה גדולה, שאלה למקום מגורי ואמרה לי לחכות לבואה. כעבור כחצי שעה הופיעה עם בעלה בחדר מעוני ושניהם דרשו בתוקף שאארוז את חפצי ואבוא לגור בביתם. הם גרו בצנטרל פארק המערבי בדירה מפוארת בת אחד עשר חדרים. מספר השבועות שהתאכסנתי אצלם כה נעמו לי עד שמצב רוחי השתנה לחלוטין והתחלתי ליהנות מניו־יורק ההומיה.

אח"כ כשמצאתי לי דירה מתאימה, נסעו שניהם, האדון צ'רצ'ט ואשתו שמחה, לראותה אם היא נוחה בשבילי, ובמשך שהותי בניו־יורק היה ביתם פתוח לפני בכל עת ובכל שעה.

מהיכרותי הקרובה עם הג' צ'רצ'ט שוכנעתי שירשה את סגולות אמה הן בהבנה לבעיות הזולת, באהבתה לבריות ובנדיבות ליבה והן במתנת ידה הרחבה לנצרכים.

מאז עזבי את ניו־יורק עברו כעשר שנים, אך בהזכרי במשפחת צ'רצ'ט המופלאה, מתמלא לבי רגש חם.

שלום שוורצברד בדרום־אפריקה

בתקופת שלושים השנה, משנת 1895 ועד שנת 1926, הסעירו את העולם היהודי והלא־יהודי שלושה משפטי־ראווה גדולים, שגבוריהם היו יהודים.

משפט דרייפוס, משפט ביליס ומשפט שוורצברד כבשו כל אחד בשעתו, את הכותרות של העתונות העולמית והיהודית, החרידו את מצפונו של העולם הנאור וחישפו

את תהומיות שפלותה של החברה האירופית במערב ובמזרח.

שלוש הדמויות — אלפרד דרייפוס, יהודי אלזסי וקצין המטה הראשי של צבא צרפת, ומנדל ביליס ושלום שוורצברד, שני היהודים מפשוטי העם באוקראינה, היו קרבן השתייכותם לעם היהודי. בהבאתם למשפט ראה העם היהודי על כל שכבותיו וזרמיו, כאילו הוא עצמו הועמד לפני כס המשפט ומשמעות האשמתם והוצאת גזר־דין נגדם, היתה כאילו ניתנה חרב בידי אויביו בנפש של העם היהודי כולו, כאילו נתאמתה טענתם, שעם זה הוא הזוהמה האנושית וחלאת החברה.

אלפרד דרייפוס, מנדל ביליס ושלום שנוורצברד עברו שלושתם את כור היסורים של בית הכלא, שלושתם עמדו בהשפלת החקירות ונתנסו בימי צינוק ארוכים ומתישים, כשפחד גזר־דין של מוות מרחף עליהם, אבל מה גדול ההבדל בין דרייפוס וביליס לבין שלום שוורצברד. השניים הראשונים הושמו בכלא והובאו לפני בית המשפט על כרחם, ואפשר להניח כי אילו היו יודעים קודם — לפני העלילות שהוטחו נגדם — מה מצפה להם, היו מתחמקים ובורחים מן הסיוט שהגורל זימן להם, בעוד ששוורצברד עשה מה שעשה בהכרה מלאה ומתוך כוונות שלמה לקראת סיכונו האישי.

חכמינו אמרו: „הכל תלוי במזל אפילו ספר התורה שבהיכל". על דרייפוס ועל ביליס מרבה ההיסטוריה לדבר ומקדישה להם דפים ארוכים, ואילו את שוורצברד כמעט שאינם מזכירים, כאילו לא פעל ולא השיג כלום. אי אפשר כמעט לדבר על תולדות הציונות ועל סיבת כתיבתו של הרצל את ה„יודנשטאט" מבלי להזכיר את משפטו של דרייפוס, אבל לא כן הדבר ביחס לשלום שוורצברד. כאילו לא היה במעשהו משום ביטוי מובהק לרוח הלאומית המיוחדת

של העם היהודי ולשאיפותיו הציוניות. כראיה לדברי יכולה לשמש „האנציקלופדיה יודאיקה": השורות שהיא מקדישה לשלום שוורצברד ניתן לספור באצבעות יד אחת ובתמונתו המטושטשת המצורפת אליהן, אי אפשר כלל לראות את פניו של איש קדוש זה. בתמונה זו הוא לבוש במדי חייל צרפתי מתקופת שרותו בבריגדה הבין לאומית במלחמת העולם הראשונה. כאילו זה היה הישגו העיקרי של הגיבור שוורצברד.

●

את שלום שוורצברד הכרתי אישית בפעם הראשונה בשנת 1938, כעשר שנים אחרי זיכויו בדין, ומרגע שפגשתיו נרקמה בינינו ידידות אמיצה שנמשכה עד יום מותו. בשיחות המרובות שהיו בינינו ניתנה לי ההזדמנות לעמוד על אישיותו הנדירה, על אופיו הטהור ועל מאווייו, ולהכיר את קורותיו אחרי הזיכוי. לדעתי נמנה שוורצברד עם האישים הנעלים ביותר בתולדותינו ואחד האנשים המעניינים ביותר שהכרתי, ואני מרגיש חובה להקדיש לו כמה דפים מזכרונותי. אולם לפני שאני ניגש לספר על האיש כפי שהכרתיו, מן הראוי למסור בקיצור נמרץ תאור רקע למעשהו הנועז, שפירסם את שמו לדורות והוליכו בדרך היסורים.

מיד לאחר המהפכה הבולשביסטית ברוסיה, החל משנת 1918 עד סוף 1921, סערו מלחמות אזרחים רוויות דמים בכל רחבי הארץ הגדולה הזאת. הגנרלים הלאומנים סקורופדסקי, דניקין, קולצ'ק ואחרים, רצו להחזיר את ההיסטוריה הרוסית ליושנה ולהשליט בארצם משטר לאומני וריאקציוני. אולם הללו לא היו יחידים שלחמו נגד הבולשביקים, גם אוקראינה רצתה להיפרד מרוסיה וליהפך למדינה עצמאית עם ממשלה משלה. בראש התנועה

האוקראינית הזאת עמד סמיון פטליורה, שניהל מלחמה גלוייה ועזה נגד צבאות הבולשביקים. כשלונותיו של צבא פטליורה בכל החזיתות הביאו עמם אכזבה ותסכול למנהיגיו וגרמו לידי דמורליזציה גמורה בשורותיו של צבא זה. מחנות האוקראינים היו מתפרעים, גוזלים ורוצחים בלי רחם את היהודים ומחריבים את הקהילות היהודיות עד היסוד, ומעשי הזוועה שלהם אינם ניתנים לתאור. לפי ההערכה נרצחו בפרעות אלה על אדמת אוקראינה קרוב ל־200 אלף יהודים. פטליורה ידע, כמובן, על הנעשה, ושתק. קבוצות ההגנה היהודיות בערים עשו ככל יכולתן כדי להגן על אחיהם, אבל לא היה בכוחן לעמוד נגד צבאו הסדיר של פטליורה.

שלום שוורצברד, שהיה בתקופת המלחמה הראשונה בצרפת בבריגדה הבין־לאומית, נפצע פעמיים בקרבות וגם קיבל אותות הצטיינות מהצבא הצרפתי, חזר לרוסיה בזמן הפרעות, הצטרף אל ההגנה היהודית והשתתף בפעולות נגד הפורעים. נוסף לכאב והעלבון הכללי, היתה לשלום שוורצברד גם סיבה אישית למלחמה זו — 15 איש מבני משפחתו נרצחו, ביניהם הוריו ואחיותיו.

אחרי תבוסת פטליורה וחורבן כלכלתה של יהדות רוסיה הבולשביקית, חזר שוורצברד לפריס. גם סמיון פטליורה ורבים מתומכיו התישבו בפריס, כשכיסיהם ותרמיליהם מתפקעים מרוב הזהב, העדיים ואבני־החן שגזלו מיהודי אוקראינה, וניהלו בבירת צרפת חיי הוללות. אולם לא די בכך, הם עסקו גם בהפצת רעל האנטישמיות באמצעות כלי מבטאם הרשמי „טריזוב" ושפכו את זעמם על יהודי אוקראינה, שלדבריהם מהווים רוב מכריע בקרב הבולשביקים. הללו מנשלים את בני עמם האוקראינים מאדמותיהם ומיישבים במקומם את אחיהם היהודים.

שלום שוורצברד, שזכר הזוועות עדיין כסס בלבו

ועקב אחרי מעשי האוקראינים בפריס, החליט להרוג את פטליורה, ובכך לנקום את דם אחיו השפוך. הוא גזר מתוך דפי אנציקלופדיה צרפתית את תמונתו של צורר היהודים האוקראיני, קנה לו אקדח ובמשך חדשים חיפש אחריו. באחד מטיוליו ברחובות העיר, ראהו יוצא מאחד מבתי הקפה, ואחר שזיהה אותו, ירה בו והרגו. לאחר מכן מסר את עצמו למשטרה באמרו: „הרגתי רוצח, ועתה עשו בי כטוב בעיניכם".

שבעה־עשר חדשים ישב שוורצברד בכלא הצרפתי עד שהובא לפני בית המשפט באשמת רצח בזדון אדם חף מפשע. במשך שבועות עקב העולם כולו אחרי המשפט סחוף התענינות וניחושים וסקרנות לתוצאותיו. אחרי ימים ארוכים גדושי מתח ושבע עינויים נפשיים, יצא שוורצברד זכאי בדינו, כשתוך מהלך משפטו נתגלו לעיני העולם

המקום בו נורה פטליורה

הזוועות האיומות שעשה פטליורה ומרעיו האוקראינים ביהודי ארצם.

•

עם שלום שוורצברד נפגשתי ביוהניסבורג. היה זה באחד הימים בשעות לפנה"צ. בהיותי בבית־הספר שניהלתי אז בפרבר „יובל" נכנס למשרדי בן משק ביתי, הכושי ג'ים וסיפר לי שמלונגו (mlungu — הכנוי בכושית לאיש לבן, אירופי) נכנס לביתי. „הוא קטן קומה, בלונדי, מחייך, יושב לו בכורסה ואומר שרוצה לראותך, ביקשתיו לצאת מן הבית עד שאשוב, אבל הוא צוחק ואינו יוצא."

סיפורו של הכושי היה מוזר קצת בעיני ומיד יצאתי הביתה כדי לפענח את החידה, והנה נתברר לי ש„הבלונדי" ש„לא רצה לצאת מן הבית", הוא לא פחות ולא יותר מאשר שלום שוורצברד.

שורצברד הביא לי דרישת שלום מחברי זלמן אבין, מנהל בית־ספר בקיפטון, ומסר לי שהוא מייצג את הוצאת האנציקלופדיה האידית בפריז, ובא לדרום־אפריקה לרכוש חותמים עליה בקרב היהודים. זמן מה עשה בקיפטון ושם עזרו לו חברים אחדים בשליחותו החשובה, ועכשיו הוא בא ליוהניסבורג להמשיך בהחתמה. בקיפטון שלחוהו אלי והבטיחו לו נאמנה, שאם „יפול לידי" לא ישוב ריקם.

עשיתי, כמובן, בשבילו כל מה שהיה לאל ידי לעשות. בו בערב יצאנו למספר מקומות והחתמנו אנשים על האנציקלופדיה, אולם גם אלה שאינם קוראים אידיש ואינם מעוניינים באנציקלופדיה לא נתנו לשלום שוורצברד לצאת ריקם מביתם, מפני הכבוד שרחשו לו והרימו את תרומתם להוצאת האנציקלופדיה.

בזמן ביקורו של שלום שוורצברד ביוהניסבורג נעדרו אשתי ובתי מהבית; הם היו בביקור אצל הדוד הרמאן

קאלנבאך, ושוורצברד היה במשך ימים אחדים אורחי הפרטי. באותם הימים שביליתי בחברתו הרביתי לשאול אותו על עברו ועל נסיונותיו המיוחדים והוא ברצון השיב לשאלותי. הואיל והנני מיחס ערך היסטורי לכל מה שקשור לשלום שוורצברד, הנני נותן להלן חלק מהשיחות שהיו בינינו.

שאלתי הראשונה היתה מדוע לא השתקע בארץ ישראל לאחר שיצא זכאי מלפני בית־המשפט. התשובה שנתן לי מובאת גם ביומנו, שיצא לאור שנים אחדות אחרי צאתו לחפשי. הוא אמר לי את הדברים האלה: „מיד לאחר צאתי לחופשי, שאלוני חברי וידידי, איפה אתה רוצה להשתקע, ומה הן תכניותיך לעתיד? מובן מאליו שעל השאלות האלו לא היתה לי תשובה מיידית, אבל משהו הלך והתבהר, הלך והתגבש אצלי. במוחי הלכו והתרקמו קרעי מחשבות, דמיונות מעורפלים משכבר הימים, חזון קסמים, חלומות נשכחים על ארץ ישראל — ארץ האבות והחלוצים. סיפרתי על כך לחברי. למה לך ארץ־ישראל, מקום שהכל בורחים משם, מקום המשופע באבנים ומוכה קדחת? — הם שאלו. אמרתי להם: אצא לי שמה בעיקבות החלוצים, שהשליכו אחרי גוום את המלאכות הקלות ואת תסבוכת המוח הקשה. אעבוד בארץ־ישראל בעבודות קשה; אסקל אבנים, אחרוש שדות, אטע עצים.

„ואמנם פניתי במכתבים ובבקשות לאדמינסטרציה בארץ־ישראל שתעניק לי רשות כניסה לארץ. שבועות ארוכים חיכיתי לתשובה, וכשזו הגיעה, התברר לי שהללו שוללים ממני את רשות הכניסה לארץ חלומותי".

שוורצברד סיפר לי שלא חדל מלטכס עצות ולחפש דרכים כיצד לבוא לארץ. הוא ניסה „דרך צור וצידון", אבל השלטונות לא נתנו לו לרדת בבירות, וכל עמלו היה לשוא. לא היה לו מוצא אחר מאשר לחזור לפריס. בשובו לצרפת

ניסו כמה מראשי ההסתדרויות היהודיות השונות להציע לו עבודה קלה, אבל הוא סרב לקבלן כי ראה בהצעות האלו מעין פיצוי למעשהו. לדידו אין השלום בעד מילוי חובה לעם. תחת כל אלה הוא בחר בעבודה ציבורית־תרבותית, שאליה היתה לו משיכה ולבסוף קיבל את עבודת ההחתמה על האנציקלופדיה היהודית, שהיא אמנם עבודה קשה ומיגעת אבל נותנת לו סיפוק. לשוורצברד היתה חולשה לשפת אידיש, השפה המדוברת על־ידי המוני העם והגה חיבה עמוקה לפשוטי העם.

עניין אותי לדעת איך הרגיש ומה חשב בשעה שיצא לבצע את פעולת הנקם, האם לא חרד מפני הצפוי לו? „לא חדרתי ולא פחדתי; להיפך, שמחתי לקיים את צוו מצפוני. לא היססתי ולא פקפקתי, כי הייתי בטוח שאשיג את מבוקשי. לנגד עיני ריחפו רבבות הדמויות של אחי ואחיותי המעונים והנרצחים בשדות אוקראינה".

המשכתי לשאול מה היה המומנט המעציב והמאכזב ביותר בתקופת 17 חודשי שבתו בכלא ובמשך הימים שישב על ספסל הנאשמים, ואלו היו נקודות האור הזכורות לו מהתקופה ההיא? על השאלה הראשונה ענה כי נחל אכזבה מפגישתו הראשונה עם הסניגור, הנרי טורס, כשהלה בא לבקרו בתא בית הכלא. „הוא עשה עלי רושם של איש קר מזג, הזר לרוחו של העם היהודי, אף־על־פי שהוא עצמו היה יהודי, נצר למשפחת רבנים ותלמידי־חכמים בספרד". בשבתו בכלא קרא שוורצברד את מאמרו של ז'בוטינסקי, בו הביע אי־הסכמה למינויו של טורס כסניגור במשפטו. טורס נמנה עם אוהדיה של רוסיה הסובייטית וז'בוטינסקי חשש מפני הדעה המוקדמת השלילית נגדו מצד השופטים, שהיו, כמרבית העם הצרפתי, נגד הבול־שביקים.

האכזבה השניה שהנחיל טורס לשוורצברד, היתה תוך

מהלך המשפט, כשהסניגור ויתר על שמיעת כשמונים עדים, שיכלו לשפוך אור נוסף על מאורעות הדמים באוקראינה ולגלות פרטים שהיו מוליכים לזיכויו של הנאשם. טורס הסתפק בעדויות שהביא לפני בית־המשפט וראה את שמיעת העדים הנוספים כמיותרת. הוא ויתר עליהם מבלי להתייעץ עם שוורצברד ולקח על עצמו את כל האחריות, אף־על־פי שעונש מוות ריתף בחלל בית־המשפט. טורס ידע כמובן, מה שעשה. ויתורו על מספר גדול של עדי־הגנה נעשה בדעה צלולה, והעובדה שהנאשם על אף הסכנה שהיתה כרוכה בכך יצא זכאי בדין, מראה על צדקת דרכו של הסיניגור, אך עד לזיכויו בדין, כירסמה את שוורצברד וידידיו הדאגה, שנעשה כאן משגה מצד הסניגור. רק עם הזיכוי נוכחו לדעת שטורס היה הצודק.

לשאלתי על הרגעים של קורת־רוח שהיו לו בעת המשפט, השיב לי שוורצברד: היו רבים כאלה, אבל עד היום נשארו בי רגש הגאוה והעונג הרב, שהעניקה לי הופעתו של האינג'ינר ולאדימיר טיומקין, מי שהיה בזמנו הרב הראשי של יליסבטגראד, המרוחקת פרסאות אחדות מבלטה, העיירה שבה גודלתי וחונכתי. הופעתו של טיומקין גבה־הקומה ובעל המראה הפטריארכלי, דבריו הכנים, צורת הבעתם והלבביות שבהם, היוו התרחשות יוצאת מגדר הרגיל שהפליאה את הנוכחים. ליבי פחד ורחב למראהו ולשמע דבריו, ואני בטוח שלא היה איש באולם בית־המשפט, שלא היתה לו הרגשה דומה.

•

בזמן ביקורו של שוורצברד ביוהניסבורג, שהה בה בנו של מהאטמה גנדי, רנדס גנדי. הוא בא ליוהניסבורג למספר שבועות של חופש ומנוחה. אשתי היתה מארחתו ומטפלת בו בביתו של דודה, הרמן קאלנבאך. שלום שוורצברד לא

פגישה בין בנו של גנדי (מימין) עם ש. שוורצברד
(באמצע — בתו של המחבר)

התאכסן אז כבר אצלי והוא בא אלי בבקשה שאציג אותו לפני גנדי הצעיר. כמובן, שלא היתה התנגדות מצידי ואני לקחתי אותו אליו. השיחה בין שני אלה היתה מאוד מעניינת. שוורצברד הראה ידיעה רבה בכל הקשור למאבק ההודים בעד חרותם, וגנדי הצעיר ידע על קורותיו ומעשיו של בן־שיחו. מובן שרנדס לא הסכים לשיטתו של שוורצברד, לפיה מותר לאדם לנקום באויבו ולהרגו. לדעתו אסורה הריגת אדם, ויהא זה הרשע הגדול ביותר בעולם. אבל האווירה בבית לא נפגעה בשל חילוקי הדעות בין שני האורחים.

בכלל, יכולנו לומר בלי שמץ של פקפוק והיסוס, שהימים שבילויתי בחברתו של שוורצברד היו הימים היפים ביותר בתקופת מגורי ביוהניסבורג. בניגוד למעשהו המפורסם, שהיה בו כדי להצביע על נוקשות וצמידות לעקרונות, היה שוורצברד איש נעים הליכות, בעל מזג טוב ומוכן לעזור לזולת.

•

בסיכום, הנני מרגיש חובה, כאדם שהיטיב להכיר את שלום שוורצברד, להוסיף מספר משפטים בנקודה הטעונה הבהרה.

יש בינינו כאלה הסבורים, ששוורצברד לא היה יהודי לאומי ושהתנקשותו בחיי פטליורה מקורה היה בהשקפותיו האנרכיסטיות, שהרי זמן מה השתייך לתנועה זו. זוהי סברה שאין לה יסוד, ונובעת מחוסר ידיעה על טיבו של האיש היקר הזה. אלה שהכירוהו ידעו שהוא היה ציוני נאמן בכל לבו ונפשו. אני עצמי הייתי עד לגעגועיו לארץ־ישראל. פעמים רבות שמעתיו נאנח ואומר: כמה חבל שאינני בארץ־ישראל! כל יום וכל שעה שאני נמצא רחוק ממנה, היא אבדה שאין להחזירה. יהודי גאה היה על עמו ועל קנייניו הלאומיים. יעיד על כך המכתב מבית הכלא לקרוביו: „אנו הננו אלה שנתנו לעולם הגדול את האלוהים, את התנ"ך והמוסר. אנו נושאים בתוכנו את היעוד הגדול של החרות, של גאולת העולם. אנחנו עם של מעונים וקדושים, עם הרוצה לשחרר את העולם מעבדות והתנוונות. נטרנו כרמי זרים ונטשנו את כרמינו. עתה די! עלינו להתחיל בשחרור עצמנו, ואחר מכן לקרוא דרור לאחרים".

על אהבתו הגדולה לארץ אבותינו כותב שוורצברד, לאחר שסרבו לתת לו רשיון להתישב בה והוא חזר בלב

שבור ונדכא לפריז: „האניה נאבקת בגלים הסואנים, מיטלטלת ונישאת מערבה. המרחק ביני ובין הארץ, שחשבתיה למקלטי האחרון, כבר גדל מאוד, ואני כובש פני במפת ארץ־ישראל ועיני לוחכות את הנקודות המפוזרות, את הכתמים הקטנים מסביב לירושלים, בגבולות תל־אביב והלאה לאורך החוף מיפו עד חיפה, מהעמק, משמר הירדן עד תל־חי ומתולה. כל הקיבוצים היהודיים כאיים קטנים הם בלב ים של פראים שואפי שוד ורצח, תחת חסותם של ידידים כוזבים — ואני חש בדמי כי גורל שארית חיי קשור לבלי הינתק במקום הזה, שגבורי ישראל מכל תפוצות הגולה יוצרים בו את עתיד העם".

האם זקוקים אנו לעדות יותר חותכת, יותר ברורה על אהבת העם, תרבותו וארצו מזו הכלולה במלים אלו ושהיתה מפעמת בליבו של שוורצברד?

בודד ונשכח מת שוורצברד בחודש מאי 1938 בקיפטון. נוכחתי בהלוויתו, אליה באתי במיוחד מיוהניסבורג, מרחק של 1600 ק"מ. עמדתי על־יד קברו הרענן וליבי דויי על ידידי היקר, איש הנשמה היתירה, שלא זכה להגשים את כמיהת חייו. מותו בנכר תאם בהחלט את חייו הטראגיים, שהיה מוכן להקריבם למען אחיו באוקראינה שמתו קודם זמנם. שלום שוורצברד הופיע כמטאור ונעלם כאגדה נשכחת.

10 שנים נח שוורצברד בקברו בקיפטון ורק בשנת 1967 נזכרו להביא את עצמותיו לארץ חלומותיו.

הערה: למעניין בפרטים נוספים מחייו של שוורצברד, הריני ממליץ על ספרו של הד"ר קוטיק, שהוצא לאור בשנת 1972 על ידי „מפעלי ניר חדרה". ספר מאוד מענין, ולפי דעתי היותר מענין מכל החומר שנדפס עד עכשיו על שלום שוורצברד. שם הספר: „משפט שוורצברד".

הכומר אנדרוס ואחד העם

בהיותי בפארל, עיר השוכנת במרחק כשישים קילומטרים מהעיר קייפטון שבדרום אפריקה, התארח בביתי הסופר האנגלי ס. פ. אנדרוס שהיה ידידו ותלמידו הנאמן של מהאטמה גנדי ועוזרו הבלתי נלאה במאבקו בעד זכויותיהם של ההודים בדרום אפריקה.

כבוד זה נפל בחלקי בזכותה של אשתי חנה, שהיתה כרוכה אחרי גנדי ודרך־חייו. בדרום־אפריקה שלטו אז, כמו היום, חוקי ה„אפארטהייד", החוקים המגבילים את זכויותיהם של הכושים, של הצבעונים ושל ההודים. חוקים חמורים אלה נגד שחורי ושחומי העור גרמו לפנייתם של ההודים אל מנהיגם מהאטמה גנדהי שבהודו בבקשה, שיפעל לטובתם. המהאטמה, שלא יכול באותו פרק זמן לעזוב את מולדתו, בהיותו עסוק במאבקו נגד האנגלים, שלח לדרום אפריקה את תלמידו ומעריצו ס.פ. אנדרוס.

והנה קיצור נמרץ מתולדות חייו של זה האחרון:

אנדרוס היה כומר אנגליקי, איש עדין מאוד, אוהב אמת, רודף צדק וכואב את סבל המושפלים והמדוכאים. כשאך שמע על מלחמתו של גנדי נגד דיכוי ההודים על ידי האנגלים, עזב את עמו ואת מולדתו והלך אחרי המנהיג ההודי, כדי לסייע לו בכל מה שהיה בכוחו, וכן ללמוד את דרך חייו של רבו.

אנדרוס הגיע לדרום־אפריקה בראשית 1930 לפתיחת עונת הפרלמנט, ומיד בא בקשרים עם כמה מחברי הפרלמנט, וביניהם גם עם היהודי, העסקן הציבורי והציוני, מוריס אלכסנדר. עבודתו הפוליטית של אנדרוס ארכה שבועות מספר וכמעט כל הזמן התאכסן בביתי, בפארל.

דירתי לא היתה רחוקה מתחנת הרכבת, כשלושה קילו־מטרים מחוץ לעיר. אנדרוס אהב מאוד לבלות את זמנו הפנוי בחיק הטבע, בהתבודדות, בטיול ובתפילה. לפעמים היה גם מזמין אותי לטיוליו. כל בוקר היה נוסע לקיפטון והיה חוזר אלינו בערב. בסוף השבוע היה מתפנה מכל עבודה פוליטית, נח ומתכנן את תכניותיו לשבוע הבא, כי מסודר היה האיש ושנא את האלתור וההפתעות.

פעם אחת, באמצע השבוע, איחר במקצת לקום והח־ליט להתקלח ולצאת מיד מן הבית מבלי לאכול ארוחת בוקר, לבל יאחר את הרכבת. בחפזונו ללבוש את מעילו נפלה מתוך כיסו תמונה בגודל גלויית־דואר. מיהרתי להרימה ולתיתה לו, והנה אני רואה, כי זו היא תמונתו של אחד־העם, ומתחת לדיוקנו, מודפס בעברית המשפט הידוע שלו: „כלי נשק טובים, הם לא חרב וחנית, אלא רצון כביר". מר אנדרוס הודה לי, מיהר להחזיר את התמונה אל כיסו, ויצא אל תחנת הרכבת.

בערב, כשאורחי הנכבד שב הביתה, שאלתיו כיצד הגיעה לידיו תמונתו של אחד־העם. הוא סיפר לי, כי קרא שניים ממאמריו של אחד־העם באנגלית בתרגומו של סיר ליאון סימון שהומצאו לו ע"י חבר הפרלמנט הדרום אפריקאי היהודי מוריס אלכסנדר, והמאמרים עשו עליו רושם חזק. לו נראה כי אופן ניתוחו של אחד־העם וגישתו אל בעיותינו הלאומיות הן מקוריות מאוד. לדעתו מעמיק אחד־העם לחשוב על ענייני הלאום ועולה מבחינה זו בהרבה על הסופר ההודי רבינדרנט טגור, שגם הוא כתב ספר על בעיות הלאומיות. לאחר שקרא את המאמרים — אמר — מצא את עצמו תאב לראות גם את דיוקנו של מחברם. הוא פנה אל מוריס אלכסנדר, והלה השיג בשבילו את התמונה.

אנדרוס, כאמור, עשה בדרום אפריקה שבועות מספר,

וכאשר התחיל להתכונן לדרך חזרה להודו, שאלתי אותו, אם התמונה עדיין בידו. תשובתו היתה חיובית. הוא שומר אותה במזוודה, כדי להראותה גם לטגור וגם לגנדהי. בעת פרידתנו הגשתי לו כמתנה את ספרו של אחד־העם באנגליה, בתרגומו של סיר ליאון סיימון. אנדרוס שמח מאוד על המתנה ובירך אותי בדברי הפסוק: „יברכך ה' מציון עושה שמיים וארץ". מאז לא נפגשנו.

שנים רבות עברו וכל המקרה נשכח מליבי. פעם אחת, בהיותי בעיר פורט אליזבת, בחבל הקאפ המזרחי, הזדמנתי להרצות על אחד־העם בעיר גרהמסטון, השוכנת כשמונים קילומטרים מפורט אליזבט. שם היתה — ואולי קיימת גם היום — קהילה יהודית לא גדולה, שמנתה כארבעים משפחות. במקום מצויה גם אוניברסיטה לא גדולה, שהמרצה לאנטרופולוגיה בה היה יהודי אנגלי נשוי לבתו של סיימון. באותו פרק זמן התארח סיימון לתקופת הקיץ (בשנת 1954) אצל בתו הנשואה והוא נכח בהרצאתי. לאחר ההרצאה הוזמנו אל בית הרברנד (רב בזעיר אנפין) לכוס תה. גם ליאון סיימון היה בין המוזמנים. בהזדמנות זו סיפרתי לו על עניין תמונתו של אחד־העם. הוא אמר לי, שהוא יודע את סיפור המעשה, כי לפני שנים אחדות קיבל מכתב מס.פ. אנדרוס, ובו מסופר המקרה על כל פרטיו.

יהודים במאבקו של גנדי

בראשית המאה הנוכחית היה הנוער היהודי והאינטליגנציה היהודית ברוסיה מפולגים לזרמים שונים, ולרבים מהמבוגרים שבתוכנו עדין זכורים הוויכוחים החריפים והבלתי פוסקים, שסערו בין זרמים אלה.

הבולטים ביותר בין הזרמים והמפלגות ברחוב היהודי הן בקצב פעילותם, הן בהיקף השפעתם והן במספרם המכריע, היו שניים: א) הנוער הציוני־הלאומי, ב) הנוער המתבולל־הסוציאליסטי.

הגוש הלאומי היה מסתייע בהוכחות מההיסטוריה שלנו וטען שבכל ארץ וארץ היינו, אנו היהודים, חלוצי הלוחמים בעד חופש ושוויון למען הנדכאים והתוצאות היו תמיד שמשהושג השוויון והחופש, היו הנדכאים עצמם ואפילו חברינו למאבק, פונים לנו עורף ולא רק שלא חילקו עם היהודים את פרי הישגיהם, אלא אפילו השתתפו ברדיפות וההגבלות נגדנו.

לעומת זאת היו הסוציאליסטים שלנו טוענים, שהמוצא היחידי בשבילנו הוא להתבולל בקרב העמים, בתוכם אנו חיים ולהלחם בעדם ובעד עתידם, וכשיהיה חופש ושוויון לכולם, ממילא יהיה גם חופש ושוויון לעם ישראל. „למה — כך טענו המתבוללים — שתהיינה הגבלות ורדיפות, כשכולם יהיו אחים וידידים? אז הרי יסולקו הגורמים והסיבות לרדיפות, ללחץ ולהגברות!".

כשאנו פונים קצת אחורה ומסתכלים במה שקרה לנו במשך 25 השנים האחרונות ברוסיה „הקומוניסטית", בפולין „הסוציאליסטית", בצ'כיה „הדמוקרטית העממית", ובכמה מארצות „מתקדמות" אחרות, מותר לנו לומר

לעצמנו ולירידינו, שחבל על המרץ והזמן שבזבזנו בשנים הקודמות בוויכוחי הסרק.

ההיסטוריה והמציאות הכריעו באורח טראגי בוויכוח זה וטפחו על פניהם של מתנגדינו. חלומות המתבוללים ובעלי ההזיות על גן העדן התחתון במשטר הסוציאליסטי ברוסיה, לו היו מצפים כלביאת המשיח — נמסו ונגוזו. רבים מהם — אלה שיצאו שלמים מגוב האריות והצליחו להשאר בחיים — מכבר שינו את טעמם. בחלקם התישבו במולדת היהודית ונהנים עתה מפרי עמלם של מתנגדיהם מבני־דורם, שהאמינו כי גאולת העם היהודי תבוא רק ע"י בנין ארץ ישראל וטיפוח הרוח הלאומית היהודית והתרבות העברית.

●

אם עד כה דברתי על אותו חלק מהנוער היהודי, שהקריב את עצמו למען שחרורם והתקדמותם של העמים, הנוער שמגעיו עמם נמשכו מיום הולדתו ואשר בקרבם חי כל ימיו — ברצוני בהמשך דברי לספר ולהעלות את פעלם של יהודים שנתנו מחילם ומכוחם לעם זר להם לגמרי, שמעולם לא ידעוהו, עם אסייני גדול השוכן הרחק במזרח, הלא הוא העם ההודי, הרחוק ממרכזי היהדות ומהשפעות התרבות המערבית.

למרבית הצער נחלו גם כאן מטיביו היהודים של עם זה אכזבה מרה. העם ההודי, שאין בתוכו גם כיום כמעט כל יהודים (עשרים וחמישה אלף בתוך אוכלוסיה של חמש מאות וחמישים מליונים), עם שלא ידע מה זה בכלל בעיה יהודית — מי היה יכול להעלות על הדעת, שיתאחד עם אובינו בנפש — הערבים — וינסה להרע לנו. הדבר מצער ומכאיב, כאמור, נוכח העובדה שבין ראשוני הלוחמים לצדו של גנדי במאבקו בעד חרות עמו היו יהודים.

אצטמצם ואכתוב רק על שלושה יהודים ידועים בדרום־אפריקה, ביניהם אשה אחת, שתפסו מקום חשוב בתוך החברה האירופית והיהודית. יהודים אלה הקריבו את עצמם ותרמו גדולות ונצורות לטובת העם ההודי ועזרו לגנדי בכל מאודם ונפשם, עד כדי סיכון חייהם, במאבקו למען עמו. על יהודים אלה גנדי בעצמו כתב רבות והם היו בשעתם ידועים ומכובדים גם בכל ארץ הודו והיו שותפים בעיצוב תכנית המאבק, שבסופו של דבר הביא לשחרור ההודים מעול הבריטים.

כדי לתת הערכה נכונה על גודל השפעתם של שלושת היהודים האלה מן הראוי להתעכב על תולדות התיש־בותם של ההודים בדרום־אפריקה, כיצד הגיעו לשם ומה היתה הבעיה שהטרידה את ממשלת דרום־אפריקה והביאה אותה להתנגשות עם הודו, אנגליה וכמה ארצות אחרות, ובמה שונה מאבקם של ההודים בעד שוויון וחרות משאר הדרכים והשיטות במאבקם של נדכאים אחרים בקרב עמי העולם.

גנדי במאבקו למען עמו השתמש באמצעי הנקרא „סאטייאגראהא". זהו מושג שאינו ניתן לתרגום מדוייק לשום שפה אחרת ומובנו: אומץ־רוח ותעצומת נפש. שיטת „סאטייאגראהא" פוסלת את השימוש באלימות או בכוח פיסי כל־שהוא לשם השגת המטרה; כל מטרה, אפילו היא גדולה ונעלה ביותר. שיטה זו עומדת בניגוד גמור לשיטת מארקס ולנין, המתירה ואפילו מחייבת את השי־מוש באמצעי אלימות, רצח, גניבה, שקר ורמאות לשם השגת המטרה.

גנדי היה הראשון שהשתמש ב„סאטייאגראהא" כמכ־שיר פוליטי לשיחרור עמו וארצו, ודרום־אפריקה שימשה לו מבחינה זאת כתחנת הנסיון הראשונה במאבקו למען רבבות ההודים, שהיו נתונים בארץ זו ללחץ ולהגבלות.

באיזור זולו-לנד בגליל נאטאל, לא רחוק מהעיר דורבן, האדמה מאוד פוריה ותנאי האקלים השוררים באיזור נוחים ביותר למטע קנה־הסוכר, שהכניס לחקלאים האנגלים והבורים רווחים גדולים. אולם היה קיים קושי בהשגת פועלים מאומנים ומודרכים לעבוד באותו אקלים. אמנם בני שבט־הכושים, הנקרא „זולו", ילידי הגליל ההוא. יכלו להתאים את עצמם לעבודה חקלאית זו, הם היו גם עניים מאוד ושכר עבודתם במטעי קנה־הסוכר היה יכול להיות להם לעזר, אך שבט ה„זולו" עמד במאה התשע־עשרה על דרגה תרבותית מאוד נמוכה. צרכיו היו מוגבלים, חייו מאוד פרימיטיביים והוא הסתפק בעבודת־שדה במשך חמשה—ששה חדשים בשנה, ומה שהכניסה לו עבודתו בשדה היה לו די והותר.

בעלי האחוזות הגדולות במטעי קנה־הסוכר בגליל נאטאל היו במצב מאוד לא נוח, כי באין פועלים לא היתה כל אפשרות לעבד את חלקות האדמה הגדולות, שבהם השקיעו כסף תועפות. הם החליטו, איפוא, לפנות לממשלה, שתרשה להם להביא פועלים מארץ הודו, הארץ שסבלה תמיד מעודף אוכלוסיה וחוסר תעסוקה להמוניה ושיוכלו גם להסתגל בנקל לאקלימו של חבל נאטאל. הרשות ניתנה להם וב־1860 הגיע לנאטאל הטרנספורט הראשון של כמה אלפי פועלים הודיים, ומאז התחילו בעלי החוות מיבאים בקביעות את „הסחורה" החיה לנאטאל.

כידוע, סובלת דרום־אפריקה מבעיות לאומיות רבות משלה, לכן מובן שבבואם של ההודים לדרום־אפריקה ובהשתקעותם שם, הוסיפה הממשלה בעצמה בעיות נוספות על הקיימות. כשלוקחים בחשבון, כי אצל ההודים הריבוי הטבעי אינו קטן כל עיקר, לא קשה להבין את הדאגות וכאבי הראש שגרמה להם הבאת ההודים לארץ, המלאה

בלאו הכי בעיות כרימון בגלל ריבוי הלאומים, השבטים, הגזעים ובתי־האב.

•

כאן אנו מגיעים לפרשת מהאטמה גנדי ומאבקו הפוליטי למען בני עמו ההודים בדרום־אפריקה וכיצד נקלע לתוכה, אך קודם מן הראוי לתת קורטוב מהביו־גרפיה של גנדי, כדי להקל על הבנת הענין.

עד לפני שנים מעטות, בשלהי המלחמה העולמית השניה בערך, היה העם ההודי מחולק לכמה שכבות שונות. השכבה העליונה היתה שכבת „הקדושים" והמוש־לים והשכבה הנמוכה ביותר היתה שכבת או כת „הטמ־אים". שכבה זו לא זו בלבד שהיתה המושפלת והמדוכאת ביותר, אלא אסור היה אפילו לנגוע באחד מהם וכל הנוגע בו היה טמא. לכן קראו להם „הטמאים". מוצאו של גנדי היה מהשכבות הגבוהות, שכבת הסוחרים. אביו־זקנו היה ראש הממשלה באחת המדינות שבהודו. ואחרי מותו עבר הממשל לבנו, אביו של גנדי. זה האחרון, אף־על־פי שלא היה חניך בית־הספר ולא היה בעל־השכלה, היה בעל הגיון ובקיא בהוויות העולם. הוא היה שופט מוצלח ושפט את עמו בצדק וביושר. הוא מת בשנותיו הארבעים ומהאטמה גנדי היה הצעיר בין ארבעת ילדיו. גנדי קיבל חינוך מסודר, עשה את „הבגרות" ונשלח לאנג־ליה ללמוד משפטים. באנגליה שהה ארבע שנים, ומשגמר את חוק לימודיו בהצלחה, חזר הביתה והתחיל לעבוד במקצועו.

שאיפתו של גנדי היתה אז לחיות חיים שקטים. היתה לו אשה, שהשיא לו אביו בהיותו רק בן שבע, כמנהג ההודים בזמן ההוא. הוא אפילו לא ראה לפני החתונה את המיועדת לו וגם לא שאלוהו אם ברצונו להתחתן עמה, ואילו היו שואלים אותו, לא היה בין כה

מבין מה דורשים ממנו. לגביו היא היתה ילדה בגילו וחברה למשחקים. נישואיו המוקדמים לא גרמו בכל זאת לדיסהרמוניה בחיי הנשואין שלו, ובני הזוג נשארו נאמנים איש לרעהו כל ימי חייהם.

השנים הראשונות לעבודתו של גנדי במקצועו כעורך דין, השביעוהו רוב נחת והוא חשב שכך ימשיך לאורך כל ימי חייו. אולם לא כך היה. הגורל טילטלו טלטלת־גבר ואחרי שתי שנים של חיים שקטים בהודו, הוא מצא את עצמו בדרום־אפריקה בעיר דורבן, לשם הוזמן ע״י אחת החברות ההודיות, עתירת נכסים ורבת הון, כדי שייצג אותה במשפט גדול. לפי החוזה שהחברה עשתה עמו, היה גנדי צריך להישאר בדורבן ולעקוב אחרי הענינים הכספיים והמשפטיים של אותה חברה במשך תקופה מסויימת. עם גמר תקופת החוזה התחיל גנדי להתכונן לשוב הביתה להודו לחייו השקטים, והנה פתאום קפץ עליו רוגזם של ההגבלות והלחצים נגד ההודים בדרום־אפריקה, והוא נאלץ להשאר בנאטאל, כדי להאבק בעד זכויותיהם של בני עמו.

גנדי אמנם חזר להודו, אבל רק כדי להביא את בני משפחתו לדורבן, כי נראה היה לו ששהייתו בדרום־אפריקה תימשך זמן רב. כשחזר גנדי עם משפחתו, התפשטה מיד עם בואו לעיר דורבן השמועה בין אנשי העיר, כי הוא בא במטרה להציף את גליל נאטאל בהודים, העומדים להגיע במשך השבועות הקרובים. שמועה זו גרמה למהומה גדולה בקרב אנשי הקהילה האירופית, ורבים מהם התאספו על יד הבית שבו נמצאו גנדי ובני־משפחתו ודרשו מבעל־הבית שימסור בידיהם את גנדי, כי ברצונם לעשות בו שפטים על מעשהו „הנורא״. ערב־רב זה כלל לא הסתיר שברצונו לרצוח את גנדי, פשוטו כמשמעו. בינתיים הגיעה המשטרה למקום, נכנסה לבית

ובעזרתה התחפש גנדי בבגדי שוטר ועל ידי כך הצליחה המשטרה להוציאו מן הבית ולהצילו מידי ההמון הסוער והגועש. גנדי השתקע בדרום־אפריקה בשנת 1894 והוא ומשפחתו נשארו לגור בה עד החדשים הראשונים של מלחמת־העולם הראשונה.

גנדי היה מטבעו איש רך, עדין ונעים־הליכות, וסגו־לותיו אלו עמדו לו בכל אשר יפנה. עדינותו הפיקה רצון מאת כל אלה שבאו אתו במגע ועזרה לו לרכוש ידידים ואוהדים לא רק בקרב בני עמו, אלא גם בקרב הרבה אירופים, למרות שהאוירה הכללית והיחס להודים היו גרועים ביותר. החברה האירופית התרחקה מההו־דים וסרבה לבוא אתם במגע כלשהו, ואם מישהו מ„הלב־נים" התיידד עם ההודים, היה נידון ע"י בני־גזעו לחרם על התרועעותו עם ה„קולים" (כנוי לסבלים ההודים). אמנם היו יחידי סגולה בין האירופים, שהיו נפגשים ומתידדיים עם ההודים, אבל הללו היו בבחינת יוצאי דופן.

סגולותיו הנעלות של גנדי, חינו האישי, כנותו, תמי־מותו הנפשית, ומעל לכל, אהבת האמת שלו ויושרו, הישרו על פניו איזה הוד וקדושה, ואלה שהכירוהו יפה נשארו ידידיו הנאמנים לכל ימי חייהם. היו גם כאלה שהיו מוכנים ללכת אחריו ולפעמים גם להקריב ע"י כך את הטוב והיקר להם ביותר. הם היו מוכנים להאבק בעד האידיאלים שלו עד הסוף, מבלי לקחת בחשבון את הסכנה הכרוכה בידידות זו.

הפופולריות של גנדי, נכונותו לעזור לזולת ונאמנותו לתעודתו, כבשו לו מעמד מכובד אפילו בין הפקידות הגבוהה של הממשלה, שהיתה מטה אוזן קשבת לבק־שותיו אם כי לא תמיד נענתה להם.

כאמור, נמצאו בחברה האירופית אנשים יוצאי דופן,

שהתעלמו מאי־הנעימויות ואי־הנוחות, הקשורות בעמד־תם האוהדת לגנדי ולמאבקו בעד אחיו הנרדפים. בין אלה הצטיינו שלושה, ושלושתם היו דווקא מבני עמנו היהודים, והם: הנרי פולאק, סוניה שלזין והרמאן קאלנבאך. על שלושה אלה דיבר גנדי וכתב הרבה, אולם בפרק זה אני מביא בקיצור נמרץ את הידוע לי עליהם ומזכיר רק אחדים ממעשיהם ופעולתם למען מהאטמה גנדי ועמו.

הנרי פולאק

הנרי פולאק היה יהודי אנגלי משכיל, עתונאי ועורך עתון. גנדי כותב עליו את הדברים דלקמן: „חום ליבו משך אותי אליו, ה„וועלטאנשאונג' שלו היתה דומה לזו שלי. הוא אהב חיים פשוטים ובחיק הטבע. היה לו כשרון נפלא להוציא לפועל כל דבר שהיה ישר בעיניו. היה מחונן באינטלקט גדול, בעל הגיון רב ואדם מעמיק לחשוב. פעם הביא לי את ספריהם של הסופר האנגלי המפורסם ג'והן רוסקין ושל ליאו טולסטוי, „מלכות שמיים בתו־כנו'..."

ספרים אלה חוללו מהפכה במהלך מחשבותיו ובלבו של גנדי. בייחוד לקח אותו שבי רעיונו של רוסקין, שחיים של יגיעת כפיים, הם הם שעושים את חייו של האדם כדאיים, ושעבודתו של כל אדם, אם הוא עורך־דין או שרברב, שווים בערכם ושלכל בן אדם אותה הזכות להתקיים. מובן מאליו שאיש תרבות ואינטלקטואל גדול כמו הנרי פולאק עזר בהרבה למנהיג ההודים לעבד תכנית פעולה וגם השפיע על גנדי בדבר ההוצאה לפועל של החלטותיו. כעבור שנים, לאחר שגנדי חזר להודו והיה למנהיגה הגדול, ומאמריו הופיעו בעתון של „דה הרי־

דז'אן" („האסורים במגע" [1]) בהם היה מביע את רעיונותיו, ניכרת היתה בהם השפעתו הרבה של הנרי פולאק.

סוניה שלזין

על עוזרתו השניה מגזע היהודים כותב גנדי בספרו: „סיפור על נסיונותי עם האמת" (The Story of my Experiments with the Truth): „הייתי בר מזל בקבלי את סוניה שלזין כמנהלת המשרד שלי בדורבן. היא הוצעה לי על ידי ידידי מר קאלנבאך, שעליו יוודע לקורא בהמשך הספר". „היא כרגע מורה בבית ספר תיכון בטרנסוול". (הספר שממנו לוקחה הציטטה הזו, נדפס באכמדאבאד, בשנת 1927, אז היתה סוניה שלעזין בת 45 בערך). „היא היתה בת 17 כשבאה אלי לעבוד. בחדשים הראשונים לבואה היא היתה מוזרה מאוד ובאה למשרדי לרכוש נסיון. דעות קדומות על האדם בשל צבע עורו לא היו לה. סוניה לא התחשבה כלל בגיל ובנסיון של האחר, לא היססה להעליב או לבייש בן אדם ולומר לו ישר בפניו מה היא חושבת עליו. פזיזותה והתפרצויותיה הביאו אותי לפעמים למבוכה רצינית, אבל כנותה, יושרה, גילוי ליבה ואופיה הישר והטהור, הכריעו את כל חסרונותיה. אני הייתי חותם על מסמכים חשובים ורבי ערך מבלי לעבור על מה שכתבה — עד כדי כך הייתי בטוח במעשיה, בכתיבתה ובכל פניותיה למשרדי הממשלה. האנגלית שלה היתה משופרת ביותר, הרבה יותר טובה מזו שלי.

„במשך תקופה ארוכה סרבה לקבל משכורת מעל לשש לירות לחודש, אף פרוטה לא יותר, אף־על־פי שהיא היתה המפרנסת היחידה של משפחת אמה (אב לא היה

---

1. כינוים של „הטמאים" בהודו.

לה ואמה היתה חולנית משך שנים). כאשר פעם דרשתי ממנה, שתסכים לקבל עשר לירות לחודש בעד עבודתה, היתה מסרבת, נועצת בי מבט נזיפה ואומרת: ,לא באתי לכאן למשוך משכורת, אני כאן מפני שאני רוצה לעבוד בשבילך, אני אוהבת את שאיפותיך ואת האידיאלים שלך!' פעם היתה זקוקה לארבעים לירות סטרלינג. לפי דעתי הגיע לה סכום זה, אבל היא סרבה לקבל אותו, אלא אם כן אסכים לתת לה אותו כהלוואה. בסופו של דבר היא גם החזירה לי את כל הסכום.

„אומץ ליבה השתווה לכוח ההקרבה שלה. אין אני מהסס לומר בפה מלא, שסוניה שלזין היא אחת הנשים המצוינות ביותר, שהיתה לי הזכות לפגוש. היא עכשיו אשה מבוגרת וקשרי עמה אינם עוד כמו אלה שהיו בינינו כאשר היא עבדה במשרדי, אבל המגע שהיה לי אתה בזמן היותה במחיצתי ועבודתה במשרדי, יישאר לתמיד בזכרוני אפוף קדושה והתעלות. הייתי משקר לעצמי, לולא הייתי מזכיר כאן מה שאני יודע וחושב עליה.

„היא לא היתה מבחינה בין יום ללילה בעבודתה; היתה יוצאת בשליחויות שונות לבדה בלילות־חושך למקומות מסוכנים, ובבוז וכעס היתה דוחה כל הצעה, שמישהו ילווה אותה. אלפי הודים היו באים אליה בבקשות להדריך אותם בימים שה,סאטייאגראהא' היתה במלוא עוצמתה. כאשר כמעט כל המנהיגים היו בכלא, היא ניהלה את התנועה לבדה. היתה מנהיגה אלפי אנשים. הקורס־פונדנציה שניהלה היתה עצומה. היא היתה העורכת של עתוננו „אינדיאן אופיניון" (דעת ההודים) ומעולם לא התאוננה על עיפות כלשהי. יכול אני לספר על סוניה שלזין, על אשה נפלאה זו עד אין סוף, אבל אגמור בציטטה אחת מדברי גוקהייל בהערכתו עליה: ,בן־אדם כמוה

אי־אפשר למצוא בימינו — בן־אדם עם כוח הקרבה עצמית נקיון לב, חוסר פחד כמו אלה שהיו לגברת שלזין[2]."

הרמאן קאלנבאך

היהודי השלישי, שתרם הרבה לתנועת התחיה ההודית, היה הרמאן קאלנבאך. למעשה אפשר לומר שמכל שלושה היהודים שהיו פעילים בתקופה זו, תרם הוא יותר מכולם.

הרמאן (חיים) קאלנבאך היה יהודי גרמני, בן למשפחה עשירה שמוצאה היה מליטא. שם משפחתו המקורי היה קלמנוביץ. אביו, קלמן־לייב, היה יהודי מסורתי והיו לו 5 בנים ובת אחת — ז'נטה. הרמאן, הבן השני, היה ספורטאי מובהק והצטיין בלימודיו במקצוע הארכיטק־טורה. אשתו של כותב השורות האלה היא בתה הצעירה של ז'נטה. כך שכאן אין שום ספק שהרמאן קאלנבאך היה יהודי. בספרו של גנדי, „סיפור נסיונותי עם האמת" כתוב שקאלנבאך היה גרמני. נראה שכוונתו של ג. היתה לומר שהיה אזרח גרמני.

גנדי מזכיר אותו בספריו פעמים אין ספור ולו הייתי עושה זאת כאן, היה זה מפנה אותנו הצידה ומסיח את דעתנו מנושאו העיקרי של פרק זה. נסתפק איפוא בשורות אחדות שהן הרלבנטיות ביותר לתאור תכונתו של האיש:

„הוא בן־אדם רגיש ביותר וסנטימנטלי ביותר ויש בו פשטות, ענווה, ותמימות של ילד. הוא הנהו ארכיטקט במקצועו, אבל אין שום עבודה קשה וגסה, אפילו ה„שחורה" ביותר שתהיה מתחת לכבודו לעשותה. כאשר חיפשנו דרכים

---

1. גוקהייל היה מגדולי מנהיגיה של הודו ומפורסם במאבקו נגד האנגלים. הוא בא לדרום־אפריקה לרגל ענין פוליטי בתקופת מגוריו של גנדי בארץ זו ושהה בה רק מספר שבועות.

איפה לאכסן את לוחמי ה,סאטייגראהא', הוא העמיד לרשותנו את חוותו הגדולה, ששמה היה ,טולסטוי פארם' [3], חינם אין כסף. הוא היה אחד החברים האקטיביים ביותר במאבקנו והזדהה עמו לא רק בעבודתו האקטיבית, אלא גם באורח החיים שלו".

הרמאן קאלנבאך

כאשר ההודים, הפעילים במאבק, ישבו בכלא ומשפחותיהם, כלומר הזקנים, הנשים והטף, שמספרם עלה בכמה מאות איש, נשארו ללא תמיכה, קאלנבאך טיפל בהם

3. קאלנבאך עמד בקשר מכתבים עם לייב טולסטוי, ומכתביו של טולסטוי אליו שמורים עמנו עד היום. — המחבר.

כאילו היה האבא של כולם; הוא היה מורה ומחנך לילדיהם, ספר וחובש, מנקה החצרות ומקומות השרותים. היה עושה כל עבודה בבית ובשדה וממלא כל השליחויות שהוטלו עליו. הכל נעשה לפי התוכנית, שעובדה על ידי הועדה שבה היה חברים גנדי ואחרים. יחד עם כולם היה משתתף בארוחות, שהיו מן הפשוטות ביותר והיו ניתנות שלוש פעמים ביום. כל אחד היה צריך לעמוד בתור כדי לקבל את מנתו ואח"כ לנקות את כלי האוכל בעצמו. קאלנבאך היה עושה זאת כמו כולם כקטון כגדול.

כאמור, קאלנבאך לא היה היחידי שהזדהה עם ההודים, היו עוד כמה אירופים שעשו זאת, אלא שקאלנבאך היה ידידו הנאמן של גנדי במשך הרבה שנים. השניים היו ממש כמו אחים, ואהבתם איש את רעהו לא ידעה גבול. גנדי מביא בספרו את דבריו של גוקהייל, ממנהיגי הודו הדגולים, על הרמאן קאלנבאך: „אני ממש מתפעל מבן־אדם זה, שגדל בחיק העושר והלוקסוס, בחיים של מותרות ותענוגות בשפע, בן־אדם שלא ידע מה זה מחסור ועוני, שתענוגות, הוללות ותפנוקים היו מטרת חייו, ומעולם לא היסס לקנות ולרכוש כל מה שהיה נעים ומה שניתן להשיג בכסף — שאדם כזה יכול היה לעשות מהפכה דרסטית כזו בחייו, הרי זה פלא גדול". „זו היא הסיבה — ממשיך גנדי — שגוקהייל נמשך אחריו והוקסם ממנו".

על חלקו של קאלנבאך במאבקו של גנדי על זכויות ההודים בדרום־אפריקה מעיד המקרה הבא שגנדי מזכירו בספרו „סאטייאגראה בדרום־אפריקה" וגם קאלנבאך עצמו סיפר לי עליו:

ממשלת דרום־אפריקה הוציאה חוק האוסר על ההודים להתיישב באיזור טראנסוואל. ההודים יצאו נגד חוק זה (שהזכיר את „תחום המושב" של היהודים ברוסיה)

ונגד המס של שלוש ליש"ט לשנה, שהטילה הממשלה על ההודים, והחליטו, בהתאם לעקרונות „סאטייאגראה", להיכנס לאיזור טראנסוואל ולהיכלא שם מבלי לגלות התנגדות.

מטרתם היתה העיירה בקצהו של איזור נאטאל בשם פולקסראסט, שהודי הנכנס לתוכה בלי רשיון, נחשב כעובר על החוק. כאשר נודע לאנשי פולקסראסט האירופים על כוונותיהם של ההודים, החליטו להתנגד להם וקראו לאסיפת בני עירם הלבנים כדי לדון בשאלת „פלישת ההודים לעירם.

הרמאן קאלנבאך בא במיוחד לפולקסראסט לאסיפה זו כדי לספר לקהל את האמת על ענין זה. והנה מה שסיפר לי הרמאן קאלנבאך, שהיה כזכור דודה של אשתי, על אסיפה זו מתאים בדיוק לתיאורו של גנדי. („סאטייאגראהא בדרום־אפריקה" עמוד 458):

„מר קאלנבאך, שהשתתף באספה, רצה להסביר לנוכחים את הענין, אבל הם סירבו לתת לו את רשות הדיבור. אחד מהנוכחים קם והסתער עליו להכותו, אך מר קאלנבאך, כאתלט מאומן, לא נבהל ממנו. אירופי אחר קרא את קאלנבאך בפני עם ועדה לצאת נגדו במאבק ביניים. מר קאלנבאך הגיב על כך ואמר: מכיוון שקבלתי את הדת של שלום ולא של אלימות, אסור לי להשתמש באמצעי אלימות. יבוא אלי כל אחד מכם ויעשה לי את הדבר הגרוע ביותר, אבל אני אמשיך לדרוש את המגיע לי, כלומר את רשות הדיבור. אתם פרסמתם מודעות ובהן הזמנתם את האירופיים לבוא ולהשתתף באספה זו, באתי איפוא לומר לכם, שלא כל האירופיים תמימי דעים עמכם ואינם מוכנים להתקיף אנשים חפים מפשע. הנה לפניכם אירופי הרוצה להודיעכם שההאשמה שלכם נגד ההודים היא חסרת כל יסוד; ההודים אינם רוצים

לעשות לכם מה שאתם חושדים בהם. ההודים אינם מסרבים לקבל את העובדה שהאירופיים הם המושלים בארץ זו, הם אינם רוצים להלחם בכם או לפלוש בהמוניהם לתוך הארץ. הם דורשים צדק. הם אינם באים לטראנסוואל במטרה להשתקע בה, אלא כמחאה נגד המס הבלתי צודק שהוטל עליהם. הם לא ירעו לכם ולא ישחיתו דבר מנכסיכם, אבל הם אנשי חייל ושום דבר לא ירתיעם מלהכנס לטראנסוואל, אפילו אם תירו בהם ברובים ותאיימו עליהם בחרביכם וברמחיכם. על ידי הקרבה והטלת סבל על עצמם הם רוצים להמיס את ליבותיכם ואני בטוח שיצליחו להמס את לבותיכם.

„זה הכול שרציתי לומר לכם, ובטוחני שעשיתי לכם טובה על ידי דברי אלה. אנא, הזהרו מפני ביצוע דברי זדון ורשע.

„בתום דבריו, שנאמרו ברגש רב, ישב קאלנבאך על מקומו. הקהל נדם, נבוך ונכלם, והאיש שקרא לו לצאת נגדו למלחמת ביניים, הפך בסופו של דבר לידידו ולחברו למאבק".

●

בשנת 1914 החליט גנדי, העטור תהילה על פעילותו למען בני עמו בדרום־אפריקה, לשוב להודו ולהתחיל במאבקו נגד האנגלים על שחרור ארצו. הרמאן קאלנבאך נלווה אליו כדי להיות לו לעזר ולהיות בקרבתו. אך בינתיים פרצה מלחמת העולם הראשונה וקאלנבאך כנתין גרמני, נעצר באמצע הדרך, באנגליה ונכלא במחנה ריכוז. גנדי לא רצה לעזוב את ידידו הנאמן, והוא חיכה לו באנגליה למעלה משמונה חדשים. כל אותו זמן השתדל גנדי ועשה כל המאמצים כדי להוציא את חברו מן המחנה אך ללא הועיל. בינתיים החמיר המצב המדיני בהודו ודרש את

נוכחותו של גנדי והוא נעתר לבקשת חברו הכלוא ויצא לשם כדי להתחיל במסעו הפוליטי הגדול.

עם גמר מלחמת העולם הראשונה, קאלנבאך החליט לשוב לדרום־אפריקה מסיבות חשובות, וזה הביא לידי ניתוק הקשרים האינטימיים בין שני הידידים. אמנם היה קיים קשר מכתבים הדוק ביניהם וקאלנבאך היה נוסע כפעם בפעם אל חברו־אחיו בהודו, אבל חלום חייו — להשאר בהודו לתמיד ולחיות ביחד עם גנדי כל ימיו, לא נתגשם. עסקיו של קאלנבאך, שהתנוונו בזמן היותו במחנה הריכוז האנגלי, התחילו בינתיים להשתפר, משרדו גדל וסניפיו נפתחו גם בקיפטון וגם בדורבן נוסף על משרדו שביוהניסבורג. משרדו עסק בעיקר בתכנון בניית בתי־קולנוע, בתי־כנסת, ולהבדיל, כנסיות (בעד תיכנון בתי־כנסת סירב משרדו לקבל כסף, אף־על־פי ששני שותפיו היו נוצרים).

•

הרמאן קאלנבאך, אף־על־פי שנולד במשפחה יהודית־רוסית מסורתית, היה רוב ימיו רחוק מהיהדות הלאומית והציונות. חבריו באוניברסיטה וחוג ידידיו היו מתבוללים והתנגדו לרעיון התחיה הלאומית של עם ישראל. רק באחרית ימיו חזר קאלנבאך מדעותיו על יעוד העם היהודי והפך לציוני נלהב עד כדי כך שהוריש את כל הונו והכנסותיו לטובת ארץ ישראל וייפה את כוחה של הפדר־ציה הציונית בדרום־אפריקה להעביר את ירושתו למוסד בארץ ישראל, שהיא תראהו ראוי לכך.

רצונו זה קוים במלואו, כשם שקוים רצונו, שחביעו לפני מותו, להעביר את ספרייתו לספריה הלאומית בירושלים. בהתאם לצוואתו סמוך לפטירתו, הועברו שרידיו לישראל ונקברו בדגניה בקרבת קברו של א.ד. גורדון.

המענין הוא שלמפנה הזה בהשקפותיו של קאלנבאך גרם לא אחר, אלא גנדי בכבודו ובעצמו. על כך נודע לי מפי קאלנבאך בשיחות הרבות שהיו לנו, וסבורני שמן הראוי לספר על השתלשלות הדברים.

כאמור, הירבה קאלנבאך לבקר אחרי מלחמת העולם הראשונה בהודו אצל גנדי. באחד הביקורים האלה כשה־מאבק נגד האנגלים היה בעיצומו, שפך גנדי את לבו לפני ידידו וסיפר לו על קשייו במאבק, על חוסר הבנה מצד ההמון את מהות ה„סאטייאגראהא", על החיכוכים ומלחמות־הדמים בין ההודים־המוסלמים לבין ההינ־דואים, על המחסור בכספים הדרושים למאבק, ועוד. כששמע קאלנבאך על חוסר כספים, הוא הציע לגנדי את כל רכושו שהגיע למאות אלפי סטרלינג, לצרכי המאבק. משסירב גנדי לקחת את הכסף למטרות פוליטיות, אמר לו קאלנבאך, שישתמש בכסף לבניית בתי חולים, שהעדרם בארץ זו היה ממש משווע. על כך ענה לו גנדי: „לא אקח ממך אף פרוטה. אתה בעצמך הנך בן לעם עני, מדוכא ומעונה. עליך לתרום את כספך לטובת עמך, כי: בני האדם נולדים לעם לא במקרה; אל בצו ההשגחה העליונה ומה ששייך לך שייך לעמך".

דברי חברו הדגול עשו רושם רב על קאלנבאך ובהש־פעתם התחיל להתקרב לעמו עד שבמשך הזמן נעשה ציוני פעיל ונלהב.

ראוי לציין, כי המהפכה בהשקפותיו של קאלנבאך לא השפיעה במאומה על יחסו העמוק לגנדי ולמאבקו. הוא ראה בסרובו של גנדי לקחת ממנו את הכסף, שהיה כה דרוש לו, לגנדי, למען מטרותיו הנעלות — הוא ראה בכך את גדולתו של האיש. דבריו של גנדי על העם היהודי ומצוקתו שיקפו את אהבת האדם שבו, יושרו ורגש הצדק שפעם בלבו והדבר הגביר את הערצתו של קאלנבאך אליו.

גנדי, למד כידוע הרבה והושפע במידה מרובה מן הפילוסופיה של הנצרות ומשיטתו של טולסטוי על התנגדות פסיבית. הוא עצמו מודה בכך. בספרו: „סיפור על ניסויי עם האמת" הוא מקדיש פרק שלם להתוודעותו ולהתעניינותו במהותן ובפילוסופיה של הדתות השונות. לדברי גוקהייל קרבו את גנדי חבריו הנוצרים האנגלים והאירופיים, אל דתותיהם. בין מעריציו ועוזריו בהודו היו כמה כמרים, ואחד מהם, המפורסם ביותר היה הכומר צ.פ. אנדרוס, שעליו סיפרתי באחד מפרקי הספר. כומר זה העריץ את רעיונותיו של אחד העם והיה נושא אתו בכיסו את תמונתו.

חבל ששלושת מקורביו היהודים של גנדי לא ידעו דבר וחצי דבר על היהדות ובמה היא נבדלת מהדת הנוצרית ולא ניסו לחשוף לפני ידידם הדגול את נכסי הרוח וערכי המוסר של היהדות. ריחוקם מהתנועה הציונית מנע מהם מלנסות לקרב את גנדי לתנועה זו על גוניה השונים. הוא למשל כלל לא ידע על א.ד. גורדון ומשנתו, שהיתה כה קדובה לרוחו והיתה בלי ספק משפיעה עליו.

על כך יש להצטער צער רב.

מהאטמה גנדי
מאמץ את אשתי לבתו

עוד בהיותי באודיסה, הייתי נתקל בעתונות הרוסית בידיעות על מעשיו של גנדי בדרום־אפריקה. כפעם בפעם היו מופיעות ידיעות קצרות עליו, שלגבי הקורא הרוסי היו בבחינת חדשות פיקנטיות. האינטליגנציה הרוסית

כמעט שלא היתה מעונינת בחדשות אלה, אף־על־פי שהרעיון העיקרי של „סאטייאגראהא" והעקרון של „התנגדות פסיבית נגד עריצות" באו לגנדי בהשפעתו של הסופר הרוסי הדגול לייב טולסטוי.

מאמריו ומסותיו של טולסטוי נגד המשטר הצאריסטי היכו באותה תקופה גלים בקרב האינטליגנציה הרוסית. ברחבי רוסיה התארגנו חוגים, שבתוכם היו מתווכחים על תורתו ושיטתו. גם בעת מגורי באודיסה היה קיים חוג טולסטויאני ואני נמניתי עם חבריו הפעילים.

בתוך החוג הזה היינו קוראים ומתווכחים גם על פעולותיו של גנדי בדרום־אפריקה, אבל מעולם לא עלה על דעתי שיבוא יום ואישיות דגולה ומעניינת זו תהיה קשורה בחיי הפרטיים, ושכעבור כעשר שנים לאחר גומרי את חוק לימודי באודיסה, תכנס מי שתהיה אשתי לעתיד לתוך מסלול חייו של מ. גנדי והוא יאמץ אותה לבת.

עובדה זו, המעניינת מאוד לכשעצמה, יש בה נוסף לכך, נופך משמעותי ממדרגה ראשונה, הואיל והיא קשורה עם אישיות היסטורית וכלל־אנושית. הנני סבור איפוא שמן הראוי לספר עליה בפרוטרוט.

כמסופר בפרק הקודם, היה היהודי הרמאן קאלנבאך יד ימינו של גנדי במאבקו בעד זכויות ההודים בדרום־אפריקה. הידידות בין השניים היתה עמוקה ביותר וכשהחליט גנדי, אחרי פרוץ מלחמת העולם הראשונה, לשוב להודו. הצטרף אליו קאלנבאך ללא שמץ של היסוס, תוך ציפיה נלהבת להיות לעזר לחברו הדגול גם במאבקו הגדול בעד שחרור עמו וארצו מעול האנגלים.

כזכור, לא יצאה מחשבתו זו של קאלנבאך לפועל בגלל מעצרו כנתין גרמני ע"י האנגלים וכליאתו במחנה ריכוז למשך תקופת מלחמת העולם הראשונה. מעצרו באנגליה ארך 4 שנים. אותן השנים טיפח קאלנבאך בלבו

את התקווה להצטרף, מיד עם שחרורו, לחברו בהודו. אולם בהגיע מועד השחרור הוא הועמד לפני דילמה, שקשה היה לו לפתור אותה. במשך העדרו מדרום־אפריקה ירדו שם עסקיו לגמרי והוא נשאר במעט בחוסר כל. החמירה את המצב העובדה, שגם משפחתו וגם אחיו בגרמניה נתרוששו, וקאלנבאך שהיה מאוד קשור אליהם, חש את החובה לעזור להם. נקל לשער את המאבק הפנימי שהתחולל בקרבו. מצד אחד משכה אותו האפשרות, שנפתחה עתה לפניו, להגשים את משאת נפשו ומאוויי ליבו ולנסוע מיד להודו לחברו־אחיו ולקחת חבל במאבק האדי־רים שלו נגד הכובש הזר, אולם מצד שני לא יכול היה להתעלם ממצבו החומרי הקשה ובעיקר מהחובה שהעיקה עליו, לעזור למשפחתו הנמצאת במצוקה.

אחרי לבטים רבים החליט קאלנבאך ללכת אחרי „קול הדם" ולמלא קודם כל את חובתו לעצמו ולמשפחתו תוך הבטחה פנימית לעצמו לנסוע בשעת הכושר הראשונה להודו ולהצטרף לגנדי במאבקו.

היה זה צעד גורלי ששינה את כל דרך חייו של קאלנבאך. הוא חזר לדרום אפריקה ובמשך הזמן הפך לבעל רכוש רב וניהל עסקים גדולים, קשריו עם גנדי, אף־על־פי שהמשיכו להיות הדוקים והוא היה מבקר אצלו מפעם לפעם בהודו, לא חרגו מקשרי ידידות והערכה עמוקים ושוב לא היה קאלנבאך מעורב אישית במאבקו של גנדי בהודו באותה המידה כפי שהיה הדבר לפנים בדרום־אפריקה.

כפי שציינתי בפרק הקודם, היתה אשתי בת אחותו היחידה של קאלנבאך. מלבד אחות זו, בשם ז'נטה, היו לקאלובאך בגרמניה עוד חמישה אחים. עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה היה מצבם החומרי טוב וכולם חיו בשפע וברווחה, אך בהמשכה התהפך עליהם מזלם, וכמעט

כולם התרוששו. שניים מאחין מתו, ובעלה של ז'נטה אחותו, הד"ר זמל, גם הוא מת ומשפחתו נשארה בלי פרנסה ומשען כלשהו, כי כל מה שצברה המשפחה משך שנים נלקח ממנה ע"י הבולשביקים.

במצב זה חש קאלנבאך לעזרת אחותו והודות לכסף ששלח לה, הצליחה משפחת זמל לצאת מרוסיה ולחזור לליטא. בגלל היותי אזרח רוסי ובגלל פעילותי הציונית לא יכולתי להצטרף אליהם, אולם כעבור זמן מה אחרי תלאות מרובות, שסיפרתי עליהן באחד הפרקים הקודמים הצלחתי לעבור את הגבול באופן בלתי ליגאלי ולהגיע לליטא. מכאן יצאנו אחרי זמן קצר דרך האמבורג לדרום־אפריקה. בבואנו, קיבל את פנינו הדוד הרמאן קאלנבאך בסבר פנים יפות והביאנו ישר לחוותו „אינאנדא", שנמצאה במרחק של עשרים קילומטרים מדורבן ואני הופקדתי להיות מנהלה.

חיי בחווה, שהיו בהתחלה מעניינים, היו עלי בהמשך הזמן לזרא. לא היתה לי חברה, חסרה ספריה, לא היה בית־ספר, ולא היתה אפילו חנות לקניית עתון, לא היה כלום. לבסוף, החלטתי לעזוב את החווה ולהשתקע בעיר, ועד שאסתדר, סוכם ששתי, אמה, אחותה, אחיה ובתנו — איזה, יגורו באורח זמני בחווה.

באותה תקופה התחילה חנה לקרוא על גנדי בשעותיה הפנויות מעבודתה, ולהתעמק במאמריו שנדפסו בשבועון „אינדיאן אופיניין" (Indian Opinion). עתון זה סופק לנו ע"י הדוד קאלנבאך, והתעניינותה של חנה בחייו ובתורתו של גנדי ובפעלו למען עמו, הפיקה רצון מהדוד הרמאן והוא השתדל לטפח בה התעניינות זו והיה מוסיף ומרבה לתאר לפניה את גודלו וערכו של ידידו הדגול.

מן הראוי להוסיף, שעוד בהיותה ילדה בת תשע—עשר, כשהוריה עם משפחתה גרו בטאוריג שבליטא, היתה חנה

שומעת מפי דודה הרמאן מדרום־אפריקה, כשהיה בא לביקור לביתם, ניסים ונפלאות על האיש הדגול מהאטמה גנדי. הוא היה מדבר על עמיתו בהתפעלות, התרגשות ואהבה עד אין קץ, ודבריו אלה השאירו רושם עמוק על הילדונת חנה ונטעו בלבה הערצה לגנדי, שפיעמה אותה כל ימי חייה ועוררו בה ערגה חזקה לראות את האיש וללמוד ממנו כיצד לחיות חיים מתוקנים.

חנה חשבה הרבה על הגשמת הרעיון הזה, ובחדשים שנעדרתי מן החווה התחילה לגמול בליבה תכנית על נסיעה להודו. היא התחילה להתכתב עם מהאטמה גנדי ובמכתביו אליה הוא העצים והעמיק את ערגתה ועודד בה את הרצון לתת פורקן לכמיהתה וגם הזמין אותה להתארח בביתו. כך התחילה חנה לכונן את עתידה לפי תורתו של גנדי, וכדי ללמוד ולדעת כיצד לקיים תורה זו, נענתה להזמנה והחליטה לצאת להודו ולחיות במחיצתו של גנדי במשך זמן מסויים. כמובן שמדובר היה על ביצוע התכנית רק לאחר שנים אחדות כי התינוקת שלנו, איזה, היתה אז עדיין קטנה מדי לטילטול ממושך, וגם אי אפשר היה להעלות על הדעת שתינוקת תישאר בטיפולו של האב.

בינתיים קיבלתי משרת מנהל בית־הספר היהודי באוידטסהורן וחנה עזבה את החווה ובאה לגור אתי. אחר כך הועברתי לעיר פארל שעל־יד קיפטון ולאחר מכן ליוהניסבורג. כאן החליטה חנה להגשים את חלום חייה ולצאת להודו. העיכוב היחידי בהגשמת תוכניתה של חנה היתה התנגדותי שהיא תיקח עמה להודו את בתנו — איזה. כל אחד מאתנו עמד בתקיפות על דעתו וחילוקי הדעות בינינו בנדון היו קשים. שנינו היינו מאוד קשורים לילדה, אולם אני לא רציתי בנוסף לכך להזניח את חינוכה היהודי. בהודו לא היו שום סיכויים שתכנס לאיזה בית־

ספר עברי והאווירה בביתו של גנדי לא התאימה כלל לחינוך עברי.

אני כשלעצמי לא התנגדתי לנסיעתה של חנה להודו לזמן מסוים, כי דעתי היתה אז וממשיכה להיות גם עתה, שלכל בן אדם מבוגר יש הרשות לתכנן את דרכו בחיים לפי נטיותיו ורצונו. בייחוד כשמדובר בשיפור והעלאת חייו

אשתי חנה לזר עם בתנו איזה, לפני צאתה להודו

למדרגה אנושית גבוהה יותר. כמו שאמרו רבותינו: „הבא לטהר מסיעין אותו".

לבסוף החליטה חנה לשאול לדעתו של גנדי בענין זה. היא כתבה לו על הוויכוח בינינו וביקשה את עצתו. תשובתו לא איחרה לבוא. הוא כתב: „אם רצונו של בעלך להשאיר את הבת אתו, עליך לכבד את רצונו כי את היא המפירה את תנאי הנישואין".

חנה השלימה, אם כי בכאב ודאבון לב, עם הכרעתו של גנדי ובשנת 1938 יצאה לדרכה. מהמכתבים שקיבלתי ממנה למדתי שהיא האשה המאושרת ביותר בעולם. קשרים לבביים נוצרו בינה לבין אשתו של גנדי והיא נתחבבה על כל בני המשפחה. חיבתו של גנדי אליה היתה כה רבה שאימץ אותה לבת. עובדת היותה בביתו של גנדי נתן לה הזדמנות להפגש עם אישיה רמי המעלה של הודו, הן ההודים והן המוסלמים, שהיו באים תכופות אל מנהיגם, שותים בצמא את דבריו ומטכסים עצה במשותף איך ליעל את המאבק נגד האנגלים וכיצד לאחד את כל חלקי־האומה המפורדים והמסוכסכים ביניהם ולגבש אותם לאומה אחת גדולה. בין אישיה הגדולים של הודו, שאשתי פגשה אצל גנדי, היה גם ג'האוואראל ניהרו, מי שהיה כעבור שנים ראש ממשלתה הראשון של הודו.

בתקופת שהייתה של חנה במחיצתו של גנדי, היא היתה עדה לא פעם גם לאירועים בלתי נעימים וגדושי מתיחות, כי במאמציו של גנדי לאיחוד האומה הוא נתקל לפעמים בהתנגדות ובאיבה, ולא אחת היו מתנגדיו באים אליו ומטיחים בפניו דברי בלע זדוניים קשים לאוזן.

בין המקרים המעניינים ביותר, הזכורים לחנה מתקופת היותה בביתו של גנדי, היה ביקור שליחו המיוחד של היטלר בהודו, כדי להסביר לגנדי את „מטרותיו

ההומניות של מנהיגו לטובת האנושות" וכדי להעמיד את מנהיג ההודים על טעותו ביחס למהותו של ה„פיהרער".

כדי שהקורא יבין את הדבר לאשורו, עלי להסביר את השתלשלות העניינים.

במשך השנים הראשונות לשלטונו של היטלר בגרמניה, לא הביע גנדי, כידוע, את דעתו לטובת העם היהודי וזכותו על ארץ ישראל. היו לכך שתי סיבות:

א) השפעת המוסלמים בהודו היתה חזקה. היהודים, ידידי גנדי, לא היו ציונים ולא ידעו כלום על מהות היהדות ולכן לא תפסו בעית היהודים, היהדות והרעיון הציוני שום מקום בשיחות ובוויכוחים בין גנדי ועמיתיו היהודים בדרום־אפריקה.

ב) גנדי חשש כי התערבותו, או אפילו הבעת דעה חיובית לטובת עם ישראל, בסכסוך על ארץ־ישראל, תעמוד לו לשטן בדרך איחוד האומה ההודית, שהיתה כאמור מסוכסכת ומפורדת ובין רבים מחלקיה שררו יחסי מלחמה והרג הדדי. מצד שני היו לגנדי כמה מעריצים בארץ ישראל בקרב חוגים בעלי השפעה. ד"ר י.ל. מגנס ומרטין בובר כתבו אליו מכתבים והסבירו לו את הענינים שעמדו ברומו של עולמנו. נוסף לזה היו מופיעים בעתון הציוני האמריקני Jewish Frontier (דג'ואיש פרונטיר), בעריכתו של חיים גרינברג, מאמרים שבהם גילה העורך הבנה עמוקה ב„סאטייאגראהא" ובפילוסופיה ההודית, ואני מצאתי לנחוץ לשלוח לגנדי את המאמרים הרלבנטיים.

אין ספק כי בהשפעת גורמים אלה הופיע מאמר גדול וחריף בעתון „הרידז'ן" בטאונו של גנדי, נגד היטלר ומשטרו, ונגד יחסו של היטלר אל היהודים.

מאמר זה גרם לשליחת שגרירו המיוחד לגנדי, שמטרתה היה להבהיר למנהיגה של הודו את פרשת הרייך השלישי ושאיפותיהם של העומדים בראשו. ביקור

זה חל באותו פרק זמן, שחנה היתה בביתו של גנדי. לפני כניסת השליח הנאצי לחדרו של גנדי, ביקש גנדי לקרוא לחנה וציווה עליה לשבת בפינה, להאזין לשיחה ולראות את המתרחש, אבל לא להתערב בשיחה. האורח נכנס והתחיל לגולל לפני גנדי בקיצור נמרץ את שיטתו ושאיפותיו של „הפיהרער". הוא הצביע על „הסרטן היהודי" שגרם לכשלונה של גרמניה במלחמה העולמית הראשונה, סיפר לגנדי על מהותם של היהודים, „מוצצי הדם של העולם", ועוד דברי בלע מסוג זה.

נאומו של השליח הגרמני שתחילתו נאמרה בנעימה שקטה, גלש מפעם לפעם לטון משולהב ובלתי מרוסן כמנהג הנאצים. גנדי ישב והקשיב ולא השמיע מילה. השליח כילה דבריו והתיישב תוך ציפיה לתגובתו של גנדי. אולם, כאשר זו בוששה לבוא, הוא קם והתכונן לצאת. באותו רגע אמר לו גנדי, „יש לי הכבוד להציג לפניך את בתי המאומצת, היהודיה הנכבדה, חנה לזר. בעלה הוא מחנך עברי בדרום־אפריקה".

האורח הסתיר בקושי את תדהמתו, השתחווה לגנדי ומיהר לצאת מן החדר, וכדי בזיון וקצף...

●

היחסים בין אשתי לגנדי הלכו והעמיקו והוא ראה אותה כבתו. השיחות שנהלה עמו היו רבות ומגוונות. היא היתה מבקשת את תשובתו לשאלות שהיו מטרידות אותה, כגון: יחסו לדתות שונות; יחסו לצמחונות, טבעונות, ריפוי באמצעי הטבע; בעיות דיאטה; ניתוחים ומנתחים. את השאלות האלה היתה מציגה לו בזמן טיוליהם המשו־תפים בבוקר השכם והוא היה עונה עליהן בסבלנות ובאריכות.

את ימי השתיקה בשבוע שגנדי גזר על עצמו, כדי

מחאטמה גנדי בטיול בוקר עם חנה לזר ונכדתו

להנפש ולאגור כוח לפעולה[4] ובהם שבת מאורחיו המרובים, היתה חנה מנצלת והיתה נכנסת כפעם בפעם לחדרו ומגישה לו שאלה כתובה על פיסת ניר ו„הבפודזשי" (אבא־לי) היה עונה לה בכתב. את הפתקים האלה אספה חנה והם שמורים אתה עד היום. הם מעניינים מאוד ומשקפים את דעתו בבעיות שונות ומביעות רעיונות נשגבים שיש להם ערך היסטורי. בימיו הרגילים של גנדי, חנה לא הטרידה אותו, כי היה עסוק למעלה ראש בקבלת

4. לדעת קאלנבאך התכוון גנדי בימי השתיקה שלו לאימון עצמי להתגבר על היצר ולמשמעת פנימית.

מנהיגי האומה, באי־כוח של ממשלות, סופרים, מדריכי עם, עוזריו וכו'.

גנדי התנגד, כידוע, ליבוא אריגים ובדים מאנגליה וקרא להודים להחרים את הבדים הבאים משם ולטוות את בדיהם בעצמם. הוא חישב שאם כל הודי והודייה יטוו את בדיהם במו ידיהם, לא יהיה צורך בבד המיובא מאנגליה. הוא עצמו הקדיש כמה שעות בשבוע לטוויה על נול פרימיטיבי. כמובן שגם חנה רכשה לה מכונת אריגה ולמדה את עבודת האריגה. עם שובה לדרום־אפריקה הביאה עמה דברים ארוגים במו ידיו של גנדי, כגון: מטפחות, סודרים, מפיות שולחן ועוד.

במסע התנגדותו של גנדי לסחורות אנגליות, היו מועדים קבועים בהם היו מעריציו וחסידיו אוספים את הסחורות והבדים השונים ואת השמלות היקרות והיו שורפים אותם באש קבל עם ועדה.

מענין, שלרגל פעולתו זו, פרצו חילוקי דעות בינו לבין הסופר המפורסם והמשורר ההודי, רבינדרנט טאגור, שגם הוא נמנה עם חסידיו של גנדי. טאגור ראה בשריפת הסחורות צעד בלתי רצוי, כי סוף־סוף הבדים היו פרי עמלם ומאמצם של רבבות פועלים שביגיע כפם וזעת אפם התפרנסו מעבודת הטוויה, והבערה הגדולה הזו היוותה עלבון ופגיעה בכבוד פועלים חפים מפשע והשפלת רעיון העבודה.

ימי שהייתה של חנה בבית ידידה ומאמצה הדגול, זכורים לה כימים המאושרים, היפים והמזהירים ביותר בחייה. אולם באליה זו היה קוץ. מזג האויר של הודו ערער את בריאותה בייחוד בתקופת המונסונים. היא חלתה קשות וגנדי בכבודו ובעצמו טיפל בה לפי שיטתו הוא. מצבה אמנם הוטב, אולם מדי פעם בפעם נפלה למשכב וגנדי לא נתן למישהו, חוץ ממנו, לטפל בה. כשמצב זה

נמשך וחנה ראתה שנוכחותה מכבידה על גנדי, שהיא מכבידה על אדם שהוא בעצמו חלש מבחינת פיסית, ונושא על שכמו את בעיות עמו בן מאות־המליונים, היא הגיעה למסקנה שאסור לה להטיל עליו משא כבד נטול ערך, ומיד לאחר שהרגישה הטבה, ארזה את חפציה וחזרה הביתה. היתה זו החלטה מכאיבה אבל לא היה מנוס מפניה. נחמתה היחידה היתה, שהיא נושאה עמה בציקלונה הנפשי מטען רוחני גדול ונסיונות מאלפים וכבירים.

בשובה לדרום־אפריקה שינתה חנה את אורח חייה בהתאם לשיטתו של מורה הגדול וקיימה עמו קשר מכתבים, אפשר לומר, רצוף. כל בעיה שהתקשתה בפתרונה היתה מפנה ל„אורים ותומים" שלה, והוא מעולם לא השהה את תשובתו. משהכריז גנדי על „צום עד מוות", צמה גם חנה במשך שלושה עשר ימים רצופים, ורק כשכל בני המשפחה ראו את הסכנה הנשקפת לחייה, עלה בידינו לשכנע אותה שתפסיק את צומה.

מתוך רצון לא לעייף את הקורא, הסתפקתי רק באספקט העיקרי של פרשה זו, תוך ציון עובדה אחת שאשתי חוזרת עליה עד היום, הלא היא עוצמת כוחו הנפשי של גנדי. הוא היה אדם חלש בגופו, אבל רוחו הגדולה עזרה לו תמיד להתגבר על מחלותיו וחולשותיו. אילולא התנקשות בחייו מצד הודי צעיר קיצוני, שרצח אותו בדם קר, בחשדו בגנדי שהוא מכר את נשמתו למוסלמים למען רעיון האיחוד בין שני הגושים העוינים בארצו, אילולא התנקשות נפשעת זו, גנדי היה מאריך לחיות עוד שנים רבות על אף חולשתו הגופנית.

אשר לאשתי, זכר שהייתה במחיצת מדריכה הדגול, חי בקרבה עד היום והניצוץ שהשאיר בלבה עדיין דולק ומלהיב את ישותה והוא יפעם אותה עד יומה האחרון.

סוף דבר

כל ימי התאוויתי לעלות ארצה. אולם, כפי שמסופר בדפי הספר, השתלשלו כך נסיבות-חיי, שלא יכולתי במשך שנים רבות להגשים את מאווי. כשיצאתי מרוסיה נקלעתי לדרום אפריקה, בה ביליתי רוב חיי תוך ציפיה מתמדת ליום בו אוכל להשתחרר מהתחייבויותי שקשרו אותי לדרום אפריקה, ולעלות ארצה.

כשהגיעה שעת הכושר ותקוות חיי עמדה להתגשם, קפצה עלי רוגזה של מחלה רצינית ובעצת רופאי דרום-אפריקה יצאתי לארצות הברית, כדי לקבל את הטיפול הדרוש.

למזלי, הצליח הטיפול הרפואי בארה"ב, אך עלי היה להשאר בה לתקופה של מספר חדשי החלמה. נצלתי חדשי החלמה אלה, כדי להכיר מקרוב את היהדות של ארץ גדולה זו. במשך חדשי שהייתי בארצות הברית למדתי לדעת את יהודיה ומוסדותיהם, על אורותיהם וצלליהם. עלי להודות, שאף-על-פי שהתרשמתי מהמוסדות הרבים והיפים הבנויים לתלפיות — בתי-חולים, בתי-אבות, בתי-כנסת מפוארים, בתי-ספר עבריים וכו' — ומהיקפה הרחב של הפעילות הציבורית של יהדות ארה"ב, לא הנחילני ביקורי נחת מרובה, וזאת בעיקר בגלל העדר היחס הנפשי לגבי הנזקקים למוסדות אלה. נתקלתי במקרים רבים באדישות ובחוסר הבנה לאדם החדש, הנזקק לעזרתם, שבלעדה אין „הירוק" יכול להקלט בארץ החדשה.

כמובן, שמצאתי גם יחידי סגולה בעלי לב חם, ספוגי אהבת ישראל; ביניהם אחדים מידידי משכבר הימים, כגון מר בן ציון פקר חברי ללימודים באודיסה ורעיתו בתיה, הזוג הנחמד יהודה ויוכבד מזור מדרום אפריקה והגב' צ'רצ'ט, שעליה כבר ייחדתי את הדיבור ועוד, אשר הנעימו לי את ביקורי בארה"ב ובבתיהם מצאתי מרגוע נפשי.

אחרי שסיימתי את תקופת החלמתי עליתי ארצה ובה אני חי מזה כעשר שנים. עברתי בחיי תקופות שונות, אך לא ידעתי אושר כה רב כפי שמצאתי כאן בארץ. זוהי ארץ

של נסים ונפלאות במלא מובן המלה. הביטוי „נס" אינו כאן דבר מופשט, ענין שבדמיון, אלא משהו ממשי, שהנך רואה אותו וחש בו בכל חושיך. לדידי הנס הגדול ביותר הוא נס החיאת הלשון העברית. לעניות דעתי, עולה הפיכת הלשון העברית, שהיתה מתה משך אלפי שנים לשפה חיה, רעננה, מדוברת בפי עוללות וזקנים, — על כל מה שנעשה בארץ. הישג מופלא זה עולה בהרבה על הישגים אחרים בשטח הכלכלה והנצחון בשדה הקרב.

בהישגים אלה, החשובים מאוד כשלעצמם, שותפים לנו גם עמים אחרים; הישגים אלה הם, אחרי הכל, פרי מלחמת הקיום, אולם בשטח החיאת הלשון אין עם הדומה לנו בעולם.

☆

בבואי ארצה הקבילו את פני באהבה גדולה ובכבוד רב בתי יהודית-איזה ובעלה מאיר שריד ושלושת ילדיהם: בני, אלי וחדוה. אכן חדוה גדולה נסכו בי בראותי אותם. חדוה זו גברה, בהווכחי כמה מעורים הם בארץ ומה ממוזגת בקרבם החיבה לערכי היהדות ולארץ, המוכרת להם על כל מכמניה — פינותיה החמודות ושביליה.

המחבר, בבואו ארצה, עם בתו ובעלה וילדיהם

בבואי ארצה מצאתי בה לשמחתי מאות תלמידי מדרום אפריקה מפוזרים בקיבוצים, מושבים ומושבות, החיים חיי עבודה, אבל שיא שמחתי היתה לפגוש את תלמידי מסהיי-דאק, מעורים בארץ. כולם מבורכים בחיי משפחה, ואפילו בנכדים, וחיים חיי אושר. חלק ניכר מהם השתקע בכפר ויתקין, בו עוסקים בעבודה חקלאית, הבקיאים בה מנעוריהם ומשמשים דוגמא בחריצותם ואהבתם לאדמה, לשכניהם במו-שב ומחוצה לו.

קבלת־פנים למחבר ע"י יוצאי סהיידק בכפר ויתקין, עם בואו ארצה (1964)

שמחת פגישתי עם תלמידי היתה הדדית והם נתנו ביטוי לכך בקבלת-פנים המיוחדת, שסדרו לכבודי. נתנסיתי בימי חלדי בקבלות פנים רבות אולם זו שסודרה לכבודי על ידי תלמידי בכפר ויתקין עלתה על כולן בלבביותה הכנה וגלויי החיבה העמוקים, וזכרה עדיין מחמם את לבי. לצערי מהולה שמחתי זו בעצב, כשאני נזכר במות מארגנה העיקרי, תלמידי החביב, חיים כהן ז"ל. הוא היה מתלמידיו הנאמנים של בן-גוריון וקיפח את חייו בנסעו בשליחות מטעם מפל-גת רפ"י. יהי זכרו ברוך.

מרדכי לזר

במערבולת התמורות

הספר „במערבולת התמורות" מתאר תקופה רבת תהפוכות בחיי המחבר, המתחילה במאה העשרים ומסתיימת עם הקמת מדינת ישראל. המהלך הארוך מסהיידאק, מושבת הולדתו של המחבר, עד יוהניסבורג דרך ארה"ב ועד מדינת ישראל, מובא בספר בצורת סיפורים, תיאורים והערכות. כל אלה כתובים בגוף ראשון, אם כי אין לראות בספר סיפור תולדות חייו של המחבר, אלא סיפורה של הסביבה בה הוא חי ושל אחדים מנסיונותיו על הרקע הנרחב של המאורעות הגדולים.

מטרת המחבר היא לתאר עולם יהודי עשיר שאבד, ובעיקר להבליט חלקים להם היה הוא עצמו עד ולפעמים גם שותף. פרשה בפני עצמה מהווים בספר תיאורי האישים שהמחבר זכה להפגש עמהם או להיות במחיצתם. זוהי שורה ארוכה וססגונית, החל מסופרים ומנהיגים ידועים בתולדותינו וכלה בדמויות פחות ידועות, אך מעניינות ביותר.

המסות המאלפות, השזורות בתוך הספר, מוסיפות לו משקל ומעידות על עומק ראייתו של המחבר.